

Series II. Sectio II. - «ANALECTA OSBM» - Vol. III (IX) - Fasc. 1-2
Серія II. Секція II. - «ЗАПИСКИ ЧСВВ» - Том III (IX) - Вип. 1-2

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

ROMAE - 1958

SUMPTIBUS PP. BASILIANORUM — PIAZZA DELLA MADONNA DEI MONTI, 3

diasporiana.org.ua

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

Prodeunt in praesenti ut opus non periodicum, cura et studio PP. Basilianorum S. ti Josaphat, collaborantibus aliis viris studiis historiographicis occupatis. Scripta admittuntur quaecumque magis nota lingua europea exarata, adiuncto in articulis maioris momenti brevi argumento in lingua latina.

Redactio collegialis

Sectio I: R. P. Martenetz Josephus, OSBM

Sectio II: R. P. Nazarko Irenaeus, OSBM

Sectio III: P. Welykyj Athanasius, OSBM

Director responsabilis totius editionis: P. Welykyj Athanasius, OSBM

ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

Виходять неперіодично працею й засобами ОО. Василіян, за співучастю й інших учених, своїх і чужих. Видання присвячене студіям з різних галузей церковного історіознавства європейського Сходу. Кожний випуск матиме щонайменше 160 стор. друку. Чотири випуски становитимуть один том, без огляду на час їхньої появи. В усіх редакційних та адміністративних справах треба писати на адресу: „ANALECTA OSBM“, Piazza Madonna dei Monti, 3 — Roma, ITALIA. На цю адресу треба рівнож присилати всі матеріали призначені до оцінки чи друку. Технічні й фінансові обставини не дозволяють Редакції пересилати коректу авторам поза межі Італії. Тому побажаним є надсилати рукописи до друку вповні викінчені, писані машинописом і лише на одній сторінці.

Редагує Колегія

Секція I: о. Йосиф Р. Мартинець, ЧСВВ

Секція II: о. Іриней І. Назарко, ЧСВВ

Секція III: о. Атанасій Г. Великий, ЧСВВ

Відвічальний директор цілого Видавництва: о. А. Г. Великий, ЧСВВ

Series II. — «ANALECTA OSBM» — «ЗАПИСКИ ЧСБВ» — Серия II.

Sectio II:

ARTICULI
DOCUMENTA COLLECTANEA
MISCELLANEA
BIBLIOGRAPHIA

Vol. III. — Fasc. 1 - 2

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

Romae

Series II. Sectio II. - «ANALECTA OSBM» - Vol. III (IX) - Fasc. 1-2
Серія II. Секція II. - «ЗАПИСКИ ЧСВВ» - Том III (IX) - Вип. 1-2

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

ROMAE - 1958

SUMPTIBUS PP. BASILIANORUM — PIAZZA DELLA MADONNA DEI MONTI, 3

PRAEFATIO

In memoriam revocatis his, quae iam diximus in Praefatione ad praecedentia volumina, praesertim vero ad volumen secundum (1954), pauca tantummodo remanent nova, ut hic iungamus. Unicuique nempe patet, nos in nostra editione modo sibi cohaerenti processos esse, secundum principia iam ab initio Seriei II-ae „Analectorum OSBM“ constituta.

Tandem aliquando volumen iam tertium secundae Sectionis „Analectorum OSBM“ Lectori praesentamus, quod, spectatis personarum et temporum circumstantiis, nec non aliis duabus Sectionibus „Opusculum“ et „Documentorum“, et praesertim comparatione instituta cum Serie I-a (1924–1948), non parvum indicat successum. Hunc successum, prout unicuique patet, caetui praesertim auctorum, qui in hac Sectione nobis adlaborant, adscribere est necessum. Altera ex parte benevolentia Superiorum Ordinis Basiliani Generalium editio haec sicuti initium sumere potuit, ita etiam continuationem habere, quod temporibus nostris non est res parvi momenti.

Displicet nobis nos non potuisse adhuc lectoribus nostris linguae slavicae, imo ucrainicae nondum peritis volumen hoc in lingua praesentare magis nota, non tam ex rationibus editionis nostrae, sed potius propter auctores, qui nobis manum praebuerunt. Quaedam tamen, quae res maioris et magis universalis momenti spectant, in lingua tam italica, quam germanica, et latina praebuimus. Aliorum articulorum momentum argumentis brevibus in lingua latina innuere satagimus. Temporis progressu difficultatem hanc e medio tollere conabimur.

Quod spectat linguam et stylum articulorum — de his unusquisque auctorum tenetur dare responsum et calculum, praesertim de syntaxi et lexico. De notis nam agitur iam auctoribus. Inde „Analectorum OSBM“ Redactio nonnisi expressos errores corrigere ausa est, linguam et stylum cuiuscumque auctoris propriam conservando, ut quidquam distinctivum et inalienabile, unde quisque recognosci potest. Hac in re nos cum expressa praemeditatione processi sumus. Inutile proinde linguam et stylum auctoribus propriam nobis vertere vitio vel laudi. De ipsis rebus nobis praeprimis interest, de forma vero nisi subordinate ad res tractatas.

Opiniones etiam ab auctoribus expressae non semper probantur a Redactione „Analectorum OSBM“. Proinde probato et admissio ipso problemate, de quo agitur, quod nobis imprimis interest, non iam singula argumenta, probationes et conclusiones examinare possumus vel corrigere. Hic iuste pro lege habetur: tantum valet quantum probat. Conscii nobis sumus, nostri lectores tanti esse, ut ex se ipsis tum argumenta, tum probationes, tum conclusiones ponderare possint.

Et demum nostra textus „Analectorum OSBM“ divisio secundum Articulos, Documenta collectanea, et Miscellanea, non ipsum valorem et momentum articulorum tangit, nisi ab extra, i. e. humilis opinio Redactionis et exigentiae uniuscuiusque fasciculi.

Praesenti fasciculo in lucem edito, conscii nobis sumus, nos opus historiographiae utile, Lectoribus vero iucundum dedisse.

„Analectorum OSBM“ Redactio

Romae, die 1 Junii 1958.

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

vol. III (IX), fasc. 1 - 2

I. A R T I C U L I

В. Щербаківський (†)

УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКВИ КИЇВЩИНИ

Дня 18 січня 1957 року помер в Лондоні на 81 році життя проф. Вадим Щербаківський, український учений етнолог, проф., ректор і декан Українського Вільного Університету в Празі і Мюнхені, дійсний член НТШ та УВАН, автор числених розвідок та праць, визначний представник української науки, що полишив багато незакінчених чи рукописних праць, які ждуть ще свого видавця. Кілька літ перед своєю смертю приготував бл. п. Вадим Щербаківський дві статті і для «Записок ЧСВВ» та переслав на руки тодішнього редактора, бл. п. о. Йосафата Скрутня ЧСВВ. В одному з листів до редактора писав автор так: «пересилаю Вам кінець тої першої моєї мемуарної статті, яка очевидно до друку не надається, принаймні до моєї смерті, або інакше за мого життя, бо деякі люди можуть подумати, що я хочу тим чогось для себе досягнути. Але я для себе нічого не хочу, але хочу для будучого історика України, а особливо для історика української культури дати матеріали...» (Мінхен, 21. V. 1950). Сповнюючи не-мов це непряме наукове завіщання Покійного, друкуємо без змін переслані нам матеріали, свідомі, що так найкраще пошануємо його пам'ять та зробимо прислугу українській науці, для якої Покійний посвятив без решти своє многотрудне життя.

Редакція «Записок ЧСВВ»

В українській літературі, яка займалася церковною архітектурою, дуже мало місця відведено деревляній церковній архітектурі Правобережжя, а, між іншим, до великої російської революції якраз на Правобережжі, в трьох губерніях: Київській, Подільській і Волинській збереглося найбільше найстарших деревляних церков. Це мабуть можна пояснити тим, що якраз ці три губернії до 1831 року належали до Унії з митрополитичним центром у Почасві і московське православ'я дуже косо дивилося навіть і на духовенство цих трьох губерній, уважаючи мабуть, що у старих священників ще зберігався за традицією західний дух, який ста-

ралися витравити всіми способами. В 1901 році я вперше зробив екскурсію в північну частину Сквирського повіту Київської губернії і в прилягаючі частини Радомисельського повіту. Я об'їхав тоді і сфотографував та поміряв біля 30 церков. Усі церкви були старі, побудовані у XVIII віці. Усі церкви були трибання й усі мали незвичайно гарні іконостаси. Уже це перше знайомство з цими нашими церквами показало мені, що у нас на селах культура стояла досить високо. У мене почало складатися припущення, що в оповіданнях Гоголя, у «Тарасі Бульбі», і в Шевченка в «Гайдамаках» є дуже великі перебільшення. Чому козаки мали палити на Дубенщині аж 18 сіл, у яких, крім панів, не було жодних поляків, а цілі села складалися з наших кріпаків. Т. зв. Уманська різня була викликана страшною пропагандою московських урядовців. Москалі старалися міняти українське православ'я на своє, московське і старалися особливо підкреслити різницю, якої не було між українськими православними манахами і українськими ж Василіянами. Таж православні манахи були такі ж самі Василіяни, бо і там був один і той самий чин Св. Василія Великого і Василіянський монастир в Умані був такий самий український, як і монастир у Межигір'ї, спалений Потьомкином при приїзді Катерини II до Києва, а манахи якого були позабивані. Але москалям в Умані хотілося, щоб українці самі себе винищили, і тому московський генерал кречетников, підбивши Залізняка й Гонту на це повстання, потім же хитрістю зловив і Гонту, і Залізняка, і багато старшини української, що брала участь у повстанні, і одних сам побив, а других, нпр. Гонту віддав полякам. Мені хотілося оглянути уманські церкви і я в 1904 році зробив екскурсію в уманський повіт. Там я сконтатував, що церкви були багатші, ніж на півночі Київщини, але того самого стилю. Часом траплялися п'ятибання церкви, звичайно тоді з трьома вітварями, при чім іконостаси всі три були дуже гарно зв'язані між собою в одну цілість. Фотографуючи та міряючи церкви, щоб передати в рисунку плян та перекрій, я не опускав нагоди переглянути книжки, як друковані, так і писані. Мою увагу притягали книжки старі, і я спочатку ще в Сквирському повіті хапався за книжки (то значить за Мінеї, Псалтирі, Апостоли і т. п.), які виглядали дуже пошарпано й старо. Але зразу ж переконався, що такі книжки були уже з другої половини XIX віку, або взагалі з XIX віку, а книжки XVIII віку і ранші виглядали дуже добре, були цілі, тільки місцями були дуже засмальцьовані руками або закапані воском. Замітив теж, що ці старі літами, а не виглядом книжки мали цікаві вкладні записи або різного роду дописки на маргінесах. Я старанно списував записки, на якій книжці вони були; записував назву й дату книги, і все, що було в ній цікавого. Все це було незвичайно інтересне для мене. Особливо цікаві були візити. Скрізь у кожній церкві вони були гарно упорядковані,

докупи зложені і зшиті, і часто були гарно оправлені в палітурки. Усі ці візити були писані польською мовою. В них описано було звичайно коротенько, коли церква була побудована, перебудована, поправлена, коли були зроблені візити відповідною владою і т. ін. І я тоді ж звернув увагу на те, що польською мовою були писані тільки візити, всі ж написи на книжках були писані виключно українською мовою. При чім цікаво, що українська мова держалася тут у написах аж до сорокових років XIX віку. Навіть, коли вся ця частина України відійшла до Росії, то тут ще держалася українська мова в написах у той час, коли напр., на Полтавщині вже зі середини XVIII віку проривається і московська мова, яка в XIX віці з самого початку уже панує на Полтавщині в записах. Щож до різниці в якості книжок, то вона пояснюється тим, що в XIX віці почали навіть і в Київській Лаврі друкувати на дешевім папері і книжки хутко псувалися. Уже за кількадесять літ така книга робилась геть непридатною; зате старі книжки друкувалися на дуже добрім папері, який зовсім не псувався, хіба часом шашлі з шкуряно-дерев'яної оправки переходили на папір і їли і папір, і дерево. З роками в мене назбиралося записів мабуть на цілий добрий том, але мені не пощастило їх ніде видрукувати цілістю. Одну пачку записів я дав був у Львові М. Грушевському, чи не здадуться йому вони цікаві чи корисні до друку, але він подержавши їх у себе, повернув їх мені і сказав, що вони для нього не цікаві. Тоді мені прийшлося їх розтикати по різних виданнях. Частина їх попропадала під час різних арештів, які мені приходилося нераз відбувати, бо сама моя їзда по церквах викликала в поліції якісь підозріння. У мене був зібрався великий архів фотографій, мабуть більше тисячі, а коли прикласти ще фотографії етнографічні, то було мабуть більше як три тисячі. Все це загинуло в Полтаві. Випадково збереглися в мене список дат будови деревляних церков Київщини та частина плянів і перекроїв церков зроблених олівцем, але в точних пропорціях. Частина фотографій ще збереглася у мене в Празі, але залишилася там і напевне загинула.

Щоб було зрозуміліше, чому у мене не пішло все нормальною дорогою, я дозволю собі відхилитися трохи вбік. Я в 1898 році, здається, на початку лютого я був арештований у Москві, де я тоді учився на фізично-математичному факультеті. В кінці травня я був випущений з тюрми, але під т. зв. гласний надзор поліції, в рідне село до батька священика на чотири роки. Приїхавши до дому я мусів сидіти в батьковій хаті і отроювати йому життя своєю присутністю. При чім я не мав права поступати ні на яку службу. Я обкладався книжками і прийнявся за студії. Через місяць я одержав від товариша Андрія Ляпунова досить дешевий фотографічний апарат і всі причадали до нього та ще дюжину з 10 плит, добрих англійських. Я студював теж фотографію у

доцента Преображенського в Москві. Вдома й почав я дещо фотографувати, власне всяких знайомих. Через якийсь час за тихою згодою місцевої поліції, я мав можливість заробляти трохи грошей у різних благонадійних для поліції осіб, підготовляючи їхніх дітей до гімназії. А часом пішечком ходив до поміщика Тадея Рильського в с. Романівку, яка була на 36 кілометрів від нашого села Шпичинець. У нього я часом проводив цілі тижні. Це був дуже інтересний чоловік, поміщик, батько поета Максима Рильського. У нього в домі було чути тільки українську мову. Жінка його була проста селянка з того самого села. Він мав трьох синів. Старший Іван був молодший від мене на років 6, другий Богдан був ровесником і гімназіальним товаришем В'ячеслава Липинського, а Максим був тоді ще зовсім малим хлопчиком літ 7 або 8. До Рильського влітку приїздив проф. Володимир Антонович на відпочинок. І мені було цікаво послухати розмови цих двох розумних людей і власне історичних фігур, що відіграли важну роль на українській сцені тодішнього життя: Рильський скромнішу, але важну, хоч і мало кому відому, а про Антоновича нема чого й говорити. В протилежність Михайлові Грушевському, Володимир Антонович був дуже м'який і приступний чоловік. Охоче розмовляв навіть з маленькими дітьми. І я користався з того. Звичайно по обіді Рильський, тоді уже дуже тяжко хворий на сухоти, мусів лягти спати, а Антонович взявши в руки газету, йшов під стару ялину, як казали, трисотлітню, у парку і сідав собі читати. Я тоді ніс йому плетяне вигідне крісло і, коли він сідав, то я питав його, чи смію дещо запитати його з історії. Він охоче згоджувався і відповідав мені на запити, при чім така відповідь одержувала форму якоїсь лекції, часом двогодинної. Я тоді почав розуміти українську історію уже не за Іловайським. Особливо мене чомусь цікавила археологія і він знову ж тоді давав дуже цікаві пояснення теж, як цілі лекції, і тоді уже мене практично зацікавила археологія. Я ж тоді сфотографував Антоновича і Рильського під тою старою ялиною і мушу сказати, що та фотографія мені дуже вдалася. Вона потім була уміщена в «Київській Старині», при моїм описі похорону Рильського в 1903 році.

При одній такій розмові з Антоновичем я його спитав, між іншим, що мені робити з моїм фотографічним апаратом, щоб принести якусь користь українській справі. Він, трошки подумавши, сказав: «Думаю, що було б цікаво сфотографувати старі церкви по селах, бо вони скоро зовсім зникнуть і заміняться теперішніми нецікавими синодальними». Це і послужило мені потім стимулом, щоб робити студії наших церков. Я його запитав: «а хіба ж наука ними не цікавилася?» Він і відповів: «зовсім не цікавилася, ніхто нічого не знає, наші вчені не вміють і не люблять з апаратами возитися». Потім, у дальшій розмові, він мені вияснив,

що переді мною всі дороги для учительської кар'єри закриті, бо для того, щоб бути гімназіальним учителем, треба скласти державні іспити при т. зв. «учебнім окрузі», а для того, щоб одержати дозвіл на держ. іспити треба бути «благонадійним» у поліції, а для учителя ще й дуже «благонадійним» треба бути. Отже вам такого свідоцтва не видадуть і ви державних іспитів не матимете права складати». — «От, Боже ж мій, сказав я, а мені так хочеться скінчити університет». — «Це можете: і працю написати, і іспити скласти, і свідоцтво про скінчення університету будете мати, але не будете мати права складати державних іспитів, бо вони вимагають засвідчення про «благонадійність» від поліції, але скінчіть собі свій фізико-математичний факультет, коли у вас скінчиться «гласний надзор». Потім ви будете вже цілий час під «негласним», а так званим «особим» надзором поліції. А скінчивши математичний факультет, поступіть на історико-філологічний». Тут він мені розказав і свою історію. Він скінчив медичний факультет і був доктором під час т. зв. «Кримської Кампанії» 1856 р., а потому вступив на історико-філологічний факультет і був ще студентом в 1863 році, коли разом з Тадеєм Рильським виступив на нараді польських студентів проти польського повстання. Тоді їх двох, тобто Рильського і Антоновича поляки чуть не забили стільцями, але ближчі товариші врятували їх. Я потім і зробив так, як радив Антонович. Тут же іншим разом я довідався про цікаву історію з прадідом чи дідом Тадея Рильського, а власне, що його дід чи прадід учився разом з іншими хлопцями у школі василіянського монастиря в Умані, коли сталося те коліївське повстання, описане Шевченком. Коли хлопців тоді вивели, щоб їх позабивати, то Рильський і ще один товариш його стали на вколішки і почали співати відомий кант «Діво Маріє, Мати руського краю». Тоді повстанці пустили їх, бо побачили, що вони, тобто ті хлопці були українці. Тоді мені той факт дуже вривався в пам'ять і в душу. Мені здавалося, що треба би багато дечого перевірити з того, що написали наші письменники, поети та й учені під впливом російської цензури і московського тиску. Тут з того уманського факту напрошуються такі висновки. Очевидно, що уманська школа при василіянським монастирі в Умані була якоюсь вищою школою, може зробленою для конкуренції з київською Могилянською Академією, але там мабуть не провадилася така польонізація, як це стараються або старалися довести офіційні російські вчені. Що школа мусіла бути добра, це показує той факт, що туди посилали своїх дітей такі пани, як той Рильський. А ті пани не були дуже маленькі, бо у Сквирським повіті належало Рильським декілька сіл: напр. Романівка, Вровки і ще деякі. Очевидно, що ті пани мабуть вели свій рід від Рюриковичів, тих, яким колись належало м. Рильск. В тій школі мабуть добре плекалася українська мова і українські звичаї й пісні, коли ті хлопці зуміли врятувати себе українським кантом.

Отже, всі ці та інші міркування спонукали мене при першій же можливості взятися до фотографій сільських наших церков. Якраз місцева поліція постаралася скоротити мені «гласний надзор», і я в літі 1901 року був звільнений від нього й уже на Маковея, тобто 1 серпня виступив в екскурсію, яку закінчив перед самою першою Пречистою (Успенням), тобто прооробив в екскурсії два тижні і сфотографував, і обміряв около 30 церков. Після цього я почав мріяти, що може мені удасться зробити архів фотографій з усіх старих ще існуючих церков Київської губернії. Тої ж осени мені пощастило розпутатися з військового повинністію, і після Різдва переїхав я до Києва. В Києві в знайшов собі квартиру на Паньківській вулиці номер 10, в домі Кармазіна. Там я прожив, здається, цілих три роки на однім місці. Жив я з лекцій, або — інакше сказати — підучував дітей, всіляких гімназисток так і гімназистів, при чім мені приходилося ходити пішки з Паньківської вулиці аж на Поділ, на Ілинську вулицю номер 4. Це по обіді, а до обіду ходив на університет, слухав лекції. По обіді теж ходив у фізичну лабораторію, а в ясні ночі в астрономічну обсерваторію. Учився так, що з мене, як говориться, аж пір'я летіло. Тоді ж я здав, не пам'ятаю добре в котрім році, іспити за перші два роки і потім почав писати працю з астрономії, т. зв. кандидатську, а що на матем. слухати лекцій мені приходилося небагато, тільки з астрономії і з механіки, то я ще ходив слухати лекцій історії мистецтва професора Павлуцького.

В літі 1902 року відбувся в Харкові всеросійський археологічний конгрес і призначено було найближчий археологічний конгрес на 1905 рік у Катеринославі, деє між 10 і 20 серпня.

В Києві при університеті засновано підготовчий комітет для того з'їзду і такий самий при інших українських університетах, Київським і Одеським. (Звичайно, викладава мова була в них російська і напрям офіційний.)

В осени 1902 року я одержав запрошення на засідання того комітету з огляду на те, що мій брат, який покінчивши університет, був залишений при університеті стипендіатом для підготування до доцентури з історії, розповів директорові центрального архіву, Івану Михайловичу Команіну про мою церковну екскурсію, а той тоді запросив мене показати мої матеріали. Я приніс на засідання свої фотографії і познайомився там з директором мійського музею Біляшівським, з професором історії мистецтва Павлуцьким, з Команіним я вже був раніш знайомий. Тоді ще познайомився з отцем Сіцінським з Кам'янця Подільського. Тоді я був запрошений далі співробітничати з комітетом і збирати матеріали, на що я з радістю пристав. Але потім я дуже близько зійшовся з М. Ф. Біляшівським, який був тоді директором т. зв. Городського музею (пізніше названий музеєм імені царя Александра чи Миколая, я уже не пам'ятаю). Як директор музею Біляшівський одержував

всього 75 рублів на місяць і при тім жив на своїй квартирі, а не при музею. Музей був тільки недавно побудований, і там лежали археологічні збірки, якими завідував Хвойка, який одержував за це тільки 50 рублів на місяць, теж без помешкання. Тільки потім, у 1904 році, одержав кімнату в музеї Біляшівський, який був директором цього музею і займався етнографічними збірками. Дізнавшись від мене, що наші церкви мають багато старих килимів і підризників, він і сам почав їздити по церквах Полтавщини і збирати там старовину для музею. Але грошей на ці подорожі майже нізвідкіля не можна було дістати, і справа йшла досить кволо. Потім також почав займатися збиранням килимів і вишиваних підризників для того ж музею і мій брат Данило, який одначе в 1904 році був призваний на військову службу як прапорщик запаса при артилерії і разом з тим втратив можливість збирання речей. Я одначе і далі робив свої екскурсії щоліта. Таким чином я збирав матеріали і в 1903, 1904 і 1905 роках. Одночасно тоді ж я записався на історично-філософський факультет і слухав лекції історії мистецтва в Павлуцького, з української літератури в професора Перетца і т. д., звичайно скінчивши раніше математичний факультет. В 1905 році, в серпні, відбувся археологічний конгрес у Катеринославі. Я приїхав туди зі своїми «церквами». Графиня Уварова, яка після смерти свого чоловіка стала постійним головою московського Археологічного Товариства і головою археологічних всеросійських з'їздів, вимагала від мене, щоб я прочитав свій реферат на конгресі. Я сказав, що я хотів би читати в українській мові. Вона сказала, що це не можливе. Тоді українська група (43 чоловіки) подали заяву-протест проти недопущення української мови на цій конгресі (пізніше з цим виїшов на засіданні малий скандал, але тепер нема часу на це, і я колись постараюся написати про це докладніше). На церковно-археологічній секції, яка була найпарадніша, я мусів прочитати свій доклад. Окрім мого, там ще мав бути доклад Павлуцького про пересопницьке Євангеліє і поета Філянського про семибанну дерев'яну церкву в селі Великій Березівці на Чернігівщині. Я все ж таки рішив закінчити свій реферат хоч українським «мotto» з поета Старицького і просив наших людей хоч заплескати в долоні на знак одностайності. На засіданні були присутні: місцевий архієрей і губернато в повній парадній формі, а тому й інші відповідні високі чини земські і урядові теж поприходили у своїх відповідних парадних мундирах і орденах, а вслід за ним і професори, члени конгресу, прийшли теж в парадах, при орденах, в мундурах і т. д. Ця вся звіздохресна парада при величезній публіці відбулася у величезній залі потьомкінського палацу в Катеринославі. У мене рябіло в очах від тих золотих ковчегів і вишиваних золотом грудей і орденів. Перші два згадані вже реферати викликали мало зацікавлення, третій, останній, мій був для ши-

рокої публіки цікавіший, бо я представив рисунки церков, власне перекроїв і плянів на 50 великих аркушах ватманського паперу і до 300 фотографій цих самих церков і деталей їх розміром 18 на 13 см., наліплених на великих картонах по 5 або 6 штук на один картон. Тому що заголовок мого реферату говорив про українську архітектуру деревляних церков, то перед моїм рефератом, коли я вже стояв на місці, щоб почати виклад, несподівано взяв слово професор Успенський, директор російського візантологічного інституту в Константинополі і почав говорити, що «черговий (тобто мій) реферат хоче говорити про якусь українську архітектуру. Я такої на знаю. Правда, існують розписі деяких церков у Польщі, зроблені галицьким священиком малярем «Владиною» в Кракові на Вавелі, в каплиці і ще в деяких місцях у Польщі», і далі ще декілька слів для того, щоб показати, що мій реферат має бути якоюсь видумкою чи фантазією. Ця промова приголомшила і пригнітила всіх наших українців-членів, але на мене це не зробило враження, а тільки я відчув виклик на бій. Я не злякався, бо чув, які теревені про Україну говорив професор Ключевський, якого я цілий рік слухав у Москві.

А що я теж у Москві був арештований і посаджений у тюрму, в т. зв. «одиначну камеру», то там мав час багато дечого обдумати й оцінити навіть таких важних російських вчених, як професор Ключевський, який свою Москву вмів дуже добре виставити. Одним словом я не злякався і почав викладати. Графиня Уварова так зацікавилася, що підійшла до самого мене і дуже уважно розглядала мої ілюстрації. Я кожне своє твердження підтверджував моїми рисунками та ілюстраціями, які я безпосередньо передавав графині, а вона передавала їх далі професорам. Я вкінці сказав, що ці деревляні церкви гинуть і що вони показують стиль чисто український, який не має нічого спільного з московським церковним стилем і закінчив словами покійного поета Старицького: «Гайда ж в поле, гине нива, додамо до праці руки і хоч не ми, то може внуки дочекають того жнива». По закінченні мого реферату на залі була гробова тиша. Я чекав, що мені будуть поставлені запити. Графиня зайняла своє президентське місце і звернулася до професора Успенського, щоб він тепер, побачивши матеріали, висловив свою думку, але він тільки розвів руками. Тоді вона звернулася до члена петербурзької академії наук, професора церковної архітектури і мистецтва Покришкина. Цей говорив щось з рухами рук, які можна було толкувати як позитивні. Потім вона звернулася ще до кількох академіків, але ніхто не хотів давати запитів, або висловлювати свою гадку. А після того графиня встала і сказала: «від імені президії конгреса і по її постановленію поздравляю референта з відкритієм нового ісскуства». Тут тоді зірвалася буря оплесків, плескали усі. Графиня обьявила засідання закінченим. До мене почали підбігати зовсім незнайомі мені люди

і знайомитися, напр. харківський професор Редін, а особливо академік Покришкин. Цей тряс мені руку і хвалив дуже мою працю. Графиня потім закликала мене і сказала, що вона буде в Києві в осені й перебалакає зо мною про видання моєї статті і матеріялу. Коли я приїхав до Києва, то в осені побачився з нею і вона сказала, що видрукує всі мої матеріяли і ще заплатить 200 рублів. А треба сказати, що перед тим я бачився з Олександром Грушевським і розказав йому про мій щасливий виступ у Катеринославі. Він мені сказав, що всі мої матеріяли напевне будуть видруковані в НТШ у Львові і що він напише своєму братові Михайлові, голові НТШ, про це. Отже обпираючись на цю обіцянку, я відповів графині, що для мене гроші не грають ролі, але мені хочеться, щоб моя стаття була видрукована в українській мові. Вона не погодилася на це і ми розійшлися.

Я тоді сказав про це Олександру Грушевському і просив перебалакати з братом його про видання моїх матеріалів у НТШ. Але Михайло Грушевський не мав розуміння для цих речей, а тільки до чистої історії, і тому помістив тільки короткий витяг з мого реферату конгресового і небагато рисунків, конечних для розуміння тексту. Після того до графині мені уже була відрізана дорога. Колекції негативів і фотографій загинули пізніше, частина під час моїх арештів у 1906 і 1907 роках, а остаточно все згинulo під час могого виїзду заграницю до Праги в 1922 році. Так фотографії чудових наших іконостасів і церков загинули. Тільки дуже небагато церков та іконостасів мені удалося помістити в першій томі «Українського мистецтва», виданого мною в 1913 році у Відні. І тепер ще пара фотографій збереглася тут, але більшість залишилася в Празі. Так загинула праця п'ятьох літ моїх молодечих та ентузіастичних, зроблена за дуже невеликою підпорою з боку інженера Васильєва (М. К.), який дав 100 рублів, та з боку підготовчого київського комітету який дав мені 160 рублів, і з боку Олександра Грушевського, що дав два рази по 50 рублів. Решта — гроші мої власні, зароблені біганням по лекціях, які я давав як студент різним гімназістам і гімназісткам, за які одержував по 50 коп. за годину, тративши другу годину на ходу, а часом на ходу йшло і по дві години, бо туди годину і назад годину. Оттак мені ціле життя не везло, «ні втік, ні догнав». І як раз колись ворожила мені на картах жидівка-ворожка і казала, що ціле моє життя буде «ні втік, ні догнав», так воно і вийшло. Цілий вік я працював як рудий віл і все воно ні до чого, все пішло на марне. І тепер сиджу над працею, а зглядно над двома чи трома, і не можу скінчити, бо тут нема книжок, а до Парижу, або до Риму не достануся. Маю приправлену книжку з добрими ілюстраціями під назвою «Українська Хата», маю добру рецензію на неї німецьку, написана ця праця в двох мовах: українській і німецькій. І нема її кому видати. Німці хотіли видати в Ляйпцігу, але американці розбомбили типографію і книжку. Я відновив наново її, а нема кому видати.

Але я захопився думками і відступив у бік від головного. Ці мої подорожі по церквах наших робили таке враження, як потім в Італії по музеях і церквах. І я зрозумів чому наш нарід любив ходити весною на т. зв. прощу до Києва. Вони в Києві ходили по всіх церквах і бачили та розглядали там мистецтво різьбярське іконостасів і малярське образів, зовсім так як ми ходили по Риму, або по Фльоренції, а теж слухали і співи. І це розвивало їхній естетичний смак і виробляло настроїв в бароковім дусі. Але ж київська губернія і ціла Правобережна Україна була ж греко-католицька. І вся ця краса мистецька, вся культура завдячує Унії. І ця Унія на Правобережжі робила культуру Київської України в XVII і XVIII віках не дивлячись на польський уряд. Тут культура була далеко могутніша ніж на Лівобережжі, бо і в маленьких селах і в маленьких церквах були чудово різьблені іконостаси, в яких головним орнаментальним мотивом була виноградна лоза, відповідно словам Христа: «Аз есмь лоза вы же рождіе». Різьбарі, очевидно, мали німецьку школу, бо вони звали себе **сніцарями**, від німецького *schnitzen* = різати, і у візитах відмічалось завжди іконостас роботи сніцарської. А ці різьбарі не були якісь окремі індивідууми, але мали могутню цехову організацію сніцарську.

Різьбарі мабуть мали якісь свої центри, в яких зберігалися різні матеріали. Це видно з того, що всі іконостаси робилися з дуже добре висушеного липового дерева, бо я ніде не бачив старих іконостасів, щоб їхні колонки були потріскані, а вони ж були всі ажурної роботи, тобто колонка представляла циліндер з видовбаною серединою, так що виноградна лоза наподобляла дійсну лозу, покручену з гілячками, на яких звисають і листя і грона винограду. Всі вони звичайно були гарно визолочені, дуже рідко були тільки помальовані олійними фарбами. І я бачив багато нових іконостасів у нових церквах, побудованих в другій половині XIX і XX віку і вони здебільшого були потріскані, що показує, що дерево нових іконостасів не було добре висушене. В старовині не було штучних сушарень і дерево висушувалось в сухім місці по 30 і 40 літ раніше ніж ішло в роботу. Отже різьбарі мусіли мати добре зорганізовані великі склади липового дерева в різних містах, бо коли ми переглядаємо скільки церков будувалося за один рік, то переконаємося, що в середньому їх будувалося не менше як 20 на один рік. І стільки ж будувалося іконостасів. Тільки, коли церкву можна було побудувати за один рік і вона не потребувала висококваліфікованих майстрів, то іконостас, навпаки, не міг бути побудований за один рік, а потребував два або три роки, а в залежності від розмірів то і більше, а головне це те, що різьбарі і малярі ікон мусіли бути високо кваліфіковані у своїм мистецтві. В цім я переконався на практиці в той спосіб: селяни того села Шпичинець, Сквирського повіту, побудували нову церкву в 1893 році. Позаяк відомий багач Терещенко (Олександр Мико-

лович) пожертвував на цю церкву 5 000 рублів, бо частина землі (900 гектарів) у нашому селі належала йому, то селяни склали на церкву 10 000 рублів, і мій батько місцевий парох вважали за добре звернутися до нього, щоб він порекомендував архітекта й будівничого. Позаяк Терещенко помагав неодній парохії (як у нас кажуть), бо мав мабуть більше сотки сіл у своїм володінні (власне землю по селах) то він мав і свого архітекта «Мурашка», який одночасно мав і своїх т. зв. підрядчиків, які мали своїх робітників і вели вже саму будову. Мурашко подав плян-проект церкви, який випадав зовсім гарно і проект іконостаса, який випадав ще краще. Але коли все було побудовано, тоді церква показалася нездала, а іконостас плоский без усякої різьби і дуже скоро потріскався і постарівся. Церква, хоч була широка, не представляла нічого мистецького і нічого вартісного, але через десяток літ, коли я почав їздити по церквах і фотографувати їх, то і селяни дізналися про те, бо першу поїздку я зробив з селянином нашого села, який скінчив нашу ж церковну приходську школу, був дуже здібний, поїхав на літні двомісячні шкільні курси до Києва і після того став учителем в нашій же школі. Він, обіхавши зо мною 30 церков, побачив, що старі церкви і старі іконостаси далеко кращі ніж нові, бо вони вироблені в одному стилі, нашим українським, гармонізували іконостас з церквою і були дійсно на висоті мистецтва. Він і почав агітувати, щоб люди справили якийнебудь кіот в старім стилі. І от в 1906 році Жіноча Громада склала 300 рублів і звернулася до мене, щоб я у Києві замовив кіота тільки такого, щоб зроблений по-старому. Я почав ходити по іконостасних майстернях, але мені показували шабльонові московські проекти. А коли я сказав, щоб мені різьблені кольонки були по боках ікони, то іконостасчики відповідали, що тепер так не роблять і ніхто не вміє так різьбити. Нарешті, я прочитав у нашім часописі «Громадській Думці» оголошення іконостасної майстерні п. Деревянка, що вона приймає різні замовлення. Я пішов до нього. На моє прохання зробити кіот в старовиннім стилі, він сказав, що теж не зможе так зробити. Але порадив: достаньте дві старих колонки з старого іконостаса, то тоді можна буде до колонок доробити решту, і то воно все ж таки не буде так як колись. Бо він сам не різьбар, а тільки маляр. А ікону «неопалимої купини» — Матери Божої він намалює по старим зразкам. Я поїхав на село, де знав, що є там останки старого іконостаса, привіз Деревянкові колонки і селяне осталися потім дуже задоволені кіотом.

Це найліпше показує, що у нас на Правобережжі мусіли бути свої мистецькі малярські і різьбарські добрі школи, які стояли, очевидно, під впливом західнього мистецтва, бо зміни стилів на заході зараз же відбивалися і на наших іконостасах, і ми бачимо на наших іконостасах, як барок переходить в рококо, з усіма фазами цього переходу. Але це не були прості копії з чогось захід-

нього, бо на заході не було іконостасів, а тут було повне володіння кожен раз новим стилем, його духом, і застосування його кожен раз до нового іконостасу, інших розмірів, інших пропорцій в окремих частинах і деталях. Але кожен раз це була окрема мистецька стильова цілість. Очевидно, що таких майстрів різьбарських, мусило бути багато десятків в одній тільки Київській губернії, а може були їх і сотні. Вкажу на ще одну особливість наших іконостасів. Ця особливість полягає в тім, що в наших іконостасах вживалися постійно статуї різьблені з дерева, особливо у самій горі. Там було, звичайно, Розп'яття з різьбленим хрестом, і з статуями предстоящих перед хрестом Богоматери та Іоанна, а навколо різьблені ангелики на різьблених же хмарках (це італійські putti). Але не треба думати, що це особливість чисто уніятських церков. В Ромнах Полтавської губ. була церква, в якій замість намістних ікон Богоматери, Ісуса Христа, Миколая і святого, на ім'я якого була посвячена церква, були статуї в 3/4 росту людського. Також напр. у самій Києво-Печерській Лаврі, в Успенській Лаврі, у вівтарі, стояли статуї Христа і дванадцяти апостолів. Їх бачив ще мій батько, коли вчився в київській бурсі. І він мені оповідав такий цікавий випадок:

До Києва був призначений якийсь новий митрополит, чистий москвин. Коли він прийшов до Успенської церкви в Лаврі, то побачивши у вівтарі ці статуї, він приказав послушникам: «убрать етих болванов». Послушники кудись їх винесли. Але прийшовши на слідуючу Службу божу, митрополит знову побачив статуї на місцях, і тоді уже подражненим голосом звернувся до ієромонахів схимників, які брали участь у Службі Божій тут же у вівтарі, «я же приказал убрать етих болванов, а они опять здесь». Тоді найстарший з схимників відповів йому: «не ти їх тут поставив, не ти їх звідсіль і приймеш». Звичайно це не подобалося москвинам, і коли старі ієромонахи повимирали, тоді митрополити старалися всунути туди багато москвинів і в монахи і в послушники, а тоді уже і статуї повиносили. Коли я був ще у перших клясах у Київській Гімназії, то я у Лаврі бачив ще чудовий іконостас, в Успенській церкві, високий на шість чи навіть на сім ярусів. Колонки були чудово різьблені. Потім уже в 1906 році я бачив тільки один нижній ярус, всі верхні були зняті і не знати, де ділися. Я не міг їх найти і сліду. Очевидно усе було знищено.

Але скульптура і статуї були не тільки на Україні. Професор академик Перец, який переїхав з Петербургу до Києва, оповідав мені, що в Новгороді Великім була в монастирі Миколи Можайського статуя цього святого різьблена з дерева. Коли на візитацію цього монастиря приїздив з Петербургу митрополит, або якась друга важна персона, то монахи виносили ту статую, клали у човен і вивозили її на озеро Ільмень. А як візитатор відїздив, то монахи привозили ту статую назад і ставляли її на своє місце, бо

вона була дуже почитана народом. Взагалі проти статуй були москвини, у яких субстратна маса народу є східньо-фінська, або інакше урало-алтайська, і можливо, що це грає роль, через підсвідомі імпульси. Згадаймо, що в Візантії т. зв. іконоборство особливо яскраво виступало за короля Льва з Ісаврії, бо він був семіт. А семіти (араби і жиди) завжди були проти образів і статуй. Це мабуть тому, що вони були з роду номадами. Бо взагалі номади не люблять статуй. Мабуть те саме було і з монголами, особливо, коли прийняли магометанську віру (семітську). А позаяк москалі по суті Урало-Алтайці, і самі їхні етнологи це доказують, то вони теж підлягли цьому семітському статуйоборству.

Після прийняття християнства Володимиром Великим і офіційного хрещення київського населення, вплив Візантії стає помічатися дужче й дужче, але треба сказати, що в Криму починає впливати дуже сильно Італія і Рим через колонію, ту саму колись Пантікапею, а тепер Керч, яку взяла в свою владу Генуя, надавши цій своїй колонії ім'я «Кафа».

Генуезькі впливи очевидно йшли з Кафи далі на північ до Києва і особливо на р. Дін. Очевидно, що Генуезькі архіви того часу, поки Генуя держала Кафу в своїх руках, мусять містити в собі чимало документів цікавих для української історії, і слідвало б пошукати такі документи не тільки в Генуї, а теж і в Венеції, яка маючи сильну левантську флотілію, мусіла мабуть посилати свої кораблі і в Чорне море. В таких документах можуть фігурувати під іменами Черкесів, або Черкасів. Цього тим більше треба чекати в Італії, бо значно пізніше, в кінці XVI в., а особливо в XVII і XVIII віках, московські джерела весь час знають Українців майже виключно під іменами «Черкасів». Українські городи звуться москвинами «черкеськими городами». Само собою зрозуміло, що з завойованням Візантії турками, Генуя мусіла уступити туркам Кафу. А коли татари відрізали Крим від України, занявши степи, то вплив Егейщини і Середземного моря мусіли зменшитися, але не були перервані зовсім. Діло в тім, що завдяки війнам з турками та кримськими татарами, маса Українців попадала в турецький полон.

І от тут в турецькій полоні Українці приходили в довголітні стики з середземноморським світом, середземноморською культурою. Вони поверталися додому після декількалітнього перебування в полоні, та часто приносили з собою знання не тільки одної турецької мови, але й інших, напр. грецької та італійської мови, а також знайомство з архітектурою та образотворчим церковним мистецтвом, з технікою вишивок і т. п. (Так напр. Лев Можарський у волинському городі Слуцьку відкрив, вернувшись з полону, спеціальне виробництво славнозвісних случьких золототканих поясів. Інші знайомилися з малоазійським килимарством і теж повернувшись додому відкривали майстерні, часом і на ширшу ска-

лю. Часто з полону верталися додому вже старшими людьми та знесиленими, і такі козаки поступали в монастирі.

І от сюди, в монастирі, такі монахи вносили те, що вони набули в Туреччині: різні знання, технічні та особливо мистецькі, в різних галузях мистецтва, в різьбарстві, в малярстві, в співах. Вони зуміли надати монастирям певного рода принадність естетичну, і з другого боку радили людей добрими порадами; бо ці люди багато бачили, багато знали, і мали широкі знайомства. Тому ми бачили до большевицького перевороту особливе явище в Україні, це незвичайне стремління селянства до ходження в літку до Києва на прощу до монастирів. До першої світової війни до Києва в літку приходило не менше двох мільйонів селян. Це звалось йти на прощу, тобто на прощення гріхів, або на відпуст, т. є. на відпущення гріхів. Тоді в місяці травні можна було бачити на всіх улицах Києва і на площах маси селянства, особливо жіноцтва. Вони не тільки ходили по городу в день, але і в ночі спали великими купами просто на площах. Але головною їх цілю було побачити як можна більше церков і знаружі, і в середині подивитися на образи та на іконостаси, послухати доброго співу. І вони вміли вдома розсказати про те, що бачили в Києві. Я власне у перше від таких баб, що ходили по церквах, почув про красоти тієї чи іншої церкви. А в наших церквах, як і скрізь в Європі, відбивалися всі стилі, і готика, і ренесанс, і барок, і ампір, часто в дуже високім виконанню. Навіть чимало збереглося і візантійського та романовізантійського. Було дещо і молдавського. Італо-критська школа малярства мусіла теж відбитися. На жаль мистецькі студії на Україні почалися тільки на початку XX віку, і не встигли зібрати фотографічного матеріалу, як були перервані війною та революцією. А совітський уряд понищив самі пам'ятники, зриваючи старі муровані церкви, та переробляючи на шпихліри і склади дерев'яні церкви по селах. Італійські та еспанські впливи приходили до нас рідко безпосередньо, а звичайно через Німців, або Чехів. У наших церквах часто можна було бачити копії Богоматери Мурілло, Рафаеля та інших відомих авторів. Теж відбивалась і в церковних співах італійська школа. Досить згадати, що Київлянин Березовський, ранопомерлий український многонадійний церковний композитор учився в Болоньї. Так само Бортнянський. Ще оригінальніший композитор Ведель, теж Київлянин, учився в італійця Сарті, хоч уже в Києві.

Після остаточного завойовання України Москвою, ці всі стики з заграницею і з Середземним морем були перервані для України і це відбилося уємно на всій культурі України.

В. Щербаківський (†)**ЦЕРКОВНА АРХІТЕКТУРА**

Церква — це будова, присвячена для різного роду громадським або суспільним способом роблених виявів найбільш піднесеного суспільного почуття, найвищих суспільних душевних настроїв, виявлених у різного роду церемоніях, громадських співах і громадських молитвах, виявах найвищих і найшляхетніших духових емоцій, скермованих до найвищого в людських поняттях, ідеалізованого та ідеального Добра, конкретизованого й уможутненого в понятті й вираженого у слові: Бог. Український народ, як у хвилини найбільшої громадської, рівно ж і індивідуальної радості, так і в моменти індивідуального чи громадського смутку й розпачу, звертався до церкви, щоб там, перед лицем найбільшого й найвищого Добра, вилити свої найбільші душевні болі, найтяжчі скорботи, або вилити вияв найбільшої вдячності й надії на будуче. Ясно, що в будові, призначеній для виявів такого роду високого почуття й високих зворушень, усе як у формі самої будови, так і в деталях та оздобах внутрішніх і зовнішніх, усе мусить бути зроблене так, щоб давати відповідний настрій, щоб щораз викликати його.

Ясно, що на початкових примітивних ступнях розвитку, у глибокій давнині, або й нині при великих злиднях якоїнебудь глухої гірської, або поліської парафії, люди не мали й не мають технічних засобів зробити будову, божий дім так, щоб вона цілком відповідала вказаному нами завданню, але ми можемо ствердити завжди і в усіх випадках, хоч і як слабкої старовинної чи новітньої громади, всеж таки прагнення і намагання відповісти в межах даної можливості всім вимогам релігійного вияву й душевного настрою. І хоч до нас не дійшли церковні сільські будови з примітивніших часів нашого сільського громадянства, то все ж таки наші колядки, з самих початків приходу до нас християнства, малюють нам ідеал такої будови церкви в народній уяві. Така колядка співає нам: «Церкву збудую з трема верхами, з трема верхами, з трема оконці». Тут дана тільки силуета, незвичайна коротка й проста, але така ясна. Як необхідну вимогу тут постав-

лено «три верхи». Це не проста клітка, закрита зверху дошками, як у москалів, але невідмінно має бути три верхи. Верхи це значить закінчення високе й підвищене так, щоб і зверху, і всередині було видно три верхи. Це вже ясне завдання, ясна програма, яка показує, або виявляє повну свідомість, як впливати на піднесення душі, як викликати настрій, схарактеризований літургійним закликом: «Горі іміймо серця!» І в тій самій колядці стоїть і друга вимога: «з трема оконці» — вимога, щоб церква була світла, добре освітлена вікнами, бо без світла й душа не понесеться до світла найвищого, не піднесеться «горі», а во тьмі буде затьмарена, пригнічена. Цьому, висловленому в колядці, і при тім у колядці дуже старовинній, понад півтисячолітній, церковно-будівничому ідеалові відповідає повна подібність в реальній будові церков. Церкви не тільки XVIII та XVII, але й XVI в. і ще раніше, були здебільшого з трьома банями, і з трьома верхами. Властиво церква складалася з трьох веж, що з них кожна була по змозі висока й конче звужувалася догори з допомогою заломів, на які ставилися далі щораз менші клітки (четверички чи восьмеречки), що нарешті закінчувалися невеличкою стелею, над якою висилася, або правдивіше — прикривала її баняста голівка, що своєю формою найбільше пригадувала перський шолом (місюрку). Ці вежі, невідмінно, мали бодай по одному віконцю в кожній стінці, справа й зліва, тобто в південній та північній стіні¹. Між собою вежі зв'язувалися симетрійно, тобто вища й ширша посередині, а дві інші, трошки нижчі й менші, спереду й ззаду; значить — на схід стояла вежа, що служила за вівтар, а на захід від середньої та вежа, що звалася бабинцем, бо в ній здебільшого стояли під час Служби Божої баби, а в середній вежі — чоловіки. Таким чином церква українська була не тільки симетрична, але ще й урівноважена, центральна, тобто з центром ваги посередині. Коли ми входимо з нашу старовинну українську церкву, то вона нам здається досить високою, зовсім не такою, якою вона є в дійсності. На око завжди наша церква показується на відсотків 20 вищою супроти того, як її перемиряєш. Це значить, що конструкція нашої церкви викликає ілюзію високости більшої, ніж вона є в дійсності. Постійне існування цієї ілюзії показує, що вона подобалася будівничим й народів. Що наші люди любили високі церкви, я знаю з своєї практики церковного археолога й збирача архітектурних матеріалів. Коли я питаю когонебудь із наших людей, які є церкви в довколишніх селах, то постійно таку відповідь: «Йдьте в таке то село, там церква висока». Отже для наших дядьків цікавою здавалась

¹ В. Щербаківський, *Дерев'яні церкви на Україні і їх типи*. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, т. XXIV, 1906). Архітектура у різних народів і на Україні, Львів—Київ, 1910, стор. 207—231; Українське мистецтво, т. I, Київ—Львів 1913 р. = (L'Art d'Ukraine, t. I.).

церква висока, вона була для них гарна. І я сам у малих літах, граючись з хлопцями, теж постійно чув цей вираз, що церква гарна — висока. Я був дуже розчарований, коли, приїхавши вперше до Москви, знайшов, що церкви там, хоч ззовні й високі, але всередині були зовсім низькі, часто навіть не вище як 6—7 метрів всередині, тоді як ззовні вони мали високість 20, а то й 30 метрів. Москалі не потребували мати вражіння високої церкви.

Ця особливість української церковної архітектури — викликати у глядача знесення до висоти — цінна й оригінальна, я підкреслюю тут, бо дати просто високість, що її дають церкви, скажемо, готичні, або великі італійські ренесансові (S. Maria de la Fiore у Флоренції), чи барокові (св. Петра в Римі), це ще не значить створити знесення до висоти; ці італійські церкви вражають не так своєю високістю, яка навіть тратиться перед величавістю одночасної широти й масивності, але вони вражають своєю величністю, яка навіть трохи притискає, пригнічує людину, що ввійшла до такої церкви. Навпаки, наша навіть невелика дерев'яна церква здається вища, і то значно, ніж вона є в дійсності. Отже вона конструює своїх веж тягне зір догори, до висоти. Це дуже важно, бо таке вражіння викликається цілим процесом послідовних зорових вражень, що таким способом відтягають увагу від усього іншого й примушують забувати оте інше, та навпаки притягають увагу на себе. А що це зорове почуття приглушує всі інші, то таким способом повстає настрій линути у височінь, зноситися й пориватися не тільки до чуттєвого зорового піднесення, але також і до піднесення душевного, до вражіння тремтіння ліпших елементів душі, до палахкотіння, трепетного палахкотіння душі перед Богом. Забувається все земне й душа лине до Бога.²

Але не тільки ілюзією високости вичерпується мистецький зміст церковної архітектури. Як і в усіх інших родах українського мистецтва, так і тут, дуже велику роль грає ритм. Він відіграв ту саму роль тут, як і в музичних та співочих компо-

² Що така ілюзія не випадковість, а була умисно, хоч тільки емпірично, досягнена і не обрахована може математично, — це докаже моя маленька праця, яка чисто теоретичною дорогою доводить, що принята форма наших церков — купольста, з поверхами, що все маліють, — викликає обов'язково ілюзію, яка підвищує дійсну високість. У згаданій праці: В. Щербаківський, *Ілюзійне підвищення внутрішньої високости українських церков* (Українське Наукове Т-во в Києві, Природничий Відділ, 1913), я дав вивід математичної, неемпіричної формули, яка зовсім точно показує, яке саме ілюзійне підвищення мусить повстати в даній церкві, а навіть дає можливість архітекторві вибрати розміри поверхів і вежі так, щоб ілюзія давала наперед обраховану високість, хоч у дійсності церква була б значно нижча. З старих церков, напр. церква Мошногогорського монастиря над Дніпром, давала ілюзію, що вона має 40 метрів висоти, тоді як у дійсності в середині вона мала тільки 26 метрів, тобто ілюзія підвищувала

зиціях. Стара українська тривежна церква, і зверху, і всередині являє собою повну аналогію до симфонії, з її початком, серединою та закінченням. І воно справді і є архітектурна симфонія. Ритмікою зв'язані всі лінії церкви, а з ними в роздрібленім ритмічним повторенні зв'язані всі лінії деталей і оздоб, як внутрішніх, так і назверхніх, і навіть у доборі простого побиття гонтою. Деякі церкви дають такий казковий, чарівний настрій, що його можна порівняти з нестерельною красою казки про Івасика Телесика, в якій панує той самий чар ритмічності, звурушливості, ласкавості й людяності.³

Церковне різьбарство й малярство

Всередині церкви різьбарство досить просто застосовувалося головним чином до частин, що вистають, наприклад, до бальків, що витикаються, до сволочків, що стягали стіни по вуглах. Вирізьблювано поручі в хорах, а особливо старанно вирізьблювано, і дуже часто з написом, хто будував церкву, й коли, церковні одвірки.

Але де особливо процвітало різьбарство, так це в іконостасі. Звичайно іконостас різьбили інші майстри, а не ті, що робили церкву. Майстрів, що будують із дерева церкву або хату у нас на селах так і звуть майстрами без усяких додатків. Їхні струменти це — пила, сокира, долото, струг і гирля. Делікатніші роботи виконували столярі. А ті майстри, що робили іконостаси, в усіх наших церковних записах звалися «сніцарями». Це слово німецьке: сніцер — різьбар. Воно показує, що вчителями цих іконостасних майстрів були німці.

Хоча різьбарство і малярство застосовувалося в наших церквах до різних образів, які висіли на стінах, або стояли на кіотах, але скупчено і різьбарство і малярство виявляли свою силу в іконостасі. Іконостас мав власне завдання, і сюжетами своїх образів, і красою малярства образів, і таємничістю, яку надавало цим образам різьбарське обрамлення, яке часто давало вражіння якоїсь глибини, бо обрамлення творилося різьбленими колонами і глибокими тяж ажурово різьбленими рамами. Причём цілий іконостас, який вкривав собою цілу передню стіну і часто досягав

висоту церкви на 14 метрів. Московський проф. мистецтва, Фед. Шмідт, хоч і не був прихильником українців, але прочитавши мій доказ формули, сказав мені колись у Полтаві таке: «Доказавши так наочно існування постійної й однаково скермованої ілюзії в українській церковній архітектурі, ви довели, що українська архітектура це окреме, незалежне мистецтво, бо ж має свою власну ілюзію, до якої постійно прямує».

³ Див. фотографії церков у моїй книзі: «Українське мистецтво», т. I. 1913 p. (Stsherbakivskyj, L'Art d'Ukraine 1913, t. I.).

висоти десять метрів, а то і більше, представляв собою одну роскішну, дуже складну цілість, бо складався принаймні з п'яти, а часто й більше, рядів образів, один над другим, розділених і одночасно зв'язаних глибоко різьбленими рамами, колонами, капітелями гзимса і інш. розробленими ніби по зразку якоїсь симфонії. І дійсно ці іконостаси притягали до себе увагу глядача і відривали його думки від всякої буденщини, і примушували думку вітати й літати десь у висотах небесних. І як сама будова церкви творила якусь симфонію, так теж іконостас творив свою симфонію ритмічно і символічно згармонізовану з симфонією церкви. І церква і іконостас тягли, поривали до гори, і відповідали євхаристичному закликові: «Горі ім'єм серця!».

Що до самої техніки іконостасного різьбарства і малярства, то вона стояла безмірно вище від тої техніки, яка творила іконостаси другої половини XIX віку на правобережній Україні. — Ліквідувавши Унію, московський уряд ліквідував і те, що було зв'язане з нею, всякі традиції, а головне цехи, цеховий устрій. У написах на маргінесах церковних книжок, які написані чистою українською тодішньою мовою, і нігде польською мовою, читаємо напр.: «Сія книга Евангелие на престолное куплена во святом градѣ Львовѣ за суму власну свою талярів бытыхъ полѣ ста, братства цехов шевского, ковальского і кравецкого. А хто бы тоє святое Евангелие смѣл оддалити од тоя церкви проклять да будетъ анатема і в сей жизни і въ будущей». Часто згадується цех малярський і сніцарський. Коли ми переглянемо списки церков поданих тут мною, то виходить в середньому до 2000 церков на сторіччя, а значить на один рік будувалося до 20 церков у одній київській губернії. Коли 20 церков, то мусіло будуватися і стільки само іконостасів.

Але коли саму церкву можна легко побудувати за 1 рік, то іконостаса за 1 рік побудувати не можна було. Звичайно вони будувалися два, або три роки, і потребували не мало людей. Звичайно було від трьох до п'яти душ, в залежності від розмірів іконостаса. Платилося тим майстрам, які звалися сніцарами, почасти грішми, почасти натурою. В умовах означено було число корців муки житньої і пшеничної та гречаної, кількість сала, олії, пива, або горілки, та й інших річей. Звичайно майстри приїздили в те село де треба було будувати іконостас і робили його на місці. Але матеріял, звичайно липовий, вони мусіли мати свій, і при тім добре висушений. Очевидно, цехові товариства мали десь свої більші осередки та й якісь великі склади липового дерева, яке мусіло довго сохнути, щоб так висохнути, щоб не тріскалося після різби. Я бачив чудові колонки, в середині видовбані, і вся колонка зроблена в формі виноградної лози з гронами винограду і з листям, і, підкреслюю, в середині порожня, звичайно в діаметрі від 15-ти до 30 сантиметрів, і висотою від 1-го

метра до 1 1/2 метра і більше. І ці колонки не були ніколи ніде потріскані. Вони були звичайно позолочені, і зовсім рідко тільки помальовані. Площі між іконами, а особливо над царськими (райськими) вратами, заповнювалися так званою «болотянкою», тобто орнаментом, нагадуючим «водяну кропиву».

Звичайно про ціну або кошти будови іконостасу сповіщалося у т. зв. візитах, які були написані на правобережжі Дніпра звичайно офіційною польською мовою. Окрім деяких сіл чигиринського й черкаського повіту, і взагалі тих сіл, які лежали при Дніпрі, тобто на схід від польської границі, яка залишила по собі пам'ять в назві одного села недалеко Києва, що звалось «Митниця». Ця назва показує, що біля нього проходила границя, і тут брали мито за товари. Над самим іконостасом, я спинюся трохи далі, а тут хочу підкреслити значіння цехового устрою. Цей цеховий устрій був і в самому Києві, але Московський Уряд поставив скоро затерти всякі його сліди. Але на селах пам'ятки його залишилися досить конкретні якраз в церквах. Це різного рода цехові короги, на дуже високих гарно зроблених і гарно помальованих дрючках. Ці короги самою своєю формою відрізнялися від корогов церковних. Ці цехові короги однаке носилися разом з церковними підчас всяких парадних церемоній, напр. на Великдень під час обходження навколо церкви, на Йордань, навіть на похоронах. Звичайно священник звертався до народу в таких випадках з словами: а вас молодших та дужчих прошу забрати цех, тобто ці цехові колишні хороги. Також, коли обходили поля з молебнем з приводу посухи, то теж обов'язково брали цех, а дівчата (четверо) брали переносну ікону Божої Матері і так обходили всі засіяні поля. На Лівобережжі, здається, такого терміну не вживалося, бо, мабуть, цехи раніше були знищені, як на Правобережжі, впрочім мені ця справа не зовсім ясна, як вона була організована на Лівобережжі.

Тут підкреслю один наш звичай, який різко відрізняє нас від православних москвинів. Коли процесія з хорогами виходить у нас з церкви на Великдень, щоб обійти навколо церкви три рази, щоб святити паски, а також і у всіх інших випадках, то, виходячи з церкви процесія повертає наліво, і обходить церкву напроти сонця, або як у нас кажуть **навпаки сонця**. У москвинів же існує звичай іти в протилежнім напрямі, тобто виходячи з церкви вони повертають направо і обходять церкву по сонцю, або як вони самі кажуть «посолонь». Це зв'язане було з загальним звичаєм, скажемо, і при розминанні. Ми звертали наліво, так само старі австрійки (Галичина), Чехи. Італія, і навіть Англія. Навпаки, москвини звертали направо, а також Німеччина (Германія) і північні країни, та Франція.

Я уже згадував, що в іконостасі намісні ікони, і всі інші були мальовані. Але треба сказати, що досить часто деякі образи в

іконостасі, а особливо часто, коли не постійно, верхній ряд, тобто самий верхній мав образи різьблені, скульптурні. Це власне було Розп'яття скульптурне. Ісус Христос був різьблений, і предстоячі перед хрестом Іван Богослов і Божя Мати і ще часом Марія Магдалина, і ангели, це здебільшого італійські puttі. Але часом бував різьблений ряд намісних образів, отже перший ряд, в якому були статуї Ісуса Христа і Божої Матері, образ Миколая і образ Святого, якому присвячена церква. Усі ці образи були скульптурні з дерева. Такий, напр., іконостас був не тільки на Правобережній Україні, але й на Лівобережній, напр., далеко на схід від Дніпра в м. Ромен, Полтавської губернії. Ця церква була цілком перенесена в Полтаву з Ромна. Після перенесення в ній все було возставлено по-старому і в намісній ряді стояли 4 статуї: св. Миколи, Божої Матері, Ісуса Христа і Святого, ім'я якого носила церква. Статуї були повні, скульптурні з липового дерева. Великої була приблизно 3/4 людського росту. Ця церква та іконостас були побудовані у XVIII столітті в гор. Ромні (= Ромен), далеко від безпосередніх католицьких впливів. Треба також сказати, що й на далекій півночі, в Новгороді Великій, що стоїть на р. Волхові недалеко озера Ільмена, теж були статуї в церквах і навіть до цього часу (то б то до большевицького режиму) в монастирі зберігалася статуя патрона Новгородського, «Ніколи Можайського». Ця статуя була дерев'яна, і дуже улюблена новгородцями, на основі дуже старих традицій, хоча теперішнє населення Новгороду Великого не має нічого спільного з населенням з-перед XVI віку. Звичайно «Святійший Синод» заборонив скрізь статуї, і коли його член, петербурзький митрополит, приїздив у Новгород Великий на візитацію, то 2 монахи брали статую в човен і відїздили з нею на озеро Ільмень, а коли візитація кінчалася, і митрополит відїздив, то статуя ставала на своє старе місце. В самій Києвопечерській Лаврі, іменно в Успенській Церкві зберігалися дерев'яні, в нормальний ріст, або трохи більші статуї дванадцяти апостолів та Ісуса Христа аж до шостидесятих років минулого століття. Вони стояли у вітварі, і митрополити, що були з українців, не забороняли їм там стояти. Пізніше знищений був і чудовий іконостас, з якого було знято цілість верхніх рядів і залишено тільки один ряд намісних ікон; пам'яткою попередньої розкоші іконостаса лишилися тільки чудові різьблені колонки по боках намісних ікон.

Я зробив з них фотографії, але всі вони й інші мої фотографії загинули у Полтаві. У с. Малині, Радомисельського повіту, цілий іконостас був скульптурний, і замість ікон усі були статуї.

Але вертаюся до технічного опису іконостасу в наших українських церквах. Я уже казав, що липове дерево з якого іконостаси робилися було звичайно добре висушене, не менше тридцяти літ мусіло сохнути, бо потім уже ніколи не тріскалося.

Він цілий був різьблений наскрізь; складався з 5, 6, навіть 7 поверхів. Ікони в іконостасі були здебільшого мальовані, але в різьблених ажурових рамцях, або рідше були скульптурні, різьблені, часом майже в натуральну людську величину. Ікони (образи) були відділені між собою різьбленими колонками. В різьбі цих колонок головну роль як орнамент відігравала виноградна лоза, незвичайно гарно, мистецьки вирізьблена, з її стеблом, листками, самим виноградом, т. є. з гронами винограду. Сама колонка була закінчена вгорі коринтською капітеллю (голівкою). Послідовність рядів ікон (образів) була така: перший поверх т. зв. намісні ікони, над ними ряд празникових (святочних) образів (для головних свят), над ними ряд апостолів, далі ряд пророків, над ними ряд мучеників та інших святих і над усім цим хрест, або хрест із скульптурним розп'яттям, перед яким скульптурні постаті Богоматері, апостола Івана Богослова, Марії Магдалини та янголів у хмарках.

Часом, ще один ряд образів, звичайно маленьких, ішов під намісними образами в самім низу.

Звичайно іконостас був золочений, особливо колонки, або розмальований відповідними барвами.

Все ж таки і при всіх чужих впливах іконостас завжди зберігав свій ритмічний зв'язок із основною формою церковної вежі — і в цілому, і в деталях, а навіть іноді в груповій композиції святих, напр. у композиції, відомій під назвою Деїсус.

Особливої пишноти, краси й імпозантності та одночасно якоїсь невисловної інтимності, просякання до серця, набув іконостас у так званому бароковому періоді. Барокове мистецтво на українському ґрунті втратило свою італійську холоднуватість, що була властивою дуже величавій, імпозантній бароковій архітектурі італійській, а натомість набула української теплоти, сердечності й казковості та особливо чарівної євхаристичної символічності, спеціально підкресленої тою значною роллю, яку в оздобі іконостаса грала тоді виноградна лоза. Як символ, виноградна лоза відігравала роль і в Італії, і то досить рано: напр., ми її бачимо в оздобах північного фасаду церкви св. Марка в Венеції, частіше її можна знайти і в церквах Верони та інших міст північної Італії, т. зв. Л'омбардії. Але ніде у світі виноградна лоза, як символ Христової віри, не набула такого значення в орнаментиці, як на барокових іконостасах українських церков.⁴ Це найпростіше пояснюється тим, що ця символіка в нас грала велику національну роль. Виноградна лоза символізувала не тільки науку Христової віри, але також і Причастя під обома видами — Тіла й Крови Христових. У латинському обряді, як ми знаємо, для профанів

⁴ Див. Щербаківський, *Українське мистецтво*, т. I, 1913 р.

або ляїків допускалося Причастя тільки під одним видом, без вина, як символ Крови Христової. Отже виноградна лоза в оздобі іконостаса повинна була нагадувати українцеві, що він грецької віри, а не римо-католик, або інакше, як і тепер, що він українець, а не поляк.

Щодо мальованих образів, то вони також дуже часто були високої вартости, взагалі завжди добрі...

Я не маю тут змоги спинятися над мурованими церквами. Скажу тільки, що в XVII та XVIII віці цілком свідомо в нас мурували ці церкви на зразок деревляних, стараючись український церковний стиль перенести з дерева в мур і показати там ілюзію високости. Такі напр. були: церква Феодосія на Печерську в Києві, південне крило Михайлівського монастиря в Києві, зруйнованого цілковито і знесеного більшовиками, так само була зроблена мурована церква св. Михайла в Переяславі, монастир у Харкові й дуже багато інших. Все це тепер зруйноване більшовиками. Останню вістку я одержав, що, напр., у Лисаветі на Херсонщині з наказу більшовиків були всі дев'ять церков розібрані, при чім дві останні були (кінець 1937 — початок 1938 р.) для швидкості висаджені в повітря динамітом.

Мною представлені тут списки церков Київської губернії і одночасно Київської єпархії XIX віку. Списки церков розложені відповідно рокам їх будови, щоб легше було орієнтуватися в будовальних періодах. — Алфавітний список не дав би такого ясного образу. На жаль, не всі дати будови церков були мені відомі. Розглядаючи ці списки, відповідно повітам, можна уже з першого ж погляду сказати, що періоди інтенсивнішого будівництва не відбувалися в один і той самий період у всіх повітах (одночасно), тільки бували в зовсім різні періоди. — Таблиця наша показує це досить ясно. Так напр. для Васильківського і Сквирського повітів рік 1746 був роком наінтенсивнішого будовання церков, бо за цей один один рік було побудовано по 13 церков у кожному з цих повітів. Звичайно за 1 рік будувалися в повіті 1 або 2 церкви. А роки інтенсивнішого будовання потребують вияснення причин такої інтенсивної будівничої чинности. В інших повітах будівництво було слабше. Але для того ж Васильківського повіту був ще 1740 рік сприятливий, бо було побудовано за цей рік 9 церков, і ще 1730, коли побудовано було 6 церков, і 1725 та 1726 рік і 1745, коли побудовано було по 4 церкви. Отже виходить, що для Васильківського повіту, тобто для колишньої Палієвої Хвастівщини, роки найбільшої будівничої діяльності лягають усі в другу чверть XVIII віку. У Сквирському повіті так само максимальне церковне будівництво припадає на ту саму чверть, хоча знову підіймається в роки 1770 і 1779. —

Навпаки, для Липовецького та Уманського повітів, інтенсивніше будівництво виявляється в середині XVIII століття, між

роками 1742 і 1764, на протязі 22 літ. — В Черкаському повіті такий період підняття припадає на роки від 1720 по 1746, а в Канівському повіті від 1725 по 1746. Пояснення того треба шукати в місцевих історичних обставинах. Можна думати напр., що на Уманщині та Липовеччині відбулася Коліївщина. В інших повітах інші обставини. Одно тільки можна сказати, що пожари дуже рідко нищили деревляні церкви, чого при постійних війнах на Правобережжі з поляками і татарами треба було б чекати в дуже великім числі, а тимчасом пожари в церквах траплялися дуже рідко. Але за це треба відмітити одну важну пожежу в Межигір'ї, де в 1786 році були спалені аж три церкви і то здається усі три муровані, побудовані одна 1520 р. друга 1665 і третя 1690. Вони були спалені по приказу фельдмаршала Потьомкіна, а ціллю цього було бажання Потьомкіна не допустити царицю Катерину до розмови з монахами цього Мижигірського монастиря, які здається виступили перед царицею з якоюсь «челобітною». Отже Потьомкин не тільки показував цариці фантастичні села, щасливі від московського панування над ними, але теж палив монастирі, і при тім велів перестріляти проживаючих там монахів. Большевики не самі винайшли нищення церков, дорогу їм показав Потьомкин. Не треба думати, що тільки теперішні большевики видумали тортури і нищення церков завойованих країн. Москва робила це зо всіма завойованими землями, починаючи з царя Івана III, що викатував Великий Новгород, переходячи через Івана IV, Грозного, що велів задушити митрополита Филипа, що зробив власними руками Малюта Скуратов, не кажучи уже про царя Петра I, що випалив Батурин та інші деякі городи Лівобережжя, та висміював з всешутішою п'яною компанією церкву, бо ця компанія ходила п'яна по городу одягнена в ризи і з хрестами на грудях і в руках. І так далі. Московська інтелігенція завжди піддержувала своїх царів і особливо жорстоких. І тепер большевики в своїх скаженолютих винищуваннях завойованих народів, і в катуваннях мільйонів невинних зовсім не стоять одиноко, їх піддержує весь московський нарід. І власне це залежить від садистичної жорстокости самого московського народу, який завжди уміє знайти собі відповідного провідника.

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК ЦЕРКОВ

До своїх статей про Українські Церкви Київщини та Церковну Архітектуру долучив бл. п. Вадим Щербаківський хронологічний показчик церков Київщини, відповідно до повітів. Тому, що Автор не подав їхнього чергування, упорядковуємо їх поазбучно, від Бардичівського повіту починаючи. За сучасних обставин цей список може служити довідником втрат, що їх понесла Київщина і за останні десятиліття.

Прим. Редакції

БАРДИЧІВСЬКИЙ ПОВІТ

Погребіща — 1785	Неміринці — 1730	Маціївка — 1750, 1770
г. Бардічів — 1611, 1748, 1794.	Прилука — 1730	Лосіївка — 1755
Нова Гребля — 1701	Вáхнівка — 1730	Вівсяники — 1755
Котюженці — 1709	Воскодавинці — 1730	Мончійн — 1756
Жидівці — 1714	Ліщинці — 1731	Кикімівка — 1759
Станілівка — 1720	Кулешів — 1731, 1775	Вуйна — 1760
Сестрєнівка — 1722, 1747	Городок — 1732, 1781	Безименне — 1762
Сотенськ — 1722, 1797	Васильківці — 1732, 1757	Брицке — 1763
Кордишівка — 1723, 1737	Зозулинці — 1732	Бродецьке — 1764
Махарінці-волосякі — 1723	Журбинці — 1732, 1772	Тéрехова — 1770
Чорнявка — 1724, 1787	Сахні — 1733	Смажинці — 1770
Халаїмгородок — 1724, 1755	Саратинці — 1734	Наказне — 1771
Огіївка — 1725	Степанки — 1734, 1787	Блажіївка — 1774
Соколець — 1725, 1784	Гурівці — 1735	Чорнорудка — 1774
Шірманівка — 1725, 1759	Лебидінці — 1736, 1783	Юрівка — 1774
Голубівка — 1725, 1741	Непєдівка — 1736	Маркуні — 1777
Дзюньків — 1726, 1796	Білілівка — 1737	Поліченці — 1780
Гопчиця — 1726	Світінці — 1738, 1790	Вовчинєць — 1780
Черемошна — 1726, 1754	Малінки — 1742, 1821	Красівка — 1783
Білашки — 1727	Фрідрів — 1743	Левківка — 1784
Війтівці — 1728	Люлинці — 1744	Пузірки — 1788
Шпичинці (м.) — 1728	Чєхи — 1744	Великий Чорнятин — 1790
Махарінці дубові — 1728	Малі Нізгурці — 1746	Дерганівка — 1793
Круподєринці — 1730, 1790	Бурківці — 1746	Кашперівка — 1791
Ординці — 1730	Педбоси — 1746	Малий Чорнятин — 1794
	Біла — 1746	Шиндерівка — 1796
	Попівці — 1747	Долотєцьке — 1798
	Камені — 1747	Молотківці — 1799
	Павлівка — 1748	Овєчаче — 1799
	Ярославка — 1749	Збараж — 1799

Села, в яких церкви не відомо коли побудовані, але були уже у XVIII віці:

Скраглиївка, Погребі-
ща, Роскопана, Тала-
лаї, Булаї, Сопин, Фло-
ріянівка, Юзепівка, Бі-
лопільє, Сингаївка, Га-
домці, Вернійгородок,

Козятин, Пляховá,
Марківці, Глухівці,
Жужелів, Хажин,
Іванківці, Нізгурці-Ве-
ликі, Бистрик, Пяті-
горка, Клітєнка, Кума-

нівка, Пиковець, Сам-
городок, Кұрава, Пся-
рівка, Турбів, Констан-
тинівка.

ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ ПОВІТ

Васильків — XII, 1758,
1786, 1792 (Чудотв.

Образ Богоматері)

с. Дорогінка — 1600

с. Острійки — 1650,
1710, 1740

с. Синява — 1665, 1710,
1730

Барактінська Віль-
шанка — 1700, 1746
(Чудотв. Образ Бого-
матері)

Шкарівка — 1706, 1750
(з двома верхами)

Хвастів — 1716, 1740,
1781 (Воскресенська,
Покровська)

г. Біла Церква — 1700
або — 1706 (?) (Ми-

коли, будована Ма-
зепкою. В ній — еван-
геліє 1637 р. Стара

назва Білої Церкви:
Юрів, 1195 року зруй-
нований половцями).

Троїцька ц. — 1718

Покровська — 1725

Преображенська —
1728 (на старшій

фундаменті)

Петропавлівська —
1730

Успенська — 1731
(на старшій фунда-
менті)

Богородична ц. —

1740 (на старшій
фундаменті і з опа-
санням)

Андрея Первозваного
— XVIII в. (може
Мазепи)

Архангела Михаїла
— XVIII в.

Триліси — 1716, 1746

Насташка — 1722 (і ще
4 церкви з XVII)

Дуліцьке — 1724, 1790

Телешівка — 1724, 1758

Тростінка — 1725, 1745

Мазєпинці — 1725 1790

Блощинці — 1725, 1745,
1845

Трушки — 1726, 1742

Сухоліси — 1726, 1849
(збудована з осики)

Рокітна — 1726

Яцький — *1726, 1841

Баракти — 1727, 1746,
1800

Бирюкі — 1728 (з дво-
ма банями)

Матюші — 1729

Храпачі — 1730, 1847

Гребінки — 1730 (п'ти-
вежна)

Пеньчукі — 1730

Чєркас — 1730, 1751

Мокіївка — 1730, 1750

Солтанівка — 1730, 1746,
1842

Яблонівка — 1731

Перегонівка — 1734

Паланиченці — 1737

Півні — 1738

Шамраївка — 1740

Пилипча — 1740

Вільшанка — 1740

Острів — 1740

Ольшанийця — 1740
(євангелія 1527 р.).

Половецька Велика —
1740, 1787, 1844

Красний Ліс — 1743,
1787

Кодакі — 1743, 1782

Чупира — 1745

Пійцики — 1745

Кóжанка — 1746

Королівка — 1746

Кожєники — 1746

Лосятин — 1746

Погребі — 1746 (з дво-
ма куполами)

Пришивальня — 1746

Снітінка — 1746

Мотовілівка — 1746,
1839

Рудá — 1746

Сáварка — 1750

Вінцєнтівка — 1752,
1786

Ковалівка — 1753

Прўси — 1760

Фурсі — 1765

Житні Гори — 1766

Шаркі — 1766, 1845

Ромашки — 1773, 1843
Узин — 1775, 1842
Мїтниця — 1780
Єзерна — 1780
Чорногорódка — 1784

Вінницькі ставі —
— 1785
Деремезна — 1785
Лопатінщина — 1786
Плисєцьке — 1786

Поло́ги — 1790
Спéндівка — 1790
Потіївка — 1796

Церкви з невідомими точно датами XVIII в.:

Михайлівка — XVIII в.
Яхні — XVIII в.

Ксавєрівка — XVIII в.

Рейментáрщина —
XVIII в.

ЗВЕНИГОРОДСЬКИЙ ПОВІТ

Звенигорódка — 1700
друга церква — 1706
третя — XVIII
костел — 1766
Кальніболото — 1705
церква Михайлів-
ська — 1738
Вільшана — 1700 (цер-
ква Миколая)
церква Успенія —
1726
Воскресенська — пе-
ред 1700 і 1778
Смольчінці — 1700
(липова церква, по-
крита соломною була
колись), — 1758
Ольховець — 1703,
1723, 1781
Камянний Брод — 1706
Воярка — 1709
Лисянка: церква Ни-
колая — 1718
ц. Успенія з опасан-
ням — 1720
ц. Георгія — 1723
ц. Вознесенська —
1730
ц. Преображення —
1730 і ще одна цер-
ква п'ятивежна, по-
будована січовими
козаками — 1723
Нémорож — 1722
Щербачинці — 1722,
1823

Педінівка — 1724
Морінці — 1724, 1784
Мурзинці — 1726
Шестерінці — 1726,
1782
Жу́равка — 1726
Почáпинці — 1726
Жу́ржинці — 1730
Тарáсівка — 1730, 1787
Калігорка суха —
1734
Кирилівка — 1736,
1792
Водяники — 1737 (Іко-
на Бож. Матери Чу-
дотв.)
Михайлівська — не-
відомо, коли побудо-
вана.
Вознесенська — теж
невідомо.
Будища — 1737, 1776,
1738
Капúстин — 1739 (ли-
пова церква, а попе-
редня спалена тата-
рами).
Хйжинці — 1740
Хліпнівка — 1741
Вербовець — 1741
Гнилєць — 1741
Воронівка — 1746
Озірна — 1748
Новосéлиця — 1753
Лототóшева — 1760

Бродєцьке — 1760
Калігорка мокра —
1760
Крімки — 1764
Юрківка — 1765
Бóсівка — 1766
Залійка — 1767
Кня́жа — 1769
Сигна́вка — 1769
Стеці́вка — 1770
Залі́знячка — 1773
Тóвста — 1773
Антонівка — 1773
Бужа́нка — 1775
Вереща́кі — 1775
Розсо́хватка — 1776
Терéшки — 1777
Маря́нівка — 1777
Майдáнівка — 1779
Сегедінці — 1779
Зелéна Діброва — 1780
Коза́цьке — 1781, 1803
О́книна — 1784
Шпо́ла — 1784, 1786
Мезинівка — 1785
Гуса́ків — 1786
Товма́ч — 1787
Па́влівка — 1787
Лисавéтка — 1788
Монасти́рбк — 1788
Попівка — 1790
Ромáнівка — 1792
Васильків — 1792
Кобри́нів — 1793
Роме́йківка — 1794
Скотарéва — 1797

Церкви не датовані точно були в таких селах:

Єрки — XVIII
 Стебнів — XVIII
 Колбодисте — XVIII
 Гуляйполе — XVIII
 Вербівка — XVIII
 Виноград — XVIII
 Ріпки — XVIII
 Чижівка — XVIII
 Чемиринське — XVIII
 Яблунівка — XVIII
 Жаб'янка — XVIII

Дятуківка — XVIII
 Писарівка — XVIII
 Старá Буда — XVIII
 Рижанівка — XVIII
 Кобеляки — XVII,
 XVIII
 Топільна — XVIII
 Лозоватка — XVIII
 Чичиркизівка — XVIII
 Іскрина — XVIII
 Каменоватка — XVIII

Ступичка — XVIII
 Кисілівка — XVIII
 Каєтанівка — XVIII
 Водяна — XVIII
 Кавунівка — XVIII
 Ярославка — XVIII
 Ярошівка — XVIII
 Соболівка — XVIII
 Кобилянка — XVIII

КАНІВСЬКИЙ ПОВІТ

г. Канів — XII
 монастир — 1630
 Спаська ц. — 1727,
 1791
 Св. Василя — 1746
 с. Зарубинці — старий
 гор. Заруб з XII ві-
 ку, мав до 70 церков
 і два монастирі (див.
 Літопис).
 м. Корсунь — Рожд.
 Богор. — 1661
 Сергія — XVII
 Николая — XVII,
 1700, 1821 (перебудо-
 вана)
 Воскресенія, Рожд.
 Богородиці — XVII
 Успенія Бож. Мат.
 — XVII
 Ілії — 1701
 Преображення —
 1821
 Латинська капл. —
 1763
 Монастирські цер-
 кви:
 Николая — XVII
 Ілії — 1777
 П'ятикупольна Ону-
 фрія — XVIII

Семігори ц. Успенія —
 1601 (з двома купо-
 лами)
 Тут Львівське Еван-
 гліє — 1602
 Сітники, ц. — XVII
 Тростянець ц. — XVII
 Стеблів, мурована ц.
 — XVII, знищена
 взривом у 1664 р.
 ц. Преображення —
 1719
 ц. Миколаївська —
 1731
 с. Кошмаків — XVII в.
 1848
 Мєдвин, 5 церков —
 XVII (Спаська, Юрі-
 ївська, всіх святих,
 цехова шевська, і ще
 одна).
 Ольховець — 1703, 1743
 Яхні — 1701 (осикова
 церква), — 1758 (ду-
 бова).
 Юхні — 1703
 Мисайлівка — 1705,
 1740
 Чайки — 1706, 1758
 Синиця — 1706
 Дацькі — 1706, 1774

Шендерівка — 1708,
 1804
 с. Покровин — 1703,
 1708, 1746, 1762, 1802
 Бровахи (липова ц.) —
 1710, (соснова ц.) —
 1750
 Ключники — 1712, 1775
 Росава — 1715, 1752
 Стєпанці — 1713, XVII,
 Василя — 1789, XVIII
 Рожд. Богор. — 1789
 Сидорівка — 1716 (ли-
 пова), — 1744
 Ходорів — 1717, 1768
 Монастирьок — 1718
 Курйльківка (липова) —
 1719, 1765
 Ромашки — 1720 (ру-
 кописна евангелія з
 1752р.), — 1824
 Грігорів — 1720, 1776
 Бобриця — 1720, 1796
 Прицьки Великі —
 1721, 1785
 Півці — 1722
 Виграїв — 1723
 Таганча — 1725
 Киданівка — 1725
 Вахутинці — 1725
 Едєм — 1725, 1760

Гришинці — 1725, 1800
 Богуслав. Покровська
 — 1726,
 Пр. Тройці — 1739
 Параскеви — 1747
 Ісáйки — 1726, 1748
 с. Селище — 1726 (ли-
 пова ц.), — 1780
 Ши — 1726, 1776
 Трахтемирів — 1726
 Букрін Малий — 1726,
 1750, 1790
 Костянець (осикова)
 — 1726, 1766
 Дмитрénки — 1727
 Сухін — 1728, 1801
 Квіткі — 1728, 1757
 Македони — 1729
 Нетеребкі — 1730 (ли-
 пова), — 1773
 Біївці — 1736, 1791
 Сахнівка — 1736
 Корнілівка — 1738
 Шупуки — 1739
 Коропиші — 1739 (Ми-

хайла), — 1740, —
 1745 (ц. Богородиці)
 Тулинці — 1740, 1784
 Мельникі — 1740 (Три-
 одь писана — 1800)
 Петрушки — 1742
 Миколáївка — 1742,
 1789
 Дибинці — 1742, 1782
 Сóтники — 1743
 с. Тарáща — 1743
 с. Пустовбйти — 1745
 Бородані — 1745, 1800
 Литвинéць — 1746
 Пісчáльники — 1746
 Потóк — 1746, 1800
 Маслівка — 1746
 Яблунів — 1748, 1786
 Потáпці — 1748
 Миронівка — 1749
 Черниші — 1750
 Пшеничники — 1753
 Хохотová — 1753
 Шандра — 1755, 1831
 Зеленьки — 1758

Грушів — 1759
 Яблунівка — 1759
 Яцюкі — 1761
 Кóзин — 1761
 Хирівка — 1762
 Пилява — 1765, 1784
 Янівка — 1771
 Красногородка — 1771
 Мартинівка — 1773
 Хилькі — 1773
 Беркозівка — 1774
 Пішкі — 1776
 Синявка — 1778
 Москаленки — 1779
 Микитяни — 1780
 Дешкі — 1782
 Демовщина — 1782
 (одновежна)
 Смчиха — 1785
 Березняга — 1789
 Трощин — 1790
 Самородня — 1796
 Коритища — 1797

Церкви побудовані у XVIII віці, невідомо точно коли, в селах:

Гарбузин — XVIII

Моринці — XVII

Інші уже згадані.

КИЇВСЬКИЙ ПОВІТ

В самім Київі було ду-
 же багато церков ду-
 же старого походжен-
 ня і все муровані і то-
 му я їх не описав, а
 деревляні давно замі-
 нені мурованими.
 с. Межигірсь — 1520,
 1665, 1690 усі спалені
 в 1786 році.
 с. Забóра біла — 1650,
 1778
 с. Борщагівка брáтська
 — 1657, 1740
 с. Вишгород — 1662,
 1744

с. Вáлки — 1687, 1720
 с. Мостіща — 1675,
 1720
 Янковичі — 1702
 Гусачівка — 1703, 1787
 с. Скитóк — 1705
 Ясногорóдка — 1713
 Желяни — 1715
 Козáровичі — 1720
 Дрúжня — 1720, 1775
 Рослáвичі — 1721
 Грýгорівка — 1722
 Мотýжин — 1722
 Чучінка — 1723
 Халчá — 1724, 1752
 Юникі — 1725, 1751

Гермáнівка — 1726
 Кагарлік — 1727, 1800
 Безрáдичі — 1727
 Хáмбиків — 1727, 1745
 Бородя́нка — 1728, 1797
 Гребені — 1729, 1773
 Глї́бівка — 1730
 Зікрачі — 1730
 Лі́пів ріг — 1732
 Вільша́нка — 1733
 Шпиткі — 1735
 Підгірці — 1742
 Ясногорóдка — 1743
 Нові Петрівці — 1746
 Панікарчá — 1746, 1785
 м. Макáрів — 1746

с. Липівка — 1746
 Наливайків — 1746
 Германівська слобода — 1748
 Горіниці — 1748
 Лука — 1748
 Фасова — 1748
 Карапін — 1748
 Котюжанка — 1750
 Кагарлицька слобода — 1751
 Лубянка — 1753
 Дімер — 1754
 Стави — 1754
 Петропавлівська Борщагівка — 1755
 Грузьке — 1755
 Музичі — 1755
 Вереме — 1757
 Черняхів — 1758
 Глеваха — 1760
 Креничі — 1761
 Стретівка — 1761
 Трипілья — 1761, 1791, 1797

Андріївка — 1762, 1802
 м. Бішів — 1762
 Демидів — 1762
 Загальці — 1763, XVIII стол.
 Велика Бугаївка — 1763
 Великі Дмитровичі — 1763
 Бабинці — 1764
 Ржищів — 1766
 Гуляники — 1768
 Дмитровичі Малі — 1768
 Пашківка — 1768
 Гостомель (належав Палієві) — 1770
 Забуянне — 1772
 Ходосівка — 1773
 Липовець — 1774
 Хотів — 1776
 Копилів — 1777
 Колонщина — 1778
 Шубина Гребля — 1778
 Пилиповичі — 1779

Гатне — 1780
 Бузова — 1781
 Микulichі — 1782
 Рубижівка — 1782
 Горбоховатка — 1783
 Красне — 1785
 Волинка — 1786
 Юрівка — 1786
 Козичета — 1788
 Гвоздів — 1790
 Круківщина — 1792
 Нещєрів — 1794
 Біличі — 1797
 Халепє — 1797
 Боярка — 1810

У XVIII віці без точної дати: Білгородка, Лісники, Крушинка, Витачів, Стайки, Новосілка, Княжичі, Красногірка, — скит заснований Скоропадським, Шибене, Литвинівка.

ЛИПОВЕЦЬКИЙ ПОВІТ

Монастирище — 1648, 1746, 1767
 Кальнік — 1700
 Дубровка — 1716
 Андрушівка — 1719
 Чорнявка — 1721
 Кошлані — 1723
 Богданівка — 1730
 Дубровинці — 1735
 Очеретня — 1739
 Нападівка — 1740
 Лукашівка — 1740
 Чагів — 1742
 Зарубинці — 1742
 Немінка — 1742
 Люлинці — 1744
 Балабанівка — 1744
 Халандова — 1745
 Бондурі — 1745
 Должок — 1746, 1803

Яблонівця — 1746
 Кошова — 1747
 Терлиця — 1747
 Конєла — 1748
 Купчинці — 1748
 Кам'янка — 1748
 Лядська слобода — 1749
 Бачкурин — 1750
 Кабатня — 1750
 Очітків — 1751
 Борівська — 1751
 Юрківці — 1751
 Половинчик — 1751
 Сарни — 1751
 Попудня — 1752
 Івахні — 1752
 Хмельо(е)ва — 1752
 Жадані — 1752
 Сятківці — 1752

Троща — 1752
 Жорнище — 1753
 Княжикі — 1753
 Уланівка — 1754
 Красенське — 1754
 Збівка — 1754
 Франтівка — 1754
 Шабастівка — 1754
 Салогубівка — 1755
 Цибулів — 1755
 Циберманівка — 1756
 Дашев — 1757, 1767
 Животівка — 1757
 Юшківці — 1757
 Тернава — 1757
 Павлівка — 1758
 Криштєпівка — 1759
 Китайгород — 1760
 Кожанка — 1762
 Вернін — 1762

Гоноратка — 1762	м. Бабин — 1775	Білки — 1782
Велика Раставка — 1763	Мала Раставка — 1776	Даньківка — 1782
Підвисоке — 1764	Сабарівка — 1776	Тягун — 1783
Купівата — 1765	Олександрівка — 1777, 1846	Яцковиця — 1784
Линці — 1766, 1773, 1801	Гордіївка — 1777, 1851	Конельська Попівка — 1787
Тодорівка — 1768	Джуринці — 1778	Оратів — 1787
Парівка — 1770	Кантелина — 1780	Лиса Гора — 1791
Пархомівка — 1770	Княжа Криніця — 1780	Хрепівка — 1792
Медівка — 1771		Ступки — 1792.

Селища з невідомими точно датами будови їхніх церков:

Липовець — XVIII, 1818, 1855	Струтинка — XVIII	Оратівка — XVIII
с. Збів — XVIII (з чудотворним образом Божої Матері)	Скиток — XVIII	Зарудьє — XVIII
Пліськів — XVIII	Орм'янка — XVIII	Новосілки — XVIII
Росіша — XVIII	Іванька — XVIII	Леськова — XVIII
	Лугова — XVIII	Хейлова — XVIII
	Якубівка — XVIII, 1811	Улоговата — XVIII, 1838.
	Стрижаків — XVIII	

РАДОМИСЕЛЬСЬКИЙ ПОВІТ

Стечанка — 1634	Дивин — 1756	Кичкирі — 1770
Унин — 1688	Вовчків — 1746, 1773	Лубянка — 1770
Ротичі — 1700	Козіївка — 1746	Карпіїлівка — 1773
Обуховичі — 1700, 1765	Заболоте — 1750	Городок — 1777
Хомутець — 1704	Ситнякі — 1750	Кухарі — 1778
Брусилів — 1705, 1711	Шершні — 1750	Чоповичі — 1778
Оране або Ритне — 1720	Кочерів — 1751	Чудинь — 1778
Розважів — 1723	Торчин — 1751	Корогод — 1779
Старосілці — 1726, 1790	Забілоч — 1752	Чорнобіль — 1779
Борисівка — 1728	Коленці — 1752	Кам'яний брод — 1782
Вільне, при ріці Вілії — 1728, 1791	Ставища — 1752, 1789	Макалєвичі — 1782
Прибóрск — 1730, 1775, 1752	Хабне — 1754	Модалів — 1782
Вишєвичі — 1726	Межірічка — 1756	Видібор — 1782
Кóростишів — 1731, 1781, 1741, 1796	Чайківка — 1759	Карабачин — 1784
Ставки — 1740	Грубий Ліс — 1760	Кресятичі — 1784
Копачі — 1742	Борнів — 1761	Янівка — 1784
Ладйжичі — 1742	Денісовичі — 1762	Озер'яни — 1787
Вербівка — 1743	Зарудьє — 1764	Соловіївка — 1789
Ів'анків — 1743	Вирлобке — 1766	Нові Шепєличі — 1789
Горбулів (п'ятивежна) — 1746	Пінязєвичі — 1768	Старі Шепєличі — 1789
	Гумєнники — 1769	Свіда — 1790
	Горностаїпіль — 1769, 1778	Слобідка — 1790
	Скуратів — 1769, 1800	Вєприн — 1792
		Водогії — 1792

Болячів — 1794
Пиріжкй — 1797

Нижилóвичі — 1796
Рóжів — 1798

Черевáч — 1798
Крáсне — 1800

Слідуючі села мали церкви, побудовані у XVIII ст., але точні дані невідомі:

гор. Рáдомисль, с. По-
тій́вка, Нова́кй, Меле-
ні́, Варóвичі, Павлóви-

чі, с. Чорнóбиль, цер-
кви Никола́я і Богоро-

диці́, с. Містéчко, с.
Осовці́, м. Ма́лин.

СКВИРСЬКИЙ ПОВІТ

Ко́рнин — 1686, 1704,
1802
Лі́пки — 1701, 1763
Рома́нівка — 1702
Бере́зна — 1710, 1732
Стро́ків — 1717
Скви́ра — 1718, 1790
Кривé — 1719, 1789
Ба́бинці — 1720, 1733
Харлі́ївка — 1722
Топорі́ — 1722
Карабчі́їв — 1722
Па́волоч — 1723, 1730,
1741
Хóдорків — 1724
Жи́дівці — 1724
Бухні́ — 1726, 1770
Минькі́вці — 1726, 1794
Селезе́нівка — 1727,
1752
Вчора́шне — 1727, 1772
Ру́жин — 1727, 1761,
1821
Ві́йтівці — 1728, 1790
Сокі́льча — 1728, 1785
Шпичи́нці — 1730, 1783
Воло́дарка — 1730, 1746,
1806

Скви́рка — 1730, 1821
Гни́лець — 1731
Новохва́стів — 1732
Парі́пси — 1732
Ки́йлівка — 1732
Петраші́вка — 1733,
1779
Ла́врики — 1734, 1760
Андрю́шки — 1735
Бровкі́ — 1735
Бі́стрик — 1736
Яропо́вичі — 1739
Самгоро́док — 1740
Баламу́тівка — 1740
Трубі́ївка — 1740
Букі́ — 1741
Ставі́ща — 1741
Анто́нів — 1741
Косі́вка — 1741
Ста́ростинці — 1741
Ді́дівщина — 1742, 1742
Кривоши́їнці — 1743,
1794
Мовча́нівка — 1744,
1746, 1822
Лóгвин — 1745
Лу́чин — 1746, 1764
Попі́лна — 1746

Кале́на — 1746
Терéшки — 1746
Мохна́чка — 1746
Зару́бинці — 1746
Мака́рівка — 1746, 1770
Ва́силівка — 1746
Яре́шки — 1746
Малі́ Лисівці́ — 1746
Пло́ска — 1746
Почу́йки — 1746
Великі́ Лисівці́ — 1748
Новосéлиця — 1750
Ту́рбі́вка — 1755
Рога́чі — 1760
Собо́лівка — 1764, 1799
Рогі́зна — 1765
Сні́жна — 1770
Білі́ївка — 1770
Пархо́мівка — 1771
Озе́ра — 1775
Ягня́тин — 1779
Хе́йлів — 1779
Шопі́ївка — 1779
Бі́лки — 1784
Ко́рчмище — 1789
Зава́дівка — 1791
Бере́з'я́нка — 1793
Городи́ще — 1799

Слідуючі села мали церкви, побудовані у XVIII ст., але точні дані невідомі:

Голякі́ — XVIII
Вербі́вка — XVIII
Ка́мянка — XVIII
Ве́рбів — XVIII
Степо́к — XVIII

Во́лиця Зарубине́цька
— XVIII
Пустова́рівка — XVIII
Тхори́вка — XVIII
Гороби́ївка — XVIII

Ру́бченки — XVIII
Рудé Село — XVIII
Тарі́нівка — XVIII

ТАРАЩАНСЬКИЙ ПОВІТ

Скібин — 1667, 1765	Торчища — 1738	Вільшанка — 1757
Баштички — 1705	г. Тараща — 1740, 1753	Лукіянівка — 1760
Рожичко — 1711	Сітківці — 1740	Прачівка — 1761
Бузівка — 1718	с. Черепин — 1741	Северинівка — 1762
Лўка — 1720, 1742	Скалa — 1742	с. Журавліха — 1763
Теліжинці — 1725, 1789	Закриниче — 1742	Велика Березянка — 1766
Ставище — 1728, 1736	Чернин — 1744	Попружка — 1766
Пятігори — 1728, 1742	Голодьки — 1744	Брилівка — 1767
Скібинці — 1728, 1825	Житники — 1744	Косяківка — 1767
Жашків — 1729, 1833	Кірдані — 1745 (липо- ва, лубом крита).	Росумниця — 1767
Лобачів — 1728, 1779	Горюшків — 1746	Тетерівка — 1768
Кошовата — 1729, 1736	Мала Березянка — 1746	Федюківка — 1768
Сніжкй (церква з дво- ма верхами) — 1730, 1774	Ненадіха — 1746	Гейсиха — 1768
Тетіїв; Іконостас з ста- туями. Успенська ц. — 1730, св. Миколая — 1733, липова ц. — 1749	Лемещиха — 1747	Вовнянка — 1770
Галайки — 1734, 1795	Високе — 1747	Станіславчик — 1770
Лісовичі — 1731, 1797	Сорокотіяга — 1747	Тихівка — 1770
Човно́виця — 1736, 1765	Тайніця — 1748	Юрківка — 1771
Литвинівка — 1736	Якімівка — 1748	Антонівка — 1777
Животів — 1737 (на хрестах церк. напис 1443 р. Хрест на мо- гілі з датою 1443 р.)	Сабадаш — 1749	Юшків Ріг — 1778
	Василіха — 1749	Веселий Кут — 1778
	Хрещатий Яр — 1750, 1804 (п'ятибанна)	Городище — 1780
	Любча — 1752	Улашівка — 1781
	Звеняча — 1753	Матвіїха — 1784
	Янишівка — 1756	Круті Горби — 1787
	Красилівка — 1756	Степок — 1788
	Зрайки — 1757	Ставишівка — 1789
		Осична — 1798.

Церкви, точні дати яких невідомі, були в сліду́ючих селах:

с. Клюки́ церква побу- дована за Яна Сан- гушка	Винарівка — XVIII	Кривчунка — XVIII
с. Бесідка — XVIII	Ріжкй — XVIII	Ругаївка — XVIII
с. Жидівська Гребля — XVIII	Плоське — XVIII	Росішки — XVIII (за Гонти, 1756 ?)
Чаплінка — XVIII	Ясенівка — XVIII	Садниця — XVIII (за Яна Сангушка)
с. Ставища (за Богда- на Хміля було 6 цер- ков)	Кривець — XVIII	Олександрівка — XVIII
	Богатірка — XVIII	Шулякй — XVIII.
	Стрижавка — XVIII	
	Тихий хутір — XVIII	
	Жидівчик — XVIII	

УМАНСЬКИЙ ПОВІТ

с. Шау́лиха — 1664 (три церкви)	Город Гумань — 1673 (3 ц. невідомо коли)	Кривець — 1730
	Берінка — 1737	Добре — 1725
		Охматів — 1735, 1808

Череповід — 1741	Росішки — 1760	Помійник — 1767
Русалівка — 1742	Вербоватка — 1761	Крачківка — 1768
Небелівка — 1745	Романівка — 1762	Кобринова Гребля — 1768
Дмитрушки — 1745, 1845	Мошурів — 1762	Погоріле — 1769
Сущкова — 1748, 1855	Криві Коліна — 1762	Сичівка — 1770
м. Торговиця — 1748	Текуча — 1762, 1798, 1844 (Образ Миколая Чудотв.)	Поташ — 1771
Побійна — 1748	Янківка — 1762	Шельпахівка — 1771
Ягубець — 1748	Кожухівка — 1762	Букі — 1772
Синиця — 1748	Заячківка — 1763	Красноставка — 1773
Косенівка — 1750	Ропутоха — 1763	Вишполе — 1778
Попівка — 1751	Легезино — 1763	Копенковата — 1779
Ботвинівка — 1751	Покотилова — 1763	Рогі — 1780
Горданівка — 1752	Зеленьків — 1763	Рогова — 1781
Кіслин — 1753	Довгеньке — 1763	Антонівка — 1781
Ладжинці — 1753	Майданецьке — 1763	Іванька — 1782
Зелений Ріг — 1754	Підвисоке — 1763	Полковнича — 1782
Орадівка — 1754	Білашки — 1763	Левківка — 1783
Коршів — 1755	Глибочок — 1764	Гереженівка — 1783
Кам'янече — 1756	Степківка — 1764	Соколівка — 1784
Лишинівка — 1756	Дзеньдзелів — 1764	Верхнячка — 1785
Голяківка — 1756	Лебедінка — 1764	Христинівка — 1786
Нова Гребля — 1757	Островець — 1764	Притіка — 1788
Гроздево — 1759	Березівка — 1764	Паланочка — 1790
Подібне — 1759	Телянкі — 1764	Рубанка — 1793
Нестерівка — 1759	Свєрдликів — 1765	Добриводи — 1795
Безпечна — 1759	Городецьке — 1766	Кочержинці — 1797
Перегонівка — 1759	Харківка — 1767	Кішинці — 1798
Шукайвода — 1760		Молодецьке — 1799

Села, яких дату будови церков тяжко ствердити точно, але були напевно побудовані не пізніше XVIII віку:

Паланка — XVIII	Папужинці — XVIII	Талалаї (вка) — XVIII
Громі — XVIII	Чорна Кам'янка — XVIII	Кузьмина Гребля — XVIII
Псярівка — XVIII	Онопрівка — XVIII	Оситна — XVIII
Аполанка — XVIII	Нерубайка — XVIII	Максимівка — XVIII
Дмитрушки — XVIII	Оксанина — XVIII	Юрківка — XVIII
Бабані — XVIII	Лашова — XVIII	Посухівка — XVIII
Ксендзівка — XVIII	Пеньонжкова (Пеньонжківка) — XVIII	Ришавка — XVIII
Бабанка — XVIII	Ризина — XVII	Колодисте — XVIII
Павлівка — XVIII	Багва — XVIII	Томашівка — XVIII
Війтівка — XVIII	Красний Кут — XVIII	Шарин — XVIII, 1841
Цибєрманівка — XVIII	Куті — XVIII	Фурманка — XVIII
Краснопілка — XVIII	Хижна — XVIII	Городниці — XVIII
Берестовець — XVIII	Вороні — XVIII, 1802	Коржів Кут — XVIII
Маньківка — XVIII		
Веселий Кут — XVIII		

Дубова — XVIII
Вільшанка — XVII

Полбнисте — XVIII
Давідівка — XVIII

Тобанівка — XVIII
Россоховатець — XVIII

ЧЕРКАСЬКИЙ ПОВІТ

Виногради — манас-
тир — 1625
г. Черкаси.
Троїцька церква —
1671, 1745
Миколаївська ц. —
1693, 1717
Рожд. Богород. ц.
— 1798
Мошній, Успенська ц.
— 1622, 1745
Преображенська —
1721
Миколаївська ц. —
1746
Староселечко — мана-
стир — 1625, 1673,
1700
Жаботин — Преобра-
женська — 1661,
1701, 1738
Миколаївська ц. —
1703, 1720
Успенська ц. — 1708,
1730, 1765
Старосілле — 1700
Михайлівка — 1700,
1802
Шелетука — 1704, 1760
Кононча — 1705, 1746
Білозере, Преображен-
ська ц. — 1710
Богородична — 1720,
1754
Драбівка — 1717
Верезняки — 1717
Свидовок — 1718, 1741
Ломовате — 1719

Балаклія — 1720, 1800
Зелевки, Михайлов-
ська ц. — 1720
Троїцька — 1761
Вергуні — 1720
с. Хоцьки — 1720
с. Чорнявка — 1720
с. Пожежа — 1721
с. Валявка — 1722
с. Городище, Преобра-
женська ц. — 1722,
Михайла — 1728,
Покрова — 1742
с. Бузуків — 1723, 1799
с. Сунки — 1723, 1776
с. Константинів —
1724, 1770
с. Леськи — 1726, 1778
с. Ходякі — 1726, 1740
с. Мокіївка — 1726
с. Кумейки — 1727
с. Вязовок — 1727, 1743,
1771
с. Тубільці — 1729
(Чудотв. Образ Б. М.)
с. Хреціатик — 1730,
1792
с. Дереньковець, Ни-
колая — 1730, 1787
с. Пекарі — 1730, 1766
с. Черепин — 1730, 1785
с. Орловець — 1732,
Николаївська ц. —
1779
(Ще дві зруйновані
в XVII в.)
с. Куцівка — 1734
с. Плескачівка — 1737

с. Мліїв — 1738, 1746
с. Ташлик — 1739
с. Межиріч — 1740,
1795
Цісарська слобода —
1741, 1772
Сміла, Николаївська
ц. — 1741 (і три ще
раньші XVII і XVIII)
с. Хлистунівка — 1743
с. Руська Поляна —
1745
с. Свинарка — 1746
Бабичі — 1746
Горобіївка — 1746, 1802
с. Завадівка — 1746
с. Ксаверівка — 1746
с. Калінівка — 1746
с. Орловецька Буда
— 1750, 1792
Самгородок — 1756,
1776
с. Жаботін, ц. Успенія
— 1758
с. Матусів — 1762
с. Станиславчик — 1768
с. Дубіївка — 1765
с. Хмільна — 1769
с. Дáхнівка — 1772
с. Надтечіївка — 1773
с. Яблонівка — 1777
с. Сердечівка — 1788
с. Думинці — 1789
с. Сагунівка — 1792
с. Санжариха — 1791
с. Байбузи — 1796
с. Талдик — 1797
с. Рóжівка — 1797

Церкви XVIII в.:

Села : Степанівка, Не-стрівка, Ковалиха, По-
чаївка, Бурти, Носачів, півка, Матусів, Тернів-
Мельниківка, Ротми-ка, Сердюківка, Луза-

нівка, Райгород, Бе-
резняки, Пруси, Гу-
ляйгород.

ЧИГИРИНСЬКИЙ ПОВІТ

- Медведівський манастир — XVI в., XVII в., 1730, 1785
- с. Медведівка.
- Преобр. ц. — XVII в.
- Тройці — XVII в.
- Рожд. Бгр. — XVII в.
- Успенська — 1735
- Михайлівська — 1738, 1764
- с. Чигирин, жіночий манастир — 1627, 1653
- манастир, Троїцька — 1759
- Чигирин. Город. цер. Успенія — 1678, 1716
- Воздвиж. — 1720, 1745
- Преображ. — 1716, 1766
- Мотронівський манастир — 1568, 1735, 1800
- с. Крилов, Троїцька ц. — 1713, 1728, 1799
- (До польської влади було 12 церков).
- с. Боровиця — 1713, 1775
- с. Чаплиця — 1717, 1766
- Суботів — 1651, 1718, 1786
- Лебедин, манастир — XVI в., 1682, 1779, 1784
- Ліпове — 1724
- Покрови — 1759
- Ів. Предтечі — 1796
- Худолівка — 1724, 1818
- Трушівці — 1724
- Ивківці — 1724
- с. Воронівка — 1728
- Адамівка — 1726, 1761
- Ряцево — 1728, 1774
- Лубенці — 1729, 1778, 1834
- Войтове — 1729, 1764
- Новоселиця — 1729, 1825
- Бужин — 1736, 1803
- Колонтаїв — 1736
- с. Бірки — 1737
- (Раньше був город і 7 церков-
- с. Погорільці — 1739
- с. Гущівка — 1741
- с. Кожарка — 1741
- Осола — 1748
- Верещакі Великі — 1750
- Китайгород — 1750
- Баландина — 1750
- Кам'янка — 1754
- Турія — 1756, 1780
- с. Калбарка — 1764, 1815
- с. Подорожне — 1764
- с. Тарасівка — 1764
- с. Шабельники — 1765
- с. Касар — 1765
- с. Пастирське — 1766
- с. Топилівка — 1770
- с. Журівка — 1770
- с. Красновеселиця — 1770
- с. Верещакі — 1772
- с. Матіївка — 1774
- с. Голоківка — 1775
- с. Мельники — 1775
- с. Рєвівка — 1775
- с. Тішківка — 1777
- с. Янопіль — 1778
- с. Куликівка — 1779
- с. Триліси — 1779
- с. Яніче — 1780
- с. Ліпнянка — 1781
- с. Пляківка — 1782
- с. Капітанівка — 1785
- с. Грушківка — 1785
- с. Крїмки — 1787
- с. Оситняжка — 1787
- с. Межигірка — 1787
- с. Веселий Кут — 1788
- с. Маслове — 1791
- с. Шпаківка — 1794
- с. Соснівка — 1795
- с. Зам'ятниця — 1795
- с. Ребедайлівка — 1796
- с. Еразівка — 1796
- с. Нечайів — 1800

Церкви, дата яких не була установлена точно:

- с. Тинькі — XVIII, 1804
- с. Мордва — XVIII в.
- с. Цвітні — XVIII в.
- с. Янівка — XVIII в.
- с. Мокіївська Руда — XVIII в.
- с. Кошарка — XVIII в. 1807 р.
- с. Любомірка — XVIII
- с. Кам'янка — XVIII в.
- с. Тимошівка — XVIII
- с. Бондурове — XVIII
- с. Голікове — XVIII в. (почата).
- с. Болтіка — XVIII в.
- с. Івангород — XVIII
- с. Ставідла — поч. XVIII в.
- с. Коханівка — XVIII
- с. Вербівка — XVII і XVIII в.
- с. Листопадівка — XVIII в.

Таблиця річних побудов церков у Київщині

Річ- но	П о в і т и											
	Барди- чів	Василь- ків	Звени- город	Канів	Київ	Липо- вець	Радомисль	Сквира	Тараща	Умань	Чер- каси	Чиги- рин
По 3	1726		1723	1706	1720	1742	1750	1722	1744	1745	1700	1728
	1728		1741	1720	1727	1746	1752	1727	1746	1756	1717	1729
	1747		1760	1739	1755	1748	1769	1730	1747		1726	1750
	1770		1773	1742	1761	1762	1784	1732	1749		1741	1766
	1774		1784	1743	1762		1790	1740	1767		1745	1770
	1790		1787	1748	1763				1768			1779
	1799		1792	1758	1768				1770			1785
				1789	1778							1787
По 4	1725	1725	1700	1740			1746	1770	1728			1724
	1732	1726	1726				1782	1779	1736			1775
	1725	1745	1730				1789		1742			
По 5				1725	1746 1748	1751 1754 1757		1741		1748 1759	1730	1764
По 6	1730			1746		1752				1762		
По 7				1726		1764				1764	1720	
По 8		1730									1746	
По 9		1740								1763		
По 13		1746						1746				

о. Михайло Ваврик, ЧСВВ

ДО ІСТОРІЇ ВАСИЛІАНСЬКИХ КАПІТУЛ У ГАЛИЧИНІ В XVIII—XIX СТОЛІТТІ

У свіжо виданому другому томі своєї широко закроєної історично-правничої праці про устрій та заряд василіянського Чина дає нам о. Мелетій Войнар, ЧСВВ, першу основну студію про василіянські собори т. зв. капітули, установлені чернеchoю реформою митр. Йосифа Рутського¹. На вступі до неї накреслює він короткий перегляд усіх капітул, почавши від першої, скликаної цим митрополитом у 1617 р., з сумаричним змістом їхніх постанов та наводить імена вибраних настоятелів, а при кінці книжки додає їхню хронологічну таблицю до 1882 р. В історично-правному розвою капітульної установи в василіянському Чині розрізняє о. Войнар два періоди: перший — самих тільки генеральних капітул в 1617—1743 рр., коли Чин становив лишень одну «литовську» провінцію, і другий — від славної дубненської капітули 1743 р., що установила в василіянському Чині дві законні області, святотроїцьку для «литовських» і святопокровську для «руських» монастирів на українських землях тодішньої Польщі та поруч генеральних започаткувала теж ряд провінціальних капітул для вибору поосібних протоігуменів. Якже ж з поділом польської держави в 1772 р. ці обі провінції були переділені новими політичними кордонами: московським на Білорусі та австрійським у Галичині й Холмщині, генеральна капітула в Тороканях 1780 р. створила відповідно до нової ситуації ще дві законні області — білоруську, св. Миколая, для василіянських монастирів з підмосковської займанщини і другу, Найсв. Спасителя, для Галичини й Холмщини, під австрійським володінням. Та з наступними розборами і переходом решти василіянських монастирів поза Галичиною під московську кормигу, генеральні капітули були знесені 1804 р., а провінціальні тут і там збиралися

¹ Meletius M. Wojnar, OSBM, *De Capitulis Basilianorum* (Analecta OSBM, Sectio I, vol. III), Romae 1954, 8°, XVI+202+(2).

ще якийсь час, поки не прийшло до повної ліквідації Чина в російській імперії. Таким чином капітульна установа могла далі продовжуватися тільки в галицькій провінції, як що не брати під увагу пізнішої холмської, створеної в 1810 р. та зліквідованої царським урядом 1864 р.²

Ще найбільш повний перелік галицьких капітул маємо на останніх сторінках славного «Шематизму» М. Коссака, у виказі галицьких протоігуменів від 1780-го до 1866-го року (ст. 348—351). А про попередні капітули святопокровської провінції, до якої галицькі монастирі належали, говорить тепер о. Войнар виїмками з урядових реляцій до Апостольського Престола (назв. твір, ст. 32—38). Після того він уже тільки переповідає Коссакові дані про наступні галицькі капітули до 1810 р. (ст. 38—42), а далші до 1882 р. поміщує тільки в хронологічній таблиці при кінці своєї праці. Тому в цій статті хочемо над ними докладніше спинитися й насвітлити їхню історію джерельними даними, які нам наразі доступні далеко від архівів та бібліотек. Зокрема включуємо до неї все, що про них говорила Лаврівська Хроніка, яку ми видали в попередньому VIII-му томі «ЗЧСВВ». Саме при описі її 2-ої книги був зроблений натяк на протоігуменські обіжники в справі провінціальних капітул, втягнені на сторінки цього тому Лаврівської Хроніки (ЗЧСВВ, VIII, 408). Це в першій мірі обіжник з постановами унівської капітули 1776 р., відтак завізвання на лаврівську капітулу 1784 р., постанови львівської капітули 1785 р., заклик на капітулу в Крехові 1803 р., документи в справі капітул 1822—23 рр., вкінці протоігуменські зазиви на капітули та обіжники з їхніми постановами з 1842, 1846 і 1850 рр. З монастирського архіву на сторінки цього літопису переписали їх висококультурні лаврівські ігумени, о. Маріян Говінський († 1832) та о. Маріян Максимович († 1855) поруч інших цінних документів до історії василіянського Чина 18—19 вв. І ось після видання самого літопису приходить черга опублікувати ці капітульні документи в окремій статті, що має на приміті дати, по змозі, точний хронологічний перегляд усіх галицьких капітул нашого Чина згаданого періоду. Без огляду на скорочену форму, в якій вони збереглися в наших виписках з Лаврівської Хроніки, їхній зміст таки дозволяє нам слідкувати за розвитком василіянського життя тих часів й схопити головні обриси самої капітульної установи.

² В о. Войнара не стрічасмо жадного натяку про цю провінцію, хоча вона діждалася досить докладної історії її капітул у докладі о. Йосифа Кладочного: *Dzieje prowincji bazylikańskiej w Królestwie polskim 1810—64* (Sprawozdania T-wa Nauk. we Lwowie, Rocznik XVI (1936), 301—8).

Унівська капітула 1776 р.

Провінційальна капітула в Уневі 1776 р. це перший з василіянських соборів, що відбувся на галицькій землі після об'єднання тутешніх монастирів з усіма обителями нашої Церкви в один Чин на дубненській генеральній капітулі 1743 р. Бо всі попередні капітули святопокровської провінції, до якої належали галицькі обителі, відбувалися в волинських монастирях: в Дубні 1743, Бересті 1747 і 1751, Почаєві 1755, Бересті 1759, Білостоку (коло Луцька) 1763³ і знову в Бересті 1772 р. Та заки перейдемо до її постанов, слід ствердити, що о. Войнар неясно про неї висловлюється, називаючи її (за Стебельським) почаївською, а поруч у дужках унівською, за Петровим,⁴ і знову почаївською у кінцевій хронологічній таблиці. Бо вже в А. Петрушевича згадується оригінальні акти унівської капітули 1776 р. з почаївського архіву ч. 735,⁵ а урядова їх копія автентикована рукою генерального секретаря Чина, о. Якінта Нестерського, згадується в описі 15 тому прокураторського архіву в Римі (кк. 138—171) в ЗЧСВВ, VII, 319. Так само Лаврівська Хроніка занотувала під днем 25. VII. ст. ст. 1776 початок провінційальної капітули в Уневі й зазначила, що вона потривала два тижні. Там теж наведені імена отців, вибраних до провінційальної курії: о. Йосиф Моргулець — протоігумен, о. Анастасій Пйотровський, протоконзултор, оо. Ампліят Крижановський, Анатоль Водзінський, Єронім Калітинський — конзултори, о. Корнило Срочинський, секретар, і о. Амвроз Гнатевич, нотар провінції.⁶ З капітульних постанов у нашій хроніці згадується тільки те, що безпосередньо цікавило лаврівський монастир: сюди мали бути перенесені філософічні студії з Замостя та розтягнені на три роки, а реторика,

³ О. Войнар, ст. 36 завв. 99, зве її почаївською за Стебельським (*Ostatnie prace*, 353), хоч і згадує, що Петров (*Очерк ист. базил. ордена*, ТДА, 1872, I, 24) дає її в Білостоці. Немає сумніву, що вона таки тут відбулася, як видно з письма протоігуменату до Апост. Столиці, 24. IV. 1769 (*Acta S. Congr. de Prop. F. Ecclesiam Cath. Ucrainae et Bjelorusjae spectantia*, V (0)).

⁴ Мова тут про записки о. Луки Сульжинського, ЧСВВ, які Петров тільки видав у київських «Трудах» 1868 р. як першорядне джерело до василіянської історії в 1772—1811 рр. О. Войнар цитує ці мемуари під ім'ям Петрова-Сульжицького (ст. 37, зав. 102 і т.д.). О. Блажейовський воліє радше наводити їх під властивою назвою автора — Сульжинського (*De potestate Metropolitanum Kiev. in clerum regularem, Romae* 1943, 12). Так само робить кс. Чеслав Фальковський в життєписі митр. Йосафата Булгака в *Polski Słownik Biogr.*, VI. 129, заявляючи, що рукопис знаходиться в його посіданні.

⁵ *Сводная Лѣтопись 1773—1800*, стор. 93.

⁶ ЗЧСВВ VII, 77, помилково надруковано: Корчинський, треба: Срочинський!

що тут була в шк. році 1775—6, мала перейти до сусідного монастиря в Спасі.

Багато більше довідуємося про чинності унівської капітули з друкованого обіжника нововибраного протоігумена Й. Моргульця, з датою 7. II. ст. ст. 1777 р. і з підписом пров. секретаря К. Срочинського, що був згодом переписаний у 2-ій книзі Лаврівської Хроніки о. М. Говінським. Ось його зміст, зроблений в наших виписках з цього літопису.⁷

В першій мірі тут наведене рішення згаданої капітули, щоб пильнувати точної відправи Служб Божих за покійних монахів. Для того їхні імена мають бути вписані не тільки до монастирського пом'яника, але теж вивішені на окремій таблиці в закристії. Далі вона поручає, щоб по монастирях дбати про покликання до Чина, і приказує відсилати кандидатів до новіціату монастирським коштом. Ті, що зложили законну професію, мають продовж трьох наступних років відбувати осьмидневні реколекції двічі на рік і піддатися щорічній домашній капітулі. Це розуміється теж про тих, що безпосередно по новіціаті не можуть скласти професії. Бо в галицьких монастирях вільно її скласти щойно по скінченні 24-ім році життя. Відтак, монахи нехай не занедбують давнього звичаю брати в о. Настоятеля благословення до своїх занять, ударивши великий поклін. Всі, навіть рукоположені, мають займатися якимсь ремеслом без шкоди для хороших обов'язків і будуть мати це зазначене побіч свого імени в Каталозі, за ухвалою найновішої конзульти в Почаєві, в лютому цього року. Щоб запобігти бракові однообразности в церковних відправах, унівська капітула уложила чин відправи читаної Служби Божої і поручила точно триматися богослужбових приписів Типика (сесія 13 і 23). Отже слід від тепер усюди цього придержуватися. Кожний монах повинен мати спис дрібних річей до свого приватного вжитку і має на ньому дістати підпис о. Протоігумена чи о. Візитатора в часі канонічних відвідин монастиря тай сам на ньому підписатися. Звертається теж увагу на обов'язок строго заховувати монастирську клявзуру. Вкінці йдуть різні капітульні приписи для оо. Настоятелів...

До цих капітульних розпорядків о. Моргулець додає ще деякі поручення попередніх капітул і конзулт (м. ін. відомої конзульти в Бесідах 22 березня 1764 р.) та з друкованого протоігуменського обіжника з 1 лютого ст. ст. 1775 р. І так: ОО. Місіонарі та Проповідники будуть предкладати свої проповіді, а ОО. Професори вищих студій свої трактати до підпису о. Протоігумена під час його візитації. Місійні дома мають совісно відправляти щорічно назначене число місій. Испитувачі, тобто ОО. Ігумени і

⁷ Про нього натякає Лаврівська Хроніка під 12. V. 1777 (ЗЧСВВ, VIII, 78).

Професори, мають за постановою берестейської капітули 1772 р. давати звіт з відбутих іспитів при кінці травня чи найдалі з початком червня, відповідно до даних у проспекті, видрукованім у цьогорічнім Каталозі, та відіслати його до загорівського монастиря. Вкінці поручається пильно провадити Історію і т. зв. Акти монастиря, мати списки монахів та життєписи померлих, тримати точний виказ богослужбових повинностей (облігацій) і, якщо де є парохія, списувати метрикальні книги. Щоб усе докладно заховувати, слід пильнувати монастирського дневного порядку, який тут залучається,⁸ і читання в трапезі та зокрема перечитувати поруч правил св. о. Василія ще берестейські устави кожного чвертьріччя (по польськи).

Тороканська капітула 1780 р.

Вже унівська капітула, як ми бачили, брала до уваги австрійські надворні декрети (в справі законної професії) після переходу Галичини під габсбурзьке володіння. А на найближчій генеральній капітулі 1780 р. прийшло до створення окремої василіянської провінції для підавстрійських монастирів, з окремою провінційальною курією. До її вибору прийшло на окремій сесії їхніх відпоручників аж 17 вересня. Хоч досі не вдалося віднайти урядового протоколу капітульних чинностей,⁹ то ця дата виразно згадується в записках нововибраного галицького протоігумена о. Анастасія Пйотровського,¹⁰ коли він згодом уболює над пізнішим невеселим станом своєї провінції, що її протоігуменом «зібрані отці вибрали» його в Тороканях 17 вересня 1780 р.¹¹

Капітули: львівська 1783, лаврівська 1784 і львівська 1785 р.

Ця перша капітула новоствореної галицької провінції була теж останньою, що відбулася під час генеральної капітули Чина,

⁸ На жаль, цей порядок не був переписаний у Лаврівській Хроніці. В ній є тільки дневний порядок, приписаний протоігуменом Юліаном Здюшинським в 1804 р. (гл. ЗЧСВВ, VIII, 410).

⁹ О. Войнар твердить, що тороканські акти так і не були вислані до варшавської нунціятури ні до Риму (*De regimine Basilianorum Ruthenorum*, р. 107). Як воно не було б, у львівським протоігуменським архіві був всетаки їхній список, бо Коссак виразно покликається на *Capitulum Torokanense anno 1780 celebratum*...

¹⁰ Склад провінційальної курії подає о. Войнар, *De Capitulis*, ст. 38. Ті самі імена вписав у Лаврівську Хроніку о. Д. Михальський з уст свого ігумена о. Василя Роговського, учасника тороканської капітули, під днем 20 жовтня.

¹¹ Його слова наведені двічі в Коссака; *Шематизм*, ст. 328 і 348.

бо австрійський уряд уже в 1782 р. наказав монахам зносити із своїми вищими настоятелями поза границями держави. Та й о. Пйотровський недовго міг рядити цілою галицькою провінцією із своєї резиденції, яку йому тороканська капітула призначила в добромилівській обителі¹², тому що йосифінський декрет 17. IV. 1783 піддав монахів під владу місцевих єпископів та поручив з монастирів поодиноких єпархій творити окремі провінції. Вслід за тим львівський владика Петро Білянський відібрав о. Пйотровському василіянські монастирі своєї дієцезії та скликав на день 29 червня 1783 р. їхніх ігуменів на капітулу в святоонуфріївській обителі у Львові, що вибрала протоігуменом новоствореної (святоонуфріївської) провінції ігумена святоюрського монастиря о. Віктора Старожинського¹³. Коли ж через рік о. Пйотровському скінчилося 4-літнє урядовання, скликав теж перемиський владика Максиміліян Рило таку саму капітулу в своїй дієцезії до Лаврова, на Успення 1784 р., окружним письмом до підчинених монастирів, з датою 21 червня ст. ст., з Валяви, на підставі губерніяльного дозволу з 15. VI. т. р. Вслід за цим, відповідно до письма з самбірського циркулу з дня 3. VIII., зібралися в лаврівському монастирі вже в навечеря Успення покликані на капітулу отці з перемиських і холмських монастирів, приналежних до Австрії, що їх імена маємо в урядовому капітульному протоколі, переписаному згодом у 2-ій книзі Лаврійської Хроніки.

Крім чотирох куріальних отців: протоігумена А. Пйотровського, Ампліята Крижановського, протоконзултора та кристинопільського ігумена, Корнила Срочинського, конзултора і лаврівського ігумена, та Гликерія Дубицького, пров. секретаря і дрогобицького ректора, учасниками лаврівської капітули були ігумени: оо. Полікарп Волянський з Добромиля, Атанасій Назаревич з Щеплот, Антін Стопкевич з Замостя, Созонт Вадинський зі Спаса (теж в характері нотаря еп. Риля) та делегати: оо. Іполит Ленкевич з Лаврова, Михайло Гронзевич з Добромиля, Юліан Пажинський з Замостя, Арсен Новоселецький з Кристинополя, Августин Славинський з Дрогобича, Ясон Перожинський зі Щеплот та Йосафат Лібіч зі Спаса. На саме Успення — так каже далі протокол — еп. Рило відправив архиерейську Службу Божу і після неї тільки відчитав вищенаведені декрети та назначив головне засідання на 8-му годину рано наступного дня. Тоді після окремого набоженства насамперед було доповнене число капітульних отців, бо оо. Назаревич, Славинський і Лібіч не прибули. І так, по нараді, на місце першого був вибраний о. Теодор Теодорський, лаврівський вікарій, а замість другого о. Сильвестер Грегорович. З ряду

¹² Коссак, ст. 326.

¹³ Pelesz, *Geschichte der Union*, II, 737; Коссак, ст. 326.

був вибраний капітульним нотарем о. Дубицький, бідлем о. Перожинський, а «скрутаторами» оо. Пйотровський і Дубицький. За третім голосуванням вийшов протоігуменом о. Пйотровський, що зараз зложив присягу вірності Апостольському Престолові та єпископові. Відтак були вибори інших членів протоігуменської курії, до якої ввійшли о. Срочинський, як протоконзулятор, о. Дубицький, — конзулятор і о. Вадинський — секретар. Всі учасники підписали цей акт капітули 18. VIII. ст. ст.¹⁴.

На прохання цієї капітули поробив єп. Рило відповідні заходи, щоб наново об'єднати обі провінції. Вони увінчалися незабаром повним успіхом так, що вже 14 травня 1785 р. на святоюрській капітулі у Львові, з участю тридцятьох отців, був вибраний спільний протоігумен о. Старожинський на 6 літ, на підставі декрету з 1. XII. 1784 р.¹⁵. І знову Лаврівська Хроніка зберегла його покапітульний обіжник з дня 21 вересня 1785 р., що наспів до Лаврова аж 4. XI. т. р. Тут насамперед о. Старожинський згадує давніше послання єп. Рила до отців й братів галицької провінції з 19 травня 1783 про обов'язок дбати про монашу звершеність. Відтак наводить устави останньої львівської капітули, що їх вона сама уложила чи вибрала з давніших капітул і конзульт. І так наводиться рішення дубненської капітули 1743 р. про 8-денні реклекції та віднову обітів на празник св. Василя (Новий Рік). Далі йдуть вибрані постанови генеральної капітули в Бересті 1772, і в Тороканях 1780 р., та провінціальної унівської і конзульт: бесідської 1764 р., білостоцької, мильчецької, підгорецької і львівської. Зокрема поручається відправляти по часах моління до Преч. Д. Марії за всі монастирі: «Не імами» (львівська капітула) та «Скоро предвари» (білостоцька конзульта), а по вечірні «За всіх молишися» (бесідська конзульта). На підставі підгорецької конзульти клирики мають складати іспити з казуїстики що чверть року перед о. Ігуменом та окремо перед о. Протоігуменом під час канонічної візитації. Приказується далі, щоб оо. Ігумени на підставі рішення тороканської капітули достарчали провінціальному прокураторові достатчні грошеві суми на ведння судових справ. Зазначається також, що за урядовим декретом з дня 11 грудня 1784 протоігумена мається вибирати що шість літ на з'їзді ігуменів, а ігуменів що три роки, на домашній капітулі. При тому заважає о. Старожинський, що цей декрет не зносить протоігуменських візитацій монастирів, тільки обмежує це до найконечніших випадків. Що більше, уряд, потвердивши вибори о. Старожин-

¹⁴ Коссак, ст. 327 і 348; гл. Лаврівська Хроніка, в ЗЧСВВ, VIII, 91 (з цінними подробицями).

¹⁵ Пелеш, II, 738.

ського письмом з 15 серпня н. ст., сам уже письмом з 1 вересня настоює, щоб він відбував ці візитації¹⁶.

Львівські капітули 1791 і 1797 р.

З усього, що досі було сказано про капітули василіянської галицької провінції, бачимо, як василіянський Чин старався рятувати себе від повного упадку, який несла йому руїницька йосифінська політика в чернечій ділянці. Тому шкода, що вже не маємо в Лаврівській Хроніці подібних документів, як попередні, про наступні капітули 1791 і 1797 р., у Львові. Не знати навіть точних дат, коли вони відбулися, бо Коссак у мові про протоігуменство о. Старожинського каже тільки, що він був у 1791 р. перевибраний на дальших шість літ (ст. 347). Про цю капітулу можемо лише припускати, що вона відбулася в травні, бо вищезгаданий декрет з 11 грудня 1784 наказував відбувати капітули в цьому місяці¹⁷. З тим більшою правдоподібністю можна це твердити про капітулу в 1797 р., на якій був вибраний протоігуменом о. Доротеї Михальський. Бо в зазиві на нову капітулу з дня 1 травня 1803 р., при кінці свого 6-річного урядування, каже він, що воно кінчиться в травні. Отже його вибір в 1797 р. був хіба в тому самому місяці¹⁸.

Крехівська Капітула 1803 р.

Цей обіжник о. Михальського, це вже четвертий з ряду урядовий документ до історії василіянських капітул в Галичині, переписаний в Лаврівській Хроніці. Датований 1 травня, з Холму, він назначує протоігуменські вибори на день 20 липня в Крехові, бо уряд о. Михальського вигасає в травні та й єпископи на цей речинець згодилися. Тому заздалегідь дає список отців, що мають на капітулі голос, так тих, що з правила управлені до участі в ній, як і таких, що на цей раз отримали, згідно відзискали вступ на неї: жовківський архимандрит (о. Старожинський — М. В.), святоюрський ігумен у Львові (о. Михальський), комісар монастирів Західньої Галичини і б. конзултор провінції о. Самуїл Єдлінський, віцедиректор генеральної семінарії у Львові (о. Теофан Голдаєвич —

¹⁶ Однозгідність відпису з оригіналом цього протоігуменського обіжника потверджують своїми підписами о. К. Срочинський, лаврівський ігумен та о. Йона Плішка, ЧСВВ, пров. секретар, у Лаврові, 5. XI. 1785 р.

¹⁷ Пелеш, II, 739.

¹⁸ А. Петрушевич, *Сводная лѣтопись 1772—1800*, ст. 400, наводить те місце Крехівської Хроніки, де під днем 11 лютого 1797 р. записана візита в цьому монастирі протоігумена Старожинського, що при цьому по-

М. В.), б. прокуратор провінції о. Іларіон Лентовський, та ігумени монастирів св. Онуфрія у Львові, в Холмі, Лаврові, Крехові, Дрогобичі, Краснопущі, Підгірцях, Погоні, Гошові, Улашківцях, Золочеві, Білій (Підляський — М. В.), Люблині та адміністратори м-рів у Бучачі, Кристинополі і вікарій з Добромиля, замість хворого ігумена, відтак ігумени монастирів, призначених на касату, в Верхраті, Віцині, Задарові, Соکیلці, Угорниках (тобто в Баб'янці), два оо. професори львівського університету (М. Гриневецький та А. Радкевич) і один з дієцезальної семінарії в Холмі, магістер новіціату та директори шкіл у Бучачі й Дрогобичі. Цей обіжник слід переслати від монастиря до монастиря і вписати в монастирські «Акти», бо в противному разі винні відповідати-муть перед єпископом і капітулою. Крім того поручається пильно перестудіювати *Ratio Regiminis ab Ordine S. Bas. M. tenenda*. При кінці — дописка, що цей відпис згідний з оригіналом, зложеним до провінціального архіву.

Згадана в цьому обіжнику *Ratio Regiminis* це окремий устав для галицько-холмських василіян, уложений спільно 31 січня 1803 р. львівським єп. Михайлом Скородинським і перемиським Антоном Ангеловичем, на підставі цісарського декрету з 29. IV. 1802 р. та признаний (з деякими поправками) холмським владикою Порфиром Важинським дня 29. IV. т. р.¹⁹. Це поясняє, чому о. Михальський щойно з початком травня міг оголосити скликання капітули, на якій згаданий устав мав бути прийнятий. Згідно з цим уставом протоігумен або його заступник має заздалегідь (два місяці наперед) повідомити всіх владик про час, місце й інші обставини наміченої капітули²⁰. Предсідником капітули є ординарій, що в його дієцезії вона відбувається, а місцями по черзі мали б

твердив тамошнього ігумена на дальше триріччя. А вже під 15 травня тут занотоване благословення Старожинського на жовківського архимандрита перемиським єп. Антоном Ангеловичем. Крім того в Лаврівській Хроніці зараз по вищенаведеному обіжнику о. Старожинського по капітулі 1785 р. було вписане звернення львівської консисторії до протоігумена Михальського, з 8. IX. 1797. З доручення губернії з 25. VIII. і 4. X. йому звертається увагу, щоб подбав про отців-учителів до лаврівської і дрогобицької школи, зі знанням німецької мови. Бо не вистачає для збереження цих монастирів приймати на себе публичні обов'язки, як це є теж у жовківській архимандрії, а слід постаратися про відповідні сили. Треба теж дати окремим сотрудників до дрогобицької парохії, бо оо. учителі тим собі перешкоджають. Інакше уряд назначить посторонніх професорів на монастирський кошт... Згідність з оригіналом потверджує о. Д. Михальський своїм підписом у Дрогобичі, 9. X. 1797.

¹⁹ Гл. текст у Коссака, ст. 332—47, і систематичний зміст у Войнара, *De Regimine*, 108—22.

²⁰ Так виразно читається в 4-му артикулі *Rationis Regiminis* (Коссака, 333). О. Войнар, незнає чому, замінив на ст. 120 у тексті слово *Ordinarius* на *Ordinatio*, хоча зараз на ст. 121 повторяє цей самий текст зовсім вірно у множині...

бути монастирі: крехівський у перемиський, львівський у львівській і холмський в холмській дієцезії. Єпископ-предсідник проводить виборами протоігумена і його конзульторів, а після списаного протоколу вибору передає дальший провід капітули вибраному протоігуменові, який теж має по капітулі переслати іншим єпископам звіт з відбутих виборів і капітульних постанов. Час капітули назначений від 20 до 31 липня, тобто по середині між травнем, у давнішій йосифінській декреті з 1784 р., і вереснем, з традиційної василіянської практики.

На жаль, у Лаврівській Хроніці нема вже більше нічого про крехівську капітулу та її ухвали, так що тільки обмежуємося до сказаного в Коссака, що вона дійсно відбулася в назначеному речинці під проводом єп. Ангеловича і з неї вийшов вибраний (20. VII.) протоігумен о. Юліян Здюшинський, дотеперішній ігумен святооуфріївського монастиря у Львові²¹.

Капітули 1810—14—18 рр.

Ще більше можна жалувати, що в Лаврівській Хроніці нема й сліду наступної капітули 1810 р., що відбулася аж з однорічним опізненням, поупливі 6-літнього урядовання о. Здюшинського. Легко добачити причину цього в політичних замішаннях 1809—10 років, що привели до Московської окупації т. зв. тернопільського краю по лінію р. Стрипи, і до прилучення Холмщини до т. зв. варшавського князівства. А втім саме на цій капітулі запало дуже важке рішення скликувати її від тепер що чотири роки, нав'язуючи до давньої практики василіянського Чина²². Відбулася вона у свято-юрській монастирі у Львові, як виходить з оголошеної друком проповіді василіянина Маріяна Тарнавського, провінціального секретаря і конзультора, на консекрації холмського єп. Фердинанда Ціхановського. *Która uroczystość poświęcenia — читаємо в наголовку — przypadła podczas kapituły prowincyi galicyjskiej Zakonu S. Baz. W. we Lwowie, w Katedrze metropolitańskiej S. go Jerzego ... dnia 8. Października 1810 r.*²³. Згаданий тут день 8. X. це

²¹ Коссака, ст. 347. За те зайшла друкарська помилка в проф. А. Амманна, *Ostslawische Kirchengeschichte*, 654, при мові про Ratio Regiminis: im Juni (треба: Juli) desselben Jahres (=1803) wurden dieselben auf einem Kapitel ... angenommen.

²² Коссака, 348. Мабуть через помилку, яку К. зараз виправив на наступній стороні (1809 замість 1810 р.). О. Войнар датує цю капітулу 1809-им роком (*De Capitulis*, 42). Проте в хронологічній таблиці на ст. 202 він ставить поруч себе 1809 і 1810 р. Тим самим він закинув давнішу думку, що вона відбулася в Золочеві 1809 р. (гл. *De Regimine Basilianorum*, 120, з відсилачем до Івановича, *Über die historische Bedeutung des Basilianerordens*, 29).

²³ И. Е. Левицкий, *Галицко-русская библиография*, (1800—1880), в доповненні при кінці I-го тому. Цю саму дату подає й Амвр. Андронович у

на нашу думку початок капітули, бо самий протоігуменський вибір о. Теофана Голдаєвича, довголітнього віцеректора львівської генеральної семінарії, кладе Коссака на 9. X.²⁴ Слід теж припускати, що її предсідником був новокреований галицький митрополит А. Ангелович, що тим самим перебрав у галицькій провінції василіянського Чина прерогативи київського митрополита. Це мало бути з'ясоване в меморіалі, точно неозначеному (хіба по капітулі?), о. Голдаєвича з того самого 1810 р., який з нагоди василіянської капітули 1830 р. митр. Михайло Левицький переслав перемиському єп. Іванові Снігурському (гл. нижче). Крім того тоді прийшло до створення окремої холмської провінції, у висліді відлучення Холмщини від австрійської держави²⁵.

Через це наступна капітула за Коссаком відбулася вже в 1814 р. в крехівському монастирі та перевибрала дня 18 вересня о. Голдаєвича на друге 4-ліття. Він зложив свій уряд дня 1 жовтня 1818 р. на львівській капітулі в святооунуфріївському монастирі та дістав у виборах 3. X. гідного наступника в достойній особі о. Арсена Радкевича, довголітнього професора львівського університету та ігумена згаданого монастиря²⁶. Якже ж він помер перед кінцем свого 4-літнього урядування 1. VIII. 1821 р., рядив знову Чином протоконзултор о. Голдаєвич, як провінціальний вікарій, до своєї смерті (1. IX. 1822 р., у Львові).

Львівські капітули 1822/3 рр.

Тоді відбулася нова львівська капітула і дня 22 вересня т. р. вибрала на протоігумена найсвітлішого галицького василіянина минулого століття, о. Модеста Гриневецького²⁷. Можна припускати, що саме цей високоосвічений муж, виховник і прихильник народньої освіти видвигнув на капітульних нарадах дуже важливе

життєписі Голдаєвича в ЗНТШ, 146, 64—6, і в збірній праці: **Греко-кат. Духовна Семінарія у Львові**, I (1936), 184—6. Гл. ще М. Каровець, ЧСВВ, **Велика Реформа ЧСВВ**, II, 138, Львів 1933.

²⁴ Ст. 349.

²⁵ Першим її протоігуменом називає вже в 1809 р. вищезгаданого Фердинанда Ціхановського; *Polski Słownik Biograficzny*, V, 32, в його життєписі.

²⁶ Гл. його життєпис в А. Андроховича, *Studium Ruthenum*, ЗНТШ, 146, 83—6, та: **Греко-кат. Дух. Семінарія у Львові**, II—III (1939), 386—8. Для його характеристики помітна його кореспонденція з єп. Снігурським, видана К. Студинським в **Укр.-Руськім Архіві**, XIII—XIV (1920), 62—5.

²⁷ Про нього широко розводиться А. Андрохович в ЗНТШ, 146, 94—100, і в цитованій праці: **Греко-кат. Дух. Сем. у Львові**, II—III, 383—6. При цій нагоді слід справити помилку, що зайшла в нашій заввазі про Гриневецького в статті: **Лаврівська Хроніка**, ЗЧСВВ, VIII, 89. Тут треба читати: Мелетій це перше монаше (не: хресне!) ім'я о. Модеста, з дому Михайла Гриневецького.

питання: Чи не було б добре і хосенне для нашого обряду заложити при кожному монастирі школу, в якій учні вчилися б читання з руських книжок, опісля співу й типика, а також початків арифметики й читання по польськи. Такі школи приготували б учителів для парохіяльних шкіл і приспособили б дяків. Зібрані отці однодушно ухвалили цей проект і капітула поручила, щоб настоятелі негайно закладали такі школи при монастирях та на наступній капітулі здали справу, чи виконали це капітульне рішення²⁸.

Та після 35-літнього інтензивного навчання і багатьох інших занять, у Чині й поза монастирем, о. Гриневецький вже тільки пів року рядив провінцією і упокоївся 1 квітня 1823 р., в 64-му році свого трудолюбивого життя. На сумну вістку про цю невіджановану страту писав митр. М. Левицький дня 10. IV. до еп. Снігурського, наві'язуючи до недавньої смерті оо. Радкевича і Голдаєвича: «Страта св. п. о. Гриневецького є в самій річі понад усі страти найбільш дошкульна. Він мав велике знання про справи нашого обряду, що з ним пішло до гробу. В Чині нема загалом когось здібного до проводу»... Вслід за тим наводить він відносний уступ з *Ratio regiminis* 1803 р. про вибір адміністратора провінції після смерти протоігумена та його протоконзультора. В такому випадку другий провінціяльний конзультор з двома іншими конзульторами і двома дібраними ігуменами (по одному з кожної дієцезії) вибирають з-поміж себе провінціяла(!) і повідомляють про це єпископів. Вони — додає митрополит — мають незабаром зібратися і хочуть на це місце вибрати гошівського ігумена Софрона Опуського. Він є *bonae indolis*, але всьому не порадить... При тому митрополит натякує на листа, який мав написати лаврівський ігумен, М. Говінський, до о. Варлаама Компанєвича, провінціального прокуратора, що він хворий і на цю нараду не приїде²⁹.

²⁸ Це капітульне рішення, відай, мало ширший розголос, бо знаходиться занотоване в дрогибицькому «Деканальному Протоколі» (1817—27) під датою 21. X. 1822, який видав з рукопису бібліотеки дрогибицького монастиря о. К. Полішко, ЧСВВ, п. н. «Перед сто літами», в Календарі «Місіонаря» на 1939 р. (Жовква 1938, ст. 59).

²⁹ Гл. укр.-Руський Архів, XII (1919): *Листи митр. М. Левицького до еп. І. Снігурського*, видав д-р В. Щурат, ст. 123. Митрополит пише про вибір протоігумена, хоч *Ratio regiminis* в цьому місці вказує тільки *idoneum, supplendo vacanti muneri virum* (F. Wojnar, *De regimine*, p. 119). Не нам рішати, чи дійсно Левицькому йшло про нового протоігумена, а не самого лише адміністратора до кінця попередньої каденції, як і про це, як звався протоконзультор, що десь тоді помер. З дальшого виходило б, що це найскорше о. Тарнавський. Бо в Лаврівській Хроніці вписане окружне письмо о. Опуського з 8. VIII. 1823 (гл. ЗЧСВВ VIII 412—3), де м. ін. поручається відправити заупокійні Богослужби за померлих в тому році: оо. Антоніна Лотоцького, М. Тарнавського, Модеста Гриневецького — з провінціальної курії та оо. Єроніма Калітинського (нечитке!), Наркіса Сидоровича в Лав-

Таким чином о. Опуський став адміністратором осиротілої галицької провінції, як виходить з його окружного письма з дня 16. IV. т. р., що прийшло до Лаврора 8. VI. *via cursoria* з Добромиля (для пересилки до Дрогобича) та було згодом втягнене до тамошньої хроніки. В ньому о. Опуський першущього повідомляє про смерть о. Гриневецького та навіть наводить слова з листа, який покійний протоігумен написав був 19. III. до нього до Гошова. Ним о. Гриневецький сповіщав про наглу смерть о. М. Тарнавського і при тому висловив передчуття недалекого свого кінця... Відтак Опуський повідомляє, що на підставі усного поручення, яке митрополит дав о. В. Компаневичеві, провінціальному конзульторові, дня 12 квітня відбувся з'їзд ігуменів з монастирів, найближчих до Львова, і вибрав його адміністратором провінції...

Та урядовання о. Опуського тривало тільки сім місяців, бо вже 25. X. 1823 р. о. Компаневич, пров. конзультор і прокуратор, розсилає зі Львова обіжник до монастирів у Дрогобичі, Лаврові та Добромилі (*via cursoria* з поворотом до Львова), що митр. Левицький в порозумінні з еп. Снігурським письмом 24. X. (Ч. 2502) постановив «знести» урядовання о. Опуського і скликати якнайскоріше оо. ігуменів на вибори протоігумена, щоб ратувати «останки» Чина. Тому він скликає на день 15. XI. до Львова з'їзд ігуменів: Максиміліяна Літинського, пров. конзультора з Кристинополя, М. Говінського з Лаврова, Ореста Хомчинського з Дрогобича, Юстина Журовського з Бучача, Венедикта Ольшанського з Добромиля, Венедикта Орачевського з Краснопуці, Макарія Татаркевича з Улашковець, Касіяна Дзедзіцького з Золочева, Йосафата Кохановича з Погоні, Йоаникія Гедія з Жовки та адміністраторів: Сильвестра Бялоруського з Крехова і Никодима Прокоповича з Гошова. Всі вони мають явитися на назначений день до львівського монастиря, хіба що були б хворі, бо *idzie albo o utrzymanie dalszego istnienia naszego według dotychczasowych zasad Prawa i konstytucyów Zakonnych albo o zupełną reformę*. Але і в такому випадку їм вільно прислати свої голоси на письмі. Те саме відноситься до оо. префектів шкіл, що мали вступ на попередню капітулу, якщо були б перешкоджені приїхати. Слід привезти виказ отців і монахів кожного монастиря за біжучий рік³⁰.

рові, Якова Заморського в Золочеві, Никифора Познанського в Крехові та бр. Павлина Добровлянського в Гошові. Про оо. Тарнавського і Лотоцького гл. ще Укр.-Руський Архів, XIII—XIV, 65.

³⁰ Це письмо прийшло до Лаврова 4. XI. і було згодом вписане до хроніки, без ближчих пояснень. Однак тут є натяк на труднощі тодішнього ігумена М. Говінського з о. Опуським (ЗЧСВВ, VIII, 412). Згодом сам митрополит у листі до Снігурського, 23. III. 1829, закидував о. Компаневичеві «справу» Опуського та амбіцію самому стати протоігуменом на наступній капітулі 1826 р. (Укр.-Руський Архів, XII, 30).

У висліді цих виборів 15. XI. 1823 став адміністратором провінції о. Орест Хомчинський та відтепер правив нею майже двадцять літ. Вже на другий день 16. XI. велів він поставити надгробки на могилах покійних протоігуменів Голдаєвича і Радкевича, в монастирському саді³¹, і 19. XI. повідомив усі монастирі про вибір Папи Льва XII та про смерть Никандра Зеленецького, в жовтні т. р.³²

Ми спинилися уважніше над цими подвійними виборами 1823 р., щоб висвітлити цікавий випадок провінціальної адміністрації в тодішньому василіянському законодавстві, що таким чином заховувало незмінне чергування протоігуменських виборів що чотири роки без огляду на смерть протоігумена та його протоконзультора. Тому і виборів 1823 р. ніхто не зараховував до капітул, бо хоч митр. Левицький говорив тут про вибір протоігумена, то вже в листі до Снігурського з 18. I. 1824 називає Хомчинського адміністратором³³.

Капітули 1826—30—34—38 рр.

Вибір о. Хомчинського на протоігумена кладе Коссак аж на 5 серпня 1826, під час львівської капітули, і продовжує його урядовання до 30 серпня 1842, не згадуючи ні слівцем, чи в межичасі ще яка капітула мала місце. Також у Лаврівській Хроніці після 1823 р. вже не знаходимо жадного документу про наступні капітули аж до 1842 р., хоча б навіть такого, як про ефемерне урядовання о. Опуського... Все таки ми звідки іноді знаємо, що вони таки правильно збиралися що чотири роки в 1830, 1834 і 1838 рр. Зокрема дві перші залишили докладні сліди у часто згадуваній кореспонденції митр. Левицького з еп. Снігурським, виданій В. Щуратом в XII-му томі Укр.-Руського Архіву.

І так уже в листі з 19. V. 1830 митрополит повідомляє перемиського владику, що протоігумен Хомчинський вніс прохання про дозвіл на капітулу, бо його урядовання кінчиться в серпні. Від себе він пропонує Снігурському скликати її до Крехова, тому що у Львові висока акциза на провіянті, та бути на ній предсідником. Через два дні митрополит повертається знову до цієї справи і заважає, що капітула мусить відбутися в серпні, бо професори василіянських шкіл, що є управнені до участі в ній, не змогли б в іншому часі прибути. Відтак у письмі з 1 червня застерігається проти інтимачії з уряду під датою 29. IV. (Ч. 1644), що на капітулі мали б бути правительственні комісарі, бо досі щось такого не бу-

³¹ На гробі о. Гриневецького поставив намогильник його приятель Рубчинський (Укр. Р. Архив, XIII—XIV ст. XV зав.).

³² Цей обіжник також втягнений до Лаврівської Хроніки, навіть з підписом добромильського ігумена, В. Ольшанського, з 23. XI. 1823.

³³ Укр. Р. Архив, XII, 16.

вало. Заразом Левицький пересилає Снігурському *Ratio Regiminis* з 1803 р. та меморіал о. Т. Голдасвича про рішення капітули 1810 р., щоб галицький митрополит був постійним предсідником василіянських капітул. А коли Снігурський згодився на митрополічії пропозиції в листах 29. V. і 7. VI. Левицький доносить йому 10. VI. що з свого боку повідомив уже протоігумена, що капітула відбудеться в Крехові під проводом перемиського єпископа в день 9 серпня. Вслід за тим у листі 16 вересня митрополит подякував Снігурському за пересланий йому акт відбутої капітули з завагою, що вже дістав його від протоігумена Хомчинського і переслав до уряду³⁴. З того недвозначно виходить, що капітула 1830 р. таки відбулася у крехівському монастирі в усталеному речинці 9 серпня і п'єрезибрала того самого протоігумена на дальше чотироліття.

Подібно в 1834 р. митр. Левицький у листі з 15. V. запропонував єп. Снігурському проводити на василіянській капітулі на початку серпня в Дрогобичі з тим, що вразі його відмови вона відбулася б у Львові під проводом митрополичого офіціала. І вже 26. V. дякує йому за згоду на це й каже, що напише о. Хомчинському, щоб від себе запросив перемиського владику очолити капітулу та повідомив усі монастирі про її реченець. А згодом дня 26. VIII. дякує Снігурському за капітулу, відбуту в Дрогобичі, та просить прислати урядове справоздання для пересилки до влади^{34а}. Отак довідуємося про першу капітулу, що відбулася поза львівським і крехівським монастирем, які досі були їхнім осідком на підставі *Ratio Regiminis* 1803 р. Але про дату її можемо тільки вносити загальниково, що вона відбулася в першій половині серпня. Та на частя, в Лаврівській Хроніці збереглася точна її дата — 1 серпня — в пізнішому, але вповні авторитетному обіжнику протоігумена М. Максимовича, з дня 9. IX. 1853 р. В ньому подає він до відома рішення провінціальної конзульти з 6. IX. т. р., кілька який монастир має вплачувати до провінціальної каси на утримання львівського монастиря, тобто провінціальної курії і тамошніх монахів-студентів. При тому о. Максимович покликається на давніше рішення провінціальної конзульти з 2. IX. 1847, що установила ті влати робити в грошах замість віктуалів, приписаних попередніми капітулами у Дрогобичі 1. VIII. 1834, в Добромилі 1. VIII. 1838, в Лаврові 1. IX. 1842 і Крехові 3. IX. 1846.

Таким чином з цього протоігуменського обіжника 1853 р. довідуємося про точну дату капітули 1834 р., а при тому й про місце і час наступної капітули в 1838 р., бо про неї не знаходимо вже жадного натяку в згаданій переписці обох цих єрархів. Можна бути тільки вдячним о. Максимовичеві, що до цього свого обіж-

³⁴ Тутже, ст. 41—6.

^{34а} Тутже, ст. 87—9.

ника з такими цінними даними додав поручення переписати його до монастирських «Актів»...

Лаврівська Капітула 1842 р.

Цьому світлому протоігуменові завдячуємо також найдостовірніші документи про три наступні галицькі капітули 1842, 1846 і 1850 рр., які він втягнув до Лаврівської Хроніки вчасі свого ігуменства у княжім монастирі (1842—50). Цим разом то не одне тільки протоігуменське завізвання на капітулу чи лише звідомлення про її рішення, як було за о. М. Говінського, але одне й друге поруч себе. Тому з належним признанням для літописної пильности о. Максимовича передаємо тут їхній точний зміст так, як зберігся він у наших виписках з Лаврівської Хроніки.

Обіжником з дня 26. VII. 1842, Ч. 85, з монастиря св. Онуфрія у Львові протоігумен о. Хомчинський повідомляє, що митр. Левицький на його прохання взяти провід у недалекій капітулі (лист з 14. V., Ч. 60) відступив це еп. І. Снігурському. І той письмом 1. VII., Ч. 59, призначив капітулу в Лаврові на дні 30. VIII—1. IX. Заізвиані на капітулу: оо. В. Компаневич, пров. конзулятор і прокуратор, Омелян Коссаk, пров. конз. та заступник бучацького ігумена і префекта тамошніх шкіл, Іван Дамаскин Терлецький, пров. конз. і секретар та ігумени: Данило Мединський з Лаврора, Юліян Мокрицький з Гошева, Дометій Фізьо з Підгорець, Гедеон Січевський з Краснопуці, Йосафат Качановський, ректор з Дрогобича, Ігнатій Сінгалевиц, адміністратор у Крехові, Юліян Букоемський в Погоні, Орест Качковський в Кристинополі та Вінкентій Михалович, магістер новіціату і заступник ігумена в Добромилі. Звільнений — о. Юст Ганкович, адміністратор золочівського монастиря, бо має поручену від львівської консисторії парохію в Золочеві. Покликані на капітулу теж професори бучацької гімназії, оо. Аполоній Прачковський та Аркадій Барусевич з тим, що перший має сказати привітальну промову перед єпископом, нашим особливим добродієм, на початку обряд, а другий до зібраних отців на Службі Б. перед капітулою. Далі: директори шкіл оо. Маріян Максимович, Модест Мацієвич в Бучачі і Теофан Білецький в Лаврові. Всі настоятелі мають крім заваг привезти інвентар своїх монастирів, справджений ц. к. рахунковою камерою.

До цього письма залучений список померлих монахів від останньої капітули в Добромилі: бр. Олександр Дембіцький в Жовкві, 2. IX. 1838, бр. Боніфатій Голуб у Добромилі, 5. II. 1839, о. Йосафат Каханович, сповідник у Добромилі 10. IV. 1839, о. Никифор Труш, пров. конзулятор і ректор бучацького монастиря 30. IX. 1839, о. Висаріон Кукура, сповідник у Добромилі 23. II. 1840, о. Теофіль Ясеницький, проф. гімн. в Бучачі 2. IV. 1840, бр. Онисифор Пазерський, учитель в Лаврові 20. VII. 1841, о. Іван Дамаскин

Радецький, пров. протоконзулятор та ігумен в Добромилі 27. XI. 1841. Їхні імена слід вписати в монастирський помяник і відправити приписані заупокійні Богослужби³⁵.

Вслід за тим вписаний протоігуменський обіжник з дня 12. X. 1842, з монастиря св. Онуфрія у Львові, з підписом нововибраного протоігумена о. Дометіяна Фізя. Він сповіщає, що на лаврівській капітулі у днях 30. VIII.—2. IX. включно були вибрані о. Д. Фізьо на протоігумена, о. Ом. Косак на протоконзулятора, о. Ів. Дам. Терлецький на 2-го конзулятора і пров. прокуратора, оо. Д. Мединський і В. Компаневич на 3-го і 4-го конзулятора провінції та о. Ю. Ганкевич на товариша (соція) протоігумена. Подається до відома капітульні рішення, зроблені м. і. на внески еп. Снігурського: 1) Протоігумен не має займати ігуменства в якимсь монастирі; 2) Він має мешкати в святоонуфріївському монастирі у Львові та візитувати принаймні двічі в році монастирі, а школи ще частіше; 3) Вчасі візитацій монастирі мають вплачувати належну суму на утримання протоігумена; 4) Жовківський архимандрит і б. протоігумен (о. Хомчинський) обіцяв купити коні та повіз для теперішнього протоігумена, а інші монастирі зобов'язалися дати певну суму на його подорожні видатки; 5) Дім поправи з замкненими реколекціями має бути в Краснопуці; 6) Ігумени дають щороку давати звіт про кожного монаха; 7) Також мають робити рахунки на формулярах з провінціальної канцелярії та предкладати на візитації до перегляду і висилати щороку до провінціальної конзульти; 8) Монастирі мають давати свою допомогу на монашу молодь, що вчиться в св. Онуфрія у Львові; 9) Слід списувати пильно історію монастиря; 10) Теж фундаційні грамоти слід тримати в порядку. Поручається цей обіжник вписати в монастирські «Акти»³⁶.

Крехівська Капітула 1846 р.

Протоігумен Д. Фізьо обіжником з монастиря св. Онуфрія у Львові з дня 28. 1846., Ч. 77, повідомляє, що удався до митр. М. Левицького з проханням під датою 30., V., Ч. 42, проводити на найближчій капітулі. Митрополит знову відступив цей провід еп. Снігурському, що письмом з 7. VII., Ч. 144, призначив капітулу в Крехові на 1.—3. IX.³⁷ В тій цілі вже на 31. VIII. мають прибути до Крехова: оо. О. Хомчинський, архимандрит і парох у

³⁵ Це письмо з підписом о. М. Мацієвського прийшло до Лаврова 1. VIII, з Добромиля, і пішло звідси до Дрогобича, Гошова та назад до Львова.

³⁶ Деякий відгомін цієї капітули стрічаємо в Лаврівській Хроніці в по смертній згадці о. Омеляна Коссака під 1881 р. (ЗЧСВВ, VIII, 417).

³⁷ Митр. Левицький пропонував при тому еп. Снігурському скликати капітулу до Дрогобича. Гл. Укр. Р. Архів, XII, 124—6.

Жовкві, Ом. Коссак, протоконзултор і префект бучацької гімназії, І. Д. Терлецький, пров. конз. і прокуратор, В. Компаневич, пров. конз. та ігумен у Крехові, ігумени: Венедикт Ольшанський з Підгорець, Ю. Мокрицький з Гошова, Й. Качановський (ректор) з Дрогобича, Г. Січевський з Краснопуці, Ю. Ганкевич зі Львова, М. Мацієвський з Добромиля, М. Максимович (ректор і директор школи) з Лаврова, Ю. Букоємський з Погоні, О. Качковський з Кристинополя і Натанайл Ціхольський з Золочева, о. В. Михалович, магістер новіціату в Добромилі, оо. професори гімн. в Бучачі, А. Барусевич та А. Прачковський, з промовою перед еп. Снігурським на початку капітули, та о. Т. Білецький, директор школи в Дрогобичі, з проповіддю на Службі Б. перед капітулою. О. ігумена в Погоні, тому що він там самотній, прийде заступати о. Яків Загайський, учитель бучацької школи, по якого о. Букоємський пішле бричку 25. VIII. ОО. Максимович і Січевський мають по дорозі вступити до Львова і взяти з собою на капітулу оо. Терлецького і Ганкевича. Всі мають приготувати заваги для капітули, а ОО. Ігумени покрити кошти побуту в Крехові.

До цього обіжника долучений виказ монахів, померлих по лаврівській капітулі 1842 р., що їх слід вписати до монастирського помянника: о. Йоаникій Гедій, 28. II. 1843, в Підгірцях, бр. Венедикт Пйотровський, 13. VI. 1843, в Бучачі, бр. Юстин Журовський, 3. VII. 1843, в Краснопуці, о. Аполінарій Барусевич, 1. VIII. 1843, в Гошові, о. Йосафат Січинський 10. X. 1844, в Підгірцях, бр. Йосиф Корецький, 29. IX. 1845, в Погоні, о. Данило Мединський, бучацький ректор, 13. III. 1846, о. Валеріян Максимович, 6. V. і о. Наркіс Проскурницький, 19. V. 1846, в Бучачі. Цей обіжник наспів до Лаврова 30. VII. 1846.

Знову протоігуменський обіжник з Крехова з датою 6. IX. т. р. повідомляє, що на тамошній капітулі під проводом еп. Снігурського вибрані: о. Коссак протоігуменом, о. Хомчинський протоконзултором (одноголосно, без письмового голосування!), І. Д. Терлецький, М. Мацієвський і Д. Фізьо пров. конзулторами. Крім того були зроблені наступні рішення: 1) Дім поправи в Краснопуці мається затримати, а ігумен постарється про урядове призначення; 2) Залеглі облігаційні Службі Божій в Лаврові поручається розділити по інших монастирях і частинно передати молодим еромонахам, що вчаться у Львові, та упорядкувати цю справу на майбутнє; 3) Манастир в Вічині, погорілий цього року, слід виставити на продаж за відомом правительству, бо його відбудова за дорого коштувала б; 4) Частину маєтку добромільського монастиря в Угнові мається продати, бо трудно ним управляти на віддалі; 5) Для новіціату слід подбати про добрі аскетичні книжки, навіть німецькі; новиків приймає самий монастир, але звіт про новика та його документи мається переслати до протоігумена; до обітів допускає самотній провінціальна конзульта; 6) Протоігумен

має мешкати в крехівській монастирі; 7) Речі по померлих монахах належать до протоігуменату, який з них здає справу перед капітулою. Ідуть ще інші, менше важні, розпорядки, м. і. для добромильського ігумена, щоб виправував спірну межу в Журавині, в порозумінні з прокуратором провінції. Вкінці повторені давніші капітульні поручення пильнувати історії монастиря, інвентарів, монастирських пом'яників, бібліотечних каталогів та облігаційних відправ по монастирях. Це письмо поручається вписати в книгу розпорядків.

Львівська Капітула 1850 р.

Протоігумен Ом. Косак обіжником з дня 28. VI. (10. VII. н. ст.) 1850 з монастиря св. Онуфрія у Львові, писаним українською мовою, скликав капітулу до Львова на вівторок 22. VIII. (3. IX. н. ст.), бо з кінцем серпня кінчиться урядовання протоігумена, ігуменів й адміністраторів, установлене капітулою 1810 р. на чотири роки. Цю дату капітули установив перемиський еп. Григорій Яхимович, призначений її предсідником листом митр. М. Левицького 28. IV. (10. V. н. ст.), у відповідь на прохання протоігуменату з дня 24. V. (5. VI. н. ст.) і другим письмом з 21. VI. (3. VII. н. ст.) 1850, Ч. 51. Входять в капітулу: Хомчинський, жовківський архимандрит і протоконзултор, М. Мацієвський, буцацький ректор, Д. Фізьо, золочівський ігумен та Аркадій Барусевич, префект буцацької гімназії — пров. конзултори, ОО. Ігумени та адміністратори: Ігнатій Сінгалевиц зо Львова, В. Ольшанський з Підгорець, Ю. Мокрицький з Гошова, Петро Древницький з Погоні, Лонгин Косоніга з Краснопуці, Г. Січевський з Добромиля, М. Максимович з Лаврова, Ю. Ганкевич з Дрогобича, О. Качковський з Кристинополя, В. Михалович, вислужений магістер новіціату і містонастятель у Крехові, оо. Йоаникій Манявський, тимчасовий магістер новіціату в Добромилі, А. Прачковський, професор буцацької гімназії, Т. Білецький, директор тамошньої школи та Йосафат Студзінський, директор дрогобицької школи. В день отворення капітули має по всіх монастирях відправитися Служба Б. з Молебнем до ПДМарії, а на другий день заупокійна Служба Б. з парастасом за померлих монахів впродовж останніх 4-ох літ: о. Варлаама Застирця в Голубиці, 14. I. 1842 (42 рр. життя), Пахомія Латошинського в Добремилі, 16. II. 1847, Августина Пухера в Погоні, 24. X. 1847 (49), Теофана Лотоцького в Лаврові, 8. III. 1849 (46), Йосафата Качановського в Краснопуці, 5. VIII. 1849 (64) та Йосафата Лотоцького в Крехові, 21. XI. 1849 (70).

З ряду о. М. Максимович, вибраний протоігуменом на львівській капітулі дня 5. IX., оповіщає обіжником 20. IX. з святоонуфріївського монастиря, писаним також по українськи, що капітула під проводом еп. Яхимовича вибрала оо. Хомчинського протокон-

зультором, Коссака, Барусевича, Фізя, Михаловича і Мацієвського пров. конзульторами (числом 5). Крім того рішено: 1) Тримати далі дім поправи в Краснопущі; 2) Продати остаточно ґрунта і ліс у Вічині так, як це дозволило правительство, за 4500 ринських і гроші вложити до банку на користь львівського монастиря; 3) Продати майно в Угнові, бо через нього тяжить патронат на добромильським монастирі, і частину суми дати Добромилеві; 4) Просити митрополичий ординаріят, щоб за невідправлені досі Служби Б. в Гошові, зза браку отців, установив на завжди одну співану літургію, а за датки на молитву правити параклис чи молебень замість повечер'я; 5) Протоігумен має старатися в ординаріятах зменшити число легатових Служб Б. по монастирях, бо знесено панщину і валюта впала; 6) Що до шкіл, то лаврівську школу можна б перенести до якогось більшого міста, як що місто чи уряд вибудували б монастир з церквою та дали кожному учителеві бодай 100 ринських річної пенсії, а протоігумен зо свого боку має вистаратися в консисторіях річну пенсію по 200 срібних ринських для наших бучацьких гімназійних професорів і по 100 для учителів наших шкіл у Бучачі, Дрогобичі та Лаврові; 7—9) Щоб подвинути Чин з упадку, протоігуменат має старатися в порозумінні з ординаріятами про належну підмогу від правительства, зокрема про урядовий дозвіл на приватні студії для наших богословів у львівському монастирі, під проводом професорів університету, за відповідну винагороду із шкільного фонду та про три місця для наших клириків в новозбудованім цісарським конвікті в Відні, як це було давніше.

Далі йдуть капітульні (10—16) рішення в справі парохіяльного ґрунту в Голубиці, де є кооператором о. Інокентій Кіндрат, ЧСВВ, в справі скрутного положення бучацького монастиря, і в справі спору між попереднім протоігуменом, о. Коссаком, та добромильським монастирем. Крім того львівський ігумен І. Сінгалевич зробив внесок завести наново 8-дневні реколекції. Це підпер еп. Яхимович з тим, щоб такі духовні вправи зазначувати щорічно в монастирських хроніках і при візитаціях пильно перевіряти, чи відбуваються. Тому постановлено, щоб кожний монах по Великодні давав письмений звіт про відбуті реколекції з підписом о. Провідника. Також маєтись відновляти обіти за приписаним взірцем, точно дзвонити на вставання, пильнувати співаної Служби Б. для всієї монашої братії та відправляти точно хор й інші церковні богослужби, записуючи їх совісно в окремій книзі. До бучацького конвікту не приймати понад число, приписане фундаційною грамотою, щобільше старатися в митр. ординаріяті про його зменшення, а то й цілковите знесення. Що до пропонованої гімназії в Золочеві, слід відписати митр. ординаріятові, що Чин наразі не може її обсадити, але сподіється незадовго виховати відповідні учительські сили теж для цієї станиці. Далі до участі в наступних капітулах допущені теж оо. учителі бучацької школи та улашко-

вецький ігумен. О. Протоігумен мешкатиме у львівському монастирі. В кінці єп. Яхимовича, як заслуженого покровителя Чина, приймається до його заслуг³⁸.

Капітули 1854—1878 рр.

На тому вичерпуються цінні причинки Лаврівської Хроніки до історії василіянських капітул у Галичині, які ми постаралися вплести в загальну їхню канву за 1776—1850 рр. На жаль, у 3-ій книзі лаврівського літопису за 1846—1882 рр. ще тільки дві найближчі капітули, у Львові 1854-го і в Добромилі 1858 р., діждалися лаконічної згадки (гл. ЗЧСВВ, VIII, 415). Докладніше каже про них Коссака, кладучи протоігуменський вибір о. Модеста Мацієвського ректора буцацького монастиря, на львівській капітулі на день 5 вересня 1854 р., і початок добромильської 1858 р. на 14. VIII, з повним вибором того самого протоігумена 18. VIII. Відбулася вона під проводом пражського єп. Йосифа Гаганця, апостольського візитатора Василіянського Чина, для перегляду правил і скріплення чернечої дисципліни³⁹. Звідки іноді знаємо, що секретарювали на ній о. Олександр Духнович, зо сторони єпископа, й о. Августин Устіянович, ЧСВВ, професор буцацької гімназії⁴⁰.

Вслід за цим читаємо в останніх рядках Коссакавого Шематизму, що о. Мацієвський «був вибраний відтак і на пізніших ка-

³⁸ Деякі виїмки з цих рішень, головню щодо лаврівської школи (засідання 3-є), передрукували з тамошньої хроніки (ст. 147—8) І. Ф и л и п ч а к — Л у к а н ь, **Ц. к. Округна Головна Школа в Лаврові**, Львів 1936, ст. 77. Про проект золочівської гімназії під проводом ОО. Василіяна гл. кореспонденцію єп. Яхимовича з митр. Левицьким ще в 1847 р., видану К. Студинським в **Укр. Р. Архіви**, XIII—XIV, ст. 245—6. Як о. Максимович перевів в діло капітульні поручення, гл. окрему статтю про нього в ЗЧСВВ, VIII, 453—8. Вслід за цим у Лаврівській Хроніці був іще переписаний його окружний лист з 30. IX. 1852 (по-українськи) про рішення пров. конзульти з 1—3. IX. т. р. До того долучена його кореспонденція з митр. ординарієм в справі загальної візитації монастирів в австрійській державі. Вкінці йшов іще його обіжчик з 9. IX. 1853 про рішення пров. конзульти з 6. IX. т. р. в справі грошової допомоги поодиноким монастирив на монаші студії в свято-онуфріївському монастирі, який ми вже згадали при мові про василіянські капітули 1834 і 1838 рр.

³⁹ Коссака, ст. 348 і 351.

⁴⁰ Цю подробицю винотував з 2-го тому буцацької монастирської хроніки (1841—93) д-р Іван Шпитковський, у вступній заввазі до своєї статті: **Матеріали до історії Коліївщини**, ЗНТШ, 133 (1922), 85. Підкреслюючи вагу василіянських літописів для нашої історії, він передрукував теж ухвалу добромильської (III-ий пише мильно: львівської!) капітули 1858 р. про обов'язок провадити хроніку: *Ordini magnopere commendatur, ut in qualibet domo religiosa unum individuum pro historiographo domus designetur, historiamque eiusdem adamussim scribatur (!); in monasterio vero, in quo Provincialis residet, totius Ordinis historiam eventus fusius notet.* Про о. Устіяновича гл. ЗЧСВВ, VIII, 416 (Лаврівська Хроніка під роком 1872) з перекинутим у друзі ім'ям Сильвестра.

пітулах». Це натяк на капітули, що випадали в 1862 і 1866 р. Та тільки про цю останню знаємо і дату і місце з самого наголовку цього Шематизму, що він був «уложений по капітулі відбувшійся в монастирі св. Онуфрейскім во Львові дня 24 і 25 Липня 1866»⁴¹. Вкінці ще п'ятий раз був о. Мацієвський перевибраний протоігуменом на капітулі 1870 р. Але і про неї, як передтим про капітулу, 1862 р., незнаємо наразі нічого сказати, бо навіть о. Р. Лукань, такий щедрий на дати і подробиці у своїх писаннях, в обширнішій згадці цього довголітнього протоігумена обходить всі ці вибори мовчанкою⁴².

Мало що більше можемо сказати й про дві останні василіянські капітули в Галичині перед добромильською реформою, в 1874 і 1878 рр. Лише з двох побіжних натяків в розвідці М. Голубця про лаврівський монастир в 2-му томі передвоєнних ЗЧСВВ довідуємося, що вони відбулися у Львові. І так він каже, що на 10-му соборі Чина у Львові 1875 р. лаврівському ігуменові Наркісові Панковичеві була висловлена подяка за реставрацію тамошньої церкви (ст. 331). Та це було хіба в 1874 р., бо тоді зачав рядити наступний по о. Мацієвському протоігумен Яків Загайський⁴³. І саме він, каже М. Голубець, на соборі Чина у Львові 1878 р. заявив, що за його влади закінчився процес «камери» з лаврівським монастирем (ст. 49—50). На цій капітулі був вибраний протоігуменом о. Климент Сарницький, ініціатор добромильської реформи. Якраз напередодні цієї історичної події писав австрійський міністер освіти з Відня до галицького намісника 18. IV. 1882 р., що о. Сарницькому кінчиться урядування в липні та приходить час нової капітули⁴⁴. З того можемо вносити, що капітула 1878 р. відбулася в місяці липні.

Замикаючи на цьому першу спробу устійнити хронологію галицьких капітул нашого Чина з-перед 1882 р., висловлюємо сердечне побажання, щоб вона послужила до ще точнішого вивчення їхньої історії, що є найголовнішою ланкою Історії Чина та його інституцій.

⁴¹ В деяких примірниках цього рідкісного твору, видрукованого тільки в 260 примірниках стоїть в цім місці помилково рік 1865 замість 1866. І так передрукував його о. Р. Лукань у своїм ціннім *Elenchus Catalogorum OSBM* (*Catalogus Ord. Basiliani S. Josaphat Prov. SS. Salvatoris*, a. 1938, p. 55).

⁴² Филипчак І.—Лукань Р., **Ц. к. Окружна Головна Школа в Лаврові**, ст. 88—9. Мимо розшуків остається нам недоступний життєпис о. М-го, поміщений М. Тиндюком у ставропігійському «Временнику» на 1891 р.

⁴³ Гл. **Календар «Місіонаря»** на 1923 р., під редакцією о. Йосафата Скрутня, ЧСВВ, ст. 108 (у виказі протоігуменів від 1780 р.). Сьогодні важко сказати, чому М. Голубець називає цю капітулу десятою... Ще найскорше підходило б, що то десята між капітулами, які відбулися у Львові, хоч і це не зовсім виходить.

⁴⁴ Гл. М. Каровець, ЧСВВ, **Велика Реформа ЧСВВ**, II, 33.

КАПІТУЛИ ЧИНА СВ. ВАСИЛЯ ВЕЛ. В ГАЛИЧИНІ (ДО 1882) р.)**А) Капітули Свято-Покровської Провінції.**

Дубненська 1743 10. VI. ст. ст.	Берестейська 1759 2. X. ст. ст.
Берестейська 1747 22. VIII. ст. ст.	Білостоцька 1763
Берестейська 1751 14. IX. ст. ст.	Берестейська 1772 17. II. ст. ст.
Почаївська 1755 28. VIII—2. IX.	Унівська 1776 25. VII—7. VIII. ст. ст.

Б) Капітули Провінції Найсв. Спаса.

Тороканська 1780 17. IX. ст. ст.	Дрогобицька 1834 I. VIII.
Львівська 1783 29. VI.	Добромільська 1838 I. VIII.
Лаврівська 1784 15—18. VIII. ст. ст.	Лаврівська 1842 30. VIII—2. IX.
Львівська 1785 14. V.	Крехівська 1846 1—3. IX.
Львівська 1791 травень?	Львівська 1850 3—5. IX.
Львівська 1797 травень	Львівська 1854 5. IX.
Крехівська 1803 20. VII.	Добромільська 1858 14—18. VIII.
Львівська 1810 8—9. X.	? 1862
Крехівська 1814 18. IX.	Львівська 1866 24—25. VII.
Львівська 1818 1—3. X.	? 1870
Львівська 1822 22. X.	Львівська 1874
Львівська 1826 5. VIII.	Львівська 1878 липень
Крехівська 1830 9. VIII.	

о. Борис Балик, ЧСВВ.

МАНАСТИРІ ПЕРЕМИСЬКОЇ ЕПАРХІЇ ЗА ВЛАДИЦТВА ІННОКЕНТІЯ ВИННИЦЬКОГО (1679—1700)*

Зміст: Манастирі в епархії. Постанови перемиського синоду з 1693 р. Вибір протоігумена Мартиніяна Винницького, Співпраця ченців у заряджуванні епархії. Старання про піднесення морального рівня.

Діяльність перемиського єпископа Інокентія Винницького проявилися також у ділянці чернечих справ своєї епархії. Для роз'яснення його відношення до чернечих справ обряду грецького в перемиській епархії, мусимо найперш з'ясувати, який був стан цих манастирів за його правління, себто в час від 1679—1700 р.

Пригадаємо отже в першу чергу кількісний стан існуючих манастирів чоловічих в епархії, а відтак й жіночих, зазначивши при тому, відповідно до доступних нам документів, стосунки цього владики до кожного манастиря зокрема. З черги обговоримо його змагання до централізації епархіяльного чернечого правління в руках протоігумена, а так само його відношення до зреформованого з'єдиненого василіянського Чину, тобто до Конгрегації св. Трійці. У виказі діючих манастирів будемо придержатися порядку азбучного та водночас зазначувати прізвища тих настоятелів, що брали участь у з'їзді самбірським, 3 квітня 1691 р., та в перемиській синоді — 27 квітня 1693 р. Безперечно з браку документації теперішній реєстр не зможе взяти до уваги всіх, а головню менших манастирів в епархії.¹

* Це розділ докторської дисертації, опрацьованої на Виділі Католицької Теології (Секції Історичної) Варшавського Університету, під заголовком: «Інокентій Винницький, владики перемиський, 1679—1700. Біографічний нарис». Студія — писана під проводом кс. Проф. Здзіслава Обертинського і в своїй першій редакції була прийнята Радою Виділовою в 1951 р. до надання наукового ступеня. В зв'язку з цим список манастирів у цьому розділі йде за латинською азбукую.

¹ Список манастирів у перемиській епархії від середньовіччя до новіших часів подавали вже: о. Єміліян Косак, *Шематизм Провінції св. Спасителя Чина св. Василя Великого в Галиції... и короткій погляд на монастири и на монашество руске...*, во Львовѣ 1867 р. (стор. 174—195); перемиський крилошанин Юліян Никорович, *Схиматисм на р. 1879* (стор. 420—427); Іван Крип'якевич, *Середньовічні манастирі в Галичині. Спро-*

I. Манастирі перемиської єпархії

1. **БІЛИНА МАЛА** або **БІЛИНКА**, повіт Самбір. Цей монастир уфундувала шляхтянка Катерина Скаришевська, — як кажуть — внаслідок появи там при джерелі чудотворного образу Пречистої Діви Марії. Правдоподібно водночас із уфундуванням цього монастиря мала місце в р. 1686 його інкорпорація до монастиря в Лаврові, «віддаленого від нього на чотири польські милі». Білінка становила в суті речі, «резиденцію», залежну від лаврівського монастиря².

2. **ЧЕРНИЛЯВА** або **ЛІСОК ЯВОРІВСЬКИЙ**, повіт Яворів³. В р. 1681 ігуменом цього монастиря був Гедеон Нижанківський⁴. На

ба каталогу. (Записки ЧСВВ, II, 1—2, стор. 70—104). Для орієнтації Крип'якевич додає також список монастирів і з пізнішого часу. Доповнення до вказу Крип'якевича становить стаття Миколи Голубця, **Матеріяли до каталогу василіянських монастирів у Галичині.** (Записки ЧСВВ, III, 1—2, стор. 165—170). Все таки досі не було списку монастирів, існуючих у часі владитства Іннокентія Винницького. Відомості без відсилки зачерпнені з Коссака, **Шематизм**, який теж інформує про початки монастирів. Здаємо собі добре справу з того, що цей список монастирів перемиської єпархії (1679—1700) не буде повний, тому що, як твердить історик Роман Лукань ЧСВВ (стаття в «Новій Зорі», X, 1935, стор. 6, у рецензії на книжку: Александер Кучера, **Самборщина. Ілюстрована монографія м'яста Самбора і Економії Самборської**, т. I, Самбір 1935), документи до історії василіянських монастирів у повітах: Самбір, Дрогобич, Турка, (а безперечно й щодо монастирів в інших повітах перемиської єпархії) були в «Центральнім Василіянськім Архіві у Львові, в Василіянських Архівах у Лаврові та Добромилі, в Капітульнім Архіві гр. обр. в Перемишлі, в Архіві Перемиських Владик, а також в Університетській Бібліотеці у Львові». З названих вище архівів мав я доступ тільки до Архіву гр. кат. Капітули в Перемишлі та до Архіву Перемиських Зладик. Отже на основі вище цитованих друкованих списків, як і доступних мені архівальних матеріалів бажаю дати синтетичний погляд на проблему монастирів у перемиській єпархії за владитства Іннокентія Винницького. З другої сторони слід в'яснити, що в світлі доступних мені джерел не міг я ствердити, чи ще інші монастирі, про які згадують наведені автори, існували за його владитства. Треба також пам'ятати, що границя поміж єпархіями: львівською і перемиською за єпископа Іннокентія Винницького не була така сама як за наших часів, бо за правління владики перемиського Максиміліана Рилла (1780—1793) відлучено від перемиської єпархії деканати: стрийський, скільський і городецький, а прилучено до неї від єпархії львівської такі деканати: горожанський, жовківський і куликівський. Також із холмської єпархії прилучено тоді до перемиської деканати: белзький, варязький, сокальський, потелицький, унівський і парохії: Артасів, Колоденце, Нагірці, Печихвости, Куин, Немств і Майдан. (Див. «Шематизм гр. кат. духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької» на р. 1938—39, Перемишль 1938, стор. 11; також Коссака, **Шематизм**, стор. 135, зам. 1).

² Голубець, **Лаврів.** (Записки ЧСВВ, II, 1—2 стор. 46); Kuczer, **Samborszczyzna**, I, стор. 428.

³ Коссака, **Шематизм**, стор. 192.

⁴ Акт «ревізії», що містить список монастирського інвентаря з 13. XI. 1681 р., зроблений на доручення короля Яна III Собеського. Бібліотека Ягайлонська в Кракові. Рукоп. № 1151, к. 20—21.

з'їзді шляхти й духовенства в Самборі, 3. IV. 1691 р., відбутім перед приступленням Іннокентія Винницького до унії, петицію до короля Яна III Соб'єського підписав також еромонах Гервасій Волосецький, намісник цього монастиря, «як післаний від ігумена й усіх братів»⁵. А в р. 1693 брав участь у синоді й постанови його підписав еромонах Сильвестер (без прізвища) «йменням ігумена й цілого конвенту чернильського»⁶. Врешті в р. 1698 ігуменом цього монастиря був Пахомій Сахович, за якого правління при трапився такий випадок.

Підчас відбування духовних судів у Яворові, дня 11 липня 1698 р.⁷, з доручення владики Винницького («з винаходу Пастирського»), а в присутності Митрофана Радзимінського, ігумена лішнянського й економа владичих дібр, Доментіяна Ходзькевича, «владичого проповідника» та згаданого Саховича, відновив еромонах Йосиф Чехович свою присягу щодо виконання послуху відносно свого владики й свого настоятеля Саховича, зокрема ж щодо відвідування родини. Зустрічаємо тут — як здається — ченця «волоцюгу» за тодішнім окресленням. До того «волочіння» Чеховича було правдоподібно спричинене непорозумінням із настоятелем Саховичем, як це слід заключити з наведених слів другого пункту зложеної присяги: «що не буде вмішуватися в жадне правління монастирем».

3. **ДЕРАЖИЦЯ**, повіт Самбір. В р. 1688 Олександр Копистенський переводив у духовному суді позов проти Григорія Панасовича, ігумена монастиря в Деражиці та Варлаама, ігумена монастиря в Тустановичах, з тієї причини, що вони звінчали підданих Копистенського без його дозволу⁸. Підпису Панасовича, ігумена деражицького, не бачимо на петиції шляхти й духовенства підчас з'їзду в Самборі⁹, з чого можна б заключити, що цей монастир вже тоді належав до унії. Зате ж постанови синоду перемиського з 1693 р. підписав еромонах Єронім Панасович, як ігумен деражицький і намісник дрогобицький¹⁰.

4. **ДОБРОМИЛЬ**. В р. 1681 ігуменом цього монастиря був Єлисей Коробчакевич. Відомості про нього маємо на підставі «Донесення к царю», що його писав 19 травня 1681 р. Павло Негребецький,

⁵ **Арх. Ю. З. Рос.**, ч. I, т. X, стор. 374.

⁶ Лакота, сп. Григорій, **Три синоди перемиські**, Перемишль 1939, стор. 24.

⁷ Рукоп., Перемиська гр. кат. консисторія: „Protokollon causarum“, т. II (1698—1702), стор. 38.

⁸ **Там же**, I (1661—1688), стор. 421.

⁹ За **Арх. Ю. Зап. Рос.**, ч. I, т. X, стор. 374.

¹⁰ Лакота, **там же**, стор. 24. Не маючи доступу до оригіналу постанов „Ustawy gzađu duchownego“, не можу провирити, чи припадком у перекладі не змінено ймення Панасовича Григорія на Єронім. Відомості про монастир у Деражиці можна знайти в Коссака, **Шематизм**, стор. 181.

вихованець львівської школи¹¹. «Донесення» — спрямоване проти Івана Білободського, який був кальвінським проповідником у Слуцьку, а в р. 1681 прибув до Москви, щоб перебрати там становище ректора академії. У своєму письмі до царя згаданий Негребецький представляє Коробчакевича як людину вчену в ділянці філософії та теології, а також як доброго проповідника, на якого науки приходять і висказують подив не тільки православні, але теж багато з «Римлян», латинників. Водночас «донесення» поручає того ігумена як мужа, що твердо стоїть на ґрунті православної віри, («о едином постоянном»). Мабуть Негребецькому йшло про те, щоб Коробчакевич, добромилський ігумен, дістав якесь ліпше становище, може навіть — ректора академії в Москві. Одначе не відомо, чи раду Негребецького прийнято та взагалі, які вона дала результати.

Очевидно Іннокентій Винницький оцінив видатні здібності й високу освіту Коробчакевича та переніс його на становище настоятеля монастиря в Перемишлі, де монахи обслуговували катедру.

По Коробчакевичеві бачимо в р. 1685 на становищі ігумена в Добромилі Генадія Хитровича, а в р. 1689 Генадія Ямницького, що раніш перебував у лаврівському монастирі¹². Згодом в р. 1690 на становищі настоятеля в Добромилі є Вартоломей Березький. Цей разом із своїм намісником Єлісеєм брав участь у самбірському з'їзді, відбутім у 1691 р. перед прийняттям унії та підписав супліку до короля¹³. А на перемиському синоді в 1693 р. брав участь ігумен цього монастиря Єлісей Корончак¹⁴, можливо ідентичний з попереднім, тільки по смерті ігумена Вартоломея заавансував на те ж становище.

Згаданий синод зачислив монастир у Добромилі до більших і призначив його, як один із трьох, на новіціят¹⁵.

5. ДОРОЖІВ, повіт Самбір¹⁶. Хоч про цей монастир находимо коротку згадку в актах духовного суду щойно з 29 вересня 1701 р., але з опису випадків і судових питань виходить, що цей монастир існував уже за владцтва Іннокентія Винницького. А саме в вище

¹¹ Петрушевич, Свод. літ., 1600—1700, стор. 345, покликується на «Рукоп. Москов. Духов. Акад. № 68»; Гл. Коссак, Шематизм, стор. 314, зам. 83. В «Пом'янику» добромилського монастиря (гл. Площанській В., Добромиль, вид. у Львові 1867, стор. 25) Коробчакевич є вписаний під р. 1683, як ігумен перемиський. Про наступних ігуменів гл. у Площанського, там же, стор. 20.

¹² Ваврик, о. Михайло ЧСВВ, Лаврівська хроніка (1771—1882), (Записки ЧСВВ, II (VIII), 1—2, стор. 69).

¹³ Арх. Ю. З. Рос., ч. I, т. X, стор. 374.

¹⁴ Лакота, Три синоди, стор. 24.

¹⁵ Там же, стор. 13. Пор. відомості про добромилський монастир у Коссака, Шематизм, стор. 18—20.

¹⁶ Про цей монастир не згадує Коссак, але Крип'якевич, там же, стор. 96. а також Никорович, твір цит., стор. 225, 426.

поданім речинці відбувся духовний суд «у справі й акції працюючих Василя, Ігната, Івана та Юрка, з села його королівської милости Дорожова, обивателів — ктиторів манастирка під іменням Преображення Господнього Дорожівського — преподобному отцеві Сильвестрові Винницькому, цього ж манастирка ігуменові інтентованої». Скарга містить між іншим таке питання, яке добре характеризує стан опущеного «манастирка» від низки літ. Іменно, духовний інвестигатор ставляє такий закид проти ігумена Сильвестра Винницького: «Чому ледви три рази в році Служба Божа буває в манастирі»? Можливо, що Сильвестер Винницький перебував раніш у лаврівському манастирі, де «дуже дбав про манастирські добра в часі королівської комісії 1689 р.»¹⁸.

6. ДРОГОБИЧ¹⁹. В письмі священика Евстафія до Сильвестра Тваровського, архимандрита овруцького, з 1687 р., цей затитулований також «дрогобицьким ігуменом»²⁰.

7. КОЛОДКА коло Скольного, стрийський повіт²¹. В актах перемиської консисторії²² міститься згадка про декрет із 1696 р. виданий Петронієм Камінським, ігуменом колодецьким, як комісарем владики до вирішення спору про саджавку в Старім Яжові. А в пізніших актах, із 1701 р.²³, Камінський названий як «ігумен колодецький, генеральний ревізор дієцезії перемиської».

8. ЛІСКО. Згадка про ліського ігумена, не названого по ймені, знаходиться в актах духовного суду з 1698 р.²⁴. Можливо, що це той сам манастир, який виступає під назвою «Манастирець» коло містечка Ліска²⁵.

¹⁷ Рукоп. Перемиська гр. кат. консисторія, II, стор. 189. Не маємо підстави думати, щоб ігумена Сильвестра Винницького вважати за кривняка владики Винницького.

¹⁸ Ваврик, *стаття цит.*, стор. 89.

¹⁹ Коссака, *твір цит.*, стор. 21, подає відомість про дрогибицький манастир щойно під роком 1774. Повторяє за ним Крип'якевич, *стаття цит.*, стор. 76.

²⁰ Рукоп., Перемиська гр. кат. консисторія, I, стор. 412.

²¹ Коссака, *Шематизм*, стор. 184, подає лише манастир у місцевості: Колодок, у сяниськім окрузі. Однак „Słownik Geograficzny“ не вміє в тім окрузі місцевості з такою назвою. Про те, що колодецький манастир був положений під Сколем, показує пізніша, з 1704 р., дописка владики Юрія Винницького (гл. Андрусак Микола, *Записник митр. Ю. Винницького з 1706 р.*, *Записки ЧСВВ*, IV, 1—2, стор. 200) про о. Камінського, що «з Колодки від Скольного приїхав до Вишніх Висоцьких»; «а преп. о. Камінський до Скольного і Колодки». Камінський був настоятелем «колодецьким». Також „Słownik Geograficzny“, IV, стор. 182, зазначає місцевість: „Kłódka“, рус. «Колодка» під Сколем.

²² Рукоп., Перемиська гр. кат. консисторія, т. II, стор. 75.

²³ Там же, стор. 209.

²⁴ Там же, стор. 63.

²⁵ Про цей манастир інформує Коссака, *твір цит.*, стор. 186, що його знищено в XVII в., а Крип'якевич твердить (*стаття цит.* стор. 80), що манастир у Ліску — згадуваний в рр. 1669—1690.

9. ЛІШНЯ, пов. Дрогобич²⁶. Ігуменом цього монастиря від 1665 року був генеральний вікарій владики, Сильвестер Тваровський. В 1691 р., по його смерті, король Соб'єський надав це ігуменство Митрофанові Радзиминському, який був тут настоятелем аж до кінця життя Інокентія Винницького, займаючи одночасно становище економа перемиської єпархії²⁷.

10. ЛЕТНЯ, пов. Дрогобич²⁸. Згадка про «літнянський» монастир виступає в актах консисторських з 1698 р.²⁹. В тому часі, як це бачимо з акту духовного суду, був він майже цілком опущений. Перед 1698 р., продовж якогось часу, уряд ігумена сповняв там Тарасій Заячківський, якому закидувано, що внаслідок своєї захланности «розганяв» монахів.

11. ЛАВРІВ, пов. самбірський³⁰. За єпископату Інокентія Винницького цей монастир зачислявся до найбільших в єпархії і тому підчас синоду в 1693 р. призначено також його на новіціят³¹.

Ігумен цього монастиря, не названий одначе по ймені, але найбільш правдоподібно Віталій Баранецький, брав участь у люблинським з'їзді, скликанім у 1680 р.³² Його наступник, Макарій Святогорець, що походив із Судової Вишні, около 1681 р. виставився для монастиря у воеводи волоського Костянтина Басараба частинку з дерева Хреста Господнього. Відтак около 1685 р. виконує тут обов'язки настоятеля Савватій Мішина. Мартиніян Винницький, брат владики Інокентія, виступаючи з титулом лаврівського ігумена, належав до комісії, яка з рамени владики в 1688 переводила реформу попівств³³. По Мартиніяні перебрав знов уряд настоятеля повище згаданий Віталій Баранецький і з цим титулом на з'їзді в Самборі, 3. IV. 1691, підписав петицію до короля³⁴. Згодом виступає він також на єпархіяльній синоді в Перемишлі в 1693 р.³⁵. По Баранецьким становище настоятеля займав о. Спірідіон Руський, а по нім в акті з 22. XI. 1699 виступає як ігумен Езекіїл Худецький³⁶. Згаданий ігумен Спірідіон у р. 1698 розпочав процес із родиною Товарницьких за млин у селі Лініні, а закінчив його по році на користь монастиря його наступник Езекіїл³⁷.

²⁶ Косса́к, **Шематизм**, стор. 185.

²⁷ Лакота, **Три синоди**, стор. 24; рукоп., Перемиська гр. кат. консисторія, II, стор. 5, акт духовного суду з 17. I. 1698.

²⁸ Косса́к, **Шематизм**, стор. 185.

²⁹ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, стор. 28.

³⁰ Голубець, **Лаврів**, (Записки ЧСВВ, II, 1), присвятив особну монографію цьому монастиреві. Пор. Косса́к, **Шематизм**, стор. 23.

³¹ Лакота, **Три синоди**, стор. 13.

³² Архів Перемиської Гр.-кат. Капітули, тека з р. 1680, II.

³³ Там же, тека з р. 1688. Згадка в комісарським декреті, виданім у самбірським замку 12. XI. 1688.

³⁴ Арх. Ю. З. Рос., ч. I, стор. 375; Голубець, **Лаврів**, стор. 39.

³⁵ Лакота, **Три синоди**, стор. 24.

³⁶ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, стор. 87.

³⁷ Виказ ігуменів доповняю на підставі праці: Ваврик, **Лаврівська Хроніка**, стор. 68—69.

Манастир у Лаврові мав свої експозитури в Білині, Самборі й Нанчілці, про що на своїм місці говоримо.

З лаврівським монастирем рід Винницьких був навіть дуже близько зв'язаний. В його підземеллях 28. III. 1682 р. спочило тіло стрія владики Іннокентія, митрополита Антонія,³⁸ а сам Іннокентій в р. 1687 записує монастиреві 3.000 зл. на своїх добрах у Висоцьку Вижнім³⁹. Кс. Урбан Багриновський у похоронній промові,⁴⁰ присвяченій особі Іннокентія, говорить, що браття-ченці лаврівського монастиря — згадуватимуть владику як «щедрого фундатора», «милосерного батька» й «особливішого добродія». Здається, що про ту саму фундацію Іннокентія в Висоцьку Вижнім згадує цей же панегірист, говорячи, що він монастиря «щорічний дохід побільшив вічною фундацією». На іншому ж знову місці твердить, що про лаврівський монастир піклувалася «єдина ласка, провидіння і дирекція» єп. Іннокентія. Служить це за доказ, що дійсно цей монастир тішився спеціальною симпатією владики.

Відомо ж нам конкретно, що крім згаданих 3.000 зл., монастир лаврівський за ігумена Єроніма Волчанського одержав 11 червня 1703 р. великий запис по небіжчику Іннокентієві Винницькій († 1700), мабуть в зв'язку з виконанням його тестаменту, як також від владики Юрія Винницького, на їх дідичних «добрах у Висоцьку Вижнім — 24.000 злп.»⁴¹.

Для насвітлення близьких стосунків Іннокентія Винницького до лаврівського монастиря годиться ще згадати про його інтервенцію у короля Соб'єського в справі похоронення в ньому Неділі, вдови по волоським воеводі Мігней Михайлі III, переможеним і забитим турками в 1659 р. Господарова померла на початку червня або липня 1687 р. десь в околиці Самбора. При її смерті були присутні монахи лаврівського монастиря, а вмираюча застерегла собі в тестаменті, щоб її тіло було поховане в цій монастирі. Та ось отці домінікани (правдоподібно з Нового Самбора, де мали свій монастир) вистарались у короля про дозвіл на поховання небіжки. Одначе латинському похоронові противилися слуги господарової й інші знамениті волохи, а тимчасом при тілі небіжки чували лаврівські монахи.

В такій ситуації Іннокентій Винницький висилає письмо до регента коронного Станислава Шуки, прохаючи для лаврівських ченців королівського дозволу поховати господарову в їхньому монастирі⁴². Про відповідь Соб'єського не маємо відомости, все ж таки слід прийняти, що децизія пішла по лінії просьби владики й

³⁸ Андрус'як, *Записник*, стор. 181.

³⁹ Голубець, *Лаврів*, стор. 45.

⁴⁰ Друкованій у Львові п. з. «*Лаур несьмертельность*».

⁴¹ Ваврик, *Лавр. Хроніка*, стор. 69; Андрус'як, *Записник*, стор. 183.

⁴² Рукоп., Архіва Публичного Потоцьких у Вілянові б. Варшави, № 14, стор. 499. Лист писаний «з Господи» дня 18; (місяць нечиткий: «юній», чи

тестаменту господарової та, що її похорон відбувся в лаврівському монастирі, мабуть при участі самого Інокентія Винницького, про що він і згадує в листі, підкреслюючи свою юрисдикцію в цій ділянці.

В лаврівському монастирі спочило в гробі також тіло митрополита Паїсія Лігаріда, що помер 9 січня 1681 р. в Купровичах⁴³. Можна здогадуватися, що також і в його похороні брав участь Інокентій Винницький. По цім митрополиті небіжчику до рук владики дісталася мітра, яку потім Інокентій відступив своєму генеральному вікарієві, овруцькому архимандритові Тваровському. Цієї мітри допоминався пізніше в Тваровського молдавський господар Стефан Петрічейку. А Тваровський особним письмом з 6. IV. 1682 р. зобов'язався, що її віддасть, оскільки одержить такий наказ від владики Інокентія⁴⁴.

В іншому письмі до регента Щуки з 7. VII. 1687 р. Інокентій Винницький також просив про видання паспорту для лаврівських монахів⁴⁵. Брак нам одначе дальших докладніших відомостей відносно згаданого паспорту.

Крім того лаврівський монастир тримав у державі владиче село Нанчілку, але про це прийдеться нам іще говорити при господарських справах єпископа Інокентія Винницького⁴⁶.

З лаврівським монастирем особа владики Інокентія була зв'язана й по смерті, бо там у гробівці Винницьких поховано його в січні 1701 р., тобто в рік по його трагічній смерті⁴⁷.

12. ЛУКА, пов. Самбір. Ігуменом цього монастиря в р. 1688 був Сильвестер Винницький, що виступав тоді в духовнім суді в справі монастирських ґрунтів⁴⁸. Був це хіба невеличкий монастир, як-що підпису його настоятеля не бачимо на актах самбірського з'їзду в 1691 р., і також перемиського синоду в 1693 р.

«юлії»), 1687 р. Не подано дати, ані місця смерті, ані ймення господарової. Інформацію, що цією особою є Неділя, вдова по Мігнеа — Михайлі ІІІ, як також інформацію з наступної замітки про Лігаріда, завдячую Пані Проф. Університету в Яссах, Др. Р. Цьокан-Іванеску.

⁴³ У Петрушевича, *Свод. літ. 1600—1700*, стор. 201, є він названий митрополитом єрусалимським, а в засвідченні, данім Сильвестром Тваровським, про що зараз говоритимемо, — затитулований митрополитом кривенським. Лігарідес, з походження грек, людина вчена, відбував у другій половині XVII в. декілька разів посольські місії в імені константинопольського патріярха, скеровані до православних у князівствах румунських, у Речі-посполитій Польській та в Московськім Царстві.

⁴⁴ Архів Гр.-кат. Капітули, тека р. 1682. В засвідченні господар названий «Стефан Петоре».

⁴⁵ Тека Щуки, № 14, стор. 407.

⁴⁶ Арх. Гр.-кат. Капітули, тека р. 1698, ІІІ.

⁴⁷ Андрусак, *Записник*, стор. 181. На стор. 183 владики Юрій Винницький згадує про «наш гріб» у лаврівському монастирі.

⁴⁸ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, І, стор. 441. Про цей монастир не згадує ані Коссака, ані Крип'якевич.

13. **МОКРЯНИ**, властиво Манастирок біля села Мокрян, пов. Самбір⁴⁹. В листі священника Евстафія, писанім в 1687 р. до Тваровського, овруцького архимандрита, цей останній затитулований також як ігумен «мокрянський»⁵⁰.

14. В **ПЕРЕМИШЛІ** монахи за владництва Іннокентія Винницького обслуговували катедральну церкву, а також провадили душпастирську працю над вірними грецького обряду, що проживали всередині мійських мурів. Свідчили про те старі метрикальні книги, а також і декрет Іннокентієвого наступника, владики Юрія Винницького, з 1702 р., про віднову катедрального братства⁵¹. А саме цим декретом братство було зобов'язане з приходів братської каси вдержувати монахів до обслуги катедри⁵². Хоч цей декрет походить з другого року по смерті Іннокентія Винницького, але не вводить під цим оглядом у засади нічого нового, а радше утримує стан, який заіснував раніш. Монахи, що перебували при перемиській катедрі, називалися також крилошанами («капітулярес»).

Нагомість у джерелах не зустрічаємо виразного засвідчення про те, щоб за правління Іннокентія Винницького існував у Перемишлі осібний монастир при церкві св. Трійці, розміщеній при дорозі Добромільській⁵³. Правдоподібно монахи за єпископа Іннокентія обслуговували катедру та церкву св. Трійці. Такий здогад можна висунути на основі того факту, що братства церковні при катедрі й при церкві св. Трійці, як про це інформує декрет із 1702 р., були злучені в одне та повинні були в однаковий спосіб дбати про обидві святині. В противному випадку — як здається — трудно було б подумати, щоб братство при церкві св. Трійці мало обов'язок удержувати і свою церковну обслугу і при церкві катедральній.

Можливо, що монах Іван Засянський, згаданий в 1680 р. поміж крилошанами⁵⁴, обслуговував церкву Собора Пресв. Богородиці на Засянні, де також мав існувати в рр. 1563—1786 монастир⁵⁵. А правдоподібно о. Іван називався Засянський з тієї причини, бо було це тоді звичаєм означувати прізвище священника

⁴⁹ Косса́к, **Шематизм**, стор. 186. Крип'якевич, **Середн. манастирі**, стор. 91, поміщує його в повіті мостиськім.

⁵⁰ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, I, стор. 412.

⁵¹ Лакота, еп. Григорій, **Дві престольні церкви перемиські, Перемишль** 1937, стор. 31. Книги ці пропали, як твердить той же автор.

⁵² Там же. Лакота твердить, що братство повинно було удержувати трьох монахів-капелянів, що однаке не є уточнене в декреті з 1702 р.

⁵³ Крип'якевич, **стаття цит.**, стор. 94, а також Никорович, **Схематизм**, стор. 28—47, твердить, що цей монастир був згадуваний у роках 1617—1780.

⁵⁴ Арх. Перем. Гр.-кат. Капітули, тека р. 1680, V.

⁵⁵ Крип'якевич, **стаття цит.**, стор. 94, за **Схематизмом** Никоровича.

від місцевости, де находилася церква, що її він обслуговував. Крім того відомо нам, що в р. 1696 на Засянні попівство мав катедральний намісник Василь Борецький⁵⁶, а досить можливо, що перейняв він обслугу цієї церкви по монахові Засянським.

15. Місто САМБІР. В р. 1676 ченці лаврівського монастиря набули на Передмісті Перемиським реальність, де вибудували невеликий двірець. Осілість ця була для монахів дуже догідна, на випадок залагоджування своїх інтересів у старостві. Досить правдоподібно, що вже за владництва Іннокентія Винницького, а в наслідок вигаснення дідичного попівства, ці ж ченці перейняли теж обслугу дерев'яної церкви св. Пилипа, на тім же передмісті. Мабуть ченці удержували при цій церкві також руську школу⁵⁷.

16. СМІЛЬНИЦЯ, повіт Самбір, чоловічий монастир⁵⁸. Сильвестер Тваровський, овруцький архимандрит і генеральний офіціал перемиської єпархії, у своїй маніфестації, доконаній 22 червня 1685 р. в перемиським замку, виступає також із титулом ігумена смільницького⁵⁹. Ігуменом цього монастиря в р. 1698 був Тарасій Заячківський, що раніш був ігуменом в Летні. Крім нього в цім монастирі не було тоді жодного іншого ченця, а літургія в монастирській церкві служилася заледве декілька разів до року⁶⁰.

17. Монастир СВ. СПАСА, біля Старого Самбора⁶¹. Церкву цього монастиря уважано за катедральну⁶², а духовний суд пильнував, щоб крім неї жодна інша церква в околиці не носила титулу св. Спаса. Так нпр. духовний суд в 1698 р. з тієї причини наказав змінити титул церкви Задворної в Дрогобичі⁶³. Здається, що мотивом такого зарядження були відпустові доходи. Монастир св. Спаса служив також за «вежу» до відсиджування кари⁶⁴. Серед кар, вимірюваних духовним судом, стрічаємо й таку, щоб винуватець «на церкву Св. Спаську Катедральну камінь цілий (т. зн.

⁵⁶ Арх. Перем. Гр.-кат. Капітули, тека р. 1696, V.

⁵⁷ Голубець, *Лаврів*, стор. 44; Кучера, *Самборщина*, I, стор. 395; *Словник Геогр.*, X, стор. 229, 231.

⁵⁸ Коссака, *Шематизм*, стор. 188.

⁵⁹ Арх. Перем. Гр.-кат. Капітули, тека р. 1685, I.

⁶⁰ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, стор. 25. Не знаю, на якій основі Коссака, *Шематизм*, стор. 188, (пор. *Словник Геогр.*, X, стор. 908) подає, що на перемиським синоді в 1693 р. був присутній смільницький ігумен Сергій, тому що не знаходимо його ймення поміж підписами учасників синоду, якщо опираємося на перекладі єп. Лакоти, *Три синоди*, стор. 24. А щодо того, неначе б на цім синоді встановлено новіціят у згаданому монастирі, як і твердить Коссака, то відноситься це радше до жіночого монастиря в Смільниці, в якому той же синод зарядив клявзуру. Пор. Лакота, *Три синоди*, стор. 15.

⁶¹ Коссака, *Шематизм*, стор. 189; Кучера, *Самборщина*, I, стор. 425.

⁶² Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, стор. 29.

⁶³ Там же, стор. 44.

⁶⁴ Там же, I, стор. 387, 321; II, стор. 29.

воску) купив». Намісником св. Спаського монастиря в р. 1688 був монах Митрофан Радзиминський⁶⁵, а в р. 1699 монах Варлаам Филипович⁶⁶. Як бачимо, настоятель цього монастиря не мав титулу ігумена, тільки намісника. Можливо, що вже також і за владництва Іннокентія Винницького монастиреві св. Спаському підлягали деякі менші монастирі, нпр. у Ступниці, Сушиці, Терлі й інші⁶⁷.

18. Манастир у СТРИЮ — був розміщений поза містом, «у полі від ріки». «Належав» він як власність до двох братств при міських церквах Різдва й Успення Матері Божої⁶⁸. Дня 25. XI. 1696 стрийські міщани зложили зізнання в жидачівському замку, що ріка Стрий «знесла» монастир⁶⁹. Впродовж якогось часу перед 1698 р. був тут ігуменом Тарасій Заячківський⁷⁰, але монастир був у стані опущення. Видно, як у Смільниці й Летні, був Заячківський також і в Стрию настоятелем невідповідним.

19. ЩЕПЛОТИ коло села Грушова, 16 км. від Яворова⁷¹. З року 1681 маємо таку відомість:⁷² «Щеплоти, монастир із Винницьким, Скит (Манявський) з Шумлянським сваряться, про що комісія (встановлена) в жовтні в Скиті Галецьким, кухмайстром, гонителем унії, («персекутора уніоніс»), який Скитських удержує в підлеглості («контінет ін оффіціо»), (очевидно в відношенні до владик). Трудно зорієнтуватися докладніше, яка була причина «сварки» владик із згаданими монастирями⁷³. Щодо Скиту Манявського, який мав право ставропігії, т. є екземпції з-під влади єпископа, але на підставі сеймової ухвали з 1676 р. мусів бути йому підлеглий, то можна б здогадуватися, що в тім саме лежала головна причина непорозуміння з Шумлянським. Крім цієї справи комісія, в склад якої входив також Іннокентій Винницький, полагоджувала тоді ж у Скиті, т. є в жовтні 1681 р., також спори спадкових легацій, що припадали цьому монастиреві⁷⁴.

⁶⁵ Арх. Перем. Гр.-кат. Капітули, тека р. 1688, IV, декрет комісарський у справі попівств із 12. XI. 1688.

⁶⁶ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, стор. 87, згадка в акті з 22. XI. 1699.

⁶⁷ Як подає Косса́к, *Шематизм*, стор. 190. Однак в актах із часів Іннокентія Винницького не зустрічав я назви наведених тут монастирів.

⁶⁸ Косса́к, *там же*, стор. 169.

⁶⁹ Prohaska Antoni, *Historia miasta Stryja*, Львів 1926, стор. 215, № 12. Згадка в королівським привілею з 26. V. 1650; „*Słownik Geogr.*“, XI, стор. 430, 432; Голубець, *Матеріяли*, стор. 170.

⁷⁰ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, стор. 25.

⁷¹ Косса́к, *Шематизм*, стор. 193; Крип'якевич, *стаття цит.*, стор. 103; „*Słownik Geogr.*“, стор. 846—847.

⁷² Петрушевич, *Свод. літ., 1600—1700*, стор. 201.

⁷³ Андрусак Микола, в студії про Йосифа Шумлянського, Львів 1934, не взяв до уваги повищої нотатки, зачерпнутої з Петрушевича.

⁷⁴ Целевич Юліян, *Історія Скиту Манявського*, Львів 1887, стор. 17. Документи: 10. X. 1681, справа саджавки Анастасії Жураківської.

Натомість нічого не відомо нам про мотиви «сварки» Іннокентія Винницького з монастирем у Щеплотах, ані про результати цього спору, тому, що не маємо джерельних документів, щоб монастир уважати за ставропігіяльний. Можливо, що монахи як на підставу своєї незалежності (ставропігії) від місцевого єпископа покликувалися на те, що їхній монастир мав гріб «преподобного, бл. п., отця Христофора Волковицького, протосинкела великого патріярха константинопольського»⁷⁵. Проте ще й це можливе, що причину непорозуміння становило намагання монастиря явно приступити до унії і таким способом вирватися з-під юрисдикції Винницького, якого уважали тоді за православного.

Монастир у Щеплотах належав до більших в єпархії, а синод із 1693 р. назначив також його як третій на новіціят⁷⁶. З ігуменів щеплотинського монастиря — знані: Йосиф, що підписався на петиції самбірського з'їзду до короля 3. IV. 1691 р.⁷⁷ і Терентій, підписаний поміж учасниками єпархіального синоду в 1693 р.⁷⁸. Згадка про неназваного ігумена цього монастиря виступає також і в р. 1698⁷⁹. — Монастиреві в Щеплотах були підлеглі ще менші монастирки, нпр. у Порудах⁸⁰. Крім того монахи щеплотинські мали в Перемишлі, при вул. Львівській, свій дім, який продали кушніреві Іванові Паленякові⁸¹.

20. ТОПІЛЬНИЦЯ, пов. Старий Самбір⁸². На самбірським з'їзді в 1691 р. на петиції до короля стрічаємо також підпис ігумена цього монастиря Іннокентія Гошовського⁸³. Натомість на синоді в Перемишлі в р. 1693 немає підпису його настоятеля. Відтак в духовнім суді, відбутім у монастирі св. Спаса, 20. I. 1699 р.⁸⁴, Атанасій Лопушанський, що був тоді ігуменом монастиря в Топільниці та водночас намісником старосамбірським, скаржив Самуїла, священика з Тисови, за те, що він «на актора, преп. о. ігумена, напав у ночі підчас нічлігу й скричав його корчмарськими словами, поконфундував і його слугу поранив». Господар — свідок також зізнавав, що о. Самуїл висказав м. ін. такі слова до згаданого ігумена: «немовбито завданням його було в монастирі сидіти та бабами, а не духовенством рядити». Оскаржений о. Самуїл був отже засуджений на вежу до монастиря св. Спаса до передпістя. Епізод цей вимовно характеризує відношення світського

⁷⁵ Косса́к, *Шематизм*, стор. 193.

⁷⁶ Лакота, *Три синоди*, стор. 13; Косса́к, *там же*, стор. 193.

⁷⁷ *Арх. Ю. З. Рос.*, ч. I, т. X, стор. 374.

⁷⁸ Лакота, *Три синоди*, стор. 24.

⁷⁹ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, стор. 11, стор. 28.

⁸⁰ Косса́к, *Шематизм*, стор. 188.

⁸¹ *Арх. Перем. Гр.-кат. Капітули*, тека р. 1695, згадка в акті з 20. XI. 1695 щодо продажу дому.

⁸² Косса́к, *Шематизм*, стор. 191.

⁸³ *Арх. Ю. З. Рос.*, ч. I, т. X, стор. 374.

⁸⁴ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, стор. 58.

нижчого духовенства до монашого, що брало участь у правлінні єпархією.

21. ТУСТАНОВИЧІ⁸⁵, пов. Дрогобич. Згадку про цей монастир маємо в консисторських актах з 1686 р.⁸⁶ Повище вже була мова про те, що в р. 1688 ігумена цього монастиря Варлаама разом з ігуменом деражицьким оскаржив Олександр Копистенський у духовнім суді за те, що вони звінчали його підданих без його дозволу⁸⁷.

22. УЛЮЧ, пов. Сянік⁸⁸. Король Ян III Соб'єський у р. 1682 potwierджує привілей, що його видав раніш актом у Самборі, 15. V. цього ж року Андрій Ржепецький, хорунжий ржечицький і адмістратор Самбірської Економії, для монахів «Уставів (регули) св. Василя... на деякі ґрунта в селі Оличу»⁸⁹. Ігумен цього монастиря Теофіль брав також участь у синоді перемиським у 1693 р.⁹⁰.

Мабудь також у селі КРУШЕЛЬНИЦІ над рікою Стрисем існував невеличкий монастир⁹¹.

Отже чоловічих монастирів, що існували за правління Іннокентія Винницького в перемиській єпархії у світлі актів синоду з 1693 р.⁹², тільки три зачислялися до більших: у Щеплотах, Лаврові та Добромилі. Решта ж числом около 20 були це менші монастирі. Матеріальне випosaження, передусім менших монастирів, не було достатнє. Тому ченці жили з праці рук, також з милостині, а нераз заставлявано й церковне срібло. Мабудь у зв'язку з таким матеріальним станом монастирів, характерною рисою ченців цього періоду це волокитство під позором збирання милостині. Як інформує декрет згаданого синоду — багато монахів із різних єпархій, «що виказуються свідоцтвом із якогонебудь монастиря або знатнішого, обманюють побожних людей і зібрану милостиню обертають на недозволене вживання, як п'янство і іншу розгнузданість зо згіршенням вірних та й інших нез'єдинених у вірі»⁹³. На іншому ж місці синод вияснив причину такого явища, а саме те, що по менших монастирях ігумени приписують собі право давати облечини новикам.

⁸⁵ Косса́к, **Шематизм**, стор. 191.

⁸⁶ Рукоп., Перем., гр. кат. консисторія, I, стор. 286.

⁸⁷ Там же, стор. 421.

⁸⁸ Косса́к, **Шематизм**, стор. 191. „Słownik Geogr.“, XII, 795.

⁸⁹ Арх. Перем. Гр.-кат. Капітули. Документи, тека № 1, пергаменти.

⁹⁰ Ла́кота, **Три синоди**, стор. 24.

⁹¹ Domkowski Przemysław, *Szlachta zaściankowa w Korczyni i Kruszelnicy nad Strzjem*, Львів 1936, стор. 38, твердить, що перед р. 1700 у Крушельниці був монастир св. Трійці.

⁹² Ла́кота, **Три синоди**, стор. 13.

⁹³ Також Косса́к, **Шематизм**, стор. 259.

Крім того про два більші жіночі монастирі в перемиській єпархії за владичтва Іннокентія Винницького маємо виразну згадку в актах єпархіяльного синоду з 1693 р., а саме про монастирі в Яворові та Смільниці.

1. ЯВОРІВ ⁹⁴. «Манастир паняньський... обителі Покрова Пресв. Богородиці» на Передмісті Великім. Був це більший монастир, який около 1680 р. числив до 40 черниць. В р. 1685 настоятелькою була тут Ангелина Буйновська, за дорученням якої в цім році, дня 5 березня, списано «Помянник обцій Манастиря Паняньського Яворівського» ⁹⁵. Ще в 1679 р., 2 жовтня, черниці одержали від короля Собеського потвердження п'ятох письм, що окреслювали права їх власности. В зв'язку з цим монастир зараз у 1680 р. розпочав у городському суді процес із священичою родиною Жугаєвичів, які обсаджували яворівську парохію. Процес постав з тієї причини, бо Жугаєвичі відібрали від черниць город, який записала монастиреві фундаторка Маргарита Жугаєвич, по мужеві Дишкевичева, а в черництві мати Макрина. Судовий процес «тривав потім 92 роки, але і цим способом не могли монахині прийти в посідання свого майна». Також в актах духовного стану з 17. X. 1686 р. ⁹⁶ знаходимо відомість, що «панни законні яворівські скаржать о. Жугаєвича про ґрунт», а опісля також «проти паннів законних яворівських подано скаргу, що трунки продають, приймають на нічліг, а звідсіль — скандали». Монахині одначе заперечували правдивість закидів, а суд наказав інквізицію «ін фундо». Можливо, що повищу скаргу проти монахинь підсунув Жугаєвич якраз у наслідок спору про ґрунт. Всетаки кілька літ пізніше, синод із 1693 р. рішив, щоб у яворівським монастирі встановлено клявзуру ⁹⁷.

2. СМІЛЬНИЦЯ, біля Старого Самбора ⁹⁸. Згаданий синод із 1693 р. установив також і в цім монастирі клявзуру. Крім цього відомо нам, що вишенський сеймик іще в 1683 р. звільнив монастир у Смільниці від плачення подимного ⁹⁹. Потім 28. IV. 1699 р. в духовнім суді «ігумена монастиря смільницького паннів законних Чину св. Василя Великого», Єлена Городиська, доходить права проти Івана Бачинського, спадкоємця небіжчика Петра Явор-

⁹⁴ Лакота, *Три синоди*, стор. 15; Коссак, *Шематизм*, стор. 31; а головно: Др. Саломія Цьорох, ЧСВВ, *Погляд на історію та виховну діяльність СС. Василянок*, Львів 1934, стор. 73—74. Документи на стор. 243—248.

⁹⁵ Гординський, Др. Ярослав, *Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія ЧСВВ у Львові*, (Записки ЧСВВ, I, 4, стор. 420—421).

⁹⁶ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, I, стор. 268.

⁹⁷ Лакота, *Три синоди*, стор. 15.

⁹⁸ Коссак, *Шематизм*, стор. 210.

⁹⁹ *Akta Grodzkie i Ziemske*, т. XXII, стор. 164.

ського П'ешкевича, в зв'язку з 100 зл., які він записав манастиреві. Поміж монахинями та Бачинськими, Юрієм та Іваном, не було й даліше добрих стосунків. Бачинські «доконали навіть нападу в ночі на згаданий монастир, а начинивши багато шкоди, втекли». З причини цього нападу черниці подали свою скаргу, підтриману також владикою Іннокентієм Винницьким, до городського суду в Перемишлі ¹⁰¹.

Крім цих двох жіночих манастирів, виразно названих в актах перемиського синоду, було їх ще більше в єпархії за єпископства Іннокентія Винницького, але мабуть у ніякому не додержувано клявзури. Так відомо нам, що около 1685 р. в місті Сяноці, підляглому уніяцькому владиці, Іванові Малаховському, існував тоді малий монастир із трьома черницями; а настоятелькою над ними була Гербуртівна¹⁰². Досить правдоподібно, що за владицтва Іннокентія існували також манастирі черниць у Судовій Вишні ¹⁰³, Пікуличах ¹⁰⁴ коло Перемишля, в Розгірчу ¹⁰⁵, пов. Стрий, у Миколаєві ¹⁰⁶, пов. Жидачів; а може також у Вільчу під Перемишлем, в волі Арламівській (повіт мостиський) та Дусівцях (повіт перемиський).

II. Устрій перемиського монашества

Тепер виринає цікаве питання про офіційну назву монахів і монахинь грецького обряду в перемиській єпархії за владицтва Іннокентія Винницького. В «ревізії прав» монастиря в Черниляві з 1681 р. монахи — названі тільки «ченцями»¹⁰⁷, а нпр. яворівські монахині, як це ми бачили в привілею королівським з 1679 р., просто «черницями» або «паннами законними». Здається, що такі саме були загально прийняті назви монахів і монахинь.

Всетаки, хоч монаших осіб перемиської єпархії не називано тоді виразно василіянами, чи василіянками, одначе в актах, що відносяться до їх монашого життя, виступає також згадка про устами св. Василія Великого. Так нпр. іще 2 березня 1656 р. православний перемиський владики Антоній Винницький в акті своєї «абренунціяції» деяких дібр, зроблених на користь монастиря в

¹⁰⁰ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, стор. 70.

¹⁰¹ Рукоп., Богуш Григорій, **Іннокентій Винницький, перемиський єпископ уніяцький, 1679—1700. Біографічний нарис** (стор. 114) 1936. Рукопис, писаний мовою польською, був у посіданні бл. п. кс. Проф. Др. Юзефа Умінського у Вроцлаві.

¹⁰² Щурат Василь, **В обороні Потієвої Унії**, Львів 1929, стор. 55.

¹⁰³ Коссака, **Шематизм**, стор. 205; Цьорох, **твір цит.**, стор. 68; також щодо інших манастирів: стор. 58 і сл.

¹⁰⁴ Коссака, **там же**, стор. 209.

¹⁰⁵ Гл. „*Słownik Geogr.*“, IX, стор. 836; VIII, стор. 127.

¹⁰⁶ Коссака, **там же**, стор. 208; „*Słownik Geogr.*“, VI, стор. 403.

¹⁰⁷ Бібліотека Ягайлонська в Кракові, рукоп. № 1151, к. 20—21.

Лаврові, заявляє, що ці добра відступає «на монахів правила св. Василя»¹⁰⁸. Так нпр. у привілею з 1682 р. для монастиря в Улючі, про що ми вже говорили, стрічаємо згадку про монахів, що там жили «правилами св. Василя». А в своїм заповіті з 1644 р. Макрина Дишкевичева, про яку вже була бесіда, поручає, щоб черниці в яворівському монастирі «чистоту панянську монашу старалися зберігати... згідно з правилом або канонами св. Василя та св. Отців». Також черниць монастиря в Смільниці, як це ми вже повище бачили, названо: «панни законні Чину св. Василя В.». Так само Мартиніян Винницький, вибраний у 1693 р. «настоятелем провінції єпархії перемиської», а про якого говоритимемо далі, підписався, додаючи слова: «Чину св. Василя Великого»¹⁰⁹.

Проте предметом дослідів іще буде, чи це пов'язання з уставами св. Василя сягає давнішого часу з-перед Берестейської Унії, чи радше підлягало пізнішим впливам Конгрегації св. Трійці, зреформованої митрополитом Йосифом Рутським, а якої члени називали себе якраз василіянами. Ця друга евентуальність дуже правдоподібна, коли беремо до уваги сусідство перемиської єпархії з холмською, де реформовані василіяни посідали свої монастирі.

Далі відомо нам, що монастир у Лаврові ще в 1659 р. прийняв устав «общежительного» тобто спільного життя зо Скиту Манявського¹¹⁰ й ним кермувався в організації монашого порядку. Слід і те прийняти, що лаврівський монастир як найвидатніший у перемиській єпархії, служив у якійсь мірі за зразок чернечого ладу й для інших монастирів своєї єпархії.

«Згідно зо звичаями Скитського монастиря», загварантованими владикою Антонієм Винницьким у згаданій «абренунціяції», в лаврівським монастирі «по скінченні року» «мали всі згідно вибрати» з поміж себе ігумена, «мужа гідного й побожного, який був би прикладом чеснот і добрих учинків»¹¹¹. Вибраний ігумен повинен старатися «про помноження Хвали Божої і (побільшення) братії»-ченців. Ігумен мав також завідувати «церковними добрами», під тією одначе умовою, щоб доходів монастиря «без відомости братії і соборних, хоч і на власну потребу монастирську» не видавав.

Так само мати Макрина, настоятелька монахинь у Яворові, в своїм заповіті з 1644 р. доручала, «щоб (черниці) кожного року по її відході з цього світу, вибору старшої або ігумені, по звичайнім богослуженні й вислуханні рахунків про доходи й видатки давнішої ігумені, dokonували». Старша, щоб за радою усіх своїх

¹⁰⁸ Голубець, *Лаврів*, стор. 44.

¹⁰⁹ Лакота, *Три синоди*, стор. 24.

¹¹⁰ Голубець, *Лаврів*, стор. 55; Ваврик, *стаття цит.*, стор. 68. Гл. Целевич, *твір цит.*, стор. 19, 23—24, 26.

¹¹¹ Голубець, *Лаврів*, стор. 55; щодо яворівських черниць, гл. Цьох, *твір цит.*, стор. 243—248.

сестер так заряд манастирський, як і всякий інший нагляд над ними проводила, чи щодо одежі, чи щодо трапезного харчу... Без її (старшої) волі, щоб (черниці) не тільки з цього манастиря до другого, до інших міст і місць, а навіть стопою виходити (з манастиря) не відважувалися, але всяку слухняність їй віддавали та «общого життя» придержувалися».

Не знаємо однак, чи за Інокентія Винницького, так у лаврівським, як і в інших манастирях практиковано щорічний вибір ігумена, чи ігумені. Бо про цей звичай зовсім не згадує перемиський синод із 1693 р. Синод лише зазначив загально, що вибір ігумені-настоятельки монахинь залежить від думки єпископа. Одначе аналогічно слід зробити висновок, що так само вибір настоятеля монахів-ігумена, залежить не менше від владики.

При тім знаємо, що монахи мали над манастирями черниць духовну опіку та нагляд. Так нпр. згадана мати Макрина в своїм заповіті для яворівських черниць, з 1644 р., так під цим оглядом зарядила: «А що сила на дозорі духовному, як мають поводитися в житті монашому, залежить», тому назначила, за останньою своєю волею, о. Антонія Лущинського, ігумена манастиря грушівського (тобто чернильавського), «щоб був їх довічним наглядцем і сповідником, та щоб за його радою духовною і в житті своєму духовному зростали».

Аналогічно треба здогадуватися, що такий же спосіб духовної опіки монахів над черницями був практикований і за єпископства Інокентія Винницького. Так у королівським потвердженні прав яворівських монахинь з жовтня 1679 р., тобто з початку владцтва Інокентія, згадується про право цих монахинь «на вільне відслужіння свого богослуження, а особливо Літургії, в своїй манастирській церкві та, коли тільки будуть хотіти, на прикликання священика до служіння Літургії», за відомістю («за докладом») одначе свого настоятеля («пщеложеного»), «а настоятель їх (черниць) або намісник (деканальний?) або візитатор (? «поезнік») єпископський того їм не має відмовляти, але, розуміється, ще й помагати». Здається, що слово «настоятель», ужите в цім документі, означає того, що повнить чинність «наглядча і сповідника» над черницями, подібно як це виконував Лушинський, згідно з наведеним вище заповітом матері Макрини, ігумені яворівської.

Устав Скитського манастиря передусім ставив дуже суворі вимоги щодо постійної здержливості від їжі м'яса. Так у вище згаданій «абренунціяції» підкреслюється обов'язок черця «по прийнятті монашої рясї аж до смерті щоденний піст і жадного в нім (черця, чи дня) не виключуючи, зберігати». Так само перемиський уніяський владика Іван Малаховський характеризує монахів цієї єпархії з часів перед заведенням Унії, що вони «не посідають майже жадних підстав внутрішнього життя, тільки придержуються зовнішніх суворих практик і то не всюди»¹¹². З того виходить, що в деяких манастирях не було вже одностайного додер-

жування суворого посту. Вимоги щодо такого суворого посту не поставив потім монахам перемиський синод із 1693 р. Здається отже, що за владництва Іннокентія Винницького справа цілковитої здержливості від м'яса по монастирях була до деякої міри злагіднена.

Серед монашого клиру перемиської єпархії не зустрічаємо тоді, — за правління еп. Іннокентія, видатніших осіб що відзначалися б науковою, письменницькою, місійною, педагогічною, чи взагалі рухливішою суспільною діяльністю, крім може Сильвестра Тваровського, овруцького архимандрита, добромильського ігумена, Коробчакевича й ігумена колодецького, Петра Камінського, про яких при іншій нагоді ми вже згадували. А щодо загалу сучасного чернецтва, то мабуть можна б і до нього прикласти в деякій мірі слова Іннокентія Винницького про упадок «похвальних обичаїв» релігійного життя в єпархії¹¹³.

Особи монаші так чоловічих, як і жіночих монастирів підлягали безпосередній юрисдикції перемиського владика на підставі не тільки давнього права грецької Церкви, але також на підставі акту «компліанації» з 18 березня 1681 р., уложеного між королівськими комісарями і владиками Шумлянським і Винницьким, що приступали тоді до унії¹¹⁴. Саме ці два титули до владичої юрисдикції над монашими особами підкреслює опісля перемиський єпархіяльний синод із 1693 р.¹¹⁵. Тому то кожний чернець зобов'язувався присягою додержувати послуху також своєму владіці, як це бачимо із згаданої вище присяги, що зложив 11 липня 1698 р. Йосиф Чехович, еромонах монастиря в Черниляві¹¹⁶. Він обіцяв, що «присягу на послух, зроблену підчас облечин і прийняття св. хіротонії, ненарушену додержить, т. є., що (слухатиме) і старшого (настоятеля) місця, на якому з диспозиції пастирської (єпископа) позіставав і самому пастиреві (владіці) буде в усім послушний».

Коли Іннокентій Винницький приступив у 1691 р. до Унії, то зараз мабуть на основі тієї підлягости Унію впроваджено по всіх монастирях перемиської єпархії¹¹⁷, та не-стрічаємо ніякого опору з боку ченців. Представники монастирів брали участь у нарадах

¹¹² Письмо Малаховського до кард. Барберіні, з Варшави, 3. VI. 1690; Арх. Конгрегації Пропанди, **Конгр. парт.**, т. 9, стор. 399.

¹¹³ Лакота, **Три синоди**, стор. ; також Коссака, **Шематизм**, стор. 259, стверджує «крайній упадок» монашого стану перед унією.

¹¹⁴ Narasiewicz, *Annales Eccl. Ruthenae*, стор. 470: «Монастирі всі з монахами будуть належати в кожній єпархії до юрисдикції Єпископа свого». Гл. Wojnar M. OSBM, *De regimine Basilianorum Ruthenorum*, I, стор. 29 і сл. Рим 1949.

¹¹⁵ Лакота, **Три синоди**, стор. 14.

¹¹⁶ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, стор. 38.

¹¹⁷ Так пише хронікар: Іннокентій Винницький „coenobia sui iuris cum personis religiosis in obsequium verae fidei revocavit“. Петрушевич, **Свод. літ.**, 1600—1700, стор. 367.

підчас самбірського з'їзду, 3 квітня 1691 р., перед прийняттям Унії, а відповідну петицію до короля підписало тоді сімох черців-ігуменів¹¹⁸.

По об'єднанні в 1692 р. цілої єпархії під своєю владою, владика Іннокентій Винницький скликав синод до перемиської катедри на день 27 квітня 1693 р. та поставив у програмі його нарад також чернечі справи своєї єпархії, а саме так справу реформи монаших звичаїв, як і постулат удосконалення правління над єпархіяльними манастирями в зв'язку з вибором й установленням протоігумена. З монашого духовенства брало тоді участь у синоді десятиох представників на загальне число тридцятиох учасників, підписаних на актах синоду¹¹⁹.

За згодою владика Іннокентія приявні на цім синоді ігумени вибрали на свого вищого настоятеля («суперінтенданта») Мартиніяна Винницького, номіната мілецької архимандрії¹²⁰.

Мартиніян Винницький був рідним братом Іннокентія та правдоподібно мав у світі ймення Михайло¹²¹. Не знати докладно, коли народився, але — здається — був третьою дитиною в цій сім'ї та прийшов на світ десь коло 1656 р., тому що в вересні 1696 р. раховано йому, що має понад 40 років¹²². Учився правдоподібно в колегії ОО. єзуїтів у Перемишлі, як можна заключити з того, що ці пізніше піддержували справу його висилки до Риму на студії. В р. 1676 стрий, київський митрополит, Антоній Винницький, висилає його разом із ченцем Атанасієм Сокальським, номінатом на мукачівське владичтво, до московського царя в справі признання його митрополитом і дозволу на його поселення в Києві¹²³. Потім, у березні 1681 р., стрічаємо Михайла Винницького як свідка при акті визнання Унії його братом, владикою Іннокентієм.

Не відомо, коли він вступив до манастиря, та де відбулося його постриження в ченці, коли прийняв ім'я Мартиніян, а також, коли був висвячений на священника; однак вже в р. 1688 бачимо його на становищі ігумена найбільшого в єпархії манастиря в Лаврові. Тоді також належав він до комісії, яка в імені владика проводила реформу попівств у Самбірській Економії¹²⁴. Пізніше в липні 1692 р. входив він до складу комісії, що мала погодити духовенство з громадами в мостиськім старостві, але на її декреті підписався

¹¹⁸ **Арх. Ю. З. Рос.**, ч. I, т. X, стор. 374.

¹¹⁹ **Лакота, Три синоди**, стор. 24.

¹²⁰ **Там же**, стор. 12; **Коссака, Шематизм**, стор. 259.

¹²¹ Михайло Винницький підписався як свідок на акті визнання унії владика Іннокентія, 26. III. 1681. Михайло — це правдоподібно пізніший чернець Мартиніян.

¹²² **Welykuj G. Athanasius, OSBM, Acta S. C. Prop. Fide**, II, Рим 1954, стор. 136, № 701.

¹²³ **Андрусак Микола, Боротьба за єпископську катедру** (Записки ЧСВВ, VI, 1—2, стор. 133).

¹²⁴ **Арх. Перем. Гр.-кат. Капітули**, тека р. 1688, IV.

без жадних титулів¹²⁵. Цікава теж річ, чому на самбірським з'їзді в квітні 1691 р. виступає як лаврівський ігумен Віталій Баранецький, а не Мартиніян Винницький, якого підпису не знаходимо поміж учасниками¹²⁶.

Правдоподібно на початку 1693 р. Мартиніян одержав номінацію на архимандрію в Мільці на Волині й із цим титулом як архимандрит-номінат виступає в актах єпархіяльного синоду, відбутого в квітні 1693 р. в Перемишлі, коли то його вибрано також вищим настоятелем монастирів у перемиській дієцезії. Про номінацію Мартиніяна на згадану архимандрію не маємо ближчих подробиць і не знати, чи вона вийшла від митрополита Жоховського, який був непрехильний владіці Іннокентієві Винницькому і призначив іще в 1691 р. Гедеона Войну Оранського на цю архимандрію. А далі не відомо теж, чи Мартиніяна затвердив Соб'єський на це становище¹²⁷.

Коли в рр. 1690—1692 рішалася справа публічного приступлення Іннокентія Винницького до одности з римською Церквою і віддання йому юрисдикції над цілою єпархією, а Рим вимагав від нього прийняття за коад'ютора Порфірія Кульчицького або Антоніна Жовківського, то владика противися такому вимаганню, маючи мабуть думку, щоб брат Мартиніян лишився колись його наступником. Тимчасом Конгрегація Пропаганди спонукувала Іннокентія Винницького до виповнення умов, наложених йому по прийнятті унії, поміж якими й така умова, щоб вислав двох студентів на науку до Коллегіум Урбанум у Римі. Іннокентій спрямував туди якраз свого брата Мартиніяна. Здається було це продовження дальших плянів Іннокентія щодо приготування його на свого наступника. Але видно владика досить довго вагався та — як сам про це говорить — щойно за порадою оо. єзуїтів рішився вислати його на студії.

Правдоподібно вже в серпні 1696 р. Мартиніян вибрався в подорож до Риму, а прибув туди на початку вересня. З собою віз він поручаючі листи від свого брата, владики Іннокентія, а також від коронного канцлера, латинського єпископа перемиського, Юрія Албрехта Денгоффа, і врешті від нунція Андрія Сантакоче, а то з уваги на «заслуги, ревність і побожність» його брата Іннокентія в приступленні до унії.

По приїзді Мартиніяна до Риму, кардинали Пропаганди скликали нараду на 10 вересня 1696 р.,¹²⁸ щоб розважити справу його прийняття до Коллегіум Урбанум. Одначе з уваги на його пізний

¹²⁵ Там же, тека р. 1692.

¹²⁶ Арх. Ю. З. Рос., ч. т. X. стор. 374.

¹²⁷ У Стебельського, (гл. Серединські, *Ostatnie ks. Stebelskiego prase*, Краків 1877, стор XCIX) Мартиніян Винницький фігурує як мілецький архимандрит під р. 1694.

¹²⁸ Welykyj, *Acta S. C. Prop. Fide*, II, стор. 135—136, № 701.

вік, (а числив він тоді понад 40 років життя), кардинали постановили примістити його тимчасово у домі св. Сергія і Вакха, що його вели ОО. Василіяни та призначили щомісячно чотири скуди на вдержання Мартиніяна. Проживаючи тут, Мартиніян безперечно мав ходити на виклади в колегії. Настоятелем василіян у Римі був тоді Полікарп Филипович.

Всетаки Мартиніян довго не побув на новім місці, бо показалося, що не був уже придатний до студій. Тому кардинали постановили відіслати його назад до краю і то ще перед зимою. Причину саме такого рішення кардиналів вияснює секретар Пропанди Карло Августин Фаброні в письмі до перемиського єпископа Денгоффа з 14 жовтня 1696 р., що зрештою так дуже поручав Мартиніяна в прийнятті до колегії. Пише в цій справі секретар, що до Коллегіум Урбанум можна прийняти лише таких студентів, які можуть посвятитися пильним студіям згідно з напрямними властивими цій колегії та Конгрегації Пропанди. Натомість Мартиніян Винницький так у наслідок свого пізнього віку, як і з уваги на свою менше поправну й помірковану поведінку, не є здатний до такого навчання і дисципліни. Тому то кардинали, щоб «уникнути ще гірших наслідків, а також щоб Мартиніян не приніс своєму братові — єпископові ганьби», вважали за відповідне відіслати його до дому ¹²⁹. Справді, зовсім непохвальна для Мартиніяна така характеристика, на підставі якої можна підсувати різні некорисні для нього здогади. Безперечно таку опінію про Мартиніяна видали головню римські василіяни, що під їх наглядом він там пробував. Але взагалі поведінка Мартиніяна в Римі була досить дивна, коли навіть не доручив він Конгрегації важливого письма від свого брата владики Іннокентія, яке містило просьбу в справі вольностей уніятського клиру та в справі уфундування духовної семінарії ¹³⁰.

Мартиніяна Винницького відіслано отже до Перемишля. Для його «вигоди й безпеки», з волі Конгрегації, супутником йому був декан колегіати в Олиці, Проспер Масіні, що так само вертався до краю. Від'їзд із Риму наступив правдоподібно під кінець листопада 1696 р., а може й раніше, бо вже 4 грудня відбулася сесія кардиналів Пропанди в зв'язку з тим, що василіянин Полікарп Филипович зажадав від Конгрегації звороту суми 14 скудів і 85 байокків, виданої на кошти вдержання Мартиніяна, якого Конгрегація віддала йому в опіку ¹³¹. Кардинали рішили звернути Филиповичеві гроші за кошти вдержання Мартиніяна. На підставі ж наведеної суми виходило б, що Мартиніян перебував у домі св. Сергія й Вакха коло трьох і пів місяців, коли рахуємо кошти його вдержання на чотири скуди місячно.

¹²⁹ Welykyj, *Litterae S. C. Prop. Fide*, II, стор. 213—214, № 824.

¹³⁰ Там же, стор. 219, № 836 і 837.

¹³¹ Там же, *Acta*, II, стор. 138, № 704.

На покриття коштів поворотної подорожі Конгрегація виплатила разом Мартиніанові 40 угорських флоренів, із тим, що владика Іннокентій, як його рідний брат, зверне ці гроші театинові Севастіанові Аккорсі, префектові вірменської колегії у Львові,¹³² як рівновартість щорічної допомоги, що її Конгрегація виплачувала на вдержиння тієї інституції. Остаточна сума всіх грошей, що їх Іннокентій Винницький мав віддати театинам у Львові, становила разом — як пізніше показалося — 22 скуди і 85 байокків за тодішньою папською монетою¹³³. Гроші ці заплачено з каси Конгрегації «на покриття деяких видатків, пороблених Мартиніаном у Римі, а виявлених по його від'їзді з цього міста». Безперечно в цій сумі були зачислені так-кошти утримання Мартиніяна в Римі, як і видатки на його подорож.

Владику Іннокентія болюче діткнула ця невдача з римськими студіями свого брата Мартиніяна, так у наслідок шкідливої опінії, що понижувала амбіцію дому Винницьких, як і з приводу даремної витрати грошей.

Тому коли префект вірменської колегії Аккорсі зажадав згаданих грошей, Іннокентій відписав йому, що годиться їх віддати, але разом просить про відкладення, тому що в цім часі (т. є. в грудні 1696 р.) поробив він деякі більші видатки на хосен епархії в зв'язку з виборами короля, які мали відбутися в червні 1697 р. При тім Іннокентій у письмі до Аккорсія висловив свій великий жаль з того приводу, що його брата узнано за невідповідного до студій, а через те — як гадав владика — могла б виникнути некорисна опінія для нього самого. В зв'язку з таким побоюванням Іннокентія, Аккорсі вислав до кард. Барберіні письмо¹³⁴, що видавало владичі найліпшу опінію та поручало ласкам Конгрегації Пропаганди.

Також сам владика Іннокентій написав з великим жалем до того ж кардинала листа¹³⁵, в якому жалувався над відісланням свого брата до дому. Одночасно владика оправдувався, що коли вислав брата до Риму з надією його творчої праці в користь унії, то покладався на думку так деяких єзуїтів, як і інших монахів, тому що о. Мартиніян серед них проживав. Далі згадував про великі свої видатки, що їх поробив для подорожі о. Мартиніяна; аджеж міг ці гроші — як пише — зужити на інші добрі цілі, або на спільне добро Церкви, замість «купувати так велику ганьбу» для свого дому, якого члени виконували, а ще й тепер, нпр. його два брати займають публичні уряди в Руськім Воевідстві та Речи-

¹³² Там же, *Litterae*, II, стор. 213—214, № 824 і 825.

¹³³ Там же, стор. 223, № 842.

¹³⁴ Письмо театина Севастіяна Аккорсі до кард. Барберіні, з Варшави, 27. XI. 1696. Арх. Конг. Проп.: Моск. Пол. Рутг., т. 2, стор. 524; з Варшави, 2. I. 1697, там же, стор. 528.

¹³⁵ З монастиря св. Спаса, 28. XII. 1696, там же, стор. 526.

посполитій. Кошти повороту брата обіцяє вирівняти пізніше, тому що тепер поробив більші видатки на хосен клиру, а саме для звільнення його від публічних тягарів, наложених у перемиській єпархії, в зв'язку з розписаною військовою стоянкою.

Справа віддання боргу протягнулася аж до 1699 р. На прохання Владики Винницького навіть нунцій Давія піднявся посередництва в Конгрегації Пропаганди, щоб вона з уваги на недостаток цього єпископа звільнила його від плачення згаданої суми. Однак Конгрегація далі піддержувала своє домагання, щоб Винницький віддав її префектові Аккорсі¹³⁶. Чи Іннокентій Винницький виконав доручення Конгрегації та чи звернув гроші, не відомо, бо вже в наступному році 1700, в лютім, несподівано помер.

Також незнаний нам дальший життєвий шлях о. Мартиніяна Винницького. Згадує про нього владика Іннокентій, називаючи його василіянським монахом, в листі до Риму з лютого 1698 р.¹³⁷, та на цьому вриваються наші відомості про нього. Не згадує про Мартиніяна, як приявного на похороні панегірист Багриновський у своїй мові, виголошеній над гробом владика Іннокентія в січні 1701 р., ані не згадує про нього рідний брат владика Юрій у своїх нотатках. Отже можливо, що якісь прикрі спогади про Мартиніяна, мабуть саме справа тих невдатних студій у Римі, пустила в непам'ять його ім'я. Але Мартиніян і в дійсності не був видатнішою особистістю в роді Винницьких.

Пізнавши ближче особу вибраного на синоді перемиським у 1693 р. «настоятеля (чернечої) провінції спархії перемиської» розгляньмо тепер його обов'язки, які водночас тоді йому накреслено.

Синод вилицує його повинності в такому порядку¹³⁸. Вибраний «суперінтендент» (протоігумен) «матиме обов'язок перш за все бодай раз у рік перевести візитацію в усіх манастирях, що знаходяться в цій єпархії, переглянути всі фундації, права й усілякі декрети та списати їх в один збірник». До того має він «приймати рахунки від ігуменів із усяких доходів кожного манастиря; судити й карати переступних (монахів) відповідно до їх провин; списувати завдані кимнебудь кривди манастирям у нерухомих і рухомих добрах та посилати генеральному прокураторові, визначеному для духовних справ цілої єпархії», щоб він доходив цих кривд у судах.

Далі протоігумен повинен «мати в списку церковну оздобу в сріблї, ризах, книгах і весь манастирський інвентар у худобі, прибутку й усякому знарядді», а також повинен «зважати, яке число братів і послушників може вижити й убраться з річних доходів манастиря».

¹³⁶ Welykyj, *Litterae*, II, стор. 222—223, № 841—842.

¹³⁷ Письмо до кард. Барберіні з Перемишля, 13. II. 1698. Арх. Конг. Проп.: Моск. Пол. Рутг. т. 2, стор. 557.

¹³⁸ Лакота, *Три синоди*, стор. 12—15.

При тому повинен він «пильнувати, щоб без його письмового дозволу (монахи) не переносилися з монастиря до монастиря. А такого дозволу не можна давати без канонічної причини, що для неї монах не міг би мешкати в тому монастирі, де прийняв обличчя». Ту причину повинен ігумен совісно, разом із іншими «сборними» священиками представити протоігуменові.

«Волокитів і тих, що без дозволу перебувають денебудь і під якимбудь позором поза загородою, має (протоігумен) відсилати до попередніх монастирів». Без його відома ігумени не можуть ані «приймати ченців з інших монастирів, хоча б і відпущених за найважливішим дозволом своїх настоятелів, ані викидати з монастирів монахів, хоч би вони були й великими переступниками».

Також «монастирі не повинні посилати свою братію до добродіїв» по милостиню, «без особливого дозволу протоігумена». Крім того жоден ігумен без його відома не може «ніяким способом позбуватися найменшої церковної речі, ні заставляти нерухомі добра, а тим більше їх продавати навіть у якійбудь важливій konieczності».

В цей спосіб, на підставі постанов перемиського синоду, в уряді протоігумена централізувалося головне керівництво чернечих справ перемиської єпархії. Але водночас синод зобов'язував протоігумена, щоб він на підставі давнього звичаєвого права грецької Церкви, як також на основі постанови в справі монахів, що міститься в акті «компліанції» з 18. III. 1681 р., «в полагоджуванні всіх своїх справ» відносився за «гадкою та диспозицією» до єпископа.

Згаданий синод упорядкував також справу прийняття до чернечого життя аспірантів, наказуючи, щоб по менших монастирях ігумени не постригали в ченці. А наказ тим умотивовано, що в наслідок того, що ігумени менших монастирів «присвоюють собі право давати обличчя вступаючим до чернечого життя», «намножилось багато монахів — волокитів». Отже синод рішив, щоб постриження тим часом відбувалися — тільки в трьох монастирях: Щеплотах, Лаврові та Добромилі, поки знайдеться фундатор для заложення одного новіціату для цілої єпархії. Своєю постановою дотично тимчасового призначення трьох монастирів, а не виключно одного на новіціят, синод у цей спосіб бажав, «щоб обличчями не обтяжувати котрогось одного зозгаданих монастирів, та щоб аспірантам не утруднювати вступлення до стану чернечого життя». Притім синод зазначив, що якщо «хтось бажав вступити до меншого монастиря, то ігумен цього монастиря має його представити протоігуменові, а цей пізнавши його заміри й постанови, призначить його до якогось із названих монастирів, щоб там за правилами новіціату відбув не тільки обличчя, але й здобув навчання монашого життя». Якщо потім кандидат викажеться поступом у чернечому житті, то ігумен новіціятського дому відішле його до протоігумена, виставивши йому свідоцтво що до вивчення

засад аскетичного життя. А протоігумен відішле його до меншого монастиря, щоб там зложив обіт послуху настоятелеві.

Слід відразу в'яснити, що рішення синоду щодо наказу відбувати облечини по менших монастирях, не було введено в життя. Видно це із закиду, поставленого ігуменові монастиря в Смільниці, Тарасієві Заячківському, про якого ми вже декілька разів згадували. На духовному суді в 1698 р. йому закидувано, «що хоч і трапиться який чернець, то його зневажає та габіту не дає»; «в яким тільки монастирі, як у Стрийським і Літнянським, підсудний був, всюди не тільки монахів не прийняв, але й розганяв»¹³⁹.

Крім цього згаданий синод взяв до уваги випадки «завзятости» деяких парохіян до своїх священиків, що не хочуть відбувати перед ними своєї великодньої св. Сповіді та приймати св. Причастя. Тому наказав під «найтяжчими церковними карами», «щоб ніякий монастир не важився приймати якогобудь парохіянина до (пасхальної) св. Сповіді, св. Євхаристії та й інших спасенних Тайн, що не мав би на ще від свого парохіяльного священика писаного дозволу». По відбутій св. Сповіді каятник повинен одержати від еромонаха посвідку та представити її своєму парохові. Що до відбування св. Сповіді та приймання св. Причастя в монастирях на інші свята, то цього синод «не забороняє, а навпаки поручає»¹⁴⁰.

Крім постанов у справах чоловічих монастирів, перемиський синод додав ще деякі рішення у справі черниць. Як ми вже про це згадували, синод постановив, що в перемиській єпархії мають бути тільки два клявзурові монастирі для черниць: у Смільниці та в Яворові. «До цих жіночих монастирів не вільно було під клятвою папською нікому входити, ні з монахів, ні з світських духовних, а ще більше — з світських осіб», хіба в присутності або за відомістю «духовної особи, що має на це виразний дозвіл» від владики. Так само без дозволу єпископа не вільно монахиням ні в якому разі «виходити або виїжджати з монастиря». Вкінці в постановах синоду зазначено, що «за канонічним приписом так посвята дівиць (у черниці) має належати до уряду самого владики, як і вибір ігумені буде залежати від його думки»¹⁴¹. Чи також черниці мали підлягати владі протоігумена, не відомо.

Внаслідок зобов'язання протоігумена синодом, щоб він «у полагодженні всіх своїх справ відносився за гадкою і диспозицією» до єпископа, протоігумен ставав неначе його генеральним вікарієм у чернечих справах. Таке відокремлення чернечого правління від влади світського генерального вікарія, що керував світським духовенством, мало послужити до зберігання належного ладу в монастирях. Була це зрештою новість, якої зразків можна дошукуватись у латинській Церкві.

¹³⁹ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, к. 28.

¹⁴⁰ Лакота, там же, стор. 14—15.

¹⁴¹ Там же, стор. 15.

З браку документації не можемо зорієнтуватися, наскільки ці постанови синоду в справах чернечих були введені в життя, а навіть, чи вдійсності Мартиніян Винницький виконував обов'язки протоігумена, бо — як ми говорили вище — в 1696 р. виїхав він на студії до Риму, а по повероті до краю, правдоподібно не відігравав він уже видатнішої ролі в перемиській єпархії.

До того ж у світлі двох актів перемиської консисторії з 1698 р. стає ясне, що дисциплінарні справи монахів провадив не Мартиніян Винницький, але інші особи, що входили до складу духовного суду. В першому випадку ¹⁴² монахи-делегати владики: Митрофан Радзиминський, ігумен лішнянський і економ владичих дібр, Доментіян Ходзькевич, владичий проповідник, а також Пахомій Сахович, чернильавський ігумен; в другому ж випадку ¹⁴³, духовний суд під проводом, мабуть генерального вікарія, Івана Ревкевича. З того виходить, що під кінець владичтва Іннокентія Винницького не було окремого протоігумена для ченців, а єпископ виконував над ними владу за посередництвом своїх делегатів.

Слід іще додати, що монаша провінція перемиської єпархії, як виглядає на синоді в 1693 р., була самостійною одиницею під владою єпископа й не була ще злучена з уніятським василіянським чином, що його зреформував митрополит Йосиф Рутський у Конгрегацію св. Трійці, з особним Протоархимандритом, який у тому часі вже був виїнятий з під влади київських митрополитів. Переговори про об'єднання монастирів перемиської єпархії з уніятською Конгрегацією св. Трійці бачимо щойно за наступника Іннокентія Винницького, його брата владики Юрія ¹⁴⁴.

Але також Іннокентій мав уже з нею зв'язок. По його приступленні до унії з Римською Церквою, Конгрегація Пропаганди вимагала від нього, щоб до правління над єпархією прийняв кількох реформованих василіян. Це вимагання було потім відновлене в письмі секретаря Пропаганди до езуїта Карла Маврікія Воти, з 21. VIII. 1694 р. ¹⁴⁵. Отже слід здогадуватися, що більше-менше під кінець наведеного року владики Винницький звернувся з проханням до проводу василіянської Конгрегації св. Трійці та й одержав від неї декількох священників до співпраці в керуванні єпархією.

Крім того на василіянську капітулу, що відбувалася літом 1698 р. в Битені, післав єпископ Іннокентій у своїм імені василіянина Доментіяна Ходзькевича. На капітулу мав прибути також сам владики, але не міг цього зробити, як його оправдував Ходзькевич, вимовляючись «почасти хворобою, почасти недостатком та

¹⁴² Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, к. 28.

¹⁴³ Там же, к. 38.

¹⁴⁴ Археогр. Сборник Докум., т. XII, Вильно 1900, стор. 153. Сесія капітули в Новогородку 26. VIII. 1703.

¹⁴⁵ Welykyj, Litterae, II, стор. 203, № 804.

далекою дорогою, а частинно під цю пору у Львові назначеною конференцією з преп. Йосифом Шумлянським, львівським єпископом, що тоді горнувся до св. Одности»¹⁴⁶. До того ж в окремім листі Винницький оправдувався ще тим, що митрополит Заленський не запросив його на згадану капітулу. Натомість Заленський представив згромадженім Отцям Василянам копії двох листів, що дійсно запрошував його до Битеня.

Правдоподібно письма митрополита не дійшли до Винницького, але він знав про скликання капітули, як можна заключати з того, що навіть вислав на неї Ходзькевича; але правдоподібно не дійшло до нього формальне запрошення від Заленського. Все таки в письмі, скерованім до згаданої капітули, Винницький погоджувався прийняти всі постанови, що будуть на ній вирішені. Коли потім, підчас сесії, Ходзькевич, як делегат перемиського владики, домагався активного голосу в народах, то отці відповіли, що «хоча (його владики) в св. Одності зостається, одначе манастирі, його владі підляглі, не є інкорпоровані (до Конгрегації св. Трійці), тому до справ тайних, які обговорюється на капітулі допущеним бути не може». Мабуть тому що владики Іннокентій носився з думкою інкорпоровувати колись манастирі своєї єпархії до василіянської Конгрегації св. Трійці, не спішився він із виконанням постанов перемиського синоду, що відносилися до чернечих справ.

Для характеристики прихильного відношення та близької співпраці Іннокентія Винницького з ченцями своєї єпархії, згадаймо ще декілька фактів. У статуті перемиської катедральної капітули з 1687 р. владики застеріг, щоб поряд з світськими священиками, також «гідних і вчених ченців без жадної трудности обирати на капітульні гідности»¹⁴⁷. При боці владики постійно резидували монахи, яких він делегував до ведення судів духовних і до виконання адміністрації в єпархії¹⁴⁸.

Ще одного факту не хочемо пропустити, коли розглядаємо цілість відношення Іннокентія Винницького до ченців. Оце з листа нунція Давія, писаного зо Львова 26. VIII. 1698 р.¹⁴⁹ довідуємося, що тоді відвідав його Винницький і скаржився на львівського владику Шумлянського, що цей схопив та й ув'язнив одного, не названого по імені, ченця, підляглого йому, — перемиському владиці. Притім Винницький просив нунція, щоб покликав Шумлянського на свій суд. Тому, що львівський владики був тоді ще православ-

¹⁴⁶ Арх. Сборн., XII, стор. 138—139.

¹⁴⁷ Acta Grodzkie i Ziemskie, т. I, Львів 1868, стор. 92.

¹⁴⁸ Л а к о т а, Три синоди, стор. 16: „de brachio episcopali ex religiosis ad latus loci Ordinarii exsistentibus“.

¹⁴⁹ Шмурло Е., Сборник документов, т. I, 1693—1700. Юрієв (Дорпат) 1903, стор. 526. Про цю ж справу також письмо кард. Спади з 20. IX. 1698, стор. 535.

ним, нунцій відмовився, а тільки обіцяв, що проситиме короля Августа II про інтервенцію.

Отже нунцій звернувся до королівського двору, але не міг розмовляти з королем, тільки просив князя Христіяна Августа Саксонського, єпископа міста Рааб на Угорщині, («ді Джоваріно»), як королівського кузина, щоб з'ясував цілу справу королеві. Єпископ приобіцяв і виконав це ¹⁵⁰. Внаслідок його інтервенції король видав наказ, щоб Шумлянський увільнив згаданого монаха. Шумлянський одначе заслонювався, що немов би тому придержав того ченця, бо він не бажав бути підляглим владиці Винницькому, ані визнавати унії. Те саме повторив «слабкий духом і опанований» Шумлянським чернець.

Коли довідався про це Винницький, пішов особисто до Шумлянського та зажадав звільнення ченця, але почув ту саму відмову. Тоді Винницький протиставив викрутам Шумлянського лист ченця, писаний до нього з проханням увільнити його з в'язниці. Притому Винницький докоряв львівському владиці, що саме його погрозами чернець був примушений так говорити, бо не бачив виходу з тюрми. Шумлянський вкінці уступив і відпустив на волю в'язня, якого потім Винницький забрав до своєї карети. Не знаємо причин, для яких владику Шумлянський ув'язнив того ченця: чи може тому, що мав особисті претенсії до нього, чи може тому, щоб надокучити самому Винницькому. В вище описанім випадку проявляється рішучість Винницького у рятуванні ув'язненого, з чого видно, що він був дбайливий про підляглих собі ченців.

Для загальної характеристики діяльності єпископа Іннокентія Винницького в ділянці чернечого життя своєї єпархії треба ствердити, що хоча постанови синоду з 1693 р. дотично створення окремого центрального правління для ченців перемиської єпархії, а так само щодо установлення спільних новіціятів, що без сумніву було б спричинилось до ліпшого впорядкування монастирів і піднесення чернечої дисципліни, не ввійшли в життя, то всетаки в актах духовного суду з 1698 р. знаходимо сліди дальших зусиль Іннокентія Винницького та його співробітників над піднесенням чернечої карності в монастирях.

Підчас згадуваного духовного суду, що відбувся в Яворові 11 липня 1698 р.¹⁵¹, чернець із чернілявського монастиря зобов'язався перед делегатами владики, що буде в усім послухний єпископові та своєму ігуменові, а зокрема щодо відвідин своєї родини. Мабуть мав тут місце випадок монашого «волокитства». Процедура ця з ченцем відбулася, як зазначено в судовім акті: «з винаходу

¹⁵⁰ Там же, стор. 528. Гл. Pastor L., *Geschichte der Päpste*, XIV, ч. 2, стор. 1157

¹⁵¹ Рукоп., Перем. гр. кат. консисторія, II, стор. 38.

пастирського», тобто за радою і з волі, а навіть із ініціативи Іннокентія Винницького.

Пригадаймо ще один акт духовного суду з 1698 р.¹⁵² в справі ігумена смільницького монастиря, Тарасія Заячківського. Тоді саме духовний інвестигатор поставив оскарженому закид, що внаслідок його жадібности монастир далі не має ченців, хоч за те саме не раз на «соборах» намісничих робили йому зауваження владичі візитатори, а й сам генеральний вікарій. Отже духовний суд визначив комісію, перед якою оскаржений мав вирахуватися з прибутків і видатків монастиря, а пізніше скласти обов'язки настоятеля та як непоправний перейти до монастиря в Лаврові, „sub iugum salutaris obedientiae“.

З повище обговорених фактів можна зробити висновок, що владики Іннокентій Винницький не присипляв справи чернечого життя в перемиській єпархії, але змагав до піднесення його на відповідний рівень¹⁵³.

¹⁵² Там же, к. 28.

¹⁵³ В світлі повище описаних фактів твердження Коссака, **Шематизм**, стор. 259, про відношення Іннокентія Винницького до монаших справ у перемиській єпархії, а іменню, що «енергія Винницького зчасом устала», не відповідає вповні дійсності.

II. DOCUMENTA COLLECTANEA

VITAE BASILIANORUM RECENTIORUM

M. Wawryk, OSBM

R. P. LAZARUS LEO BEREZOWSKYJ

(Generalis Ordinis Consultor: 17. XI. 1868— 27. II. 1952)

Ortum habuit die 16 Aprilis 1868 anni in pago Mozolivka, districtus Pidhajci, Ucrainae Occidentalis, ex familia, quae ab antiquo filios Dei servitio dicatos progenuit, et in baptismo nomen Leonis obtinuit, quod deinde in Religione in Lazarum mutavit. Jam in prima aetate, pietate imbitus, ad celebres scholas Basilianorum Buczaczensium missus est, ubi interiores et quattuor classes gymnasiales frequentavit atque continuo optima suffragia tulit. Parentibus interim vita functis, proprio Marte superiora studia in gymnasio Stanislaopolitano perficit aequae excellenti examine maturitatis dicto coronavit. Rursus ab episcopo Juliano Pelesz, primo praesule dioecesis Stanislaopolitanae, ad Seminarium Generale, quod tribus nostris diocesibus in Galicia commune tunc temporis fuit, missus est cursumque philosophico-theologicum cum plausu omnium perfecit necnon ordinatione sacerdotali a Metropolita Silvestro Sembratovycz, futuro S. R. E. Cardinali, recepta consummavit die 12 Martii 1893 anno.

Primitias ministerii sacri P. Berezowskyj in pagis Wynohrad et Welesnycia prope Otynam explicavit, quo primos quoque sodales reviviscentis Ordinis nostri ad praedicandam missionem popularem, PP. nempe Bessarionem Kulyk († 1904) et Meletium Lonczyzna († 1930), adscivit. Mox cooperator ad ipsam ecclesiam cathedralem Imm. Conceptionis BVMariae Stanislaopoli factus est cum imposito sibi onere vicinam parochiam suburbanam in Kniahynyn administrandi ac tandem praefectus disciplinae in Seminario Leopolitano creatus est.

Hic vinculis amicitiae intimae magis ac magis cum nostris Patribus ad S. Onuphrium ligatur necnon cum juveni capellano Cardinalis S. Sembratovycz Demczuk, quem post se ad Religionem Basilianam traxit comitemque devotum et doctum in Ordine habuit.

Anno scholari 1896/7 P. Berezowskyj ad studia superiora theologica in Universitate Viennensi ab Ordinario suo destinatur, sed hic gressus suos ad novitiatum Dobromylensem dirigit (5. XI. 1896), ut suum sacrificium leviticum votis religiosis consecraret (19 Junii 1898).

Statim noster neoreligiosus ad monasterium Zovkvense destinatus est, ut P. Platonidem Filas († 1930) in edendo folio mensili „Missionario SS. Cordis Jesu“ (Misionar) substitueret. Quo in numere duo integra lustra ita excelluit, ut primas inter scriptores populares huius temporis facile obtinuerit. Vasto commercio litterarum cum eximiis scriptoribus exteris, peregrinationibus in varias terras Europae et Asiae (in Palestinam 1905 et 1907) necnon assiduo studio linguae ucrainicae proprium modum scribendi summopere expolivit. Tandem—quod maxime in eo laudis est—alphabetum phoneticum, linguae nostrae ap-prime proprium ethymologico substituit, non obstantibus objurgiis ac variis contumeliis sibi saepius illatis a fautoribus factionis russophilae. Unde est quod diffusio „Missionarii“ in dies augebatur, cui indefessus P. Lazarus „Parvum Missionarium“ pro juventute adjunxit, et „Calendarium SS.mi Cordis Jesu“ inde ab anno 1900 inchoatum magis ac magis jucundum omnibus evadebat. Aeque modo P. Berezowskyj multum adlaboravit amplificandae officinae typographicae, quae praesto illi Poczajoviensi subpar facta est, necnon construendae splendidae basilicae SS.mo Cordi Jesu ab integro populo ucraino catholico dicatae aliisque suae vocationis officiis.

Ordini nostro professione votorum sollemnium die 7 Julii 1901 junctus P. Lazarus jam in primo Capitulo, post reformationem Dobromylensem celebrato, estate 1904 anno, a secretis fuit et post duos annos Superior monasterii Zovkvensis, quod perpulchro latere auxit, designatus est ac tandem anno 1908 Rector Pontificii Collegii Ucrainorum in Urbe necnon Procurator Ordinis apud S. Sedem renuntiatus est. Quo in officio usque ad conflagrationem belli italo-austriaci (mense Majo 1915 a.) remansit, inter alumnos futuros praesules Joannem Buczko Nicolaumque Czarneckyj habuit. Denuo Zovkvam reversus, „Missionarium“ suum peramatum et „Calendarium“ per tres annos moderavit, non obstantibus omnigenis difficultatibus periodi bellicae, donec anno 1921 a f. m. Benedicto PP. XV cum alumnis ucrainis Romam revocatus est. (Cf. „Analecta OSBM“, VII, 123). Attamen gravi aetate magis ac magis onustus anno 1925 officiis romanis valedixit et juventuti religiosae in lingua patria et ecclesiastica excolendae per sex annos in monasterio Krechivensi necnon Laurivensi assiduam operam dedit. Fuit insimul Consultor Ordinis, prima vice anno 1926 et altera 1931-o electus, atque tertio jam in Urbem venit ad romanam sedem nostram Curiae Generalis ibique usque ad annum 1948 permansit.

Ad nuper erectam provinciam nostri Ordinis americanam in USA destinatus, in monasterio Dawsonensi maxima ex parte commoratus est, donec anno 1952 inchoante, ad Glen Cove translatus est ibique senio et morbo confectus, supremum diem 27 Februarii obiit, 84 anno

vitae Deo et Religioni dicatae in cemeterio Basiliano in Chicago humatus quiescit.

Fuit defunctus P. Lazarus ingenii perquam limpidi, iudicio recto praeditus, mitis corde et cultu veritatis atque scientiae excellens. Virtutibus religiosus enitebat, animo sereno omnia adversa sustinebat, continuae orationi atque labori sobrio deditus erat usque ad fastigium suae venerandae aetatis. Monumentum sibi indelebile extruxit in compluribus scriptis stylo ad omnes linguae ucrainicae regulas formato, (Hostynec — Itinerarium animae piae 1930, Vademecum Religiosae 193..., Meditationes Marianae etc.). Adlaboravit quoque in pretioso Vocabulario ucraino-italico prof. Eugenii Onatskyj (Romae 1941) necnon emendationi versionis ucrainicae SS. Evangeliorum P. Theodosii Haluščynskyj OSBM (Romae 1946). Denique in 14 voluminibus Zovkvensis „Missionarii“ (aa. 1898/1908 et 1916/18) et „Calendari SS. Cordis Jesu“ (aa. 1901/9 et 1916/19) praeclara semina animi eius religiosi et sacerdotalis iacent necnon eximiae dotes artis scriptoriae relucunt. Merito itaque R. P. Lazarus Berezowskyj plenus dierum et laudis indubitatae, illustribus accensendus est primis renati Ordinis Basiliani Sodalibus.

I. Nazarko, OSBM

R. P. PANCRATIUS MICHAEL KANDIUK, OSBM

(Generalis Ordinis Consultor: 20. XI. 1871—25. IX. 1948)

Tartakiv, parvum oppidum in districtu Sokalensi Ucrainae occidentalis, Ordini Basilianorum plures celebresque dedit Religiosos, quos inter P. Pancratius forsitan celeberrimus fuit.

Pancratius Michael Kandiuk, filius oppidaneorum Tartakoviensium, primam intuitus est lucem die 20 Novembris 1871. Rudimentis scholasticis in scholis localibus acceptis, in mediis studiis in Gymnasio Leopoliensi continuavit, quibus absolutis, iuvenis annorum 17, die 13 Octobris 1888 Ordinem Basilianorum in Dobromyl ingressus est. Tyrocinio praescripto absoluto, vota simplicia die 31 Maii 1890 emisit, ut statim in studiis humanis in eodem monasterio continuaret. Hisce peractis, professioneque sollemni emissa (30. VII. 1893), Cracoviam studiorum philosophicorum et theologorum causa mittitur. Sacerdos die 20 Augusti 1896 ordinatus, in studiis theologicis per annum adhuc in Universitata Oenipontana continuavit, quibus absolutis, et in patriam reversus, in Convictu Bučačensi munere Praefectus studiorum fungitur. Mox tamen magister philosophiae (1899) in monasterio Dobromylensi designatur, quod munus etiam in monasterio Krechoviensi ab an. 1903 continuavit, ubi studia philoso-

phica Basilianorum translata fuerunt. Hic ei obvenit munus domus consultoris nec non studentium examinitoris. Anno 1907 eum in monasterio Lavroviensi vidimus in scientiis item philosophicis docendis, nec non directione spirituali domus occupatum. Immo, eodem in monasterio etiam Hegumeno A. Kalyš ad latus fuit tempore luctaminis universalis (1914—1918), munere Vicarii domus fungens. Anno tandem 1920, cum studia theologica Ordinis Basiliani etiam ad monasterium Lauroviensi translata sint, P. Pancratius, praeter philosophiam, aliam quoque nactus, dogmaticam nempe, spartam, qua de causa officio Vicarii domus liberatus fuit. Cumque eius vita huius periodi stricte cum studiis philosophicis in Ordine Basilianorum iungitur, ideo anno 1922 eum iam secunda vice in monasterio Krechoviensi disciplinas philosophicas docentem videmus, unde anno 1924 Lavroviam reversus, graecam latinamque linguam nec non rhetorices arcana iunioribus confratribus explicabat.

Ab anno 1925 cursus vitae eius, hucusque solitus, repentina decisione Superiorum Ordinis interrumpitur, cum ei spiritualis directio in Pontificio Collegio S. ti Josaphat de Urbe committitur, qua in directione usque ad annum 1932 fuit occupatus. Interea a Sacra Congregatione pro Ecclesia Orientali in numerum Consultorum adsciscitur, ad defendendum praesertim vinculum in matrimoniis Orientalium iudicialiter solvendis. In Capitulo generali Dobromylensi (mense Iunii 1931) eligitur in Consultorem generalem Ordinis Basiliani, cum residentia nunc prima vice Romae assignata. Translato ideo Pontificio Collegio S. ti Josaphat in montem Janiculensem, P. Pancratius remansit in domo antiqua Basilianorum ad ecclesiam SS. Sergii et Bachi, denuo ad usum Ordinis, et quidem honorificum, designata. In novo hoc monasterio romano penes miraculosam imaginem B. V. Mariae Zyrovicensis (inde ab an. 1719) P. Pancratius, praeter Consultorem generalem, etiam Procuratorem generalem Basilianorum in Urbe agebat. Hisce omnibus laboribus in Ordine, Curia Romana et Basiliana, nec non monasterio romano, per plus quam 15 annos protractis, consumptus, anno 1946 ab omni officio cessavit, sed spiritualium rerum scientia sibi aliisque ad ultimos vitae suae annos et dies summi erat emolumenti et auxilii, orationique vixit. Die 25 Septembris an. 1948, meritis vitae monasticae abundans, ad Dominum migravit, et inter sacra locula martyrum, quibus visitandis semper erat assiduus, in aeterna iacet pace.

P. Pancratius Kandiuk maximam vitae suae partem edocendis alumniis Basilianis in philosophia et vita spirituali dicavit eratque bonus magister vitae spiritualis et scientificae, nec non omnibus dotibus necessariis in hoc labore gaudebat. Profunditate mentis, in speculatione philosophica facilitate eminebat, prout omnes eius discipuli uno ore testificant et eius scripta tam philosophica quam theologica monstrant. Scripta P. Pancratii, quae nos apud externos degentes col-

ligere haud potuimus, in periodicis ucrainicis ephemeridibus inveniuntur (ut ex. g. in „Nyva“ an. 1908, pp. 626—649; an. 1909, pag. 97—100, 131—133, 521—528 etc.). Praeter partem scientificam vitae suae, erat monachus profundae vitae religiosae interioris, plenus zeli animarum et orationis spiritu eminebat, habuitque specialem cultum SS. Eucharistiae et filialem pietatem erga Beatissimam Virginem Mariam semper et publice preseferebat. Amorem et aestimationem alumnorum et discipulorum sibi conciliare satagit, sua praesertim sinceritate et benevolentia. Plurimi sacerdotes Ordinis Basiliani et Cleri saecularis Ecclesiae nostrae eum patrem suae vocationis suaeque vitae spiritualis agnoscebant et agnoscunt. Ordo Basilianorum in P. Pancratio testem ocularem reformationis Dobromylensis Leonis PP. XIII amisit.

R. P. JOSEPHUS JOANNES ZAJAČKIVSKYJ, OSBM

(Generalis Consultor Ordinis et Rector Pontif. Collegii S. ti Josaphat:

14. VI. 1889—20. III. 1952)

P. Josephus, in saeculo Joannes, Zajačkovskyj natus est die 14 Iunii 1889 in Bilobožnycia, ex divite agricolarum familia, in maiore Čortkoviensis districtus pago. Iuvenis 17 annorum, die 30 Iulii 1906, novitiatum PP. Basilianorum Krechoviensem ingressus est, ibique die 19 Martii 1908 vota simplicia emisit. Absolutis studiis mediis, pro studiis philosophicis in monasterium Lavroviense missus, ibi etiam die 28 Augusti 1911 sollemniter professus est. Antequam ad studia theologica destinaretur, in Instituto Missionali Bučačensi magister fuit, anno vero 1914 in monasterio Krechoviensi confratres suos iuniores linguam docebat latinam. Anno scholastico absoluto, dum pro studiis theologicis parabatur, bellum universale eius programma impedivit. Patria eventibus bellicis pulsus, mox Romam venit theologiaeque studia inchoavit. Sed iam mense Maio 1915 Pontificium Collegium S. Josaphat de Urbe (eo tempore „Ruthenum“) omnibus cum alumnis et Superioribus Romam relinquere debuit simul cum nostro P. Josepho. Superioribus Ordinis disponentibus, Josephus pro studiis theologicis continuandis ad civitatem Oenipontanam in Austria (in „Canisianeum“) venit, quibus peractis, sacerdos ordinatur die 15 Iulii 1917. Mox in patriam reversus, per aliquot temporis docendae theologiae morali in monasterio Lauroviensi operam dabat. Sed iam anno 1920 Hegumenus Oeconomusque Bukoviensis nominatur. Hoc eodem anno in Capitulo provinciali Leopolitano electus est in Secretarium Provinciae Haliciensis SS. Salvatoris (1920—1926). Novo Capitulo Žovkvensi praeparato et peracto (1926), designatur Hegumenus monasterii Drohobyčensis parochusque simul maximae parochiae PP. Basilianorum, in hoc operariorum centro, ubi 7 ecclesiae aderant, nominatur. In officio hoc parochiali activitatem extraordinariam ex-

plicavit. Ut varietatem suarum occupationum et laborum hac periodo illustremus, satis superque nobis videtur historiam huius monasterii et civitatis aspicere. Tempore eius superioratus monasterium pleno iure in possessionem venit Basilianorum ecclesiaeque huius monasterii omnino renovatur. Porro, P. Josephus contra machinationes antisociales ac radicales ucrainos operarios eorumque iura fortiter defendebat invigilabatque bonae educationi iuventutis in scholis, demum, saepe monasterio monialium Basilianarum adiutorio fuit. Tamquam parochus factus est Consul civitatis Drohobyčensis et brevi tempore maximam famam sibi apud cives Consulesque procuravit ita, ut sine eius consulto civitas haec sat populosa negotia sua nequaquam decidere vellet. Fuit, praeterea, insignis verbi divini praedicator et Actionis Catholicae aliarumque assotiationum propagator.

Anno 1931, in Capitulo Basilianorum generali Dobromylensi, P. Zajačkovskyj electus fuit Secretarius generalis Ordinis eaque de causa paroeciam suam relinquere debuit, ut ad Urbem se contuli posset, ubi, praeter officium generalis Secretarii atque Oeconomi, officium etiam domus Vicarii (ut locum tenens ipsius Protoarchimandritae) explebat. Anno 1936 a Sacra Congregatione pro Ecclesia Orientali nominatus fuit Consultor eiusdem Congregationis in rebus liturgicis. Abhinc, usque ad suam mortem, P. Josephum in commisione liturgica novorum librorum liturgicorum edendorum operam suam et consilia praestasse omnibus constat. Anno 1947 ei officium Prorectoris, dein vero etiam Rectoris Pontificii Collegii S. Josaphat commissum fuit. Post electionem secundi ordine Protoarchimandritae Ordinis Basiliani, in persona P. Theodosii T. Haluščynskyj (14. VI. 1949), P. Josephus in nova Curia generali officium Consultoris generalis obtinuit. Paulo post, gravi morbo canceri affectus, in Italiam septentrionalem valetudinis recuperandae causa profectus est, ubi tamen brevi tempore in Domino occubuit, die 20. III. 1952, animamque suam meritorum plenam Domino tradidit, corpus vero morbo contritum terrae romanae, ubi tam diu vixit, restituit, in communi sepulchro PP. Basilianorum sepultus.

Fuit vir Ordinis Basiliani insignis, mente agilis, observatione celer ac securus, labore indefessus, sed, his non obstantibus, hilaris et amabilis omnibusque amicus. Propagator Regni Christi ac praedicator eximius, et maxime aptus ad pertractanda solvendaque summa negotia Ordinis et monasteriorum apud Curiam Romanam et Gubernia civilia, apud quae magna gaudebat aestimatione. Amore Ordinis claruit eiusque evolutioni insigniter contribuit. Requiescat in pace!

ARCHBISHOP ANDREW SZEPTYCKYJ IN CANADA (1922)

During his visits to the churches of the Catholic Ukrainians in Canada, in 1922, the Archbishop often stressed the necessity of giving aid to the Ukrainian Catholic Church in Galicia, especially the pressing need of supplying funds for the care of Ukrainian war orphans. On these occasions he also frequently presented the prevalent needs of the Church in eastern Europe and the existing possibilities of reunion with the Church of Rome. One of the most noteworthy addresses delivered on this subject was given at Toronto, Ontario in August 1922 and published by the Catholic press of that city. We consider it of prime importance from a biographical standpoint and deserving of preservation, thus we are reprinting the context with the personal corrections of the eminent prelate. The text contained within the parenthesis is the original text that has been corrected or omitted.

A. G. W.

"The Mercier of Galicia" Visits St. Augustine's Seminary, Toronto During the Priests Retreat — The Future of the Church in Russia

On Friday, August 26th, His Grace Archbishop McNeil introduced Archbishop Szeptycki, "The Mercier of Galicia," to the priests of the Archdiocese. This venerable prelate, after thanking His Grace for his kind words and the Catholic Church Extension Society for all it has done for his beloved Ruthenians in Western Canada, said:

I will first speak to you of the Russian mission because it is not yet known. It did not exist some few years ago. It has for object the conversion of the Schismatics of the old Russian Empire, — the conversion of three great nations — the Ukrainians, the Russians and the White Russians.

This Mission was not possible before nineteen hundred and seventeen, that is, before the power of the Russian Emperors fell. The Oriental Schism lasted for a thousand years and the Catholic Church never had an opportunity to cure this wound. It was always hoped that the Schismatic Bishops would return of themselves. Pope Pius IX. invited them to come to the Vatican Council. They refused. The Revolution of nineteen hundred and seventeen was an act of divine justice, but it was also a great victory for the Catholic Church. The walls of Jericho have fallen! The fortress which was the strength of the Schism exists no more! (The armies of Israel rush to the assault! I come to invite you to take part in this new spiritual

battle. I will show what)¹ is the hope of gaining and what is to be done.

The Eastern Schismatic Church, which until now was in submission to the secular power, is now free, but has lost all its strength; it is disorganized. (It's *raison d'être* for separation from Rome)² exists no more. Till now the National Church in Russia was nothing more than a bureaucratic organization of the State. (She must now become a real Church. Those who were employees must now become pastors, and this is not an easy thing)³. The competition of the Catholic Missionary will be dangerous for such an employee. But even the competition of the Schismatic priest will not be dangerous for the Catholic priest⁴, because Bolshevism has had the effect of greatly diminishing the number of Schismatic priests. The position of the priest, which was so good for the materialist under the Old Regime, is now fearful for them under the Bolsheviks. Nobody will now want to be a priest.

It will be possible to substitute Catholic priests instead of the Schismatic priests. We have had already a good experience. One of our priests gained a parish in half an hour. This is how it happened. The people of a parish from which the pastor had fled through fear of the Bolsheviks, came to him asking him to be their pastor. He answered: "I cannot be your pastor; I am Catholic and you are Orthodox." "It does not matter," they said. "You say the Mass as our priest has always done; you give the same Sacraments. We see nothing to prevent your being our priest." He answered: "I am under the jurisdiction of the Pope; I pray for him." "We will pray with you; we have nothing against the Pope." "It is not enough for me," said the priest, "you must be a Catholic, as I am." "What is to be done?" "You must choose a delegation: I will teach them the profession of faith which is to be made; they will read it aloud in the church, in the name of the whole community: then I will be your pastor." He had already the approbation of the Ecclesiastical authority, and everything was done as he wished. It was certainly not quite a full conversion; the people would perhaps receive a day afterwards the Schismatic priest in the same way. But it was good enough to begin work in the parish and it gave him the opportunity to put the same conditions to other people of other parishes in the district who came to him for Baptism, burials and marriages. During the war between Ukraina and Bolsheviks, as our army passed through Great Ukraina all the chaplains of our army had like opportunities. If we had had then enough missionaries we would have been able to bring

¹ Allow me to tell you, what

² The *raison d'être* of the Schism

³ And the bishops and priests of this church were employers of the state.

⁴ them

some hundres of parishes into the Catholic Faith. But we could not — our clergy was decimated.

Bolshevism has caused a great material hunger — millions of people are dying of this hunger: but it has caused a still greater spiritual hunger. The Schismatic Church cannot satisfy this hunger — the Catholic Church must do it. Doing this she will bring the people to the Catholic Faith. The great majority of these people are nearer to us than to their Bishops and their theologians. The doctrine of the Bishops and of the theologians has changed during these thousand years. Without the doctrinal authority of the Pope the theology of the Oriental Church often becomes heretical and Protestant. But the majority of the people retain still the old Catholic traditions. The traditions and the Rite have not been changed in these thousand years; and the traditions and the Rite are the only school in which the people learn to believe and to pray.

The ideas of the Faith are certainly not clear. But they have no antagonism to the Catholic Church. And they are ready to receive the Catholic priest. Their position is often quite the same as the position of a neglected Catholic Parish. Perhaps their hunger of the divine Grace is sometimes greater. Allow me to give an instance! One of our priests, going through a village, met an assembly of peasants. When he entered the room one of the peasants asked him, "Do you smoke?" To smoke is for many sects a great sin. The priest answered, "Have you seen me smoking? You have no reason to ask it. Moreover, give me an answer to my question. Can one save himself without the Grace of Jesus Christ? Can one have the Grace of Jesus Christ without the priesthood."

Then the peasant assembly commenced a theological discussion which lasted for some hours. This question was for the poor men a question of life and death. This was a sect without priesthood for three hundred years. They had separated themselves from the Church of the State because of our liturgical reforms. The Patriarch had ordered a new edition of the liturgical books. But the people have such a fear of every innovation that thirty or forty millions separated themselves from the Church of the State. Since that time they preserved the idea that divine Grace is necessary for eternal salvation. They considered the Church of the State as heretical and did not wish to receive its priests. Then, however, the question of how to get Grace was a lively question for them.

What a beautiful Mission is a Mission to such people. The missionary can explain that their best and oldest traditions are Catholic. We can do as did St. Josaphat. When he would come to a Schismatic Church it was his custom to have them bring their own books and from these books he would explain the Catholic tradition, Catholic dogmas, defined after the ninth century. They are in this manner believed by the people because contained in the primitive traditions;

for instance, the Immaculate Conception can certainly be proved from the liturgical books of the Eastern Church. The people understand the prayers of the priest because the old slavic language of the Greek rite is understood from its nearness to the language of the people. In every Mass of the Greek rite the priest sings in a loud voice at least five times the following invocation, "Let us present ourselves before God by the invocation of the most pure, most holy and most blessed Mother of God."

This whole position, Czarism fallen, the Church disorganized, the people neglected, the diminished number of priests, the defection of the best elements to the sects, — all these put before the Orthodox of good faith a problem which must be solved in a Catholic or a Protestant sense. We stand face to face with a great triumph, a new era in the history of the Catholic Church or before a great defeat, because if the spirit of rebellion against the authority of the Church gains the soul of the East it is lost for us and lost forever. The Orthodox of good Faith ask themselves now, "Why are we separated from our brothers the Catholics of the West? Why, in a time when all the enemies of the Church of Jesus Christ unite themselves to combat His Church and His work, we who believe in His divinity, have the same Sacraments and the same hope of eternal salvation, — why are we separated?" And they are right in asking this question. The Oriental schism has no longer a reason. The only reason of the separation which was the domination of the secular power seems to be now an idea of the Middle Ages, to which nobody in Russia will be able to return.

It is no wonder, therefore, that the Orthodox alone believe that the future of the Catholic Church in the East is a great one. When I was liberated from my prison by Prime Minister Kerensky, he said to me: "It is quite natural that all the Ukrainians will have a tendency to be united with Rome." At the same time nineteen Ukrainian Orthodox priests had formed a society for the preparation and propagation of the Union with Rome.

During those same days, some weeks after the Revolution, there met me Mr. Kartashof, who was afterwards the last Procurator of the Holy Russian Synod, a man of great influence, a good writer, president of all the religious and philosophic societies of Petrograd, and he said to me, "I come to you to congratulate you about the great future of your Church in Russia." Another writer of quite an opposite party of the extreme Right Reactionary Party, an Orthodox priest, Wostorgoff, who died some months afterwards, killed by the Bolsheviks blessing the men who killed him, said to me in his name and in the name of many other priests: "We understand now that the Church cannot be a national one, and for our Church we want the support of an international religious authority. Nobody has this authority but Rome. Our eyes are turned to Rome." After some

weeks I met the intellectual head of the "Starowiery," a sect of about thirty or forty millions, separated from the Church of the State of about thirty or forty millions, about which I have already spoken. He is quite Catholic in his soul and he is treating with our priests about the way to bring his people back to Catholicism. But our priests are so few. I think one could never repeat with more reason the words of our Divine Lord: "The harvest indeed is great, but the labourers are few." For the task of bringing to the Catholic Church about one hundred and fifty millions of disunited schismatics we have no more than three priests.

Certainly the Polish Catholic priests of the Latin rite are also living in Russia, but they are too few for their own people, and they have also the responsibility of being the centre of national Polish action. And therefore with best apostolic spirit they must give their whole labour to their own people and must necessarily give to the Orthodox the impression that the Catholic Church is the national Church of the Poles, who are their enemies. (You see, Reverend Fathers, how much Catholic missionaries could do in these countries. One can say without exaggeration and without imagination that)⁵ if one could do for the Catholic Mission in Russia one-tenth part of what the Protestants are doing to gain these peoples for their doctrine, the moral totality of them would return to the Church. If one could do for Ukraina and Russia the tenth part of what one is doing for Africa, we would have in a generation more than a hundred million Catholics in the East. It is certainly difficult to speak aloud or to write about a mission for the conversion of the East. These terms offend the Eastern dissidents. They would say, "You are treating us as the negroes of Africa. We are not sinners to be converted." Before the organization of the mission we would have a reaction against the mission. But between Catholics one must say that the whole of Russia must be treated as mission territory. The Eastern schismatics will not return of themselves. The converts will not be able to convert their brothers and we Eastern Catholics are too weak to perform this work alone. For such a work as the conversion of the negroes of Africa the co-operation of all Catholic nations was necessary. (It was impossible to give such a work as the conversion of Africa to one people or one Congregation of the Church. The mission to the whole of Russia in Asia and Europe is confided at present to our Ecclesiastical Province. The Archbishop of Lemberg being at present the administrator of the united ecclesiastical province of Kiev which consists of sixteen dioceses suppressed by the Government, but existing under Canon Law).⁶

⁵ omitted.

⁶ It is necessary now for the work of the conversion of the Orthodoxy.

This mission is too heavy a charge for Galicia at any time, but especially now when our whole Province is desolated by the ravages of the four wars through which we have passed. Since nineteen hundred and fourteen no years has passed without the passage of some army over our soil. And each passage means for the country a new devastation. In many places the population of whole villages is living in the trenches abandoned by the soldiers, without any repairs having been attempted since the soldiers left. About thirty thousand families have no other home. So dense are the lines of trenches that they prevent the cultivation of the fields. I know a village which contains in its territory eighteen kilometres of trenches. It is but natural that life in trenches breeds contagious diseases, especially black typhus. The mortality amongst the children reaches as high as fifty per cent, and we have already about twenty thousand orphans who have nobody to take care of them. We have organized twenty orphan asylums, but it is difficult enough to give to the children the necessities of life. The children received in the asylums are often so depressed by the tragedy of their lives that the Sisters who are as mothers for the children, must labour some months before they can draw a smile from the little one. For the whole first year in such an asylum it is impossible to get an atmosphere of gaiety and happiness. The sisters try to teach gay songs and games to the children, which are repeated with a seriousness and sorrow which would be fit a man of seventy years. The experience of little boys and girls of three to twelve years is filled with more sorrow than the life-time of many old men. The children who still have their mothers and fathers have a life not much better than orphans. A poor mother told me once in tears, "I am glad that three of my children are dead, because I can give a little more to eat to the other three who are alive."

The Polish money which we have now in our country is of so little worth that one must give over two thousand marks for every Canadian dollar. In proportion to the value living is cheaper there than here. I think that some ten to twenty dollars will keep a child for a year. All the foundations of monasteries and orphans' homes and schools have disappeared by reason of the reduction of their value. Everything is a thousand times more dear. Old priests who had saved for their old age a capital of from one hundred to two hundred Austrian crowns, have eaten their whole capital in some months. Mass stipends are very rare by reason of the poverty of the people and so cheap that the wine, the bread and the candles cost more than the stipends.

In the whole country there is no industry and the Government in Galicia can do nothing for the whole Province. It gives for the orphans fifty Polish marks for three months, that is two cents.

You understand, Reverend Fathers, that in such a dreadful position in moral and material misery I had nothing else to do but to inform the Catholic nations of the world about this large door now

opened by Providence to the apostolic zeal of Catholics and of the extreme misery of those who are ordained by Providence to help their schismatic brothers. I do not speak about the material misery of the inhabitants of Russia, because it has been told in the press of the whole world. The spiritual misery as a spiritual hunger is perhaps still greater and everything that would be done for the missions in their country would be a help also for the material life. But I am obliged for my poor orphans of Galicia to become a beggar, and I pray you, Reverend Fathers, to help me in this difficult work. You can also help the mission. You can do by your prayers perhaps more than the missionaries there. It is a notable thing that Jesus Christ, after having said "The harvest is great, but the labourers are few," said not, "Go and labor." But He said, "Go and pray," as if to teach that prayer does more for the missions than the labour.

A. G. Welykyj, OSBM

EIN BILD DER NATIONALEN VERHÄLTNISSE IN GALIZIEN IM JAHRE 1867

Seit dem Jahre 1772 befand sich Galizien mit seiner Hauptstadt Lemberg (Lwiw) unter österreichischer Oberherrschaft. Drei Nationen mußten in diesem engen Raume leben und wirken: Ukrainer, Polen und die österreichische Verwaltung. Wie schwer dieses Zusammenleben oft war, zeigt uns die Geschichte vor allem der zweiten Hälfte des XIX-ten Jahrhunderts. Um diese geschichtlichen Feststellungen mit lebendigem Material zu erhärten, möchten wir hier an ein obzeichnendes Ereignis vom Juni 1867 erinnern. Es wurde damals viel Lärm um nichts gemacht, eine kleine, fast banale Angelegenheit, die aber ein bezeichnendes Licht auf die verwickelten nationalen Verhältnisse wirft und nur aus ihnen heraus zu erklären ist.

Zur Trauerandacht für den bereits im Jahre 1863 verstorbenen Metropolit von Lemberg — Gregor Jachymowytsch —, die jährlich von den Schülern des Akademischen Gymnasiums zu Lemberg veranstaltet wurde, hatte ein Schüler der 8. Klasse zu Ehren des Verstorbenen ein Gedicht verfaßt, gedruckt und während der Trauerandacht unter den Anwesenden verteilt. Der Verfasser war Johann Onyszkiewicz; überdies war das Gedicht durch den Professor Merunowysch gutgeheißen worden. Darin befand sich aber ein Satz — besser gesagt ein Wort, das auch in anderem Sinne gedeutet werden konnte. Den Tod des Metropolitens als den eines nationalen Führers beweinend erklärt der Verfasser: jetzt, in diesen schweren Zeiten werden uns „Gott und der Zar weiterhin Führer sein“. Die polnische Lokalpresse denunzierte diesen Satz als auch die ganze Veranstaltung als „Staatsfeindlich“. Um die Sache interessierten sich in der Folge das Statthaltereipräsidium in Lemberg, welches eine Untersuchung anbefahl und das durch besagte Instanz in Kenntnis des Vorfalls gesetzte k. k. Ministerrats-Präsidium in Wien. Somit war die ganze Schul-, Land- und Staatsbürokratie in Bewegung gesetzt. Es entstand ein umfangreiches Dossier. Man wollte die Verantwortlichkeit der einzelnen Personen feststellen und den oder die eventuellen

Auftraggeber aufdecken. Schließlich, nach fast zwei Monaten langwieriger Untersuchungen zeigte es sich, daß es sich um eine Eigenart **der ukrainischen Sprache** handle und die ganze Angelenheit fand ihren gehörigen Platz im — Staatsarchiv. Wir veröffentlichen hier die entsprechenden Originaldokumente ohne sie zu kommentieren, als ausdrucksvolles Zeichen dieser Zeit und ihrer verwirrten nationalen Verhältnisse in diesem Raume. Jedenfalls können wir feststellen, daß schon die entsprechenden Beamten dieser Zeit nach Möglichkeit versuchten, die ganze Angelegenheit so klar als möglich darzustellen.

1.

Nr. 3490 1867.

pr. 18/6 1867.

I.

Gazeta Narodowa v. 15. d. M. No. 137.

Die Schüler des akademischen (sogenannten ruthenischen) Gymnasiums in Lemberg veranstalteten eine Trauerandacht für den verstorbenen Metropolit Jachimowicz, welche einen politisch-demonstrativen Character annahm und den Zweck hatte die Nationalitäten gegen einander zu hetzen. Bei dieser tendenziösen Seelenmesse wurde auch ein vom Gymnasialschüler Ogonowski verfaßtes Gedicht vertheilt, in welchem ausdrücklich gesagt wird „Gott und der Car sind unsere Führer“. Es ist unbegreiflich, ruft „Gaz. nar.“ aus, wie derlei Demonstrationen in einer Landeshauptstadt, wo doch alle Landesbehörden Sitz haben, unbehindert in Szene gesetzt werden können. — 17./VI. 1867.

2.

3490

I.

An das löbl. Statthalterei Praesidium in Lemberg.

Am 19. Juni 1867.

Die Nummer 137 der „Gazeta narodowa“ vom 15. d. M. brachte eine Notiz, laut welcher von den Schülern des akademischen sogenannten ruthenischen Gymnasiums in Lemberg für den verstorbenen Metropolit Jachimowicz eine Trauerandacht veranstaltet wurde, welche einen politisch-demonstrativen Charakter gehabt und denselben insbesondere dadurch manifestiert habe, daß während der betreffenden Seelenmesse ein von dem Gymnasialschüler Ogonowski verfaßtes Gedicht vertheilt wurde, in welchem unter anderem wörtlich gesagt sei: „Gott und der Czar sind unsere Führer“.

Ich beehre mich, das p. t. zu ersuchen anher bekannt geben zu wollen, ob und was an diesen Angaben Wahres ist, eventuell zu welchen weiteren Verfügungen sich diesfalls das p. t. bestimmt gefunden hat.

Frist: 14 Tage.

3.

ad No. 385.

P r o t o k o l l

**aufgenommen in der Direktionskanzlei
des k. k. akadem. Gymnasiums am 25. Juni 1867.**

Das hierorts öffentliche Blatt „Gazeta narodowa“ zeigte sub No. 137 in der Rubrik „Tagesnachrichten“ an, daß anlässlich der für den verstorbenen Metropoliten Jachimowicz unter der gr. kath. Jugend des Lemberger akad. Gymnasiums eine Geldsammlung veranstaltet wurde und daß überdies der Schüler der 8. Klasse Ignaz Onyszkiewicz ein darauf bezug habendes Gedicht in ruthenischer Sprache verfaßte und unter den Schülern des Gymnasiums verbreitete.

Um den eigentlichen Sachverhalt dieses Vorganges sowie dessen Tragweite zu beurteilen, wurde der genannte Schüler auf die Gymn. Kanzlei gerufen und es wurden an ihn die nachstehenden spezifizierten Fragen gestellt mit einer an ihn gerichteten ernstern Ermahnung, alles der Wahrheit gemäß auszusagen.

Mit Uebergehung der Formalitäten wird bloß bemerkt: Ignaz Onyszkiewicz, Schüler der 8. Klasse, 23 Jahre alt, gr. kath. Religion gehöre zu den besseren seiner Klasse und legte bisher stets ein lobenswerthes sittliches Betragen an den Tag.

Hiernach stellte der gef. untersuchende Direktor an Onyszkiewicz folgende Fragen:

1). — Ist Ihnen etwas von der Geldsammlung bekannt, welche aus Anlaß der jüngsthin für den Verstorbenen Metropoliten Jachimowicz gehaltenen Seelenandacht an unserem Gymnasium veranstaltet wurde? Wer hat den ersten Anlaß dazu gegeben und wer dazu beigetragen?

ad 1). — Ja, sie ist mir bekannt, denn ich war dabei selbst theiligt, weil ich heuer Gesanglehrer und Chorführer bin, so haben sich alle Schüler des gr. kath. Ritus an unserem Gymnasium in dieser Angelegenheit von selbst an mich gewendet, wiewohl auch mein Mitschüler Palslawski mit der Einnahme der freiwilligen Beiträge beschäftigt war. Diese Andacht wurde seit 1863 alle Jahre abgehalten — wer aber damals dazu Anlaß gab, das weis ich nicht, denn ich war noch in den unteren Klassen und

stand der Sache fern, da nur die Schüler der höheren Klassen sich damit befaßten. Auch die Herrn Professoren unseres Gymnasiums rit. grec. steuerten zur Collecte bei, zwar nicht hier im Schulgebäude, wohl aber in der Stadtpfarrkirche, wo sie auf den Praesentierteller ihre Gaben hinlegten, was mehrere Gulden ausmachen dürfte.

2). — Warum haben Sie ihr Vorhaben zu dieser Geldsammlung vorläufig der Gymn. Direktion nicht gemeldet?

ad 2). — Da die Seelenandacht für den genannten Metropolitens seit 1863 alle Jahre begangen wurde, an welcher ebenso wie heuer auch die H. H. Professoren sich beteiligten, schien es überflüssig, dies der Direktion zu melden, weil dies im vorigen Jahre nicht geschah. Außerdem wurde die beabsichtigte Andacht durch gedruckte Plakate öffentlich in der Stadt angekündigt, daher sie auch zur Kenntnis der Behörden und der Direktion gelangen mußte.

3). — Wieviel machte der ganze eingelaufene Betrag aus, wer hat ihn übernommen und wie wurde derselbe verwendet?

ad 3). — Der eingesammelte Betrag belief sich auf 37 fl. Hievon wurden für die Druckkosten 8 fl., für die Kirchenlichter 12 fl., für Aufstellung des Katafalques samt den dazu erforderlichen Kirchenapparamenten, zur Verzierung der Kirche und des Katafalques 3 fl. und auf kleinere Ausgaben 1 fl. verausgabt.

4). — Haben Sie das Gelegenheitsgedicht verfaßt, welches in der „Gazeta narodowa“ besprochen wurde? Haben Sie es selbständig bearbeitet oder war Ihnen dabei Jemand behilflich und auf welche Weise?

ad 4). — Das hier gedachte Gelegenheitsgedicht habe ich zwar selbst verfaßt und ohne fremde Beihilfe. Uebergab es jedoch dem H. Prof. Merunowicz mit der Bitte es durchzusehen und zu verbessern, falls darin etwas Unrichtiges oder Unerlaubtes sich finden sollte. Herr Professor Merunowicz sah es durch und stellte es mir mit dem Beisatze *odobreno* (d. h. für gut befunden) zurück, er bestätigte dies auch mit seiner Unterschrift. Auch erklärte mir H. Prof. Merunowicz mündlich, daß man das Gedicht ohne Anstand in Druck legen und veröffentlichen kann.

5). — Wo und in wie viel Exemplaren wurde das Gedicht gedruckt und an wen vertheilt?

ad 5). — Das Gedicht wurde in der Stauropigianischen Druckerei in 300 Exemplaren gedruckt und bei der oberwähnten Andacht in der hiesigen gr. kath. Stadtpfarkirche an Gymnasialschüler r. gr. sowie an alle anderen Personen

vertheilt, welche dem besagten Gottesdienste beiwohnten.

6). — Können Sie nicht ein Exemplar dieses Gedichtes diesem Protokolle beischließen?

ad 6). — Ja, ich habe eines mitgebracht, gemäß dem vom Herrn Direktor schon früher geäußerten Wunsche und lege es dem Protokolle bei.

7). — Haben Sie zu Ihren vorstehenden Angaben und Aussagen vielleicht noch etwas hinzufügen oder etwas abzuändern, so steht Ihnen frei dies zu thun, im verneinenden Falle werden Sie schließlich aufgefordert Ihre obigen Aussagen mit Ihrer Unterschrift zu bestätigen.

ad 7). — Ich habe nichts zu ändern, füge aber zum Obgesagten hiezu, daß auch in den früheren Jahren derlei Gedichte von den Schülern dieses Gymnasium verfaßt, von jeweiligen Professoren der ruthenischen Literatur approbiert, dann gedruckt und unter der Jugend und das Publikum ohne Anstand vertheilt wurden. Uebrigens erkläre ich, daß ich die im Vorausgelassenen an mich gestellten Fragen wohl verstanden und der Wahrheit gemäß beantwortet habe und bestätige dies mit meiner Unterschrift.

Somit wurde das Protokoll geschlossen und gefertigt.

Lemberg, am obigen.

Piatkowski, m. p.
Gymn. Direktor

Ignatz Onyszkiewicz, m. p.
Schüler der 8. Klasse
am kk. acad. Obergymnas.

4.

5256.

ПОМИНАЛЬНАЯ ПѢСНЯ

въ день заупокойного богослуженія отпѣтая душѣ

бл. п.

митрополита Галицкой Руси
Кири

Григорія Барона Яхимовича

въ рочницу его смерти,
сооруженіемъ молодежи первой русской гимназіи академичной
во Львовѣ

на дню 24. мая (5. юнія) 1867.

Зъ печатнѣ Института Ставропигійского 1867.

Подъ зарядомъ Ст. Гучковского.

м. 8^о, ст. 4.

По разъ четвертый сонце бѣгъ скончило,
По разъ четвертый все знову ожило,

Чимъ лишъ землиця щорѣчно вкрываєсь,
Но для насъ братья не ма въ томъ утѣхи,
Если споглянемъ на наши успѣхи. —
Русь плаче и тужить, слезми заливаєсь.

Сынъ ей найлѣпшій вже давно въ могилѣ.
Сама боронитись она не єсть въ силѣ,
Бо много а много врагѣвъ приросло;
Впередъ не було, они впередъ спали,
А хотъ не спали, то не виступали,
Бо сильне було въ рукахъ ей весло.

Но коли трѣсло оно въ половину,
И засмутило всю русску родину,
То на всю губу «погибне» вскричали:
Одинъ по другомъ стались пробуждати,
И все сильнѣйше на насъ нападати;
Хотять конечно, щоби мы пропали.

То ми пропадемъ? Нащасная доле!
А глянтежъ но братья на наше поле,
Що там молодцѣвъ, яки узброєни,
А тота збруя Григорья роботы,
Она проломить найтѣснѣйши роты,
Ибо всѣ силы суть совокуплєни.

Мы, що собрались тутъ на панахиду,
Ми съ тою збруєвъ отнесемъ побѣду,
Бо Богъ и Царь нами все проводятъ;
А сли не вдасть ся, дѣтемъ перекажемъ,
Дамо имъ зброю, щей клятвовъ ихъ свяжемъ,
А они побѣди певно дочекають.

Хотъ разъ четвертый убралась могила,
Тота що моци Григорья скрыла
На кладбищи зеленою травою,
Онъ о насъ тямить, Онъ насъ не забуде,
Онъ того слышитъ, якъ русскіи люди
Взываютъ до него съ каждою весною:

Отче, Отче! Мы Твои дѣти
Зновъ вѣнецъ Тебѣ уплєли.
Приймы его, тїи бо цвѣти,
То подяка для Тебе отъ насъ,
А хотай дуже тяжкій теперъ часъ
Мы однак по той дорозѣ,
Щось всказаль, ступая въ Бозѣ,
Вже одинъ годъ зновъ провели.

«Далѣй дѣти, бо вже полудне»
Въ ухахъ русскихъ громко звенить,
И най доля наша ще схудне,
То безсмертная память Твоя
Для насъ во вѣки буде своя.
И аж гень за Днѣстръ ѳтъ Сяна
Для русского великана
«Вѣчная память» загомонить.

И. Д. О.

5.

Z. 385.
5256

1-ten Juli 1867.

pr

Johann P i a t k o w s k i,
Direktor des kk. akademischen Gymnasiums
vom 30-ten Juni 1867 Z. 385
erstattet Bericht betreff der aus Anlaß
der Trauerandacht für den verstorbenen
Metropoliten Jachimowicz von der gr.-
kath. Gymnasialjugend veranstalteten
Geldsammlung und des bei dieser Gele-
genheit veröffentlichten Gedichtes.

Hochlöbliches kk. Statthalterei Präsidium!

In sogleicher Beantwortung des hohen Auftrages vom 27. dM.
Z. 5046/pr erstattet der ehrfuchtsvoll gefertigte Direktor nachstehen-
den Bericht:

Die Trauerandacht für den verstorbenen Metropoliten Jachimo-
wicz wurde seit 1863 und jedesmal mit Vertheilung eines Gedichtes
abgehalten, wie dies notorisch und aus dem hier beiliegenden Proto-
kolle ersichtlich ist. An diesem Gottesdienste nahmen nicht nur die
hierortigen ruth. Notabilitäten geistlichen und weltlichen Standes,
so wie die Gymnasiallehrer rit. grec. Antheil, sondern es wurde dazu
auch die Mitwirkung der gr.-kath. Gymnasialjugend in Anspruch
genommen und die letztere in dieser Richtung zu Geldsammlungen
veranlaßt. Offenbar handelten dabei die Leiter dieser kirchlichen
Veranstaltung mit dem Bewußtsein und in der Ueberzeugung, daß
die kompetenten Behörden, ohne deren Kenntnissnahme dies nicht
geschehen sein mochte, diese Vorgänge entweder ausdrücklich oder
stillschweigend genehmigten, zumal sie durch öffentlich in der Stadt
angeschlagene Plakate zum Voraus angekündigt wurden und den-
selben auch höhere kk. Beamten beiwohnten.

Hieraus aber ergibt sich, daß der ehrfuchtsvoll unterzeichnete
Direktor, ohne die Autorität höherer Behörden zu kompromitieren,

gegen derlei gottesdienstliche Handlungen nicht auftreten, daher in weiterer Consequenz weder die betreffenden Gymnasiallehrer, noch gegen die studierende Jugend rügend und strafend einschreiten konnte, obwohl die letztere anlässlich der religiösen Zwecke zu Beiträgen einbezogen wurde, aus welchen letzthin laut des hier angeschlossenen Protokollos der hiesige gr.-kath. Stadtpfarrer sich den Betrag von 25 fl. zugehen liess.

Was den Schüler der 8. Klasse Ignaz Onyszkiewicz anbetrifft, der letzthin ohne Vorwissen der Gymnasialdirektion unter den Schülern seines Ritus eine Geldkollekte vermittelt und das nunmehr beanständete Gelegeheitsgedicht verfaßt hat, so erklärte er auf die vom gef. Direktor nachträglich vorgelegte Frage, daß er unter dem im Gedichte gebrauchten Ausdrucke C a r lediglich die geheiligte Person S-er kais.königl.apostolischen Majestät, unseres allerdurchlautigsten Monarchen, gemeint habe. Ob aber dies denn also sei, darüber müßte eine kompetente Stimme nach dem Zusammenhange des Textes endgültig entscheiden. Da jedoch der gefertigte Direktor des russischen Idioms, welches darin verwaltet, unkundig, daher nicht in der Lage ist, die Ausdrucksweise dieses Gedichtes zu beurtheilen, so hat er nach erlangter Kenntniss von dem Geschehen bereits am 25. d.M. den Schüler Onyszkiewicz protollarisch einvernommen, um die ganze Angelegenheit der hochlöblichen kk.Statthalterei zur Schlußfassung vorzulegen, umso mehr, als für den ganzen Inhalt des in der Rede stehenden Gedichtes, wofern er unstatthaft erscheinen sollte, nicht der a n g e b l i c h e Verfasser, sondern vielmehr der Gymnasialprofessor Clemens Merunowicz verantwortlich zu machen wäre, nachdem er laut der protokollarischen Ansage des Schülers Onyszkiewicz das Gedicht gutgeheißen. Hiernach steht der gef. Direktor einer hochortigen Weisung entgegen gemäß deren er die Verhängung einer Disziplinarstrafe über den Schüler Ignaz Onyszkiewicz, sowohl wegen der von ihm unbefugtermaßen bewirkten Geldsammlung als auch wegen des demonstrativen Charakters und der daherigen Unzulässigkeit des von ihm verfaßten Gedichtes sofort einleiten und vollziehen wird.

Lemberg, am 30. Juni 1867.

Piątkowski.

6.

K.k.Statthalterei Präsidium in Lemberg.
A b s c h r i f t
des Statthalterei Präsidial Erlasses dto
11. Juli 1867, Z. 5256/pr. an den Direktor
des akademischen Obergymnasiums
Johann Piątkowski in Lemberg.

Nach dem Berichte der Dierktion vom 30. v.M. Z. 385, dessen Beilagen rückfolgen, hat das bei der Trauerandacht für den gr.-

kath. Metropoliten B-on Jachimowicz unter der Schuljugend vertheilte Gedicht den Schüler Onyszkiewicz zum Verfasser; es wurde jedoch dieses Gedicht vom Professor Merunowicz durchgelesen und ausdrücklich gutgeheißen, — wodurch derselbe zur Verbreitung dieses Gedichtes durch einen Schüler unter den Schülern ohne Wissen und Zustimmung der Direktion beitrug, und sowohl hiefür als auch insbesondere für den Inhalt desselben verantwortlich bleibt.

Nun gibt aber der Inhalt dieses Gedichtes vom pädagogischen und politischen Standpunkte aus zu solchen Besorgnissen Anlaß, welche dem Vertrauen in der lehramtlichen Wirksamkeit des Professors Merunowicz abträglich sind und es nothwendig machen, daß derselbe wegen der Unterlassung der Anzeige an die Direktion sowie über die Tendenz des Gedichtes im Allgemeinen, über dessen Zusammenhang mit der Gedächtnisfeier des griech.-kath. Metropoliten B-on Jachimowicz und insbesondere über den Inhalt zur rechtfertigenden Aeüßerung gezogen werde, und namentlich:

a) was für einen Zuwachs angeblicher Ruthenenfeinde er im Sinne gehabt habe, und welcher Art von Feinden er gedacht habe, die so gefährlich wären, daß die Ruthenen denselben **allein nicht** widerstehen können, und daß der Untergang Rutheniens von denselben zu befürchten war?

b) was ihn veranlaßt hat, die ruthenische Jugend aufzufordern sich zu waffnen und vereint zum Kampfe aufzutreten.

c) wenn man auch auf die protokollarische Aussage des vermeintlichen Verfassers Onyszkiewicz gerne zugeben wollte, daß unter dem hierlands zur Bezeichnung der Allerhöchsten Person unseres allerdurchlauchtigsten Monarchen nicht gebrauchten Ausdruck „Czar“ wirklich nur die Person Seiner kk.Apostolischen Majestät zu verstehen ist, so steht doch dieser Auffassung der Zusammenhang entgegen, — da es durchaus nicht erklärlich ist, warum unser allerdurchlauchtigster Monarch **nur den Ruthenen allein** gegen ihre vermeintlichen Feinde in den Kampf führen soll, welcher Kampf sich auch auf die jüngere Generation der Ruthenen vererben und gerade auf den Gefilden zwischen San bis weiter hinter den Dnjestr ausgefochten werden sollte.

Die vom Professor Merunowicz eigenhändig aufgesetzte Rechtfertigung ist somit der Vorlage berichtlich vorzulegen.

Sollten der Herr Direktor für nothwendig erachten, zur näheren Aufklärung nochmals den Onyszkiewicz einzuvernehmen, so bleibt die Ausführung Ihrem Ermessen überlassen, jedenfalls darf die Vorlage der Verhandlung hiedurch nicht verzögert werden, weil solche baldigst gewärtigt wird.

Ebenso bleibt es Ihrem Ermessen überlassen, ob und in welcher Art gegen Onyszkiewicz & Consortes wegen Vornahme von Geldsammlung unter den Schülern ohne Bewilligung der Direktion einzuschreiten wäre.

D. n. s.

7.

In Folge hohen Statthalterei Präsidial Erlasses vom 11. Juli l. J. Z. 5256 von der löblichen kk.Gymnasialdirektion unter 13. Juli l. J. Z. 409 aufgefordert — anlässlich eines durch Onyszkiewicz Ignaz zur diesjährigen Gedächtnisfeier für weiland Metropolitens Gregor Jachimowicz, verfaßten, unter die Schuljugend vertheilten, wegen anstößigen Inhaltes bedenklichen Gedichtes — eine nach Punkten vorgezeichnete Rechtfertigung sowohl des Inhaltes des Gedichtes, als auch der Unterlassung der Anzeige und überhaupt meines bei diesem Vorgange eingenommenen pädagogischen und politischen Standpunktes ungesäumt zu liefern, unterbreite ich meine rechtfertigende Äußerung im Nachstehenden:

Im verflossenen Monate Juni — ich kann nicht gedenken an welchem Tage — wurde mir in der Kanzlei des Stauropigianischen Institutes, zu dessen zweiten Senior ich durch freie Wahl der Mitglieder für dieses Jahr gewählt bin, und woselbst ich, besonders seit dem am 9. May l. J. erfolgten Ableben des Institutsvorstehers tagtäglich in den wenigen vom Unterrichte freien Stunden mit der Regulierung der Institutskanzlei und der Büchermagazine viel zu schaffen habe und auf alle Verwaltungszweige dieses Institutes und somit auch auf die Buchdruckerei Einfluß übe — ein Gedicht, wenn ich nicht irre, ohne Titel und Unterschrift des Verfassers durch irgend jemanden von den Institutsbediensteten oder Parteien in der Absicht zum Durchlesen vorgelegt, um die Drucklegung desselben in der Institutsdruckerei zu bewerkstelligen.

Das Gedicht vermochte ich im Drange der Kanzleigeschäfte nur flüchtig durchzusehen und nachdem mir darin im Allgemeinen nichts Anstößiges aufgefallen, erklärte ich es — rein das gewerbliche Interesse des Institutes vor Augen haltend — für eine zum Drucke zulässige Schrift.

Es braucht kaum einer versichernden Erklärung, daß ich auf die Zusammenstellung dieser Schrift und ihre Bestimmung nicht den geringsten Einfluß gehabt.

Bei dieser Sachlage bleibe ich für den Inhalt des fraglichen Gedichtes nicht verantwortlich und bin auch nicht im Stande die geforderte Erläuterung der einzelnen Motive desselben — als eines fremden Gedankeneigenthums, zu liefern; hiemit auch alle aus dem logisch scheinbaren Grunde zu meinem höchst empfindlichen Nachtheile gezogenen Konsequenzen, als zurückgewiesene billig eingesehen werden mögen.

Lemberg, 18. Juli 1867.

Klemens Merunowicz
kk.Professor

8.

Z. 409.
5660

20. Juli 1867.

pr.

Hochlöbliches kk. Statthaltereipräsidium!

In Gemäßheit des h. Erlasses v. 11. d.M. Z. 5256/pr. wird die vom Gymn. Professor Clemens Merunowicz abverlangte Rechtfertigung bezüglich auf das vom Schüler Ignaz Onyszkiewicz verfaßte Gedicht — im Anschluß ehrfurchtsvollst unterbreitet mit den Beifügen, daß dem genannten Schüler hiermits wegen der von ihm ohne Bewilligung der Direktion bewirkten Geldsammlung eine derbe Rüge ertheilt worden ist.

Von der Direktion des kk.akad. Gymnasiums.
Lemberg, am 19. Juli 1867.

Piątkowski.

9.

3490
ad Nr. — ai 1867.
I.

An das löbl. Statthaltereipräsidium in Lemberg.
Am 12. August 1867.

Mit Bezugnahme auf die h. ä. Zuschrift vom 19. Juni d. J. No. 3490/I. beehre ich mich das p. t. zu ersuchen, ob die von der „Gazeta narodowa“ gebrachte Notiz, daß die von Studierenden in Lemberg für den verstorbenen Metropoliten Jachimowicz veranstaltete Trauerandacht einen politisch-demonstrativen Charakter gehabt habe, sich durch die gepflogenen Erhebungen bewahrheitet hat.

10.

K.k. Statthaltereipräsidium in Lemberg.

Nº. 5660/Pr.
4560
Nr. —
I.

pr. 17/8 1867

Hohes kk. Ministerraths-Präsidium!
(Polizei-Abtheilung)

Aus Anlaß der von den Schülern des akademischen Gymnasiums in Lemberg veranstalteten Trauerandacht für den gr. kath. Metropoliten B-on Jachimowicz, sowie der hiebei stattgefundenen

Vertheilung eines Gedichtes, wurde in Folge hohen Erlasse vom 19. Juni 1. J. Z. 3490/I. durch die Direktion der benannten Lehranstalt die anliegende Erhebung geflogen.

Es kann nicht verkannt werden, dass diese Trauerandacht jenen Andachten an die Seite zu stellen sei, welche von der polnischen Parthei in den Jahren 1862 und 1863 für Männer abgehalten wurden, die sich in Posen und im Königreiche Polen als Träger der polnischen Tendenzen hervorgethan haben und als demonstrative Zwecke verfolgend, von der Regierung verbothen werden mussten.

Das bei der Trauerandacht für den Metropoliton B-on Jachimowicz vertheilte Gedicht hebt wegen seines Inhaltes, der in dem in Abschrift anliegenden, an die erwähnte Gymnasial Direktion gerichteten hierortigen Erlasse vom 11. Juli Z. 5256/pr. näher erwähnt wird, den demonstrativen Charakter dieser Andacht besonders hervor und da im Zwecke der Bestreitung der Kosten für diese Andacht unter der Schuljugend ohne Bewilligung der Gymnasialdirektion Geldsammlungen veranstaltet wurden, so kann das Gebahren der Schuljugend, sowie derjenigen, welche sie hiebei unterstützten, als mit den Disziplinarvorschriften der Schule vereinbar, nicht bezeichnet werden.

Nach dem Stande der Erhebung, sowie nach dem bekannten Verhalten des Professors Merunowicz, welcher nach der Aeussereung der kk. Polizeidirektion der nach Russland sich hinneigenden Parthei mit ganzer Seele angehört, und in ihrem Interesse so thätig ist, daß er sich im Privatverkehre und in seinen öffentlichen Vorträgen nur der grossrussischen Sprache bedient, kann kein Zweifel vorwalten, dass dieser Professor bei dieser Trauer-Andacht, insbesondere bei der Vertheilung des Gedichtes, wenn auch nur im Stillen und Verborgenen, der Haupteinwirkende war, und dass ihm sowie seinen gleichgesinnten Kollegen die in der Neuzeit hervortretende Neugung der Jugend für panslavistische Ideen zuzuschreiben ist.

Es wird die Aufgabe des Landesschulrathes sein, durch zweckentsprechendes Einwirken auf den Lehrstand überhaupt, insbesondere auf dessen eizelne Mitglieder und auf die Disziplinarverhältnisse der Schulen, in diesen einen geregelten Gang und die erforderliche Ordnung einzuführen, sowie alles zu beseitigen und fernzuhalten, was den Zweck der Schule gefährden und aus dieser eine Stätte für Partheiumtriebe bilden könnte.

Lemberg, am 14. August, 1867.

In Abwesenheit S-er Exzellenz des Herrn Statthalters:

M o s c h .

11.

4560
Nr. — 1867
I.

k.k. Ministerraths-Präsidium
Polizey-Abtheilung.

An das löbl. Präsidium des Cultus- und Unterrichts-Ministeriums.

Am 20. August 1867.

Anlässlich einer in der Nummer 137 der „Gazeta narodowa“ vom 15. Juni d. J. vorgekommenen Notiz, dass von den Schülern des kk. akademischen, sogenannten ruthenischen Gymnasiums in Lemberg für den verstorbenen Metropolen B-on Jachimowicz eine Trauerandacht abgehalten wurde, welche mit Rücksicht auf ein dabei zur Vertheilung gelangtes russisches Gedicht ein politisch-demonstratives Gepräge gehabt habe, ist das Statthalterei Präsidium in Lemberg um Bekanntgabe des wahren Sachverhaltes angegangen worden.

Wie dasselbe nunmehr zur Kenntniss bringt, hatte die gedachte Trauerfeierlichkeit, zu deren Abhaltung von den Studierenden eine Geldsammlung ohne Bewilligung der Gymnasial-Direktion eingeleitet wurde und an welcher sich auch die eigenen Professoren beteiligten, in der That einen demonstrativen Charakter und diesen insbesondere durch die Vertheilung eines von dem Schüler der 8-ten Klasse Ignaz Onyszkiewicz in russischer Sprache verfassten Gedichtes manifestiert, worin, abgesehen von mehreren politischen Zweideutigkeiten, die ruthenische Jugend aufgefordert wird, sich zu waffen und vereint zum Kampfe gegen die Feinde der Ruthenen aufzutreten.

Das Statthalterei-Präsidium, welches dieses Vorgehen der Schulanstalt, sowie derjenigen, welche sie hierbei unterstützten, als mit den Disziplinarvorschriften der Schule unvereinbar erkannte, ist diesfalls mit dem betreffenden kk. Gymnasialdirektor in Verhandlung getreten und hat die betreffenden Verhandlungsakten anher mitgetheilt.

Da die Kenntniss der diesfälligen Äusserung des Gymnasialdirektors Piątkowski, sowie des von ihm aus diesem Anlasse eingenommenen Schülers Onyszkiewicz und des panslavistisch gesinnten Gymnasial Professors Merunowicz für das p. t. nicht ohne Interesse sein dürfte, beehre ich mich Hochdemselben den diesbezüglichen Bericht des Lemberger Statthalterei Praesidiums in der Anlage zur Einsicht gegen gefällige Rückstellung mitzutheilen.

12.

107

Pr

pr. 4/9 1867

4870

Nr.

I.

An das löbliche

k.k. Ministerraths-Präsidium,
Polizei-Abtheilung.

In Erwiderung der geschätzten Note vom 20. August l. J. Z. 4560/I., womit es dem löblichen Ministerraths-Präsidium gefällig war, über die russenfreundlichen Demonstrationen am Lemberger akademischen Gymnasium Mittheilung zu machen, beehre ich mich die bezüglichlichen Kommunikate nach genommenen Einsicht mit dem verbindlichsten Danke im Anschlusse zurückzustellen.

Wien, am 31. August 1867.

Unterschrift: unleserlich.

A. G. Welykyj, OSBM

„UKRAINISCHES RELIGIONSKOMITEE“

Zur Geschichte der „Catholica Unio“.

In einer in Genf über „Les Eglises d'Orient et la charité des chrétiens“ gehaltenen Rede erklärte Kardinal Eugene Tisserant unter anderem folgendes:

„Les autres oeuvres dont j'ai à vous parler, Mesdames et Messieurs, sont nées entre les deux guerres, après la création par Benoît XV de la Sacrée Congrégation pour l'Eglise orientale.² La première de ces oeuvres est la **Catholica Unio**, dont le centre est à Fribourg. Ce n'est pourtant pas en Suisse que cette oeuvre est née, mais en Autriche, par l'initiative du curé de l'église des catholiques de rite byzantin à Vienne, le Père Myron Hornikievytch. Inspiré sans doute par la présence des reliques du martyr de l'Union, S. Josaphat Kuntsevytch,³ dans son église de Sainte-Barbe, le Père Hornikievytch fonda en 1921 une association destinée à procurer la réunion des habitants non-catholiques de l'Ukraine, en particulier par la propagande écrite, et en favorisant l'éducation des séminaristes ruthènes. Cette association fut approuvée,

¹ Siehe Alfred Felbinger, **Die Anfänge der Catholica Unio**. Zur ersten Wiederkehr des Todestages ihres Gründers, des hochw. Herrn P. Augustin Graf von Galen († 2. Sept. 1949), in „**Catholica Unio**“, Jhg. 18, (1950), Nr. 3, S. 81—88.

² Gegründet motu proprio durch die Enzyklika „**Dei providentis**“ vom 1. Mai 1917 von Papst Benedict XV (1914—1922).

³ Erzbischof von Polock und Witebsk in Weißrußland. Geboren in Wolodymyr Wolynskyj in der Westukraine um 1580. Seit 1604 Basilianermönch; 1613 Archimandrit der Wilnaer Archimandrie. 1617 Erzbischof von Polock. Ermordet als Märtyrer für die Union am 12. Nov. 1623 in Witebsk. Seliggesprochen unter Urban VIII im Jahre 1643 und kanonisiert am 29. Juni 1867. Während der Verfolgungen in der Westukraine (Cholmland) wurden seine Reliquien in Bila auf Befehl von Moskau eingemauert. Während des ersten Weltkrieges wurden sie aufgefunden und nach Wien überführt, wo sie in der St. Barbarakirche Unterkunft fanden.

sous le nom d'**Unio Ucrainica Religionis**, avec ce but restreint, par un décret de la Sacrée Congrégation pour l'Eglise orientale émis dans le cours du mois de janvier 1923.

Mais, en juillet de la même année, le Cardinal Piffi, archevêque de Vienne, demanda que l'oeuvre fut autorisé à étendre son intérêt aux Roumains et aux Bulgares. Une nouvelle aprobation fut donnée au mois de septembre, avec modification du nom en celui, qui est resté, de **Catholica Unio**. L'oeuvre, qui aurait pu ne rechercher des adhérents qu'en Autriche ou dans les nations issues du démembrement de l'ancien Empire austro-hongrois, eut au contraire une diffusion très rapide, grâce au R. P. Augustin von Galen, frère du futur cardinal⁴, bénédictin de l'Abbaye d'Emmaüs, à Prague. Dans une série de voyages, au cours desquels il visita les Pays-Bas, la France, l'Espagne et les deux Amériques, le Père von Galen créa de nombreuses sections de la **Catholica Unio**, s'appuyant assez souvent sur les confrères bénédictins de diverses Congrégations⁵.

„Parmi les pays auxquels a renoncé la **Catholica Unio**, il y en a deux qui ont des oeuvres nationales extrêmement actives: les Pays-Bas, avec **Apostolaat der Hereeniging**, et les Etats-Unis d'Amérique, avec la **Catholic Near East Welfare Association**. Toutes les deux font remonter leur naissance a l'année 1926.

„Aux Pays-Bas avait été fondée, en 1921, une association destinée à procurer des ressources aux diocèses de Galicie occidentale, qui avaient été sérieusement éprouvés par le passage des armées russes au cours de la première guerre mondiale. Cette association avait pris le titre d'**Apostolat der Rutheensche Missie**; au mois d'août 1926, ses dirigeants décidèrent d'élargir leur horizon et adoptèrent le titre actuel. **L'Apostolaat**, largement encouragé par l'épiscopat hollandais, est devenu une oeuvre très populaire, qui a de nombreux adhérents dans toutes les paroisses du pays“.⁶

Wie aus dem oben angeführten Text hervorgeht, ist das Entstehen der **Catholica Unio** innigst mit dem Ukrainischen Religionskomitee verbunden. Darum meinen wir sowohl der historischen Wahrheit zu dienen als auch zur Arbeit der **Catholica Unio** beizutragen, wenn wir schon heute auf Grund authentischer Briefe dieser

⁴ Clemens Graf von Galen wurde am 18. Feber 1946 zur Kardinalswürde erhoben, starb aber gleich nach seiner Rückkehr nach Münster (Westfalen) im März 1946.

⁵ P. Augustin von Galen gehörte der slawisch-benediktinischen Kongregation von Emaus in Prag an, die von Beuron-Benediktinern gegründet worden war. Dort trat P. von Galen im Dez. 1897 in das Noviziat ein.

⁶ „Le Courrier“ (Genève), 13. Fevrier 1956, nr. 36, pg. 3.

Zeit einen Beitrag zur Entstehungsgeschichte dieses Religionskomitees veröffentlichen.

Wir möchten auch die führende und entscheidende Rolle des Pater Augustinus von Galen⁷ hervorheben, um ihm unseren Tribut der Dankbarkeit zu zollen im Namen der ukrainischen Nation, der berühmten **Catholica Unio** und im Namen aller jener, die durch die Tätigkeit dieser grosse Wohltaten erfahren haben.

*
* *
*

I. Die Hauptstadt der österreich-ungarischen Monarchie war seit dem Jahre 1772 als Zentrum des ukrainischen Lebens zu betrachten. West-Ukraine und Karpatho-Ukraine gehörten seit dem Jahre 1772 zu der von Wien aus regierten Völkerfamilie. Vor allem aber ab der zweiten Hälfte des XIX. Jhdts muss Wien als Zentrum des ukrainischen politischen Lebens angesehen werden, mit ukrainischen Abgeordneten zum Wiener Parlament und mit ukrainischen Studenten und Künstler an Wiener Universitäten und Akademien. Nach dem Zusammenbruch der austro-ungarischen Monarchie (1918) und zugleich nach dem Zusammenbruch des ukrainischen Freiheitskampfes in der Westukrainischen Volksrepublik ist Wien ein sicherer Zufluchtsort der ukrainischen politischen Emigration geworden und eine Übergangsstelle für alle Ein- und Ausreisen der ukrainischen Geistlichkeit ins Ausland. In diesem nun durch verschiedenartige politische und kirchliche Strömungen und Hoffnungen durchwühlten Zentrum entstand im Jahre 1921, nach dem Misslingen der kirchlichen Mission des Apostolischen Visitators für die Ukraine,

⁷ P. Augustinus Graf von Galen wurde im 1870 zu Münster (Westfalen) geboren. Er stammt aus altem westfälischen Adel. Seine Mutter war eine geborene Reichsgräfin von Spee. Die Familie lebte auf Burg Dinklage in Oldenburg. Bei der Taufe erhielt er den Namen Wilhelm. Seine Studien absolvierte er im Jesuitengymnasium „Stella Matutina“ in Feldkirch (Vorarlberg) und am katholischen Gymnasium zu Wechta, in Oldenburg (1881—1889). In der Folge studierte er in Canterbury (England), in Fribourg (Schweiz), in Leipzig und Göttingen, wo er im Jahre 1895 zum Doktor der Rechte promoviert wurde. Im Dezember 1897 trat er in die Benediktinerabtei Emaus in Prag ein. Im Jahre 1901 wurde er zum Priester geweiht und wirkte dann in seiner Abtei bis zum Jahre 1913, vor allem als Redaktor der Zeitschrift „St. Bonifatius“. Er war auch als gesuchter und gefeierter Prediger bekannt, vor allem in Österreich. Im Jahre 1914 wurde er zum Feldkuraten ernannt und wirkte an einem Wiener Garnisonsspital. Nach dem Kriege konnte er nicht mehr in seine Abtei nach Prag zurückkehren, blieb ihr aber treu; mit dem neuen Abt Ernst Vykoukal verband ihn eine innige Freundschaft, und von ihm bekam er den Auftrag, sich mit den ukrainischen Emigranten in Wien zu beschäftigen (1921—1923). Ab dem Jahre 1924 beschäftigt er sich mit der **Catholica Unio**, die als sein Lebenswerk angesehen werden muß. Zuerst wirkte er in Salzburg und dann seit dem Jahre 1927 in Fribourg (Schweiz) als Generalsekretär der **Catholica Unio** durch 22 Jahre. Er starb auf diesem Posten, aus seiner geliebten Abtei exiliert, die durch die kommunistische Regierung der Tschechoslowakei aufgehoben worden war. Vgl. A. Felbinger, *Die Anfänge der Catholica Unio...*, in „**Catholica Unio**“, 1950, S. 81—83.

R. P. Giovanni Genocchi⁸, in geistlichen und politischen Kreisen die Idee, die ukrainische Nation in ihrer Gesamtheit mit dem Apostolischen Stuhle zu vereinen, oder wenigstens für dieses Ziel ernstlich zu arbeiten, nachdem sich seit vielen Jahrzehnten, ja, Jahrhunderten endlich eine gute Gelegenheit zu einer solchen Arbeit ergeben hatte (Zusammenbruch des Zarismus, 1917).

Wegen der jetzigen Lage ist es leider sehr schwer, alle nötigen Unterlagen zu haben, um feststellen zu können, von wem diese Idee angeregt wurde. Kardinal Tisserant, wohl auf Grund sicherer Dokumente, schreibt die Anregung dem Pfarrer zu St. Barbara, P. Myron Hornikievytch, zu.⁹ General M. Vorner dagegen schreibt die offizielle Gründung des Ukrainischen Religionskomitees dem Wiener Kardinal und Erzbischof Piffl zu.¹⁰ P. Augustinus von Galen, OSB, schreibt an den Metropolit Graf Andreas Szeptycky folgendes über das Entstehen dieses Komitee: „Mein Prior aus Emaus¹¹ ... hat mir den Auftrag gegeben, mit den hiesigen Ukrainern die Schaffung einer Zentrale für schriftliche Propaganda ins Werk zu setzen, eine Unternehmung, die auch von P. Genocchi lebhaft begrüßt wurde. Natürlich will ich aber nur in engster Verbindung mit Euer Exzellenz und unter Ihrer Leitung vorgehen“ (Wien 3. III. 1922). Am 7 Juli schrieb P. von Galen an dieselbe Adresse¹²: „Ich wurde vor einigen Monaten von meinem Oberen¹³ ... und mit Genehmigung Seiner Eminenz Kardinal Piffl dazu bestimmt, dem Antrage einer Reihe führender ukrainischer Herren zu entsprechen und an die Spitze eines „Ukrainischen Religionskomitees“ in Wien zu treten, das sich zur Aufgabe gestellt hat, für die Vereinigung des Volkes der „Gross-Ukraine“ mit der katholischen Kirche zu arbeiten“ (Wien, 7. VII. 1922). Wie aus diesen Worten zu sehen ist, ging die Initiative zur Schaffung des Komitees aus den ukrainischen Kreisen hervor. Selbstverständlich waren dabei verschiedene ukr. Priester und auch Bischöfe beteiligt. Wie aus unse-

⁸ Siehe unten in einem Artikel von Giovanni Choma.

⁹ Hochw. Dr. Myron Hornykiewytsch wurde im Juli 1923 zum Pfarrer zu St. Barbara in Wien ernannt. Wie aus seinem Briefe vom 11. XI. 1957 hervorgeht, hatte er nur ganz zufällige Kontakte mit dem Ukrainischen Religionskomitee gehabt. Im Jahre 1928 wurde Hochw. Herrn M. Hornykiewytsch die Leitung der *Catholica Unio* in Wien angeboten. Das Angebot wurde abgelehnt, weil seit dem Jahre 1927 in ukrainischen Kreisen eine eigene Unionsgesellschaft unter dem Patronate von Hl. Josaphat wirkte.

¹⁰ Kardinal Friedrich Gustav Piffl (1864—1932), Erzbischof von Wien (1913—1932), und Kardinal von St. Markus (seit 1914).

¹¹ Wahrscheinlich handelt es sich schon um den neuen Abt Ernst Vykoukal. Der vorige Abt Dr. Alban Schachleitner (1908—1920) mußte aus nationalen Rücksichten im Jahre 1920 resignieren. In dem Verzeichnis der Ehrenmitglieder des Ukr. Religionskomitees steht schon P. Ernst Vykoukal eingetragen.

¹² Damals war Metropolit A. Szeptycky auf seiner Visitationsreise in den Vereinigten Staaten und Kanada.

¹³ P. Ernst Vykoukal, Abt von Emaus in Prag.

ren Materialien hervorgeht, gehörten dazu M. Hornykievytsch, P. J. Jean, Basilianer französischer Herkunft aus Kanada¹⁴, der Bischof von Luck J. Bocian¹⁵, Pater F. Bonne¹⁶, Redemptorist aus Belgien, und vor allem Erzbischof und Metropolit von Lemberg, Graf Andreas Szeptyckyj. Letzterer befand sich damals im Ausland, und zwar auf Reisen in Rom, in den Vereinigten Staaten von Amerika, in Brasilien, und in anderen Ländern Europas, um der ukrainischen Emigration zu dienen, weil seine Rückreise nach Lemberg damals durch die polnische Okkupationsregierung in Galizien verunmöglicht wurde.¹⁷ Pater Augustinus von Galen bat ständig den Metropoliten um Beistand und Segen für seine schwere Arbeit. Er selbst betrachtete sich nur als sein Mitarbeiter: „Nun möchte ich aber nicht länger zögern, um Euer Excellenz zu sagen, wie sehr ich mich freue, mitarbeiten zu können an dem grossen Ziel, die Ukrainer mit der katholischen Kirche zu vereinen“ (Wien, 3. III. 1922). Und etwas später: „Sehr dankbar wäre ich auch, wenn Eure Excellenz gelegentlich in einem Schreiben nach Rom mitteilen würden, dass Sie von unserem Unternehmen wissen, es fördern und billigen“ (Wien, 30. III. 1922). Pater von Galen bat um Beistand im Angesichte der Schwierigkeiten, die schon damals von verschiedenen Seiten auftauchten, um diese Initiative zu unterdrücken. Vor allem von polnischer Seite wurden alle möglichen Hebel gedrückt um in Rom die Approbation des Komitees zu verhindern, da es nämlich nur eine „rein politische Angelegenheit des ukrainischen Freiheitskampfes“¹⁸ sei.

II. Was für ein Programm hat sich das „Ukrainische Religionskomitee“ schon am Anfang gestellt? Über Statuten und Programm wurde in der Sitzung des Komitees vom 3. März 1922 debatiert, wie

¹⁴ P. Josephus Josaphat Jean, Basilianer; geb. 19. III. 1885. Eingetreten in den Basilianerorden am 12. XI. 1913. Zum Priester geweiht am 14. VIII. 1910. Zum zweiten mal in den Basilianerorden eingetreten am 24. V. 1931. Zur Zeit lebt und arbeitet er als Seelsorger in Kanada.

¹⁵ Joseph Bocian, Bischof von Luck, konsekriert von Metropoliten Graf Szeptyckyj während seiner Gefangenschaft in Rußland (1914). Geb. im Jahre 1879, gestorben im Jahre 1926. Er wurde durch die polnische Regierung in seiner Eparchie nicht zugelassen. Kirchlicher Schriftsteller und Mitarbeiter in verschiedenen theologischen wissenschaftlichen Zeitschriften. Zuletzt Rektor des Eparchialseminars zu Lemberg.

¹⁶ P. Franz Xavier Bonne (1882—1945), Belgier, Redemptorist des orientalischen Ritus in Galizien (1911), Feldkurat der Ukrainischen Armee (1918), später stand er an der Spitze der ukrainischen diplomatischen Mission im Vatikan (1919—1920). Nachher arbeitete er als Seelsorger in den Vereinigten Staaten von Amerika.

¹⁷ Im Jahre 1921—1923. Aus politischen Gründen sollte er gemäß den Plänen der polnischen Regierung seines Metropolitansitzes enthoben werden.

¹⁸ Im Jahre 1919—1920 besetzte Polen Galizien. Das Schicksal dieses Landes sollte aber durch die Entente entschieden werden. Dies geschah aber erst am 15. III. 1923 in Paris durch die Entscheidung des Rates der Vier Gesandten. Galizien wurde Polen als autonome Einheit zugesprochen. Die Autonomie wurde aber durch die polnische Regierung niemals gestattet.

aus dem Briefe des P. von Galen hervorgeht. In dieser Sitzung wurden folgende Massnahmen in Aussicht genommen:

„1) Die Gründung einer Verlagsgesellschaft mit Druckerei für die Herausgabe katholischer, hauptsächlich von Basilianern verfasster und übersetzter Schriften¹⁹, von Katechismen, Gebetbüchern sowie ausgewählter Werke der schönen Literatur, alles in ukrainischer Sprache.

2) Herausgabe einer katholischen Monatsschrift in ukrainischer Sprache, welche bestimmt ist, die Idee der „Union“ in der Ukraine zu propagieren.

3) Sobald die erforderlichen Geldmittel vorhanden sind, soll in Wien, (wenn irgendmöglich im Barbarastift) ein Priesterseminar zu Heranbildung von Missionären für die Ukraine gegründet werden. Bis dieser Plan verwirklicht werden kann, soll die Ausbildung geeigneter Kandidaten in anderer Weise nach Möglichkeit gefördert werden. (In der Tat hat sich der hochwürdigste Herr Erzbischof Dr. Stojan von Olmütz²⁰ bereit erklärt, schon in diesem Herbste 20 Kandidaten in seinem eigenen Seminar aufzunehmen).

4) Aufnahme von Beziehungen zu den in der Ukraine und in Polen schon bestehenden Aktionen zur Förderung der Union der ukrainischen mit der katholischen Kirche; Heranziehung von hervorragenden ukrainischen Persönlichkeiten, welche sich mit der Unionsfrage beschäftigen.

Um gleich eine praktische Betätigung möglich zu machen, hat das Komitee für das jetzt abgelaufene Sommersemester „Universitätskurse“ an der Wiener Universität eingerichtet, um das Interesse für die „Ukraine“ hier zu wecken, katholischen Studenten, Klerikern und Laien die Möglichkeit zu geben, dass sie sich mit den sozialen und wirtschaftlichen Verhältnissen, mit Kunst und Literatur der Ukraine bekannt machen, und die ukrainische Sprache erlernen könnten.²¹ Sodann wurde eine Reihe der sich in Wien

¹⁹ Vor allem die Schriften, die ab 1897 in der Buchdruckerei zu Żowkwa erschienen.

²⁰ Stojan Antonin Cyrill, Erzbischof von Olmütz (1921—1923). Geb. 1851. Priester seit 1876, dann Selsorger bis 1917, in welchem Jahre er zum Kapitularcanonicus von Olmütz erhoben wurde. 1920 Kapitelvikar, und dann 1921 Erzbischof. Seit dem Jahre 1897 Abgeordneter zum Wiener Parlament, und seit dem J. 1920 Senator der tschechoslowakischen Republik. Gestorben am 29. September 1923. Der große Förderer des Uniongedankens und Gründer des Apostolates des Hl. Cyrill und Method zu Velehrad, in Mähren (1891), berühmt durch Velehrader Kongresse.

²¹ Das Programm für das Sommersemester 1922 wurde auf folgende Weise festgelegt: „Ce Cours universitaire qui n'a pas manqué d'attirer sur les efforts respectifs du Comité l'attention des milieux compétents d'Autriche, a été continué en automne, toujours sous la direction de M. le Professeur de l'Université de Vienne, Dr. Hans Uebersberger, dans une salle de la Faculté de Théologie. En voici le programme: Cours pratique de langue ukrainienne, donné par le Rédacteur Nimczuk. Histoire de la littérature ukrainienne au 19e siècle depuis Kotlarewsky: Dr. Hricay. Histoire contemporaine de l'Ukraine, traitée par le Dr. Paneyko. L'Eglise orientale durant les

befindenden ukrainischen Studenten, die zum grössten Teil noch orthodox sind, für die Ferien bei Bauern auf dem Lande untergebracht, um dort für entsprechenden Taglohn gesunde körperliche Arbeit zu leisten, in guter Luft und bei guter Kost. Dadurch hoffen wir, die Sympathien dieser jungen Leute für unsere Bestrebungen zu gewinnen.

Von ukrainischer Seite wurde ferner angeregt, es möchten nicht nur Geld und Lebensmittel in die „Ukraine“ gesendet werden, sondern es möge auch eine Reihe von Kindern der ukrainischen Intelligenz für den kommenden Winter in unseren westlichen Ländern untergebracht werden, um sie auf solche Weise vor der drohenden Hungersnot zu schützen. Es scheint die Hoffnung zu bestehen, dass man einige Hundert derselben in Holland wird unterbringen können. Ausserdem habe ich mich brieflich an die Erzbischöfe von Prag, Olmütz und Agram mit der Bitte gewendet, die hochwürdigsten Herren mögen veranlassen, dass in ihren Ländern sich Klöster und vertrauenswürdige Privatleute bereit finden, ukrainische Kinder in Pflege zu nehmen“ (Wien, 7. VII. 1922). Bis zum 7. Juli 1922 war das Programm noch nicht gedruckt. Wir wissen nicht, ob es überhaupt gedruckt wurde. Wie aus dem obenangeführten Zitat hervorgeht, wurde das Programm ganz unpolitisch gefasst und rein kirchlichen Zielen gewidmet. Am 11. März 1922 wurde jedoch dem Metropoliten Szeptyckyj „eine Abschrift vom provisorischen Statut unseres ukrainischen Religionskomitees sowie die Durchführungsbestimmungen“ übersandt.²² Was dieses Statut betrifft, „so war man auf ukrainischer Seite der Anschauung, die auch P. Jean teilte, dass es besser sei, in diesem der Öffentlichkeit zugänglichen Dokument das letzte Ziel unserer Aktion — die Union — nicht zu deutlich auszusprechen. Kardinal Piffl traf aber vollkommen mein eigenes Empfinden, als er den Wunsch aussprach, dass dieser eigentliche Zweck doch irgendwie programmatisch festgelegt werden müsse. So kam es zur Feststellung des Aktionsprogrammes . . .“ (Wien, 11. III. 1922).

III. In solcher Form wurde das Programm in Wien gebilligt, vor allem aber von Kardinal Piffl, und den Kreisen, die an diesem Komitee beteiligt waren. Einer Guttheissung des Metropoliten Szeptyckyj war der Präsident von Galen sicher, um welche er schon in den ersten Briefen bat, und die auch dem Komitee nicht

époques de Kiew, Moskou et Petersbourg: le Dr. Profess. Uebersberger. Histoire du peuple ukrainien, traitée par le Profess. Dr. Bleichsteiner. Histoire et évolution de la pensée nationale ukrainienne, par le Dr. Turyn. Les bases économiques de l'Ukraine, traitées par l'Ing. Dr. Daskalyuk. L'évolution de la langue populaire ukrainienne en langue littéraire: Dr. Kulatschkowsky. Géographie de l'Ukraine, traitée par le Dr. Rudnitsky. L'art ukrainienne, traitée par le Dr. Zaloziatzky“. Vgl. Aperçu de l'action déployée par le Comité religieux ukrainien d'avril à novembre 1922, Vienne, novembre 1922.

²² Wahrscheinlich nur als Handschrift, von P. von Galen verfaßt.

verweigert wurde, wie aus verschiedenen Briefen und Taten des Metropoliten hervorgeht. Um aber den feindlich eingestellten Kreisen entgegenstehen zu können, wurde schon in den ersten Märztagen 1922 bestimmt, eine Abordnung (Prof. Biberowicz und General Vorner) nach Rom zu senden, um „den Hl. Vater über unsere Absichten zu informieren und auch wenn möglich finanzielle Unterstützung zu erbitten“ (Wien, 3. III. 1922). Und schon am 11. März desselben Jahres schreibt der Präsident von Galen: „Unsere kleine Deputation ist vorgestern nach Rom abgereist. Ihre Aufgabe ist vor allem, unser Programm dem Hl. Vater vorzulegen und genaue Instruktionen von Ihm zu erhalten, damit wir sicher wissen, absolut nach den Intentionen Seiner Heiligkeit vorzugehen“ (Wien, 11. III. 1922). Schon am 30. März war das Komitee einer „warmen Guttheissung des Heiligen Vaters“²³ sicher und der bestimmt versprochenen Förderung des Cardinal Staatssecretärs Gasparri“ (Wien, 30. III. 1922). Dennoch wurde eine schriftliche Guttheissung des Komitees noch immer am 1. September 1922 erwartet (Prag, 1. IX. 1922). Noch am 6. Januar 1923 war es „von der allergrössten Wichtigkeit, dass die vom Herrn Kardinal (Piffl) erbetene Guttheissung des ukrainischen Religionskomitees durch die orientalische Kongregation noch vor meiner Abreise (nach Spanien) erfolge“²⁴, weil dadurch der Erfolg meiner Arbeit wesentlich gefördert würde“ (Wien, 6. I. 1923). Die Antwort traf am 23. Januar 1923 in Wien ein. In einem Schreiben an den Kardinal Piffl wurde die Gründung des Ukrainischen Religionskomitees (Unio Ucrainica Religionis) zur Kenntnis genommen und gutgeheissen. Jedoch war diese Guttheissung in dieser Zeit schon nicht mehr so dringend nötig. Das Komitee befand sich in einem ganzen Meere von Schwierigkeiten. Man hat das Komitee als eine rein politische Angelegenheit gestempelt, man hat versucht die Hauptmitglieder des Wiener Komitees zu diskreditieren, angefangen von P. von Galen, den man als einen ausgesprungenen Mönch darzustellen versuchte. P. Jean wurde Polenhass und Politik vorgeworfen, und dem General Vorner sogar Vorwürfe moralischen Charakters verpasst. Man kann sagen, dass ab Januar 1923 das Komitee sich schon in einem Rückzug befand, welcher mit einer Kompromisslösung im September 1923 endete²⁵, nachdem man dem Komitee einen neuen Namen gegeben hatte und sein Programm auch auf Rumänen und Bulgaren erweiterte, um endlich doch in heiliger Ruhe arbeiten können, ohne einer ukrainischen polenfeindlichen Politik gestempelt zu werden.

²³ Es handelte sich schon um Papst Pius XI, der am 6./12. II. 1922 gewählt wurde. Gestorben am 10. II. 1939.

²⁴ Wahrscheinlich kam die Guttheißung rechtzeitig nach Wien. Sie wurde in der zweiten Hälfte des Januar 1923 gegeben.

²⁵ Durch Namensänderung in „Catholica Unio“, die sich mit Ukrainern, Russen, Rumänen und Bulgaren beschäftigen sollte.

IV. Welche Mittel standen nun dem Ukrainischen Religionskomitee zur Verfügung oder waren wenigstens in Aussicht gestellt? Das Programm, das sich das Komitee vorgenommen hatte, erforderte wenigstens anfänglich beträchtliche Geldsummen. Um die nötigen Gelder zu sammeln, wurde die Idee von P. von Galen gutgeheissen, in verschiedenen Ländern Europas Zweigkomitees zu gründen, welche Idee ganz glänzend vom Initiator ins Werk gesetzt wurde. Das war aber nur als „letztes Mittel“ von Anfang an betrachtet. Man beabsichtigte nämlich und hoffte, das Komitee bald selbstständig zu machen. Darum wurde anfänglich die Aufmerksamkeit auf die Schaffung eines katholischen Verlagshauses gelenkt, um aus dem Bücherverkauf die nötigen finanziellen Mittel zur Ausführung anderer Punkte des Programms zu erhalten. Schon am 3. März 1922 schrieb P. von Galen an den Metropolit Szeptyckyj nach Amerika: „Auch von der Schweiz und von Amerika stehen Gelder in Aussicht. So hoffen wir in wenigen Wochen mit dem Druck und Versand von katholischen Katechismen, Gebetbüchern etc. beginnen zu können. P. Jean, der auch in unserem Komitee ist, glaubt geeignete Organisationen in der Gross-Ukraine behufs Verteilung an der Hand zu haben.“ (Wien, 3. III. 1922). Aber in der Folge zeigte sich, dass die Verwirklichung einer Verlagsgesellschaft durch das Komitee nicht möglich sei aus Mangel an nötigen Geldsummen. Die Idee wurde anderen Menschen abgetreten, was die materielle Hinsicht betrifft. Es wurde eine rein geschäftliche Verlagsgesellschaft geplant, die die materielle Seite auf sich übernehmen sollte. Am 1. September schrieb P. von Galen: „Doch wird mein Bruder Franz Präsident; und 49 Millionen des Aktienkapitals zeichnet Pustet, päpstlicher Verleger, den Rest andere echt katholische Männer. Das Gesamtkapital — 100 Millionen — ist bereits gezeichnet und die Gesellschaft wird in den nächsten Tagen ihre Arbeit beginnen. Bischof Bocian, der Mitglied unseres Komitee ist, wird in Lemberg ein kleines Redaktionskomitee bilden, welches uns die zum Druck geeigneten Bücher oder Manuskripte zustellt“ (Wien, 1. IX. 1922). Und am 14. Oktober 1922, auf die Verleumdungen Bezug nehmend, „dass das Komitee unter einem religiösen Mäntelchen nur Geschäfte zu machen beabsichtigt“, schreibt P. von Galen: „Aber erstens ist die literarische Propaganda notwendig und zweitens stehe ich allerdings auf dem Standpunkt, dass die Gesellschaft eine Einnahmequelle für das Komitee werden soll, damit wir nicht für immer auf das Betteln angewiesen sind. Wenn ausserdem einer meiner besten Mitarbeiter, General von Vorner, eine österr.-ukrainische Handels- und eine Transportgesellschaft gründet, so hat das Komitee als solches damit nichts zu tun, wenngleich ich hoffe, dass auch diese Unternehmungen unseren Interessen dienen und sie finanziell unterstützen werden“ (Dinklage, 14. X. 1922). Leider konnte aus dieser schöner Idee in diesen un-

sicheren Zeiten der Inflation nichts dauerndes entstehen. Wir wissen nicht ob und inwiefern diese Verlagsgesellschaft verwirklicht wurde.

Neben der Verbreitung der katholischen Bücher wurde auch die Vorbereitung der Missionäre für die Ukraine geplant. Es handelte sich vor allem um Ausbildung der geeigneten Theologiestudenten. Aber auch dazu brauchte man vor allem eine entsprechende Unterkunft und materielle Mittel. Schon am 11. März 1922 wurde darüber im Briefe nach Amerika an den Metropolit Szeptyckyj gesprochen: „Durch P. Jean erfuhr ich, dass das jetzige Handelsministerium — das Barbarastift — möglicher Weise zu kaufen wäre. Ich habe mich diesbezüglich sofort zum Bundeskanzler Schober begeben²⁶, der aber nicht orientiert war. Er wird mir in diesem Tagen eine briefliche Antwort zugehen lassen. Im Prinzip wäre er sehr damit einverstanden, wenn jenes Gebäude wieder ukrainisch-religiösen Zwecken dienstbar würde.²⁷ Es wäre mit der angeschlossenen Kirche geschaffen für das geplante Seminar. — Durch eine Bekannte wurde mir der nach Europa entsandte Vertreter des National Cath. Welfare Council bekannt, der für längere Zeit hier ist. Er meint, dass man in Amerika leicht die nötigen Gelder für unser Komitee, und vielleicht auch für Erwerbung des Seminargebäudes erhalten könnte. Er hat sofort an die Leitung des Welfare Councils und an P. Thierney, den Herausgeber der „America“ einen diesbezüglichen Bericht geschrieben. Vielleicht könnten Eure Excellenz unsere Bitte dort befürworten. Der hiesige Vertreter heisst Mr. Breen“ (Wien, 11. III. 1922).

Die Angelegenheit der Erwerbung des Barbarastiftes wurde auch später studiert. Am 30. März wurden auch eventuelle Kosten berechnet. „Die Erwerbung des Barbarastiftes, die bei gutem Angebot möglich ist, würde wohl gegen 1½ Milliarden erfordern, die Instandsetzung noch eine ½ Milliarde mehr. Das wären nach dem jetzigen Stand der Krone etwa 270 000 Dollar. Natürlich sind obige Ziffern aber sehr reichlich gerechnet. Immens ist die Summe nur für unsere, nicht für amerikanische Begriffe. Man könnte dem betreffenden Wohltäter — oder einen dortigen Missionsverein, National Welfare Council oder dgl. — ja formell das Eigentumsrecht reservieren, so dass das Seminar amerikanisches Eigentum wäre, was in unseren unsicheren Zeiten vielleicht einen grossen Vorteil bedeuten und zugleich die Erlangung der grossen Spende erleichtern würde“ (Wien, 30. III. 1922).²⁸

²⁶ Schober Johann. Geb. 1876. Bundeskanzler im Jahre 1921—1922. Dann im Jahre 1929—1930 Außenminister.

²⁷ Früher, seit Maria Theresia, war in diesem Gebäude das Seminar zu St. Barbara untergebracht worden, das bis zur zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts dauerte.

²⁸ Dieses Programm kam niemals zustande. Noch am 1. September 1922 schrieb P. von Galen an den Metropolit Szeptyckyj: „Was die Gründung des Missionsseminars im Barbarastift betrifft, so ist die Möglichkeit gegeben, dies Gebäude zu erwerben;

Jedoch, wohl wegen Mangel an Geldern, oder auch wegen der Schwierigkeiten von Seiten der Eigentümer des Barbarastiftes, hören wir in der Folge nichts mehr von diesem Ankauf. Inzwischen aber wurden andere Mittel gesucht, um doch mit der Erziehung der Theologiestudenten zu beginnen. Es handelte sich vor allem darum, eventuelle Kandidaten in verschiedenen Seminaren der lateinischen Eparchien unterzubringen. Vor allem verhandelte P. von Gallen mit dem Erzbischof von Olmütz, in Mähren, Stojan, der sich bereit erklärte „bis zur Errichtung des geplanten ukrainischen Seminars hier etwaige Kandidaten der Theologie für die Mission in der Ukraine unentgeltlich in seinem Seminar zu erziehen“ (Wien, 30. III. 1922). Wahrscheinlich schon im Sommer, oder wenigstens im Wintersemester 1922/1923 wurden in Olmütz „etwa 15 Theologiestudenten untergebracht, die Erzbischof Stojan etwa 120 000 tschech. Kronen gekostet hätten, das sind rund eine Viertel-milliarde österreichische Kronen! Damit könnte man hier mindestens 60 Theologen erziehen“ (Wien, 16. I. 1923).

Noch am 9. Mai 1923 wurde über ein kleines Seminar in Wien gesprochen: „Ich beabsichtige — schreibt P. von Galen — nunmehr hier eine passende Unterbringung für 10–12 Alumnen zu finden, damit wir im Herbst mit einem kleinen Seminar beginnen können, unter der Leitung eines Basilianerpaters“ (Wien, 9. V. 1923).²⁹ Jedoch das Ukrainische Religionskomitee ging schon dem Ende seiner kurzen Existenz zu, und musste verschiedenen Schwierigkeiten und Pressionen erliegen. Ausserdem war in Rom seit dem Jahre 1921 das Päpstliche Kolleg für die Ukrainer wiedereröffnet³⁰, und konnte dem Mangel an einer höheren theologischen Bildung entsprechen. Dazu wurde auch in Lemberg das theologische Seminar tätig, sowie ähnliche Institute in anderen Bischofsitzen Galiziens und der Karpatho-Ukraine.

wir arbeiten jetzt daran, uns auf jeden Fall das Vorkaufsrecht zu sichern. Natürlich werden die Kosten riesenhaft sein; aber ich bin voll Zuversicht und Gottesvertrauen“ (Prag, 1. IX. 1922). Vielleicht das letzte Mal wurde die Eerwerbung des Barbarastiftes im Januar 1923 erwähnt, und zwar in einem ziemlich negativen Ton: „Leider sagte mir Seipel heute, daß die Räumung des Barbarastiftes noch eine bezüglich des Termines ganz unsichere Sache ist. Ohne ausgiebige Räumlichkeiten können wir aber mit dem Seminar nicht beginnen, auch wenn es mir gelingen sollte, sehr viel Geld zu sammeln“ (Wien, 16. I. 1923).

²⁹ Am 22. Juni 1923 berichtete P. von Galen an den Metropoliten Szeptyckyj: „Um zunächst nun etwas Freudiges zu berichten: die Aufnahme von 7 Theologen im Haus des Friulaneum ist für Herbst gesichert. Damit ist der Grundstein für das Missionsseminar gelegt, und diese Tatsache wird auch die Gebefreudigkeit in den verschiedenen Ländern steigern“ (Wien, 22. VI. 1923).

³⁰ Das Päpstliche Kolleg (sogen. Ruthenisches Kolleg) im Jahre 1897 durch Papst Leo XIII gegründet, mußte während des Krieges seine Tätigkeit unterbrechen. Es wurde erst im Jahre 1921 wiedereröffnet. Seit dem Jahre 1923 erhielt es den Namen „Päpstliches Kolleg des hl. Josaphat“.

Wir wissen heute nicht genau, was für Mittel dem Komitee zur Verfügung standen. In seinen Berichten an den Metropolit Szeptyckyj wurden beträchtlichere Geldsummen erörtert. Z. B. im März wurde Geld aus Rom, Schweiz und Amerika in Aussicht gestellt. Am 30. III. 1922 berichtet P. v. Galen über 10 000 Kronen von Erzbischof Stojan aus Olmütz, und 1 000 000 österr. Kronen vom Kardinal Piffl aus Wien. Am selben Tage bat P. von Galen vom Metropolit Szeptyckyj die Zusendung von 10 000 Dollars aus Amerika, die dort schon gesammelt waren. Im September wurden etwa 100 Millionen für die Bildung der Verlagsgesellschaft gezeichnet von Pustet und anderen „recht katholischen Männer“. Im Oktober 1922 begann sich auch der Deutsche Ritterorden für die Ziele des Komitees zu interessieren. „Es ist zu hoffen, dass er ein Landgut zur Verfügung stellen wird, wo sich die Missionskandidaten landwirtschaftlich ausbilden können; ausserdem wird der Orden sich auch für den Ankauf des Barbarastiftes interessieren“ (Dinklage, 10. X. 1922). Im Januar bekam P. von Galen andere 2000 tschechische Kronen für das Komitee, und ausserdem wurden von Erzbischof Stojan etwa 120 000 Kronen für die ukrainischen Theologen in Olmütz ausgegeben. Im April 1923 hat P. von Galen von seiner spanischen Reise vorläufig nur 1200 Pesetas mitgebracht (Paris, 24. IV. 1923), und das Versprechen auf mehrere Sammlungen in Spanien. In Frankreich bekam er 1000 Francs vom Kardinal Dubois, in Holland 500 Gulden. Selbstverständlich haben auch verschiedene Zweigkomitees ihre Beiträge dem Zentralkomitee in Wien zugeführt, an denen wenigstens die Mitglieder teilnahmen. Dennoch wurde trotz einer grossen Verzweigung des Ukrainischen Religionskomitee zur Zeit seines Bestehens der Mangel an Geldmitteln immer dringender empfunden. Die unsicheren Nachkriegszeiten, sowie die ersten Organisationsschwierigkeiten haben dazu merklich beigetragen. Erst später, in der *Catholica Unio*, wurden diese Schwierigkeiten glücklich überwunden, nicht ohne die anfänglichen Verdienste des Ukrainischen Religionskomitee.

V. Nun ist noch manches über die Organisationserfolge des Ukrainischen Religionskomitees zu sagen und sein innerer Ausbau zu betrachten.

Der innere Ausbau des Ukrainischen Religionskomitees bestand aus vier Sektionen: I. Ehrenmitglieder, II. Mitglieder, III. Förderer, IV. Sektion für Jugendfürsorge. Um die Tragweite dieses Komitees zu beurteilen, wird es gut sein, das Verzeichnis der Mitglieder hier anzuführen. Etwa im Mai 1923 bestand das Ukrainische Religionskomitee aus folgenden Mitgliedern: ³¹

³¹ Wir geben hier das amtliche Verzeichnis aus dem Jahre 1923. Seine Glaubwürdigkeit wird durch amtlichen Stempel des Komitees garantiert.

I. Ehrenmitglieder:

Kardinal Piffl, Erzbischof von Wien
Kardinal Bourne, Erzbischof von Westminster
Kardinal Dubois, Erzbischof von Paris
Kardinal Schulte, Erzbischof von Köln
Kardinal Reig y Casanova, Primas von Spanien, Erzbischof von Toledo
Mgr. van de Wetering, Erzbischof von Utrecht
Mgr. Rieder, Erzbischof von Salzburg
Erzbischof Gregor Govrik, General der Mechitaristen
Mgr. Bauer, Erzbischof von Zagreb
Mgr. Kordač, Erzbischof von Prag
Mgr. Stojan, Erzbischof von Olmütz
Mgr. Melo y Alcala, Erzbischof von Valencia (Spanien)
Mgr. Schmidt von Grüneck, Bischof von Chur
Mgr. Fischer-Colbrie, Bischof von Kaschau
Mgr. Dionizije Njaradi, Bischof von Križevci
R. P. Thomas Bossart, OSB, Abt von Einsiedeln
R. P. Ernst Vykoukal, OSBM, Prior von Emaus (Prag)

II. Mitglieder:

A) Komitee in Wien

Mgr. Graf Szeptyckyj, Erzbischof von Lemberg, Ehrenpräsident.
R. P. Augustinus Galen, OSB, Präsident
Mgr. Bocian, Bischof von Luck
Mgr. Kocyłowskyj, Bischof von Przemyśl
Mgr. Lübeck, Prälat, Fulda
R. P. Jos. Schrijvers, C. SS. R., Visitator der belgischen Redemptoristen — Mission in Galizien
R. P. Anton Puntigam, S. J., Herausgeb. des „Eucharistischen Völkerbundes“
Herzog Heinrich von Beaufort-Spontin
Graf Karl Coudenhove
Hofrat a. D. Anton Dolnyckyj
Professor Dr. Rintelen, Landeshauptmann von Steiermark
Direktor Paul Siebertz
Dr. von Tokarzewsky-Karaszewycz
Graf Michael Tyszkiewicz
Generalmajor Michael von Vorner

B) Zweigkomitee in Paris:

Mgr. Baudrillart, Bischof von Himeria
Domherr Mgr. Batiffol

Domherr Mgr. Beaupin
Mgr. G. Jouin, Pfarrer von St. Augustin
Don G. Palmer, Königlich spanischer Visitator
R. P. Evrard
Botschafter a. d. Dumaine
Pierre Goyau, Mitglied der Académie
Vicomte d'Harcourt

C) Spanisches Komitee:

1. Herren-Komitee:

Herzog de la Vega, Präsident
Mgr. Eija y Garay, Bischof von Madrid
Herzog von Villahermosa
Marquis de Lema
Marquis de Comillas
Mgr. Sanz, Canonicus von Salamanca
Abbe Moran
R. P. Torres, S. J.
Sr. Herrera y Oria, Direktor des „El Debate“

2. Damen-Komitee:

Herzogin von San Carlos, Präsidentin
Herzogin del Infantado, Vizepräsidentin
Gräfin de Heredia Spinola, Schatzmeisterin
Frau Carmen Garcia Loygorri, Sekretärin
Marquise von Hoyos
Herzogin von Parcent
Herzogin von Vistahermosa
Herzogin von Medinaceli
Herzogin von Tarifa
Herzogin von Baena
Gräfin de la Dehesa De Velayos
Herzogin von Sueca
Frau Terese Alcala Galiano

D) Holländisches Komitee:

Mgr. H. van de Wetering, Erzbischof von Utrecht, Ehrenpräsident
Graf A. de Marchand Et d'Ansembourg, Präsident
Mgr. Dr. A. A. Poels, Vizepräsident
J. J. J. Noordman, Sekretär-Schatzmeister
Mgr. Dr. Alph. Ariens
Prof. Dr. J. A. Veraart

III. Förderer:

Prof. Andrejewskyj
Franz Graf Galen
Chefredakteur Rudolf Löwit
Franz Graf Thun-Hohenstein

IV. Sektion für Jugendfürsorge:

Prinzessin Marizza von Liechtenstein
Baronin von Wiesner
Baronin von Beck
Frau Olena Zalizniak

Vier Monate später bestätigte die Hl. Kongregation für die Orientalische Kirche einen neuen Namen und eine neue Adresse des Ukrainischen Religionskomitee und somit war die *Catholica Unio* geboren. Das Ukrainische Religionskomitee machte aber einen guten Anfang, wie auch die Liste der oben angeführten Ehrenmitglieder und Mitglieder zeigt. Zu dieser Änderung aber, im Angesichte der künstlich angelegten Schwierigkeiten und Hindernisse, gab die ukrainische Seite eine freiwillige Zustimmung, nur um die große Sache nicht zu verhindern. Die Geschichte hatte gezeigt, daß es sich wirklich um eine große Sache handelte und nicht um eine rein politische ukrainische Angelegenheit.³²

VI. Zwischen dem Beginn des Ukrainischen Religionskomitees und dem der *Catholica Unio* steht fast eine zweijährige Geschichte. Während dieser nicht zu langen Zeit mußte das Komitee die ganze Wucht verschiedenartiger Verleumdungen und Feindseligkeiten aushalten. Es handelte sich um verschiedene Beschuldigungen gegen das Programm selbst, sowie gegen die Mitglieder des Komitees. Es wurde zuerst dem Komitee vorgeworfen, eine rein politische ukrainische Angelegenheit zu sein, gerichtet gegen die polnische militärische Okkupation der Westukraine, sogen. Galizien. Schon in seinem Briefe vom 30. März 1922 berichtet P. von Galen an den Metropolit Szeptycky über die Strömungen, die in Wien auftauchen beginnen gegen das Bestehen und Wirken des Komitees und vermutet, daß es sich um polnische Einflüsse handle. Am 7. Juli 1922 wurde man dieser Opposition der polnischen Kreise sicher, die behauptete, daß im Komitee „Politik betrieben wird und daß es infolgedessen vom Heiligen Vater nicht gefördert werden dürfe“ (Wien, 7. VII. 1922). Eine zweite Beschuldigung, die schon in Sep-

³² Die „*Catholica Unio*“, die als eine Fortsetzung derselben Idee angesehen werden kann, hatte sehr große Verbreitung und Entgegenkommen gefunden. Ihre Tätigkeit wurde durch die höchsten römischen Kreise belobt. Vgl. die Rede Kardinals Tisserant, gehalten in Genf im Jahre 1956.

tember 1922 auftauchte, bestand darin, daß „die Polen verbreiten, das religiöse Interesse sei für uns — schreibt der Präsident P. von Galen — nur ein Vorwand, — wir wollten Geschäfte machen“ (Prag, 1. IX. 1922; Dinklage, 14. X. 1922). Am Anfang des Jahres 1923 ging die gegen das Komitee gerichtete Aktion aus der Anonimität heraus, und begann einen offenen Feldzug, um es zu verhindern. Am 16. Januar 1923 schrieb P. von Galen: „Möge es nur den Polen nicht gelingen, die gute Situation (günstige Einstellung des Hl. Vaters) wieder zu verderben. Ich war soeben bei Seipel,³³ der mir sagte, daß sich die polnische Gesandtschaft fast unausgesetzt mit Beschwerden gegen unser Religionskomitee an die hiesige Regierung wendet, besonders beklagt sie sich, daß P. Jean ‘ein ausgesprochener Politiker’ im Komitee sei . . . Auch der Besuch Euer Excellenz³⁴ beim Bundeskanzler hat die Polen enorm aufgeregt. Der Gesandte war persönlich beim Kanzler, um sich über uns zu beschweren und hat eine lange Beschwerdeschrift an ihn gerichtet. Ebenso wurde eine Protestnote im Ministerium des Äußeren überreicht. Außer über P. Jean beschwert man sich über Byberowytsch, befürchtet, daß wir mit Komiteegeldern Petruskiewytsch unterstützen und beklagt sich über unsere Unterbringung in der Hofburg. Ich werde vielleicht den Gesandten besuchen und ihm sagen, wenn die Polen ein gutes Gewissen hätten, würden sie sich wahrscheinlich nicht so arg fürchten“ (Wien, 16. I. 1923). Außer dieser politischen Aktion sorgte man auch „von kirchlicher Seite“, in kürzester Zeit das Komitee zu stürzen, wie dies Leon de Vanx, Attaché der polnischen Gesandtschaft, behauptete (Wien, é1. I. 1923). Hier sei zu bemerken, daß gerade in diesen Tagen „von kirchlicher Seite“ eine formelle Gutheißung der „Unio Ucrainorum Religionis“ schon unterwegs nach Wien war. Die Polen versuchten nämlich nicht nur „an die österreichische Regierung herantreten, sondern haben sich auch an den Nuntius Marchetti gewendet“ (Wien, 17. I. 1923). Es handelt sich vor allem um den polnischen Gesandten Graf Lasocki und um „einige hier (Wien) ansässige polnische Hocharistokratie“, die „sowohl bei den kirchlichen Stellen als auch unter den Standesgenossen gegen das Komitee und dessen so hochverdienten Präsidenten P. Augustinus Graf Galen intrigierten“ (Generalmajor M. von Vorner, Wien, 4. II. 1923). Die von polnischer Seite ausgehende Agitation gegen das Komitee ging so weit, daß man versucht hatte, einerseits das Komitee „als deutsch“ zu zeichnen, um Frankreich von dieser Aktion mö-

³³ Seipel Ignaz (1876—1932), Päpstlicher Prälat. Seit 1899 Priester, Professor der Moralthologie in Wien (1908) und Salzburg. Soziologe und Politiker, Schriftsteller, Abgeordneter zum konstitutionellen Parlament (1919) Österreichs, Präsident der christlich-sozialen Partei (1921). Juni 1922 bis November 1924 Bundeskanzler, zum zweiten Male Bundeskanzler vom Oktober 1926 bis April 1929. Dann Außenminister 1929—1930. Im Jahre 1930 aus Gesundheitsrücksichten im Ruhestand.

³⁴ Metropolit Graf Szeptyckyj, während seiner Durchreise in Wien.

glichst fernzuhalten, ja sogar feindlich einzustellen, andererseits versuchte man durch eine falsche Interpretation mancher Vorschriften das Komitee als „bolschewikenfreundlich“ zu stempeln. Dazu schrieb P. von Galen: „Nur böser Wille oder ungeheure Dummheit kann etwas anderes daraus (Vorschrift bezüglich der Vorlesungen im Universitätskurs)³⁵ verstehen, denn wenn man die Vereinigung des ukrainischen Volkes mit der Kirche durchführen will, kann man unmöglich bolschewikenfreundlich sein. Es ist aber ganz etwas anderes, ob es für unser Komitee ratsam wäre, den direkten Kampf gegen den Bolschewismus auf seine Fahne zu schreiben. Ich meinerseits bestreite das, nicht nur weil das eben doch „Politiktreiben“ hieße, sondern auch, weil wir uns dadurch ganz überflüssige Schwierigkeiten selber schaffen würden. Einstweilen hege ich nämlich die Hoffnung, daß eine schriftliche Propaganda des Unionsgedankens durch Zeitschriften und Bücher in der Ukraine auch während des Bolschewiken-Regiments möglich sein dürfte. Diese Vorarbeit für die Missionäre ist aber unmöglich, sobald wir als ausgesprochene Feinde der Bolschewiken auftreten. Gelingt es uns aber, den Unionsgedanken zu fördern und schließlich durchzuführen, so gibt es nichts, was mehr im Stande wäre, den Bolschewismus zu überwinden“ (Wien, 11. VI. 1923). Die ideologische Diagnose, daß Bolschewismus und Kirchenunion in einer gegensätzlichen Opposition sind, war richtig; die Hoffnung aber daß unter dem bolschewistischen Regiment eine schriftliche Propaganda des Unionsgedanken in der Sowjet-Union möglich sei, wurde durch die geschichtliche Entwicklung als unrichtig erwiesen. Dennoch wir müssen erwägen, daß es sich um die Jahre 1922/23 handelt, in welchen das Abendland, was den Bolschewismus betrifft, noch in vielen Hinsichten im Unklaren war.

VII. Neben den Beschuldigungen die das Programm betreffen, wurden auch zahlreiche Beschuldigungen gegen verschiedene Mitglieder des Komitees ans Licht gebracht. Man hat vor allem gegen den Präsidenten P. von Galen gehetzt. Er wurde als „ausgesprungener Mönch“ gestempelt, der ohne Erlaubnis seiner Oberen außer dem Kloster lebe und wirke, obgleich er diese Mission von seinem Obe-

³⁵ Die entsprechende Stelle lautete: „Le Comité Religieux Ukrainien est, en égard tant à sa durée qu'au nombre de ses membres, une société illimitée pour encourager les aspirations du peuple ukrainien à l'indépendance au point de vue religieux et pour fortifier la foi et relever le moral en Ukraine, avec ce but final de parvenir à l'Union de l'Eglise Ukrainienne avec l'Eglise Catholique. Pour obtenir cet idéal il est avant tout requis que le Comité aie une attitude complètement neutre et d'entente envers les partis de toutes nuances de l'Ukraine ainsi qu'envers les Etats voisins de la Grand Ukraine. C'est pourquoi toute immixtion dans la politique, quelque'elle soit, est exclue“. „En conséquence, le Comité prie Mrs. les Professeurs de bien vouloir s'abstenir dans leurs discours de toute invective contra le Bolchévisme, de Polonisme etc... et de ne baser leurs appréciations sur les conditions de l'Ukraine que sur la réalité des fait“. Vgl. *Aperçu de l'action...*, Vienne, novembre 1922.

ren, dem Prior von Emaus, Prag, aufgetragen bekam, und „P. Prior selbst Ehrenmitglied des Komitees“ war (Prag, 1. IX. 1922). Am 14. Oktober schrieb P. von Galen an den Metropolit Szeptyckyj: „der Gedanke ‘um des Namen Jesu willen Schmach zu leiden’ ist ja geradezu begeisternd, zumal wenn ich dadurch gewürdigt werde, an den Leiden, Mühen und Verfolgungen Eurer Excellenz ein klein wenig teilzunehmen“ (Dinklage, 14. X. 1922). Selbstverständlich auch wurde P. von Galen beschuldigt, Politik zugunsten der Ukraine zu treiben; und doch war eine solche Politik schon programmatisch durch den § 11 der Statuten ausgeschlossen; aber „das persönliche Ungemach war für ihn bedeutungslos“ (Wien, 31. I. 1923). Es wurden auch in Rom bei Abt Primas von Stotzingen Schritte unternommen, um P. von Galen der Präsidentschaft zu entheben und ihm eventuell eine Neugründung in Polen anzuvertrauen. Es erschienen auch inzwischen in der Wiener Presse Artikel gegen P. von Galen und das Komitee überhaupt. Um allen diesen Beschuldigungen entgegenzuwirken wandte sich Generalmajor von Vorner an den Wiener Erzbischof Kardinal Piffl, an den Metropolit Szeptyckyj und an andere Persönlichkeiten in Rom mit der Eingebung, dem P. von Galen eine „höhere kirchliche Würde zu verleihen“ (Wien, 4. II. 1923), und zwar „P. Galen zum Titularbischof zu machen . . . mit dem Auftrage für die in Wien weilenden Emigranten (Ukrainer und Russen) zu wirken“ (Rom, 16. VI. 1923). P. von Galen sollte nämlich Titularbischof beim Erzbischof von Wien werden. Leider hatte diese Eingabe keine weitere Folge und P. von Galen blieb bis zu seinem Tode im Jahre 1949 ein einfacher Benediktinermönch.

Außer P. von Galen wurde auch Generalmajor von Vorner angegriffen. Es wurde ihm vor allem vorgeworfen, er lebe im Ehebruch, obgleich er „mit seiner Frau in der glücklichsten Ehe lebte“, wie P. von Galen bezeugte (Prag, 1. IX. 1922). Diese verleumderische Nachricht wurde in Wien und Rom verbreitet. Darüber schrieb Generalmajor von Vorner einen heftigen Brief an den Wiener Nuntius, worin er sich mit sehr scharfen Worten rechtfertigte. Seine heftigen Worte machten keinen guten Eindruck auf den Nuntius Marchetti, der dem Komitee gegenüber unter den polnischen Einflüssen vorgekommen war. Außerdem wurde M. Vorner der Vorwurf vorgebracht, er beabsichtige unter dem Mäntelchen des Komitees Geschäfte zu machen und dazu gründe er gerade eine „österr.-ukrainische Handels- und eine Transportgesellschaft“ (Dinklage, 14. X. 1922).

Außerdem wurden noch durch die polnischen politischen Kreise P. Josaphat Jean und Herr Biberowytsch angegriffen. Dazu wurde auch noch Prof. Rudnyckyj³⁶ einbezogen. Über diese Männer beklagte sich der polnische Gesandte Graf Lasocki beim österreichischen Bun-

³⁶ Es handelte sich um den bekannten ukrainischen Wissenschaftler Stephan Rudnyckyj.

deskantzler und bei dem Wiener Nuntius Marchetti. Um auf die Beschuldigungen zu antworten, schrieb P. von Galen an den Metropolit Szeptyckyj folgendes: „P. Jean sei nicht nur ein Anhänger Euer Excellenz (so beschwerte sich der polnische Gesandte), sondern auch ein politischer Agitator, der im Sommer auf dem hiesigen demokratischen Kongreß eine Hetzrede gegen die Polen gehalten habe und vor kurzer Zeit eine Hetzpredigt bei einem Trauergottesdienst ‘für vier ukrainische hingerichtete Verbrecher’. Die Predigt hat bekanntlich P. Bonne gehalten, über die Rede im Sommer weiß ich nichts, wahrscheinlich ist auch hier die polnische Mitteilung ebenso unrichtig. Biberowytsh soll sich irgendwie schriftstellerisch gegen Polen betätigt haben, er sei jetzt im Komitee ‘aktiv tätig’.“ Und doch betätigte sich Biberowytsh im Komitee seit längerer Zeit nicht mehr. „Prof. Rudnicki ist kein Komiteemitglied und war es nie. Er wird als hervorragender Kenner der ukrainischen Geographie vielleicht einige Vorlesungen in unserem Universitätskurs halten. Er lebt als von der tschechischen Regierung besoldeter Professor der ukrainischen Universität in Prag. Sonst nennt das Mémoire keine Namen, spricht nur im allgemeinen von politisch belasteten Persönlichkeiten, die im Komitee wären . . .“ (Wien, 17. I. 1923).

Trotz dieser böswilligen Verleumdungen, um das große Ziel der Kirchenunion der Ukraine nicht zu verunmöglichen, wurden auch diesmal Opfer gebracht. P. Jean und Prof. Biberowytsh mußten aus dem Komitee austreten. Die ganze Situation schildert P. von Galen dem Metropolit Szeptyckyj folgendermaßen: „Der Cardinal (Piffl) riet mir, einerseits um unserer Regierung (Österreich), die dem Komitee äußerst wohlgesinnt ist, zu zeigen, daß wir ihre Situation nach Möglichkeit erleichtern wollen, andererseits um den Polen den letzten Vorwand zu Stänkereien zu entziehen, ich möchte den P. Jean und Prof. Biberowytsh bitten, formell aus dem Komitee auszutreten, in der Sache würde ja dadurch garnichts geändert. In diesem Sinn habe ich mit P. Jean gesprochen, der in seiner rührenden Bescheidenheit und Selbstlosigkeit sofort dazu bereit war. Morgen werde ich mit Biberowytsh reden . . . Schließlich kommt ja alles darauf an, daß die große Sache gefördert wird“ (Wien, 17. I. 1923). Es waren dies aber nur temporäre Maßnahmen. Ganz gründliche Maßnahmen mußten vorgenommen werden, um doch das große Werk zu retten.

VIII. Inmitten also aller dieser Schwierigkeiten taucht die rettende Idee der *Catholica Unio* auf. Durch die Aufopferung des gehaßten ukrainischen Namens und die Erweiterung der programmatischen Basis entstand die Idee der *Catholica Unio*. Alfred Felbinger hat in seinem Artikel: „Die Anfänge der *Catholica Unio*“³⁷ die ganze Geschichte ein bischen vereinfacht. Er

³⁷ Vgl. In „*Catholica Unio*“, Freiburg, September 1950, Nr. 3, S. 81—88.

schreibt: „Mitten im Kriege also schon war die kostbare Reliquie der Ukrainer, der Leib des heiligen Josaphat, nach Wien gekommen. Er war ein Vorbote... Das bolschewistische Rußland hatte zunächst keinen Platz für die Christen: es haßte die zaristische Staatskirche und es verfolgte die unierten Ukrainer. Zu Zehntausenden strömten Russen und Ukrainer nach dem Westen: Wien, Berlin und Paris wurden die größten Zentren dieser ersten russischen Emigration. Nicht genug konnte P. Augustin das „goldene Wiener Herz“ loben, das trotz der großen Not nach dem Zusammenbruch sich doch nicht den „Galiziern“ verschloß. P. Augustin begab sich auf Bettelreisen, organisierte Hilfskomitees, gewann Minister, Kardinäle und Erzbischöfe in den europäischen Hauptstädten des „Westens“ als Protektoren. 1920 reiste er nach Holland und in die Schweiz, 1921 zweimal in die Schweiz, dann nach Paris und Rom und schließlich — im November — das erstemal in die USA.

„Dazwischen organisierte P. Augustin in Wien selbst in den Jahren 1919 und 1920 Hilfswerke für die zahlreichen ukrainischen Flüchtlinge, besonders für die Studenten. Er gewann den damaligen Erzbischof von Wien, Kardinal Piffl, sowie dessen einstigen Nachfolger, damals Universitätsprofessor Dr. Innitzer, zur Hilfe für sein Werk. Als Pater Augustin in den Jahren 1921 und 1922 an der damals von den Seckauer Benediktinern betreuten Herz-Jesu-Pfarre in Graz wirkte, behielt er trotzdem die Leitung seiner Wiener Hilfswerke bei. Bereits 1921 wurden diese einzelnen Hilfswerke von ihm fest organisiert und als „Ukrainisches Religionskomitee“ errichtet. In einem diesbezüglichen Memorandum konnte P. Augustin mitteilen, dass der Lemberger Metropolit Graf Szeptycki das Ehrenpräsidium des Komitees angenommen habe.

„Von diesem Hilfskomitee für die Ukrainer war es nur mehr ein Schritt bis zur Gründung der „**Catholica Unio**“. Schon im August 1923 teilte der damalige Sekretär der Orientalischen Kongregation, Kardinal Tacci, dem P. von Galen mit, dass die von Kardinal Piffl kürzlich bestätigte Vereinigung zur Rückführung der Ukrainer nunmehr „Catholica Union“ genannt werden könne“.³⁸

In der Erzählung von Felbinger scheint die Sache sehr einfach: „es war nur mehr ein Schritt bis zur Gründung der „**Catholica Unio**“. Wir möchten nun gerade diesen Schritt ein bischen näher betrachten.

IX. Wie wir schon oben gesehen haben, hatte das „Ukrainische Religionskomitee“ sehr viele Schwierigkeiten verschiedener Natur gehabt, sowohl von der programmatischen Seite als auch von Seite der Mitgliedschaft. Es wurden verschiedene Vorkehrungen getroffen, um doch seine segensreiche Arbeit fortsetzen zu können. Alles aber zeigte sich ungenügend angesichts der politischen Interessen der

³⁸ A. Felbinger, *Die Anfänge der Catholica Unio*, a. a. O., S. 85.

ukrainischen Nachbarn. Nun sollten ganz gründliche Massnahmen unternommen werden. Man versuchte zuerst die ganze katholische Kirche samt ihrem Haupte, dem Papste, als Garanten für das Komitee zu stellen. Schon am 24. April 1923 erwähnte P. von Galen das 300-jährige Jubiläum vom Märtyrertode des Hl. Josaphat, welches in ganz Frankreich feierlichst begangen werden sollte (Paris, 24. IV. 1923). „Nach meiner Ansicht — schreibt P. von Galen an den Metrop. Szeptycky — muss es mit der grössten Feierlichkeit begangen werden, möglichst in der ganzen kath. Welt, u. zwar gerade unter Bezugnahme auf die erstrebte Union des ukrainischen Volkes mit Rom. Daher wäre eine Enzyklika des hl. Vaters ausserordentlich wünschenswert, — wie dies auch Mr. Paris in seinem Schreiben an Eure Excellenz angeregt hat — darin müsste die Union der Ukraine mit der Kirche dem Gebet und dem Opfersinn aller Katholiken empfohlen und wenn möglich die Tätigkeit unseres Komitees lobend erwähnt werden. Letzteres würde uns in allen Ländern die Wege öffnen und die Arbeit wesentlich erleichtern“ (Prag, 3. VI. 1923). Die Enzyklika erschien am 12. November 1923.³⁹ Die heilige Sache der Union wurde dringlichst dem Gebete der katholischen Welt empfohlen. Alle Völker, und vor allem die slawischen, wurde zur Einheit und Liebe aufgerufen. Über das „Ukrainische Religionskomitee“ wurde nichts gesagt, denn damals, in November, war die Sache nicht mehr aktuell. Im September 1923 war nämlich schon daraus die **Catholica Unio** entstanden.

Es wurde auch ein Vorschlag gemacht, das „der Präfekt der Congregatio orien. (Eminenz Tacci) das Protektorat unseres Komitees übernehme“ (Generalmajor Vorner, Wien, 4. II. 1923). Die Anregung stammte von P. von Galen, wie dies der Autor des Briefes bezeugt. Die Orientalische Kongregation aber hatte nur das Komitee gutgeheissen, welche Gutheissung dem Komitee an Beschuldigungen nichts ersparen konnte, wie wir es oben gesehen haben. Darum wurde der letztmögliche Schritt getan, der Schritt zur „**Catholica Unio**“.

Am 22. Juni 1923 legte P. von Galen diese Angelegenheit dem Metrop. Szeptycky folgendermaßen vor: „Nun möchte ich Euer Excellenz noch eine wichtige Frage zur geneigten Erwägung und Entscheidung unterbreiten. Von verschiedenen Seiten wird mir nahegelegt, den Namen unseres Komitees zu ändern, etwa in „Katholisches Unionskomitee“. Begründet wird dieser Antrag damit, daß die mit dem Komiteenamen verbundene nationale Bezeichnung eben leicht den Eindruck erweckt, daß es sich um Förderung nationaler Aspirationen, somit um Politik handele. Dies vermuten sogar Leute,

³⁹ Vgl. *Acta Apostolicae Sedis*, Bd. XV, 573—582, Nr. 12. A. G. Welykyj, *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Bd. II, S. 534—540, Nr. 1077.

die dem Komitee sehr wohlgesinnt sind; z. B. hat Seipel unserem dortigen Gesandten Eichhoff gesagt, es sei 'zweifelloos eine politische Sache'. Darum ist mir auch von einer Seipel sehr nahestehenden Seite der Wunsch nach Namensänderung ausgesprochen worden. Desgleichen aber auch u. a. von ukrainischer Seite. Vor einigen Tagen war eine Frau, Dr. Blaschowska, bei mir — sie ist Doctor juris der Petersburger Universität, ihr Mann von den Bolschewiken ermordet — sie will mit ihrer Tochter katholisch werden. Sie steht in enger Fühlung mit den Ukrainern in Bessarabien, wo eine große Strömung für die Union ist. Die dortigen Ukrainer würden aber, so sagte sie, mit einem 'Ukrainischen Religionskomitee' nicht in Fühlung treten können, weil sie sich der Verfolgung durch die Rumänen aussetzen würden. Gestern wieder waren zwei russische Herren bei mir, um mir im Namen eines in Berlin gegründeten Komitees 'Zur Vereinigung der orientalischen mit der katholischen Kirche', an dessen Spitze der letzte Präsident des 'Heiligen Synod' steht, zu erklären, daß dieses Komitee sich gänzlich dem unsrigen unterstellen wolle und Direktiven für ihre Tätigkeit von uns erwarte. Die Herren sprachen in begeisterter Verehrung von Euer Excellenz, dessen Name in Rußland wie ein Programm wirke.⁴⁰ Sie waren der Meinung, daß man einstweilen sofort mit der praktischen Unionsarbeit in der russischen Emigration in Berlin, Paris und in Serbien anfangen solle. Aber auch sie baten um Namensänderung unseres Komitees, weil sonst die Arbeit unserer Führung viel schwieriger sei. Auch von bulgarischer Seite hat man sich bereits an uns gewendet; man sagte, daß die neue Regierung dem Unionsgedanken günstig sei —, darum möchte unser Komitee sein Programm ausdehnen... Dies alles möchte ich Euer Excellenz unterbreiten, indem ich selbstverständlich die Entscheidung ganz allein von Euer Excellenz erwarte. Vielleicht hätten Euer Excellenz die Güte, falls Sie sich für die Namensänderung entschließen, dazu gleichzeitig die Genehmigung bzw. Gutheißung derselben durch die Congregation der oriental. Kirchen zu erwirken. Allerdings wäre ich für eine möglichst baldige Entscheidung sehr dankbar. Einsiedeln ist im Begriffe, eine großzügige Propaganda für unser Komitee in der Schweiz zu entfalten; wir selbst wollen eine große schriftliche Propaganda in Südamerika organisieren. Mit beiden warten wir, bis Eure Excellenz bezüglich des Namens unseres Komitees die Entscheidung getroffen haben. Kardinal Piffel will wegen der Verleihung von Ablässen an die Congregation herantreten; auch das geschieht besser erst, nachdem die Entschei-

⁴⁰ Vor allen seit seiner Gefangenschaft im Jahre 1914—1917. Metropolit Szeptyckyj, im Jahre 1917 durch die Provisorische Regierung befreit, hielt sich noch einige Zeit in Rußland auf und organisierte die Russische Katholische Kirche, an deren Spitze er Leonidas Fjodoroff stellte. Damals hielt er die erste russische katholische Synode in St. Petersburg, die verschiedene Bestimmungen über die Missionsarbeit erließ.

dung über den Namen des Komitees vorliegt. Somit bitte ich ehrerbietigst um möglichst baldige Mitteilung, was Eure Excellenz diesbezüglich beschließen, da wir bis dahin mit allen größeren Arbeiten warten müssen“ (Wien, 22. VI. 1923). In einem Postskript an denselben Brief setzt P. von Galen hinzu: „Kardinal Piffl ist ebenfalls mit jeder Entscheidung Euer Excellenz einverstanden“ (ebend.). Zwei Tage später wieder berührt P. Augustin diese wichtige Frage: „Was die eventuelle Namensänderung unseres Komitees betrifft, so bitte ich überzeugt zu sein, daß mir persönlich Angriffe wegen des ukrainischen Namens ganz gleichgültig sind. Es fragt sich einzig und allein, ob die Namensänderung unserem großen Ziel dienlich sein würde oder nicht. Dies können aber nur Euer Excellenz entscheiden. P. Jean sagte mir gestern er sei mit einer Änderung einverstanden. Aber es fragt sich, ob wir nicht Sympathien bei den Ukrainern verlieren. Ich kann das alles, wie gesagt, nicht beurteilen. In der Arbeit für die Ukrainer würde natürlich nichts geändert. Sollten Euer Excellenz sich für die Änderung in „Katholisches Unionskomitee“ oder ähnlich entscheiden, so bitte ich gütigst zu veranlassen, daß die Kongregation ihre Gutheißung auch auf das Komitee unter diesem Namen wiederholt. Sodann wäre ich für möglichst rasche Entscheidung dankbar, da wir mit verschiedenen Arbeiten darauf warten müssen“ (Wien, 24. VI. 1923. Die Entscheidung des Metropoliten Szeptycky wurde schnell getroffen: die war für Namensänderung. Der große Metropolit sah die Tragweite dieser Änderung für die Sache der Union selbst, und hat ohne zu zögern in seinem Namen und im Namen des ukrainischen Volkes „ja“ gesagt zum Entstehen der „Catholica Unio“. ⁴¹ Im September kam auch eine wiederholte Gutheißung der Orientalischen Kongregation, und so kam mit diesem Herbstmonat 1923 für das Ukrainische Religionskomitee die Ablösung und die schon früher geplanten Arbeiten, was Schweiz und Amerika betrifft, wurden nunmehr als Arbeiten der Catholica Unio in die Annalen eingeschrieben.

* * *

Aus unserer Schilderung geht die entscheidende Rolle des „Ukrainischen Religionskomitee“ beim Entstehen der „Catholica Unio“ klar hervor. Mehr noch: mit Recht können wir sagen, es handelt sich um eine und dieselbe Sache unter zwei verschiedenen Namen: Unio Ucrainica Religionis — Catholica Unio.

⁴¹ Über die Tätigkeit des Ukr. Religionskomitees berichtete auch die spanische Presse: „El Debate“ (1923), Nr. 4270, 4305; „El Universo“ (1923), Nr. 9621, 9623; Schweizer Presse etwa um dieselbe Zeit; es erschienen auch Artikel in der Wiener Presse, die dem Komitee feindlich eingestellt waren; von ukrainischer Seite berichtete über die Tätigkeit des Ukrainischen Religionskomitee die Lemberger ukrainische priestertliche Zeitschrift „Nyva“ (1923), Nr. 4. In der Tagespresse dieser Zeit sind viele Berichte über dieses Komitee zu finden.

Любомир Винар

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН

Біо-бібліографічні матеріали

В 1955-ому році українські наукові інституції, громадські установи й увесь український загаль на еміграції відзначили Ювілей 35-літньої наукової праці одного з передових, сучасних українських істориків — проф. д-ра Олександра Оглоблина.

Життєвий шлях нашого історика не був устелений рожами. Зокрема жорстока підсоветська дійсність 1930-ох років скувала на цілий ряд років творчого духа достойного ювілята. Не зважаючи на те, проф. О. Оглоблін видержав удари невдячної долі й до сьогодні вповні присвячується історичним дослідом України. З короткого життєпису читачі довідаються про невсипущу працю нашого вченого. Ми свідомі, що цей біографічний нарис є надто стислий, проте віримо, що він і бібліографія спричиняться до появи обширної монографії про життя і творчість Ювілята.

Наша бібліографія поділена на дві основні частини: а) друковані праці, б) праці, що залишаються в рукопису. Перша частина охоплює понад двісті назв і вона являється повним списком друкованих праць проф. О. Оглоблина.¹ Натомість друга частина не охоплює усіх недрукованих праць. Зокрема сюди не включено численних наукових записок, пов'язаних з консультуванням проф. О. Оглоблином кількох археологічних експедицій ВУАН в 1935—1937 роках, а також низку дрібних праць. Рівно ж не згадано тут про редакційну працю проф. Оглоблина.

Багато праць проф. Оглоблина не могли побачити світу в советських умовах. Частина їх загинула в архівах наукових установ і видавництв УРСР, децю втрачено було під час останньої війни та еміграції. Лише деякі, важливіші праці збереглися в архіві автора.

¹ На жаль, через брак деяких советських видань у вільному світі, не вдалося подати докладніші бібліографічні довідки.

Але ті праці, що були надрувані в УРСР, не завжди могли дійти до читача. Приміром, «Нариси з історії капіталізму на Україні», видані р. 1931, не пішли в продаж, а «розподілялися (по наукових бібліотеках) закритим розпорядком», що фактично визначало заборону книги (незабаром вона була й формально заборонена, разом з іншими працями проф. Оглоблина).

Ще більше нещастя стрінуло одну з головніших праць проф. Оглоблина — «Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика» (ст. 284). Ця книга була майже цілком видрукована в 1931 р., як спільне видання ВУАН і Державного Видавництва України. Але весь наклад був знищений большевицькою цензурою так, що зберігся лише один авторський коректурний примірник.

Відзначаючи Ювілей проф. Олександра Оглоблина виданням бібліографії його наукової творчості, бажавмо Достойному Ювілятові многих-многих літ творчої праці в найбільш відповідальній і почесній царині науки — в дослідях історії власного народу.

Л. В.

Життєвий шлях Олександра Оглоблина

Олександр Петрович Оглоблин народився 24-го листопада (ст. ст.) 1899 р. в Києві. Його батько — нащадок козацького роду Новгород-Сіверського повіту на Чернігівщині, а мати, народжена Лашкевич, походила зі старого шляхетського-старшинського роду.¹ Отже виховувався малий Олександр під впливом фамільних традицій, а душа його ще з ранніх юнацьких років пройнялася любов'ю і пієтизмом до української старовини. В Києві Олександр Петрович закінчив зі золотою медаллю III гімназію та записався на історично-філологічний факультет Київського Університету св. Володимира. Він студіює в проф. М. Довнар-Запольського, проф. С. Голубева, проф. Т. Смирнова, проф. В. Пархоменка та інших істориків.

В 1919-му році Олександр Петрович кінчає університетські студії й починає педагогічну діяльність в середніх школах Києва, викладаючи історію і українознавство. В цьому самому році він стає членом Історично-Етнографічного Т-ва («Кружка») при університеті св. Володимира.

В кінці 1920-го року обирають Олександра Петровича професором Київського Археологічного Інституту на кафедрі історії економічного побуту України, а в 1921 р. доцентом кафедри історії України Київського Університету, що досі звався Вищим Інститутом Народної Освіти ім. М. Драгоманова. В роках 1922—1943²

¹ Лашкевичі були знані меценатами української культури. Олександр Степанович Лашкевич — родич матері О. Оглоблина, був редактором — видавцем «Київської Старини».

² В роках 1932—38 був позбавлений кафедри з політичних причин.

Олександр Петрович був професором Київського Інституту Народної Освіти, згодом Київського Державного Університету на кафедрі історії України. Рівночасно він був професором Київського Інституту Народного Господарства на кафедрі історії народного господарства України (1927—1930), а в роках 1938—1940 професором Одеського Державного Університету на кафедрі історії України.

В 1926-му році в Одесі Олександр Петрович прилюдно оборонив дисертацію **«Передкапіталістична фабрика на Україні»** (головні офіційні опоненти — проф. М. Слабченко й проф. Є. Загоровський) й одержав науковий ступінь доктора історії української культури. Того ж року Олександр Петрович почав працювати в Українській Академії Наук при кафедрі акад. Д. І. Багалія, спочатку, як позаштатний науковий співробітник, а з 1929 року, як керівничий Комісії Соціально-Економічної Історії України 18—19 ст. Тоді ж він був обраний дійсним членом Історичного Товариства Нестора-Літописця при ВУАН і Археографічної Комісії ВУАН. В Академії Наук Олександр Петрович працював далі, як старший науковий співробітник, до 1943 року, послідовно — в інститутах Історично-Археографічному (1933—1934), Історії Матеріальної Культури (1935—1937) й Історії України (1937—1943).³

Року 1926 проф. О. Оглоблина обирають дійсним членом Одеської Науково-Дослідчої Катедри Історії України і дійсним членом Харківської Науково-Дослідчої Катедри (згодом Інституту) Історії Української Культури ім. акад. Д. Багалія. В 1927 році Олександр Петрович був обраний дійсним членом Інституту Економіки РАНІИОН у Москві по секції історії народного господарства. Того ж року він був обраний дійсним членом Одеського Наукового Товариства при ВУАН.

В 1930-ох роках проф. О. Оглоблин працює інтенсивно в музеях та архівах. І так в 1931—32 рр. він був заступником директора по науковій частині Всеукраїнського Історичного Музею в Києві, а в 1932—33 рр. директором Всеукраїнського Центрального Архіву Стародавніх Актів у Києві. Слід зазначити, що в 1932 році проф. О. Оглоблин очолював Поліську Експедицію ВУАН і Всеукраїнського Історичного Музею, завданням якої було дослідження стародавніх промислових закладів на Правобережному Поліссі. В Роках 1936—37 Олександр Петрович був науковим консультантом археологічних експедицій ВУАН в Городську, Вишгороді й Києві. В 1938—41 рр. він був дійсним членом Українського Науково-Дослідчого Інституту Педагогіки в Києві. На початку 1941 р. Олександрові Петровичеві був наданий ступінь доктора історичних наук (без захисту дисертації).

³ З перервами в 1934—1935 і в 1937 рр. (з політичних причин).

Того ж року закінчується етап праці проф. О. Оглоблина під советською владою. Гадаємо, що не треба згадувати про всі колюди, що заважали українському історикові в умовах жорсткої советської дійсности. Зокрема в 1930-их роках вже не було ніякої свободи історичного досліду — все було встиснене в рамці «марксісько-ленінської ідеології» й советського політичного диктату, під яким мусіли писати українські історики.

Лише в 1941 р., з вибухом німецько-советської війни, перед проф. О. Оглоблином відкрились нові обрії науково-дослідної праці. Але тогочасне життя вимагало іншого. У вересні-жовтні 1941 р. Олександр Петрович був головою Міської Управи Києва. Тоді ж його було обрано членом Української Національної Ради в Києві. Року 1942 проф. О. Оглоблин був директором Музею-Архіву переходової доби м. Києва, а в 1942—1943 рр. — керівником Історично-Філологічної Секції Київського Будинку Вчених. Згодом проф. О. Оглоблин вповні присвячується науковій праці. В 1942 р. його обирають дійсним членом Українського Історично-Філологічного Товариства у Празі. Восени р. 1943 Олександр Петрович переїздить до Львова, де провадить наукову роботу в Історичній Комісії Наукового Товариства ім. Шевченка. Св. п. Митрополит Андрей Шептицький плянував тоді створити Церковно-Археологічну Комісію, якій хотів передати свої архівні матеріали й до тої праці запросив проф. О. Оглоблина та доручив йому скласти статут Комісії. Военні події не дозволили на здійснення у Львові ⁴ концепції св. п. Митрополита. Прийшла евакуація. Олександр Петрович, запрошений на професора Українського Вільного Університету, переїздить на весні р. 1944 до Праги, де працює до квітня 1945 р.

По другій світовій війні, в 1945—1951 рр., проф. О. Оглоблин продовжує свою академічну й наукову діяльність в Німеччині (Баварія). Він є звичайний професор Українського Вільного Університету в Мюнхені і ці обов'язки виконує до цього часу. В 1949—50 рр. він був членом Сенату й продеканом Філософічного Факультету УВУ. В 1946—1951 рр. Олександр Петрович був професором Української Православної Богословської Академії в Мюнхені і членом Сенату Академії. В 1947 р. проф. О. Оглоблин був обраний дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, в 1948 р. дійсним членом Української Вільної Академії Наук (де він працював ще з 1946 р.). Від 1946 року він являється заступником голови Церковно-Археологічної Комісії при Апостольській Візитатурі в Мюнхені, а від 1949 р. заступником голови Українського Історично-Філологічного Товариства (бувше Празьке). Проф. О. Оглоблин був директором Науково-Дослідного

⁴ Комісія почала працювати 1946 р. при Апостольській Візитатурі в Мюнхені.

Інституту УВАН (з 1947 року), керівником відділу Генеалогії Українського Науково-Дослідчого Інституту Родознавства та Знаменознавства (з 1947 року), дійсним членом Українського Чорноморського Інституту (з 1943 року).

Року 1951 проф. О. Оглоблин переїздить до ЗДА, де продовжує свою працю українського історика. Від 1951 р. він є головою Історичної Секції УВАН у ЗДА. Від 1953 р. Олександр Петрович очолює Чорноморську Комісію УВАН у ЗДА.

Проф. О. Оглоблин є членом Редакційного Комітету «Енциклопедії Українознавства» й редактором її Історичного відділу. В 1953 р. проф. О. Оглоблина обирають дійсним членом Académie Internationale Libre des Sciences et des Lettres в Парижі. Водночас проф. Оглоблин не припиняє своєї академічної праці. З 1951 р. він — Голова Іспитової Комісії Філологічного Факультету УВУ в ЗДА.

Головні досліді проф. О. Оглоблина присвячені проблемам історії України (політичної, економічної, культурної, церковної) XVI—XIX ст., а також українській історіографії та джерелознавству й українській генеалогії.

В історичних студіях проф. О. Оглоблин користувався в основному аналітично-синтетичною методою, що у висліді давала повний образ досліджуваного історичного явища-події. В основі його дослідів лежить віднайдення та інтерпетація історично-наукової правди. Під цим оглядом праці проф. О. Оглоблина являються яскравим прикладом історичного об'єктивізму. Олександр Петрович заступає погляд, що історик покликаний досліджувати певну епоху та зрозуміти її розвоєві тенденції, а не осуджувати її діячів та їхні ідеї в світлі нашої доби. Проте, історична метода досліді проф. О. Оглоблина вимагає окремої студії.

Окремою сторінкою життя проф. О. Оглоблина являється його педагогічна діяльність, як професора Українських Університетів. Його розуміння студентської молоді й праця над вирощенням кадрів українських істориків має непроминальне значення для розвитку української культури.

Під сучасну пору проф. О. Оглоблин досліджує історію української держави в XVII і XVIII століттях. Не зважаючи на надірване здоров'я і непригожі обставини до наукової праці, проф. О. Оглоблин вповні присвячується досліді історичної правди України.

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

ЗА 1919—1957 рр.

Пояснення бібліографічних скорочень.

АН — Академія Наук.

Analecta OSBM — Analecta Ordinis S. Basilii Magni.

The Annals УВАН — The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.

ББПА — Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії.

ВУАН — Всеукраїнська Академія Наук.

ВЗІНО — Всеукраїнський Заочний Інститут Народної Освіти.

ДВОУ — Державне Видавниче Об'єднання України.

ДД — Державницька Думка.

ЕУ I або II — Енциклопедія Українознавства, частина 1 або 2.

ЗІАІ — Записки Історично-Археографічного Інституту.

ЗІФВ УАН — Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук.

ЗНТШ — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.

КВ — Краківські Вісті.

ЛНЗб — Літературно-Науковий Збірник.

НЗб — Науковий Збірник.

НШ — Наші Дні.

НУС — Нове Українське Слово.

ПНБІ — Праці Науково-Богословського Інституту.

ПП — Пролетарська Правда.

УВУ — Український Вільний Університет.

УД — Українська Дійсність.

ЧЗб — Чорноморський Збірник.

Цкль — Циклостиль.

I.

Праці друковані

1920.

1. Київський Робітничо-Селянський Університет. — «Вісті»¹. Київ.

1923.

2. Рабочие на Топальской мануфактуре в 1771 году. — «Архив истории труда в России», кн. VI—VII. Петроград. Стор. 41—51.

1925.

3. Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине. — Гос. Издат. Украины. Киев². Стор. 270.

¹ Восени 1920 р.

² Передмова має дату 1922 року, коли книга була прийнята до друку. Рецензія проф. Д. Дорошенка — «Суспільство», Прага, 1926, ч. III—IV, стор. 171—172.

4. Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика. Гос. Издат. Украины. Киев. Стор. 232.³
5. Старовинна українська фабрика. (З приводу книги проф. М. Є. Слабченка «Организация хозяйства Украины от Хмельниччины до мировой войны. Том II. Судьбы фабрики и промышленности в Гетманщине в XVII—VIII стол.», Одеса, 1922). «Червоний Шлях», VIII (29). Харків. Стор. 91—100.

1926.

6. До питання про автора Літопису Самовидця. «Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук», кн. VII—VIII. Київ. Стор. 181—196.
7. М. Є. Слабченко. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. Т. I. ДВУ. 1925. Стор. VIII + 318. (Рецензія). «ЗІФВ УАН», кн. VII—VIII. Київ. Стор. 560—571.
8. Архів Київ-Межигірської фабрики. «ЗІФВ УАН», кн. IX. Київ. Стор. 332—42.

1927.

9. Транзитний торг України за першої половини XIX сторіччя. ВУАН. Київ. Стор. 48.
10. Справа Дараганенка (1728—29 рр.) «ЗІФВ УАН», кн. X. Київ. Стор. 299—303.
11. До історії будничької промисловости України за часів Хмельниччини. «ЗІФВ УАН», кн. X. Київ. Стор. 303—310.
12. Вадим Модзалевський, Гути на Чернігівщині (Monumenta et Fontes artis ucrainicae. Fontes v. I). Київ, 1926. УАН. Стор. 191. (Рецензія). «ЗІФВ УАН», кн. X. Київ. Стор. 369—375.
13. Транзитний торг України за першої половини IX сторіччя. «ЗІФВ УАН», кн. XII, XV. Київ... XII ст. 234—252, XV-ст. 166—195.
14. В. А. Фесенко, К истории возникновения города Луганска («Радянська Школа», 1926, жовтень, стор. 85—100); Його ж таки, К истории возникновения г. Луганска (ibid., 1927, III, 104—120); — Його ж таки, Художественное литье на старом Луганском литейном заводе (ibid., 1927, VI—VII, 93—100). (Рецензія). «ЗІФВ» ВУАН, кн. XV. Київ. Стор. 257—260.
15. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року. «Ювілейний Збірник на пошану акад. Д. І. Багалія», т. I. ВУАН. Київ. Стор. 720—744.

³ Рецензія проф. М. Слабченка. «Записки Історично-Філологічного Відділу» УАН, VII—VIII, стор. 557—560. Київ, 1926.

16. Бібліотека Волинського Ліцею. «Бібліографічні Вісті», IV. Київ. Стор. 47—59.

1928.

17. До історії Руїни.⁴ «ЗІФВ УАН», кн. XVI. Київ. Стор. 200—215.
18. До історії повстання Петра Іваненка (Петрика). «ЗІФВ УАН», кн. XIX. Київ. Стор. 226—230.
19. До історії української політичної думки на початку XVIII віку. «ЗІФВ УАН», кн. XIX. Київ. Стор. 231—241.
20. «Проф. А. П. Оглоблин, Очерки истории украинской фабрики. Мануфактура в Гетманщине. К. 1925. Стор. 270; — Його ж, Предкапиталистическая фабрика. К. 1925, Стор. 324 (sic!)⁵ (З приводу рецензії, вміщеної в журналі «Україна» за 1928, ч. I, за підписом Миколи Ткаченка). «ЗІФВ УАН», кн. XIX. Київ. Стор. 286—304.
21. Вірші Н. Поплонського р. 1691. «ЗІФВ УАН», кн. XXI—XXII, Київ, 1928 (1929). Стор. 310—317.
22. Одеське порто-франко. «Наукові Записки Київського Інституту Народнього Господарства», т. IX. Київ. Стор. 37—47.
23. Фабрично-заводські архіви України за кріпацької доби. «Архівна Справа», VII. Харків. Стор. ...⁶
24. Проблема української економіки в науковій і громадській думці XIX—XX віків. «Червоний Шлях», IX—X (66—67). Харків. Стор. 165—179.

1929.

25. Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика). ВУАН. Київ. Стор. 65.
26. Курс історії українського господарства (до XX ст.). Видання студентів Київського Інституту Народнього Господарства. Київ. Циклостиль.
27. Мазепа й повстання Петра Іваненка (Петрика). «ЗІФВ УАН», кн. XXIII. Київ. Стор. 189—219.
28. «Орлик і Петрик» (До історії повстання Петра Іваненка). «ЗІФВ УАН», кн. XXV. Київ. Стор. 301—307.
29. Мануфактура на Правобережній Україні за останньої чверти XVIII ст. Окрема відбитка з «ЗІФВ ВУАН», кн. XXVI—XXVII.⁷ Київ.

⁴ Про Михайла — Мелетія Вуяхевича -Височанського.

⁵ Справжня кількість стор. 232.

⁶ Були відбитки.

⁷ Цей том ЗІФВ ВУАН був видрукований, але в світ не вийшов і був знищений. Замість нього, був виданий, під тим же числом, інший збірник.

30. Михайло Єлисійович Слабченко. «Матеріяли до виборів нових академіків ВУАН». ВУАН. Київ.
31. Архів Бахмутських і Торських соляних заводів (XVIII ст.). «Архівна Справа», IX—X. Харків. Стор. ...
32. Бавовняна промисловість на Україні в XVIII—XIX ст. «Червоний Шлях», III (72). Харків. Стор. 117—135.
33. «Записки Одеського Наукового при УАН Товариства». Секція Соц.-Історична. Чч. I—III. 1927—1928. За ред. М. Слабченка. (Рецензія). «Червоний Шлях». VII (76). Харків. Стор. 243—249.
34. М. Яворський, Нариси з історії революційної боротьби на Україні. Т. II, ч. I. Харків, 1928. Стор. 167. (Рецензія). «Прапор Марксизму», III. Харків. Стор. 145—151.
35. Польський капітал і український ринок за першої половини XIX ст. «Прапор Марксизму», VI. Харків. Стор. 147—177.
36. Донбас в історії українського господарства. «Масовик», IX—X. Сталіне. Стор. 14—16.

1930.

37. Вірші смоленського шляхтича Н. Поплонського р. 1691 на честь Перекопського бея. «Студії з Криму». — «Збірник історично-Філологічного Відділу УАН», ч. 89. Київ. Стор. 32—38.
38. Петрик — ханський гетьман України (1692).⁸ «Студії з Криму», — «Збірник Історично-Філологічного Відділу УАН», ч. 89. Київ. Стор. 39—104.
39. Архів Шостенського порохового заводу. «Архівна Справа», I (XII). Харків. Стор. 174.

1931.

40. Нариси з історії капіталізму на Україні. Вип. I. ДВОУ «Пролетар». Харків—Київ. Стор. 174.
41. Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика. ВУАН — ДВОУ «Пролетар». Харків—Київ.⁹ Стор. 284.
42. За марксо-ленінську методологію в історичній науці. «Пролетарська Правда». Київ, 1931, I. XII.¹⁰

⁸ Сюди ввійшли розвідки :1) Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року (стор. 40—63); 2) Мазепа і Петрик (стор. 64—94); 3) Ще до історії Петрика (стор. 95—99); 4) Орлик і Петрик (100—104).

⁹ Книга, майже закінчена друком, була знищена советською цензурою.

¹⁰ Передруковано (стисло) у «Вістях» ВУАН, 1932, ч. I. (січень—лютий), стор. 44—46. (Засід. Сесії Ради ВУАН 28.—29. XI. 1931).

1932.

43. До історії порцеляно-фаянсової промисловости на Україні. «Нариси з соціально-економічної історії України. Праці Комісії Соціально-Економічної Історії України». Т. I. За ред. акад. Д. I. Багалія. ВУАН. Київ. Стор. 273—277.
44. Закавказький транзит і Україна в першій половині XIX століття. «Нариси...», як під 43. Стор. 278—293.
45. Пам'яті акад. Д. I. Багалія (1857—1932). «Україна», ч. 1—2. ВУАН. Київ. Стор. 167—170.
46. Дмитро Іванович Багалій. (Некролог). «Вісті ВУАН», ч. 2, Київ, Стор. 86—87.
47. До історії металургійної промисловости на Правобережній Україні. «Архів Радянської України», I—II. Харків. Стор. 137—152.
48. Проблема металургійної промисловости на Правобережній Україні. «ПП», ч. ... Київ.

1934.

49. Буржуазна школа Довнар — Запольського. (До генези блоку російського великодержавництва й місцевого націоналізму в українській історіографії). «ЗІАІ ВУАН», ч. I. Київ. Стор. 157—225.

1935.

50. К вопросу об исследовании местных железорудных ресурсов Правобережного Полесья УССР. «Советское Краеведение», III—IV. Москва. Стор. 51—53.

1938.

51. Київ (історичний нарис). Київ.¹¹
52. Семен Палій. «Комуніст», ч. ... Київ.
53. Семен Палій. Харків.¹²

1939.

54. Україна в часи Петра I. Академія Наук УРСР. Київ. Стор. 58.
55. Полтавская битва. Воениздат. СССР. Москва. Стор. ...
56. Шевченко і його епоха. «Пам'яті Т. Г. Шевченка. Збірник статей до 125-ліття з дня народження. 1814—1939». АН УРСР. Київ. Стор. 31—52.

¹¹ Стаття надрукована в київській газеті для дітей.

¹² Стаття була надрукована в харківському журналі для юнацтва.

57. К истории металлургии на Правобережной Украине в первой половине XIX ст. «Труды Исторического Факультета Киевского Государственного Университета им. Т. Г. Шевченка», т. I. Київ, 1939 (1940). Стор. 41—69.
58. Шевченко та його доба.¹³ Збірник Українського Науково-Дослідчого Інституту Педагогіки, присвячений Шевченкові.
59. Боротьба руського і українського народів проти шведського вторгнення в 1708—1709 рр. «Більшовик України», ч. 7. Київ. Стор. 55—65.
60. Полтавська битва. Харків.¹⁴
61. Тарас Шевченко.¹⁵ Менск.
62. М. Петровский. Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648—1654). Київ, 1939. (Рецензія) «Комуніст», ч. ... Київ.
63. (С. Білоусов, О. Оглобин, М. Петровський), Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі. «Комуніст», ч. ... Київ.

1940.

64. Західна Україна. (Історичний нарис). «Західна Україна, Збірник». АН УРСР. Київ. Стор. 9—31.
65. Боротьба російського і українського народів проти шведського вторгнення в 1708—1709 роках. «Полтавська битва. Труды Наукової Сесії Інституту Історії України, присвяченої 230-літтю Полтавської битви» АН УРСР. Київ. Стор. 21—40.
66. Боротьба старшинських угруповань на Гетьманщині в кінці XVII ст. і виступ Петрика. «Записки Історичного та Філологічного Факультетів Львівського Державного Університету ім. Івана Франка», I. Львів. Стор. 59—72.
67. А. Шестаков, Материалы для истории СССР. Часть II.¹⁶ (Рецензія). «Комуніст», ч. ... Київ.

1941.

68. Україна в кінці XVII — в першій чверті XVIII ст. АН УРСР. Київ. Стор. 282.¹⁷
69. 3. Україна в кінці XVII — на початку XVIII ст., 4. Україна в Північній війні; 5. Реформи Петра I і колоніальна політика царизму на Україні. «Історія України. Короткий курс. Під редакцією С. М. Белоусова etc.». АН УРСР. Київ. Стор. 106—118.

¹³ Заголовок статті й назва Збірника подані приблизно.

¹⁴ Стаття надрукована в харківському юнацькому журналі.

¹⁵ Стаття (назва подана приблизно) надрукована білоруською мовою в одній менській газеті.

¹⁶ Заголовок приблизний.

¹⁷ Книга в світ не вийшла.

70. К вопросу об измене Мазепы. «Историк-Марксист», V (93). Москва. Стр. 47—60.

1942.

71. Німецька колонізація на Лівобережній Україні. «Нове Українське Слово», ч. 41 (56). Київ.
72. Бернгард Рейт. «НУС», ч. ... Київ.
73. Німецькі промислові колонії на Лівобережній Україні. Німецька промислова колонія в Кременчуці. «НУС», ч. 104 (119). Київ.
74. (Без підпису). Музей — Архів переходової доби м. Києва. «НУС» ч. ... Київ.

1943.

75. Андрій Рачинський. (До історії української музики XVIII століття). «Наші Дні», IX. Львів. Стр. 6.
76. Вадим Модзалевський (1882—1920). «НД», X. Львів. Стр. 3—4.
77. (Проф. Ол. Ог-ин). В. Січинський. Юрій Нарбут. 1886—1920. Краків—Львів, 1943. Стр. 63. (Рецензія). «НД», X. Львів, Стр. 15.
78. Хто був автором «Історії Русов?» «НД», XI. Львів. Стр. 6-7.
79. До питання про місію Капніста 1791 року. (З історії українсько-німецьких взаємин). «Краківські Вісті», ч. 129 (867). Краків.
80. Німецький історик України¹⁸ «КВ», ч. 195 (933). Краків.
81. «Історія України» Худорби. «КВ», чч. 238 (976)—239 (977). Краків.
82. Тимофій Калинський. (З історії української громадської думки XVIII—XIX ст.) «КВ», чч. 293 (1031), 294 (1032). Краків.
83. Внучка двох гетьманів. «Українська дійсність», чч. 3, 4. Прага.
84. D. Antonowysch, Deutsche Einflüsse auf die ukrainische Kunst. Leipzig, 1942. (Рецензія). «УД», ч. 4. Прага.
85. D. Antonowysch, Deutsche Einflüsse auf die ukrainische Kunst. Leipzig, 1942. (Рецензія). «Нове Українське Слово», ч. ... Київ.
86. Німецькі промислові колонії на Полтавщині. «НУС», ч. 33 (351). Київ.
87. Німецькі промислові колонії на Чернігівщині. «НУС», ч. 33 (351). Київ.
88. Залізна промисловість Правобережної України. «НУС», ч. ... Київ.¹⁹

¹⁸ Про Олександра Рігельмана.

¹⁹ Передруковано в «Наступ», Прага, 1943.

89. Шкляна промисловість Правобережної України. «НУС», ч. ... Київ.²⁰
90. Експедиція берг-гауптмана фон Гельмана на Полісся. «НУС», ч. ... Київ.
91. Німецькі суконні фабрики в Коростишеві. «НУС», ч. ... Київ.
92. Німецька праця на Коростишівщині в минулому.²¹ «Коростишівські Вісті», ч. ... Коростишів.

1944.

93. Історичний архів Чорноморського Флоту. (До історії архівної справи на Україні). «Чорноморський Збірник», Одеса.²² Стор. 31—36.
94. Псевдо-Безбородько проти Лобисевича. «НД», II. Львів.
95. Михайло Грушевський. «Український Вісник», ч. 31—33 (155—157). Берлін. Стор. 7—10.
96. Михайло Грушевський. «Вояцька Слава», X—XI. (Німеччина).

1945.

97. Олесь Мизько. Як большевики руйнували українську історичну науку. Вид. Ю. Тищенко. Прага. Стор. 53.

1946.

98. Пам'ятка українського церковного малярства часів Гетьмана Івана Мазепи. «Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ», ч. 2. Мюнхен. Стор. 22—24. Цкль.
99. Проф. О. Лашкевич. Аркадій Казка. (Сторінки з історії новітньої української літератури). «Рідне Слово», XII. Мюнхен. Стор. 66—77. Цкль.

1947.

100. Українська генеалогія та її значення для історичної науки. Конспект. «Бюлетень УВАН», ч. 11—12. (Авгсбург). Стор. 21—22. Цкль.
101. Українсько-шведський союз 1708 року (Конспект). «Бюлетень УВАН», ч. 11—12. (Авгсбург). Стор. 24—26. Цкль.
102. «Історія Русов». (До століття видання: 1846—1946). (Конспект). «Бюлетень УВАН», ч. 11—12. (Авгсбург). Стор. 30—31. Цкль.

²⁰ Передруковано в «Наступ», Прага, 1943.

²¹ Назва дана німецькою цензурою. Авторська назва була: «З минулого м. Коростишева».

²² Варшава.

103. Варлаам Шишацький (1751—1820). «ББПА УАПЦ», ч. 3. Мюнхен. Стор. 28—33. Цкль.
104. Чорноморська проблема в українській політиці часів гетьмана Івана Мазепи (1687—1709). «ЧЗ», XI. Женева.²³ Стор. 27—30. Цкль.
105. Матеріяли до родословної Косачів. «Рід та Знамено», ч. 2. S. 1. Стор. 19—21. Цкль.²⁴
106. Олександр Лазаревський (1834—1902) і українське родознавство. «Рід та Знамено», ч. 4. S. 1. Стор. 20—24. Цкль.
107. Андрій Леванідов. «Арка», ч. 2—3. Мюнхен. Стор. 35—37.
108. Династична ідея в державно-політичній думці України — Гетьманщини XVII—XVIII ст. «Український Літопис», ч. 5—6 (Авгсбург). Стор. 11—19. Цкль.
109. (Без підпису). Українська мартирологія й завдання її наукового дослідження. «Завдання Української Мартирології». Науково-Дослідчий Інститут Української Мартирології (НДІ-УМ). Мюнхен. Стор. 3—11.

1948.

110. Хмельниччина й залізорудна промисловість Правобережної України. «ЗНТШ», т. 156. Мюнхен. Стор. 129—140.²⁵
111. Інститут Української Мартирології (НДІУМ). «Сьогочасне й Минуле», I. НТШ. Мюнхен—Нью Йорк. Стор. 69—70.
112. Annales de la Petit-Russie Шерера й «Історія Русов». «НЗБ УВУ в Мюнхені (ювілейне видання)», т. V. Мюнхен. Стор. 87—94.²⁶
113. Опанас Лобисевич (1732—1805). «ЛНЗБ», ч. 3. Корюген-Кіль. Стор. 3—10. Цкль.
114. Нарбут — мазепинець. Нові матеріяли до біографії Юрія Нарбута. «Арка», ч. 2. Мюнхен. Стор. 9—11.
115. «Золотий спокій». «Арка», ч. 3—4. Мюнхен. Стор. 1—5.
116. О. М. Українська історична наука в 1920-х роках. «Сучасник», I. (Новий Ульм). Стор. 76—84.
117. Михайло Грушевський. (З нагоди 50-річчя «Історії України-Руси»). «Українська Трибуна», ч. 21 (143).²⁷ Мюнхен.
118. 1709 рік. «Українська Трибуна», чч. ... Мюнхен, 1948. (7. XI. і 11. XI).²⁸

²³ Видано на еміграції в Німеччині.

²⁴ Були відбитки.

²⁵ Резюме: англійською мовою, стор. 141; німецькою мовою, стор. 142.

²⁶ Резюме: англійською мовою, стор. 224; німецькою мовою, стор. 242—

²⁷ Див. «Українська Трибуна», ч. 26 (148). Мюнхен, 1948, стор. 6.

²⁸ Передруковано в газеті «Національна Трибуна», Нью Йорк, 1951.

1949.

119. Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика). УВАН. Авґсбург. Стор. 14.
120. Ханенки. (Сторінка з історії українського автономізму 18-го ст.). Вид. Т. Омельченка — Ю. Тищенко. Кіль. Стор. 12.
121. До питання про автора «Історії Русов». «Україна», ч. 2. Париж. Стор. 71—75.
122. The Ukrainian Humanities and the Soviets.
“The Ukrainian Quarterly” vol. V, Number I. (New York). Pp. 10—19.
123. 1709 рік. «Календар „Української Трибуни” на рік 1949». Мюнхен. Стор. 17—38.
124. Хмельниччина і українська державна ідея. «Народній Календар на рік Божий 1949». Париж. Стор. 31—36.
125. Історичний обов’язок української еміграції. «Українські Вісті», ч. 61/318. Новий Ульм.
126. Історичний обов’язок української еміграції. «Наша Доба», ч. 4 (13). Париж. Стор. 21—24. Цкль.

1950.

127. Джерела. «ЕУ» I. НТШ. Мюнхен—Нью Йорк. Стор. 396—399.
128. Д. Дорошенко і О. Оглоблин, Історіографія. «ЕУ» I. НТШ. Мюнхен—Нью Йорк. Стор. 399—405.
129. Рання історія України. «ЕУ» I. НТШ. Мюнхен—Нью Йорк. Стор. 406—411.
130. До історії архіву Київської митрополії XVIII століття.
Стор. 385—392.
„Analecta OSBM“, vol. I. (VII). Fasc. 2—3. Romae.
131. Соневицький Леонід. Український єпископат Перемиської і Холмської Єпархій в XV—XVI ст. (Докторська дисертація в УВУ Мюнхен, 1948).²⁹ (Рецензія). „Analecta OSBM“, vol. I. (VII). Fasc. 2—3. Romae. Стор. 428—32.
132. Три невидані листи В. Соловйова (1887). «Україна», ч. 4. Париж. Стор. 270—276.³⁰
133. Листи Юрія Нарбута до Вадима Модзалевського. «Праці Українського Науково-Дослідного Інституту Родознавства та Знаменознавства», т. I. На чужині. Стор. 21—39. Цикль.³¹

²⁹ Праця вийшла в світ у Римі, р. 1955, 105 стор., як т. VI секції I, серії II «Записок ЧСВВ».

³⁰ Див. ще репліку «В Соловйов» в «Україні», ч. 6. Париж, 1951, стор. 496.

³¹ Були відбитки.

1951.

134. Московська теорія III Риму в XVI—XVII ст. Вид. Церковно-Археографічної Комісії Апостольського Візитатора для Українців у Західній Європі. Мюнхен. Стор. 55.
135. Western Europe and the Ukrainian Baroque an Aspect of Cultural Influences at the time of Hetman Ivan Mazepa. "The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.", v. I. № 2, (New York). Pp. 127—137.³²
136. 1) Sphragistic studies by Vyacheslav Prokopovich (a written report) ... A posthumous work edited by Professor A. Yakovliv, and summarized by Professor O. Ohloblin.
2) "Pechat" Malorossiyskaya" (The Little Russian Seal) by Vyacheslav Prokopovich ... (резюме О. Оглоблина). "Proceedings" Історично-Філософічної Секції НТШ, т. I. New York—Paris. Pp. 67—75.
137. І. Витанович, В. Дорошенко, Г. Махів, М. Міщенко, О. Оглоблин. Наука. (Українська наука на Центральних і Східних Землях в XX ст. і Українська Академія Наук). «ЕУ» I. НТШ. Мюнхен—Нью Йорк. Стор. 906—911.
138. До історії українського духовенства на Гетьманщині XVIII ст. «Богослов», кн. I. Нью Йорк, Стор. 57—64. Цкль.
139. Перша друкована звістка про «Історію Русов». «Наша Культура», ч. 2 (167). Вінніпег. Стор. 28—35.
140. Генерал Павло Скоропадський і Українська Центральна Рада в 1917 р. «Державницька Думка», ч. 2. Філадельфія. Стор. 43—47.
141. Два документи з часів Української Держави 1918 р. «ДД», ч. 2. Філадельфія. Стор. 48—50.
142. Праця Юрія Нарбута над утворенням українського Державного Герба і Державної Печатки. З архіву Ю. Нарбута. «ДД», ч. 3. Філадельфія. Стор. 47—50.
143. Династична ідея в державницько-політичній думці України — Гетьманщини XVII—XVIII ст. «ДД», ч. 4. Філадельфія. Стор. 40—52.³³
144. О. Мезько. Українська історична наука під советами в 1920—1930-х рр. «Визвольний Шлях», чч. 4—5 (43—44), стор. 36—41; 6 (45), стор. 27—33; 7 (46), стор. 17—22; 8 (47), стор. 9—12. Лондон.³⁴

³² Були відбитки.

³³ Головні друкарські помилки, як рівнож і назву (треба: державно-політичній) виправлено в «ДД», ч. 5, 1952, стор. 64.

³⁴ Чч. 4—5 і 6 — Цкль; чч. 7 і 8 — друк.

1952.

145. Василь Капніст (1756—1823). «ЛНЗб» ч. I. УВАН. Нью Йорк. Стор. 177—194.³⁵
146. Григорій Покас та його «Описаніє о Малой Россіи» (1751). «НЗб», I. УВАН. Нью Йорк. стор. 61—73.
147. The Ethical and Political Principles of "Istoriya Rusov". "The Annals" УВАН, vol. II. No. 4 (6). (New York). Pp. 388—400.³⁶
148. З невиданих листів Василя Горленка до Миколи Стороженка (1893—1905). (Вступ і примітки проф. О. Оглоблина). «Україна», чч. 7, 8, Париж. Стор. 556—569, 658—676.
149. Чудо Дегтярівської Божої Матері в «Історії Русов». «Наша Культура», ч. 12 (177), жовтень, стор. 25—28; ч. 1. (178), листопад, стор. 25—30. Вінніпег.
150. До проблеми іконографії гетьмана Івана Мазепи. (Резюме доповіді в НТШ, Нью Йорк, 7. VI. 1952). «Свобода», ч. 201, Jersey-City. Див. «Україна», ч. 8, Париж. Стор. 692.³⁷

1953.

151. Федір Туманський і його проєкт Академічної книгарні в Глухові кінця 1770-х років. «НЗб», II. УВАН. Нью Йорк. Стор. 106—114.
152. Про деякі загублені праці й видання Всеукраїнської Академії Наук у Києві. «НЗб», II. УВАН. Нью Йорк. Стор. 196—198.
153. Where was "Istoriya Rusov" written? The Annals" УВАН, vol. III, No. 2 (8). (New York). Pp. 670—695.
154. Рід і Земля Дмитра Дорошенка. «Український Літопис», ч. I. Авґсбург. Стор. 67—76.
155. Етичні й політичні засади «Історії Русів». «Вісник», ч. 2 (56). (Нью Йорк). Стор. 16—20.
156. Трагедія Батурина. «Вісник», ч. 4—5 (58—59). (Нью Йорк). Стор. 19—21.
157. Московський проєкт 1714 року «про удержання України Черкаської». «Вісник», ч. 6 (60). (Нью Йорк). Стор. 13—15.
158. Проблема³⁸ української економіки в науковій і громадській думці XIX—XX в. «Вісник», ч. 8 (62). (Нью Йорк). Ст. 10—15.
159. З давніх архівів. «Вісник», ч. 8 (62). (Нью Йорк). Стор. 21—22.
160. Петро Симоновський (1717—1809). «Ювілейний Календар — Альманах, «Провидіння». Філадельфія, 1953. Стор. 109—114.

³⁵ Перша половина статті. Друга половина — див. ч. 196, цієї бібліографії.

³⁶ Були відбитки.

³⁷ Див. ще «Україна», ч. 4, Париж, 1950, стор. 268.

³⁸ Надруковано помилково: Проблеми.

161. Московська Теорія III Риму в XVI—XVII ст. «Українська Думка», ч. 14/315. Лондон.

1954.

162. Українсько-Московська угода 1654 (р.). Організація Оборони Чотирьох Свобід України. Ліга Визволення України. Нью Йорк—Торонто, стор. 100, 2 нenum.).³⁹
163. Treaty of Pereyaslav 1654.
Canadian League for Ukraine's Liberation. Organization for Defense of Four Freedoms for Ukraine. Toronto—New York. Pp. 104.⁴⁰
164. Хмельниччина і українська Державність. Український Народний Університет. Лекція I. Нью Йорк. Стор. 24.
165. Elie Borschak, La légende historique de l'Ukraine. Istorija Rusov. Paris, Institut d'Études Slaves, 1949. (Рецензія). „Analecta OSBM“, Серія II, Секція II, vol. II (VIII) Fasc. 1—2 Romae. Pp. 267—278.
166. До питання про джерела «Історії Русов» у справах церковних. «Віра і Знання». Праці Науково-Богословського Інституту УПЦ в ЗДА. I. Нью Йорк. Стор. 46—52.
167. Петро Калнишевський і Києво-Видубецький монастир. (Два неопубліковані документи). «Віра і Знання» ПНБІ УПЦ в ЗДА. I. Нью Йорк. Стор. 117—118.
168. Григорій Долинський — український автономіст XVIII ст. «Український Літопис», ч. 2 (32). Авгсбург. Стор. 40—45.
169. Проблема української економіки в науковій і громадській думці XIX—XX в. (Закінчення). «Вісник», ч. 1 (63). (Нью Йорк). Стор. 6—8.
170. «Вивід прав України» Гетьмана Пилипа Орлика (р. 1712). «Вісник», ч. 5 (67). (Нью Йорк). Стор. 11—14.
171. Soviet Historiography. “Academic Freedom under the Soviet Regime”. (A Symposium). New York. Pp. 69—77.
172. The Pereyaslav Treaty and Eastern Europe. “The Ukrainian Quarterly”, vol. X, Number I. (New York). Pp. 41—50.
173. Переяславсько-московські переговори. «Крила», ч. 1 (17). Нью Йорк. Стор. 10—13.
174. Чорноморська проблема в українській політиці часів гетьмана Івана Мазепи (1687—1709). «Український Самостійник», ч. 8 (214). Мюнхен.

³⁹ Рецензії: Проф. Н. Полонської-Василенко. «Український Літопис», ч. 2 (32), Авгсбург, 1954, стор. 45—51; о. Др. А. Г. Великого ЧСВВ, — “Analecta OSBM”, Серія II, Секція II, т. II (VIII), вип. 1—2, Рим, 1954, стор. 293—295.

⁴⁰ Рецензія Проф. Н. Полонської-Василенко.
“The Annals” УВАН, vol. V, No. 2, 3 (16—17), 1956, pp. 1224—1226.

175. Переяславський Договір. (Резюме доповіді Проф. О. Оглоблина що її він виголосив на III Здвизі СУМА, Бавнд-Брук, N. Y., U. S. A. 15. VIII. 1954). «Шлях Молоді», ч. 8. (Додаток до «Свободи» ч. 161). Jersey City.

1955.

176. «Багалій Дмитро», «Михайло Грушевський», (та інші замітки за підписом О. Оглоблина, О. О. або без підпису). «ЕУ» II. Словникова частина. НТШ. Париж—Нью Йорк. Стор. 80, 453—455, та інші.
177. Великий і Світлий Пам'яті Митрополита Андрея Шептицького. (Спогади). «Логос», т. VI, кн. 2.⁴¹ Стор. 144—150.
178. Семен та Олекса Дівовичі. «Розбудова Держави», 1 (16). S. 1. Стор. 1—6.
179. З історії української державницької думки доби Мазепи. «Вісник», ч. 6 (80). (Нью Йорк). Стор. 10—15.
180. З історії українсько-російських економічних відносин. Тариф 1822 р. і Україна. «Вісник», ч. 1 (75). (Нью Йорк). Стор. 16—21.
181. Американська революція та український національно-визвольний рух кінця 18 ст. «Вісник», ч. 7—8 (81—82). (Нью Йорк). Стор. 11—16.
182. American Revolution and Ukrainian Liberation Ideas during the late 18th Century. "The Ukrainian Quarterly", vol. XI, No. 3. (New York). Pp. 203—212.
183. Іван Халанський. «На Слідах», ч. 3. Ontario, Calif. Стор. 5—7.
184. Андрій Полетика. «За Єдність Нації», ч. 6 (10). Лондон. Стор. 3—4.
185. Великий і Світлий пам'яті Митрополита Андрея Шептицького. (Спогад). «Америка», чч. 199, 200. Філадельфія.
186. О. Ісидор Нагаєвський: «Кирило-Методіївське Християнство в Русі-Україні». Записки ЧСВВ, Серія II, Секція I, Рим, 1954. Видання ОО. Василян, 8⁰, сторін 178. (Рецензія). «Шлях», ч. 27. Філадельфія.
187. Люди Нової України. (Передмова до книжки: Степан Микитка, Володимир Дорошенко. З нагоди 75-річчя визначного вченого й громадянина. Філадельфія, 1955). Стор. 5—6.

1956.

188. «Історія Русів». Редакція і вступна стаття Олександра Оглоблина. Вид. «Вісник» — ООЧСУ. Нью Йорк. Вступна стаття: ст. V—XXIX.

⁴¹ Видання О.О. Редемптористів, Канада.

189. Українські політичні пляни 1730х рр. «Analecta OSBM», Ser. II. Sectio II. vol. II (VIII). Fasc. 3—4. Romae. Стор. 393—409.
190. Неопублікований лист Митрополита Іпатія Потія з 1603 р. «Analecta OSBM», Ser. II. Sectio II. vol. II (VIII). Fasc. 3—4. Romae. Стор. 470—72.
191. Borys Krupnyckyj (1894—1956). „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas“, Band 4, Heft 2. München. SS. 232—234, u. Sonderdruck, Ss. 1—2.
192. Вадим Михайлович Щербаківський. (З нагоди 80-ліття). «Вісник», ч. 3 (Нью Йорк). 17—21.
193. Манифест Гетьмана Пилипа Орлика. «Вісник», ч. 12 (98). (Нью Йорк). Стор. 8—11.
194. Українські гуманітарні науки під Советами в 1920—1930 рр. «Альманах-Календар „Гомону України“ на 1956 рік». Торонто. Стор. 70—79.
195. Тисячоліття Християнської України. (Промова на святочній Академії з нагоди 1000-ліття Християнства в Україні. Гартфорд, Конн., 10. VI. 1956). «Америка», ч. 140. Філадельфія.
196. Борис Крупницький (1894—1956). Вступна стаття до книги Б. Крупницького: «Гетьман Пилип Орлик (1672—1742), його життя і діла». Мюнхен, 1956. Стор. 5—8.⁴²
197. Списки «Історії Русів». «Науковий Збірник Українського Вільного Університету». Ювілейне видання, т. VI. Мюнхен, 1956. Стор. 167—180.⁴³

1957.

198. Василь Капніст (1756—1823).⁴⁴ «Українська Літературна Газета. Збірник 1956». Мюнхен, стор. 167—196.
199. Українсько-Кримський договір 1692 р. «Вісник», ч. 2 (100). (Нью Йорк), 1957, лютий. Стор. 20—25.
200. Пам'яті Антона Степановича Синявського (1864—1948?). «Українська Літературна Газета», ч. 4 (22). Мюнхен, 1957, квітень. Стор. 5.
201. Вічна книга України. «Визвольний Шлях», кн. 5/41 (115). Лондон, 1957. Стор. 527—535.
202. «Студії над Історією Русів». (Автореферат). “Proceedings” Історично-Філософської Секції НТШ, т. II. Стор. 32—36.
203. Еволюція старого українського рудництва в світлі топонімики. «НЗБ НТШ, присвячений пам'яті Проф. Д-ра Зенона Кузеля». (Друкується).
204. Ukrainian Historiography 1917—1956. „The Annals“ УВАН, vol. V—VI, № 18—20. New York 1957. Pp. 305—435.

⁴² (і бібліографія, стор. 75—78).

⁴³ Окрема відбитка: Мюнхен, 1956. Стор. 16.

⁴⁴ Закінчення. Початок — див. ч. 145 цієї бібліографії.

205. Переяславська угода 1654 року в історії української державности. (Друкується).
206. Богдан Хмельницький. Володар і людина. (Друкується).
207. Михайло Грушевський. Дмитро Дорошенко. ЕУ. II, зошит 7.
208. Clarence A. Manning, Hetman of Ukraine, Ivan Mazepa. New York, 1957. (Рецензія). „The Ukr. Quarterly“, XIII, № 3. 1957. Рр. 272—273.
209. Ukrainian Autonomists of the 1780s and 1790s and Count P. A. Rumyantsev-Zadunaysky. „The Annals“ УВАН. Нью Йорк.
210. Думки про Хмельниччину, Нью Йорк 1957, стор. 88.
211. Золотий Спокій. «Вісник», ч. 7—8 (105—106). (Нью Йорк) 1957, липень—серпень, стор. 3—10.
212. Маніфест Гетьмана Пилипа Орлика. „The Ukrainian Review“, ч. 3, London 1957. Рр. 42—47.
213. Зрив з Москвою Гетьмана Івана Мазепи. «Альманах-Календар Гомону України». Торонто 1958. Стор. 125—132.

II.

Праці, що залишаються в рукопису

1. Спірні питання з історії східно-слов'янського розселення. I. Деревлянське, II. Сіверян. питання. 1919 р.
2. Захарія Корнилович, єпископ Переяславський, коад'ютор Київської Митрополії (1700—1715). 1920 р.
3. Громадсько-політичні погляди Михайла Драгоманова. 1921 р.
4. Олександр Матвієвич Лазаревський (1834—1902). 1922 р.
5. Російсько-турецька війна 1735—1739 рр. і господарство Гетьманщини. 1922 р.
6. Ідея української державности в добу Хмельниччини. 1922 р.
7. Матеріяли до української генеалогії XVII—XVIII ст. (родоводи низки шляхетських, старшинських, козацьких, духівницьких і міщанських фамілій Гетьманщини). 1923 р.
8. Труд і робітництво в промисловості Гетьманщини XVIII ст. 1923 р.
9. Економічна думка Речі Посполитої другої половини XVIII ст. і Правобережна Україна. 1923 р.
10. Бібліотека гр. Хрептовичів і Київський Університет св. Володимира. 1923 р.
11. Матеріяли до історії великопанського господарства на Гетьманщині XVIII ст. Топальське господарство гр. Владиславичів-Рагузинських. (Вступна розвідка і збірка архівних документів). 1924 р.

12. Матеріяли до історії повстання Петра Іваненка (Петрика) 1691—1696 рр. (Археолографічна збірка). 1929 р.
13. Українська історіографія. (Лекції для Всеукраїнського Заочного Інституту Освіти ВЗІНО в Харкові). 1929 р.
14. Стародавня історія України. (Курс лекцій для ВЗІНО).
 I. Київська доба.
 II. Галицько-Волинська доба.
 III. Татарщина. 1929 р.
15. «Петриківці». (До II випуску «Ескізів з історії повстання Петра Іваненка [Петрика]»). 1929 р.
16. «Року 1663». (Привілеї короля Яна Казимира Київському и Остерському міщанинові Богданові Войничу, наданий в Острозі р. 1663). 1930 р.
17. До проблеми Юрася Хмельницького. 1930 р.
18. Лівобережно-українська мануфактура XVIII ст. (Історичний нарис). 1931 р.
19. Щоденник Сергія Васильківського. 1932 р.
20. Праці Поліської історично-економічної експедиції ВУАН і Всеукраїнського Історичного Музею в Києві р. 1932. (Вступна стаття, редакція і коментар). 1933 р.
21. Промисловість Правобережного Поліся в минулому і в сучасному. (Вступна стаття до «Праць Поліської експедиції 1932 року»). 1933 р.
22. Промисловість Правобережного Полісся XVI—XX ст. (Історичні нариси підприємств залізорудної, скляної, порцеляно-фаянсової, текстильної, паперової й мідно-ливарної промисловости, обстежених Поліською експедицією 1932 року). 1933 р.
23. Матеріяли до історії залізорудної промисловости Правобережної України XVI—XVIII ст. (Археографічна збірка з вступною статтею). 1933 р.
24. Матеріяли до історії господарства Полудневої Київщини (зокрема історичні нариси промислових закладів). 1933 р.
25. Шкляна промисловість Правобережної України XVI—XX ст. (Історично-економічний нарис). 1934 р.
26. Порцеляно-фаянсова промисловість Правобережної України XVIII—XX ст. (Історично-економічний нарис). 1934 р.
27. Знахідки мідних руд на Київщині та Херсонщині (за архівними матеріялами). 1935 р.
28. Рудні Правобережного Полісся XVI—XIX ст. (Рестр коло 500 рудень з коротокими історичними відомостями про кожне підприємство). 1936 р.

29. Історія назв вулиць м. Києва. 1936 р.
30. Історія металургії Правобережної України XVI—XIX ст. (Монографія). 1937 р.
31. Залізні руди Правобережного Поліся.
I. Історія розшуків і знахідок.
II. Картотека родовищ. 1937 р.
32. Історія села Городська на Коростишівщині. 1937 р.
33. Доменні заводи Правобережної України XVIII—XIX ст. (Монографія). 1938 р.
34. Курс Української Історіографії XVIII—XIX століття (до Грушевського). 1940 р.
35. Реєстр універсалів гетьмана Івана Мазепи (1687—1709). 1940 р.
36. Труди і дні гетьмана Івана Мазепи (хронологічний показник). 1940 р.
37. Військові питання в «Історії Русів». 1940 р.
38. «Історія Русів» і гетьман Михайло Ханенко. 1940 р.
39. Промова Василя Гудовича в «Історії Русів». 1940 р.
40. Голштинські монети в «Історії Русів». 1940 р.
41. Україна в часи гетьманів Івана Скоропадського й Павла Полуботка (Монографія). 1941 р.
42. Передмова до «Історії Русів». 1941 р.
43. Родовід Ханенків. 1941 р.
44. Критично-документальна аналіза оповідань «Історії Русів» про XVIII століття. 1942 р.
45. Герб міста Києва. 1942 р.
46. Чергові проблеми кнйвознавства. 1942 р.
47. Щоденик В. Л. Модзалевського р. 1917. (Вступна стаття й коментар). 1943 р.
48. Німецькі колонії на Лівобережній Україні XVIII—XIX століття.
49. Джерела «Історії Русів» 1943 р.
50. «Історія Русів» і гетьман Кирило Розумовський 1943 р.
51. Бібліографія «Історії Русів». 1943 р.
52. Опанас Лобисевич (1732—1805) і початки українського національного відродження. (Монографія). 1944 р.
53. Гетьман Іван Мазепа та його доба. (Монографія). 1944 р.
54. «Історія Русів» і гр. Петро Рум'янцев-Задунайський. 1944 р.
55. Проблеми мови, нації, народности, раси в працях Михайла Грушевського. 1944 р.
56. Проблема історії українсько-російських відносин в освітленні М. Грушевського. 1944 р.
57. Ідея федералізму в творах Грушевського. 1944 р.
58. Спогади. Частина I. Рід. 1945 р.
59. Іван Мазепа до гетьманства (біографічний нарис). 1945 р.

60. Українські автономісти і гр. Петро Рум'янцев-Задунайський в 1780—1790-х роках 1945 р.
61. Псевдо-Безбородько. (З приводу гіпотези Слабченка-Клепацького-Яковлева-Возняка про авторство О. Безбородька в «Історії Русів»). 1945 р.
62. Андрій Гудович. 1945 р.
63. Григорій Кологривий. 1945 р.
64. Павло Коропчевський. 1945 р.
65. Михайло Павлович Миклашевський. 1945 р.
66. Максим Мосціпанов. 1945 р.
67. О. Андрій Пригара та його опис Новгорода-Сіверського р. 1786. 1945 р.
68. Семен Тищенко-Лашкевич. 1945 р.
69. Туманські. 1945 р.⁴⁵
70. Коли написано «Історію Русів»? 1946 р.
71. «Історія Русів» і Іван Заруцький. 1946 р.
72. «Історія Русів» і гетьман Дем'ян Многогрішний. 1946 р.
73. «Історія Русів» і Іван Мирович. 1946 р.
74. «Історія Русів» і Борис Шереметев. 1946 р.
75. «Історія Русів» і повстання пікінерів. 1946 р.
76. Деякі прізвища в «Історії Русів».
 - I. Прізвище «Соломаха».
 - II. Прізвище «Тред'яковський». 1946 р.⁴⁶
77. Українська генеалогія та її значення для історичної науки. 1946 р.
78. Реєстри маршалів шляхетства, губерніяльних і повітових, Лівобережної України кінця XVIII — першої половини XIX століття. 1946 р.
79. Руйнація історичних пам'яток м. Києва в 1930-х роках. 1947 р.
80. (Англійське видання I частини «Енциклопедії Українознавства»).
 1. Джерела та історіографія історії України.
 2. Рання історія України. (Друкується УНС). 1953 р.
81. Українська історіографія в 1920—1940-х роках. 1954 р.
82. Рецензії на наукові праці з історії України (зокрема докторські та кандидатські дисертації). Понад 50 рецензій. 1936—1956 рр.

⁴⁵ Праці, позначені чч. 63—70, входять до збірки «Люди Старої України (XVIII ст.)».

⁴⁶ Праці позначені чч. 38—41, 43, 50—51, 55, 62, 71—77, входять до збірки «Студії над «Історією Русів».

III. MISCELLANEA

о. І. Назарко, ЧСВВ.

ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ

Багато єпископів робили заходи про віднову галицької митрополії, але без успіху. Щойно після смерти митрополита Ростюцького (1805 р.) Апостольський Престіл відновив для з'єдинених давню галицьку митрополію 1807 р. З тієї пори проминуло стоп'ятьдесять літ.

1. Дещо з історії Галицької Митрополії¹

З історії знаємо, що єпископство в Галичі існувало вже за князя Ярослава Осмомисла около 1156 р.² Першим галицьким єпископом був Олексій, про якого майже нічого не знаємо. Його наслідником був Косма, що про нього згадує Іпатіївський літопис під 1165 роком. Косму рукоположив київський митрополит Костянтин у 1159 році.³ Про його наслідників немає згадки в давніших джерелах, аж щойно митрополит Лев Кішка (1711—1728), на основі диптихів, наводить чергових галицьких владик у такому порядку: Йона, Геронтій, Єфрем, Іван, Антоній, Артемій, Мелетій, і Атанасій. За котрогось з двох останніх єпископів Галицька Україна заключила Унію з Римом, а вслід за тим Данило був коронований на галицького Короля 1253 р. З дальших галицьких єпископів знаємо тільки імена Зосима, Ніфонта, Ігнатія і Доротея, що був останнім галицьким єпископом і помер з початком XIV століття. Стільки про галицьке єпископство.

¹ Див. M. Stasiw, *De Metropoliæ Haliciensis restauratione*, (a. 1807). Thesis ad Lauream, Romae 1954. — М. Малиновскій, *Исторична вѣдомость о Митрополіи руской въ Галичѣ*, «Рускій Сіонъ» Львѡвъ 1875, ч. 1—19.

² Н. Карамзинъ, *Исторія російскаго государства*, т. II., С. Петербургъ 1842, прим. 381.

³ І. Рудовичъ, *Исторія галицко-львѡвской епархіи*, Жовква 1902, стор. 6.

Про галицьку митрополію маємо повніші відомості. Хоч деякі історики (Петрушевич, Гарасевич, Митроп. Макарій і ін.) допускають, що галицька митрополія існувала вже в XIII столітті, то однаке через брак потрібних джерел це тяжко доказати. Після другого зруйнування Києва татарами (около 1299 р.) оснування нової митрополії для Галичини й Володимирії сталося майже необхідне, бо київський митрополит Максим переніс 1300 року осідок митрополії із зруйнованого Києва до Володимира над Клязмою.⁴ Найперше надто велика віддаль майже унеможлилювала Максимові рядити далеким Галичем з Володимира над Клязмою. Крім цього суздальські князі в досить короткому часі добули собі рішальний вплив на управу цілої Руської Церкви, а це викликало неохоту галицьких князів і заставило їх робити заходи в цілі відокремлення своїх земель від дотеперішнього ієрархічного зв'язку.⁵ Вже князь Лев робив заходи в Царгороді про заснування митрополії в Галичі, але ці заходи осталися без успіху.⁶ Аж щойно його синові князеві Юрієві I вдалося довести справу до успішного кінця. Року 1303 золотою буллею грецького цісаря Андроника Палеолога й грамотою патріарха Атанасія основано галицьку митрополію і визначено їй 81 місце між усіми митрополіями царгородського патріархату. До неї належало п'ять єпископств: володимирське, перемиське, луцьке, турівське, й холмське.⁷ Новозаснована митрополія вдержалася тільки 25 літ, тобто до 1328 р., бо вже від самих її початків царгородський патріарх відносився до неї неприхильно, а московські князі і киево-володимирський митрополит робили заходи, щоби зліквідувати галицьку митрополію.

Щодо особи першого галицького митрополита то, хоч сучасні йому джерела промовчують його ім'я — однаке з пізнішого письма польського короля Казимира року 1340 до царгородського патріарха Філотея знаємо, що перший галицький митрополит називався Ніфон т.⁸ Про його життя і діяльність не знаємо нічого. Він помер того самого року, що й київський митрополит Максим.⁹ Після смерті Ніфонта король Галичини й Володимирії Юрій I вислав Петра, ігумена Спаського монастиря з над Рати, на рукоположення до Царгороду. Патріарх рукоположив Петра й поставив галицьким митрополитом.¹⁰ А тому,

⁴ М. Приселков, *Троицкая летопись*, АН СССР, Москва-Ленинград 1950, стор. 349.

⁵ J. Pelesz, *Geschichte der Union*, Wien 1878, т. I, р. 381.

⁶ І. Рудовичь, *твір цит.*, стор. 9.

⁷ Див. Н. Gelzer, *Beiträge zur russischen Kirchengeschichte aus griechischen Quellen*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte“, Gotha 1892, т. XIII, р. 253.

⁸ Письмо Казимира зване «піттакіон» див. Miklosich-Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi*, Vindobonae 1860, т. I, р. 557.

⁹ П. С. Р. Л., т. V, стор. 204, т. VII, стор. 184.

¹⁰ Н. Gelzer, *op. cit.*, р. 257, і М. Малиновскій, *op. cit.*, 1875, с. 33.

що в тому ж часі помер і київський митрополит Максим, патріарх рішив використати цю нагоду, щоби привернути давній ієрархічний лад на Русі.¹¹ Коли приїхав до Царгороду новий кандидат на київську митрополію Геронтій, висланник тверського князя Михайла,¹² патріарх відмовив Геронтієві рукоположення і *de facto* галицький митрополит Петро став митрополитом усієї Руси. Він звернув увагу передовсім на те, щоби закріпити своє становище на півночі, тому від 1309 р. часто перебував у Києві і Володимирі над Клязмою, а около 1320 р. осів на стало в Москві, звідки кермував і галицькою митрополією аж до своєї смерті 1326 року.¹³

Третім галицьким митрополитом (на основі письма короля Казимира до патріарха) дехто вважає Гавриїла, що мабуть ще за життя митрополита Петра сидів на галицьким престолі. Одначе вже при кінці 1327 р. він помер.¹⁴

У 1328 р. київським митрополитом став хитрий і освічений грек Теогност.¹⁵ Він зумів використати опорожнення галицької митрополії, непевні політичні обставини в Галицько-Волинській Державі й нехіль, з якою князь Юрій II (Болеслав Тройденевич) відносився до православних та допровадив митрополію до упадку. Він приїхав до Галича і в сослуженні галицьких єпископів висвятив Теодора, але тільки на галицького єпископа, а не на митрополита. Одначе Теодор при кінці 1330 р. поїхав до самого патріарха Ісаї в Царгород, а патріарх признав Теодорові права галицького митрополита і вслід за тим Теодор засідав 1331 р. на царгородському синоді в колегії грецьких митрополитів.¹⁶ Та цього ж таки року до Царгороду приїхав київський митрополит Теогност і цілу ту справу вбив на місці: Теодор вернувся до Галича звичайним єпископом, підвладним киево-московському митрополитові. Але Теодор не скапітулював, він очідав тільки догідної хвилини. І вона прийшла. Після смерти цісаря Андроника III замість малолітнього сина Івана V рядила його мати Анна. Теодор забезпечив собі поміч нового галицько-волинського князя Димитрія-Любарта і вибрався до патріарха Івана Калекаса, а цей відновив галицьку митрополію в границях визначених фундаційною грамотою з 1303 р.¹⁷ Одначе Теогност бажав удруге спаралізувати цю справу й видвигнув проти Теодора різ-

¹¹ І. Рудовичь, *твір цит.*, стор. 11.

¹² M. Stasiw, *op. cit.*, p. 26.

¹³ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, Львів 1905, т. III, стор. 300—304.

¹⁴ J. Pelesz, *op. cit.*, p. 380.

¹⁵ Д. Приселков, *Троицкая летопись*, стор. 359.

¹⁶ Д. Приселков, *Троицкая летопись*, стор. 359.

¹⁷ Miklosich-Müller, *op. cit.*, т. I, p. 164.

¹⁷ М. Грушевський, *твір цит.*, т. III, стор. 273.

ні видумані обвинувачення. Але патріарх загрозив клятвою всім, що будуть противитися Теодорові.¹⁸ На жаль, Теодор виконував митрополичу владу тільки під час патріархату Івана Калекаса. Коли ж Калекаса скинули з патріаршого престолу, а патріархом став завзятий паламіт Ісидор Пухира, коли ж на доважок цього на царському престолі засів Іван Кантакузен, вони оба почали касувати все, що постановили Анна й Іван. Митрополит Теогност використав це, щоб добитися зліквідування галицької митрополії. Теогностові грішми поміг московський князь Симеон і в висліді цього грецький цісар видав 1347 р. золоту буллу, якою зніс галицьку митрополію. Патріарший синод, що відбувся у вересні цього ж року, затвердив цісарську буллу і скасував галицьку митрополію «на віки віков».¹⁹ Теодора патріарх завзивав до Царгороду, щоб він перед синодом очистився з обвинувачень. А цісар вислав письмо до князя Любарта, щоб він прислав узурпатора Теодора на суд, а сам, щоб признав київського митрополита Теогноста архипастирем цілої Руси. Однак Любарт образився обидливим тоном цісарського письма та вивищуванням московського князя Симеона і не видав Теодора ворогам, хоч би й з цієї причини, що він сам посилав Теодора до Царгороду добиватися митрополичих прав.²⁰ Але політичні умовини в дальшому зложилися неприхильно для Теодора. Польський король Казимир 1349 р. побив Любарта і зайняв Волинь. Тоді Теогност приїхав на Волинь до Любарта, обіцяв йому поміч московського князя Симеона, а навіть посватав Любарта з близькою своячкою Симеона — Ольгою.²¹ Тим самим Теодор стратив покровителя. Про дальшу долю Теодора джерела мовчать. Однак він мабуть залишився митрополитом у тій частині митрополії, що припала Казимирові. Галицька митрополія перестала існувати щойно 1355р., коли патріарший собор прилучив усі галицькі єпархії до литовської митрополії, якою управляв литовський митрополит Роман.²²

2. Перше відновлення Галицької Митрополії 1371 р.

Знаємо, що польський король Казимир зайнявши Галичину 1340 р. наступного року торжественно запрягнув, що шануватиме права української нез'єдиної Церкви в Галичині. Вслід за тим він навіть не запротестував, коли патріарший синод 1355 р. прилучив галицькі єпархії до литовської митрополії. Аж щойно, коли литовський князь Ольгерд почав підносити претен-

¹⁸ Miklosich-Müller, *op. cit.*, т. I, р. 265.

¹⁹ Там же, стор. 267—271.

²⁰ І. Рудович, *твір цит.*, стор. 14.

²¹ М. Грушевський, *твір цит.*, т. III, стор. 304.

²² H. Gelzer, *op. cit.*, р. 272.

сії до всіх українських земель, Казимир рішив прорвати той церковний зв'язок, що був між Галичиною і Литвою, та порішив для православних у Польщі відновити галицьку митрополію.²³ Саме в той час литовська митрополія була необсаджена вже від 1362 р., а її адміністратор, київський митрополит Олексій, пересиджував у Москві, занедбавши галицькі єпархії, з чого галицькі українці були невдоволені. Після наради з галицькими єпископами й боярами, Казимир вислав 1371 р. галицького єпископа Антонія до патріярха Філотей з домаганням, щоб Антонія поставив галицьким митрополитом. Антонієві король дав письмо до патріярха згадане вже «п'іттакіон», яким справу галицької митрополії поставив на вістрі меча.²⁴ В цьому письмі, після висловів пошани належної патріярхові, король стверджує, що галицька митрополія — це не якась новина, бо вже «від віків Галич був престольним городом митрополита». Це король доказує вчисленнями попередніх митрополитів.²⁵ Своє домагання король закінчує такими твердими словами: якщо Антоній не буде поставлений галицьким митрополитом — то король буде примушений христити українців у латинському обряді. Патріярх зрозумів грізне положення і без проволоки на патріяршому соборі в травні 1371 р. поставив Антонія галицьким митрополитом, прилучивши до митрополії всі давні суфраганії, крім луцької єпархії, що тепер лежала на території князя Любарта.²⁶ Вернувшись у Галичину, Антоній не застав уже в живих короля Казимира, бо він помер в листопаді 1370 р. Управу Галичини перебрав угорський король Людовик, а замість нього рядив його кривняк, шлеський князь Володислав Опольський. Митрополит Антоній спостеріг, що нові пани неприхильно ставляться до православної Церкви. Важко було встоятися галицькій митрополії, бо тепер на неї пішов напір зо Заходу і зо Сходу. Щоби спинити дальший розвиток православної Церкви, 1375 р. основано в Галичі латинську митрополію і в усіх галицьких та волинських єпископствах поставлено також і латинських єпископів.²⁷ Крім цього київський митрополит Олексій виступив остро проти відновлення галицької митрополії. Справді патріярх Філотей написав до Олексія письмо, яким оправдувався, що був примушений відновити галицьку митрополію, але це письмо Олексія не задовольнило. Крім Олексія ще й литовський митрополит Кипріян від 1376 р. почав запобігати про те, щоби перейняти управу галицької митрополії. Тому ста-

²³ І. Рудовичь, *твір цит.*, стор. 14.

²⁴ Див. Н. Gelzer, *op. cit.*, p. 253.

²⁵ Саме з цього письма знаємо за чергою імена галицьких митрополитів згаданих вище.

²⁶ Miklosich-Müller, *op. cit.*, p. 578—580.

²⁷ Див. А. Welykyj, *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Romae 1953, т. I, p. 94.

нивище Антонія було дуже трудне. Проворний Кипріян позискав собі короля Володислава Ягайла і його дружину Ядвигу і 1380 р., за патріяршим благословенням, став митрополитом «Малої Руси», хоч Антоній протестував проти цього. В році 1389 Кипріян поїхав у Царгород, звідки вернувся з титулом митрополита всієї Руси й переселився в Москву.²⁸

В той час помер Антоній і опорожнив галицьку митрополію. Патріярх передав управу митрополії тимчасово молдавському ексархові Симеонові, але король Ягайло призначив на це становище луцького єпископа Івана, що його й вислав зо своїм письмом до патріярха. Тим часом Кипріян ніяк не хотів допустити до обсади галицької митрополії і в письмі до патріярха змалював Івана як людину недостойну навіть єпископства, а не то митрополії. Вслід за цим патріярх не тільки не потвердив Івана, але ще й виклав його. Ображений цим король даліше піддержував Івана і віддав йому управу єпархії і, хоч патріярх посилав двічі своїх послів, їх місія не вдалася, король хотів примусити патріярха, щоби поставив Івана митрополитом. Але Кипріян умів справно ходити коло короля і так собі його приєднав, що король у 1401 р. видав Івана Кипріянові, а цей зложив Івана з єпископства і замкнув його в монастир у Москві.²⁹ З тим же роком (1401) Кипріян став митрополитом цілої Руси з титулом «Митрополит Київський, Галицький і всієї Руси». Кипріян помер 1406 р. В 1412 р. Галичину візитував наслідник Кипріяна — Фотій, а вже в наступному році сидів у Галичі митрополичий намісник Ігнатій Крехович.³⁰ Так упала галицька митрополія, що продовж цілого століття була осередком не тільки церковного, але й політичного життя Західної України.

3. Намісники Київських Митрополитів у Крилосі й у Львові

Король Ягайло відносився неприхильно до української Церкви, а старався всіми способами закріпити латинські єпископства, а також митрополит Фотій не хотів висвятити єпископа для Галича, він волів поставити намісника, який в його імені управляв би єпархією і збирав би для нього данину. Таким першим намісником — як ми вже згадували — став Ігнатій Крехович. Тому, що Галич був столицею латинського архієпископа й архієпископ та король не бажали собі, щоби настоятель української єпархії мешкав у Галичі, Крехович мусів перенестися до василянського монастиря у Крилосі. Від тоді майже продовж цілого століття намісники мешкали в Крилосі, аж щойно при кінці XV ст.

²⁸ М. Грушевський, *твір цит.*, т. V, стор. 393.

²⁹ Н. Карамзинъ, *твір цит.*, т. V, стор. 134.

³⁰ І. Рудовичъ, *твір цит.*, стор. 22.

перенеслися до свято-юрського монастиря у Львові.³¹ Спершу намісника іменував митрополит за відомом короля, пізніше митрополит виставляв намісникові грамоту і давав йому духовну власть, а король іменував його. Вкінці від року 1509 це право перейшло на латинських архієпископів.³²

Про першого намісника Креховича не знаємо майже нічого, не знаємо навіть того, чи 1415 р. король не усунув і Креховича, усуваючи Фотія. Цього року Витовт скликав галицьких і литовських єпископів на собор до Новгородка литовського, а вони вибрали митрополитом Григорія Цамвлака — прихильника унії.³³ Таким чином галицька єпархія опинилася знов під управою литовсько-руського митрополита. На жаль, вже в 1419 р. Г. Цамвлак помер, а Фотій погодився з Витовтом, часто приїжджав до Галичини, 1429 р. візитував галицьку єпархію й управляв нею аж до своєї смерті 1431 р. Наслідник Фотія, нещасний Герасим, великий прихильник унії, правдоподібно не був у Галичині. За митрополита Ісидора, підчас його побуту на ферарсько-флорентійському соборі, в Галичі теж сидів його намісник. Коли Ісидор, прийнявши унію 1439 р., вертався зо собору як папський легат, тоді задержався він довше в галицькій єпархії, щоб тут між клиром і вірними зацепити унію, але його заходи були без успіху: Ісидор стрінувся з опозицією не тільки нез'єдинених, але навіть і католиків.³⁴ Коли ж у 1440 р. Ісидор утік з Москви і довгий час перебував у Польщі — тоді більше сам особисто займався галицькою єпархією. Коли ж він переїхав на стало до Риму і 1441 р. став кардиналом, а король Казимир Ягайлович віддав київську митрополію Йоні, галицької митрополії йому не віддав, бо там сидів намісник Ісидора. У 1458 р. кардинал Ісидор зрезигнував з митрополії, а Папа Пій II окремим бреве поділив митрополію на північну московську, якою управляв православний митрополит Йона і на південну київську, для якої митрополитом призначив Григорія II, ігумена монастиря св. Димитрія в Царгороді.³⁵ Хоч новий митрополит досить піклувався галицькою єпархією, то однак вона й тепер залишилася під управою його намісника. Після смерті Григорія II, за його наслідника Мисаїла Друцького (1474—1477) в Крилосі сидів теж його намісник монах Андрей Свістельницький. Зо старинного списку ігуменів львівського монастиря св. Юра виходило б, що наслідником Свістельницького був Йоасаф — архимандрит львівського свято-юрського монастиря.³⁶ Після

³¹ Там-же.

³² М. Грушевський, *твір цит.*, т. V, стор. 432.

³³ Там-же, стор. 400—402.

³⁴ A. Ammann, *Storia della Chiesa Russa e dei paesi limitrofi*, Torino 1948, p. 123—124.

³⁵ M. Stasiw, *op. cit.*, p. 96—97.

³⁶ І. Рудович, *твір цит.*, стор. 26 з. 4.

смерти Йоасафа (1439) намісником був свято-юрський архимандрит Атанасій. Він помер 1509 р., а тоді львівський архієпископ латинського обряду Вернард Вільчек виборов собі в короля право іменувати намісників. Архієпископ замінював нового намісника і від тоді почав себе вважати його настоятелем та вмішуватися навіть у внутрішню управу Церкви. Патронат архієпископа сприяв українській шляхті і шляхтя, а з нею й київський митрополит домагалися, щоби сам король іменував намісника. І дійсно король замінював намісником Василя Плетенського. Після Плетенського намісником був Ісаак Яким Гдашицький — архимандрит святоюрського монастиря у Львові, а після нього Яків Сікора. Однак шляхта і клир постаралися, що Сікору скоро усунено не тільки з намісництва, але й з архимандрії.³⁷ Тоді за апробатою митрополита й короля намісником став чернець Йосиф, але він довго не втримався, бо ще цього ж року (1535) галицька шляхта вибрала намісником шляхтича — Макарія Тучапського і його післала на благословення до київського митрополита. Хоч митрополит не був прихильний Тучапському й висував іншого кандидата (Гошовського), то однак під натиском шляхти, яка вдруге віддала свої голоси на Тучапського, митрополит уступив і 1539 р. іменував Тучапського своїм намісником і свято-юрським архимандритом.³⁸ Коли ж проти Тучапського виступив латинський архієпископ і усунений Сікора, тоді Тучапський і його прихильники впали на думку, що найліпше буде, коли Тучапський стане львівським єпископом. Тучапський приїхав до Кракова і сам так походив коло своєї справи, що король Жигмонт I видав Тучапському грамоту, якою його іменував «єпископом галицьким, львівським і каменецьким», 22 жовтня 1539 р.³⁹ Шляхта дала номінові сторожу й випроводила його на рукоположення до митрополита. Тучапський доїхав щасливо до Новгородка литовського, а 22 лютого 1540 р. митрополит висвятив Тучапського на єпископа.

Таким чином закінчилася 126-літня провізорія в управі галицької єпархії, що відбилася дуже болючо й стала причиною багатьох аномалій у церковному й народньому житті.⁴⁰

4. Оснування Львівської Єпархії.

Отже першим львівським єпископом (1540—1549) був уже згаданий Макарій Тучапський. Він був т. зв. «єпископом дворним з рамени Київського и Галицького Митрополита» — це значить,

³⁷ M. Stasiw, *op. cit.*, p. 101—102.

³⁸ І. Рудович, *твiр цит.*, стор. 30.

³⁹ Див. М. Грушевський, *твiр цит.*, стор. 438—439 і M. Narasiewicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Leopoli 1862, p. 94—96.

⁴⁰ І. Рудович, *твiр цит.*, стор. 31.

що він був митрополичим намісником з єпископським характером. Митрополит пам'ятаючи попередні випадки, в яких галицькі єпископи домагалися відновлення галицької митрополії, не іменував Тучапського галицьким єпископом, тільки львівським і казав йому присягнути, що ніколи не буде «столичности Галицької Митрополії у свою власть привлащати» та буде що року митрополитові віддавати половину доходів.⁴¹ Тучапський осів у свято-юрським монастирі у Львові, заснував там капітулу й в документах заснування капітули та в статутах львівського брацтва виступав як, «Владика львівський і каменецький».⁴²

Ще за життя Тучапського король іменував львівським єпископом Марка Арсенія Балабана, бо родина Балабанів багато натрудилася при заснуванні львівської єпархії. Однак Арсеній виявився за слабкий на тодішні умовини. В той час у Польщі дуже ширилися західні ересі й секти, а передовсім протестантизм,⁴³ а Арсеній не зумів зорієнтуватися в цьому новому русі, тільки займався боротьбою із ставропігією, з латинським архієпископом та надмірно дбав про матеріальне забезпечення своєї родини. Журба про власне добро спонукала його до того, що ще за свого життя вистарався від короля (1566 р.) іменування на львівське єпископство для свого сина Гедеона, який ще за життя батька управляв єпархією, а по смерті батька (1568 р.) засів на владичому престолі у Львові.⁴⁴ Але латинський архієпископ Суліковський, покликуючись на привілей з 1509 р., іменував львівським єпископом шляхтича Івана Лопадку-Осталовського, а король легким серцем відкликав номінацію Балабана, затвердив Остаповського, а навіть приказав львівському старості ввести Остаповського в управу єпархії. Київський митрополит Йона III висвятив Остаповського на львівського єпископа. Однак Балабан не дав запрограну, осів у Стратині і піддержуваний галицькою шляхтою зачав процес із своїм противником. Усю справу вирішила смерть Остаповського 1576 р. Тоді Гедеон Балабан перейняв львівську єпархію, осівши при свято-юрській катедрі.⁴⁵ Гедеон був безперечно здібніший від свого батька і розумів, що до відродження української Церкви треба передовсім поглибити освіту між народом і клиром. Тому почав закладати школи, на що дозволив король Степан Баторій 1585 р.,⁴⁶ оснував друкарню в Стратині, де друкував книжки, старався викорінювати пороки й суєвіря між народом, вкінці побачивши, що з Царгороду не можна надіятися

⁴¹ M. Stasiw, *op. cit.*, p. 114—116.

⁴² M. Harasiewicz, *op. cit.*, p. 102, 104.

⁴³ Історики нараховують 32 секті тоді в Польщі. Див. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, Lwów 1900, т. I, р. 27.

⁴⁴ М. Грушевський, *твір цит.*, т. V, стор. 441.

⁴⁵ І Рудович, *твір цит.*, стор. 33.

⁴⁶ Likowski, *Unia Brzeska*, Poznań 1896, p. 89.

ніякої помочі, Гедеон рішив звернутися до джерела правди — до Апостольського Престола.⁴⁷ Одначе Гедеон був хиткого характеру й склонювався до унії не так з переконання, як радше тому, що через збройний напад на ставропігію, собор єпископів на основі патріяршого рішення відсунув Гедеона від єпископства 1594 р. В наступному році (1595) на соборі в Бересті Гедеон навіть підписав заяву єпископату, що її Потій і Терлецький завезли до Папи Климента VIII. Але пізніше під впливом князя Острожського Гедеон відрікся унії разом з перемиським єпископом Михайлом Копистинським, а в Бересті був навіть предсідником православного протисобору. За це митрополит Рагоза торжественно на соборі викляв Гедеона і зложив з єпископства, а король Жигмонт III признав його за віроломного зрадника. Але Олександрійський патріярх Пігас признав Гедеона екзархом православної Церкви на Україні. Видвигнений на чоло православ'я Гедеон був ворогом унії аж до смерті 1607 р. Перед смертю старався передати львівську єпархію своєму своякові Ісаї Балабанові, але українцям уже було за багато Балабанів і вони вибрали єпископом Єремію Тисаровського (1607—1641),⁴⁸ хоч проти нього був Апостольський Нунцій і, хоч католицький київський митрополит І. Потій його не признав, а поставив галицьким єпископом 1611 р. Йосифа Рутського. Одначе Рутський навіть не навідувався до Львова, а коли сам став митрополитом — то галицьким єпископом признав свого коад'ютора Рафаїла Корсака, який теж навіть не старався перейняти своєї єпархії. Тому Тисаровський спокійно управляв львівською єпархією аж до смерті 1641 р.⁴⁹

На похорони Тисаровського в Жовчеві, духовенство і шляхта вибрали єпископом 24 літнього Андрія Желиборського, але Митрополит Петро Могила не затвердив цього вибору, бо відбувся без його відома і не в катедрі, а назначив новий вибір на 5 квітня в свято-юрській катедрі. Але й при поновному виборі Желиборський одержав більше голосів, ніж контркандидат Данило Балабан. Тому діставши королівський привілей, постригся в ченці під ім'ям Арсенія, а в половині листопада 1641 р. луцький єпископ його рукоположив.⁵⁰ Після смерті Арсенія Желиборського (1662) король іменував львівським єпископом його брата Атанасія Адама Желиборського. Тому, що після смерті митрополита Діонісія Балабана (1663) нез'єдинені вибрали аж двох кандидатів на митрополита, король доручив адміністрацію київської митрополії львів-

⁴⁷ І. Рудовичь, тамже.

⁴⁸ A. Welykij, *Prima Unio Eparchiae Leopoliensis (a. 1607)*, in „*Analecta OSBM*“, vol. I (VII), fasc. 4, p. 553.

⁴⁹ І. Рудовичь, тамже, стор. 36.

⁵⁰ M. Stasiw, *op. cit.*, p. 162—163.

ському єпископові Атанасієві Желиборському. Але він довго не управляв, бо вже 1666 року помер.⁵¹

Не будемо тут ширше спинятися над боротьбою за митрополічний престіл між Йосифом Нелюбовичем-Тукальським і Антонієм Винницьким і за львівський єпископський престіл між Євстахієм Свістельницьким і Йосифом Шумлянським⁵² тим більше, що король Михайло Корибут Вишневецький раз признавав єпископство одному кандидатові, а за кілька місяців другому.⁵³ Аж щойно за короля Івана III Собіського Шумлянський перейняв цілу єпархію маючи попертя від короля, з яким Шумлянський був майже в усіх воєнних походах.⁵⁴ Від першої хвилини вибору на єпископа Шумлянський думав про унію. В цьому піддержував його король, який бажав релігійної єдності з політичних мотивів. Щоби це Шумлянському улегшити, король зосередив у його руках найвищу владу православної Церкви. В тій цілі вже 1675 р. король іменував Шумлянського адміністратором київської митрополії на місце знемоцілого митрополита Тукальського, після смерті Винницького (1676) король ще раз поновив цю номінацію, а 1683 р. після смерті киево-печерського архимандрита Іннокентія Гізеля, король надав Шумлянському цю багату архимандрію.⁵⁵ Свою широку власть і впливи Шумлянський вихиснував для добра унії: старався притягнути до з'єдинення перемиського нез'єдиногого єпископа Іннокентія Винницького і луцького єпископа Гедєона Четвертинського, переговорював з представниками шляхти, духовенства й міщанства, а підчас візитацій приготував теж вірних. Так підготувавши терен з початком 1677 року Шумлянський поїхав до Варшави і там 7 березня зложив тайне ісповідання віри на руки з'єдиногого митрополита Кипріяна Жоховського, в присутності короля Івана III, про що Жоховський звідомив Нунція Мартеллі, а цей післав звіт до Конгрегації Поширення Віри в Римі. Папа Іннокентій XI, звідомлений про це, написав з подякою і з побажанням до митрополита Жоховського і до самого Шумлянського.⁵⁶ Вернувшись до своєї єпархії Шумлянський занявся щиро піднесенням рівня освіти і духовним вихованням так чорного, як і білого клиру.⁵⁷ В той час король Собіський хотячи наклонити нез'єдинених до унії, скликав з'єдинених і нез'єдинених на з'їзд до Люблина 1680 р. З'єди-

⁵¹ J. Pelesz, *op. cit.*, II, p. 282—283.

⁵² Цікавих відсилаємо до праці М. Андрусяка, *Боротьба за єпископську катедру*, в «Записки ЧСВВ», т. VI, Львів 1935.

⁵³ І. Рудович, *твір цит.*, стор. 38.

⁵⁴ А. Петрушевич, *Свободная Галицко-Русская Лѣтопись*, Львів 1874, т. I, стор. 150.

⁵⁵ І. Рудович, *твір цит.*, стор. 39.

⁵⁶ A. Welykyj, *Documenta...*, vol. I, p. 640—642.

⁵⁷ Див. М. Andrusiak, *Józef Szumlanski pierwszy biskup Iwowski*, Lwów 1934, p. 140—141.

нені єпископи приїхали на чолі з митрополитом Жоховським, а нез'єдинені вислали тільки малу делегацію, оправдаючись перед королем, що не сміють вести ніяких переговорів у справах віри без відома царгородського патріярха. Хоч люблинські переговори розбилися — то все ж таки вони не були зовсім без успіху, бо Шумлянський порозумівся з королем і з перемиським єпископом Іннокентієм Винницьким і з унівським архимандритом Варлаамом Шептицьким та разом з ними 1681 р. прийняв другий раз унію. В році 1691 Винницький приступив явно до з'єдинення разом з цілою єпархією, а 9 літ згодом у липні 1700 р. Шумлянський пішов за прикладом свого сусіда й теж приступив до з'єдинення разом зо своїм духовництвом. За владикою і духовництвом пішов без опору й нарід. Ставропігія опиралася ще вісім літ, але вкінці 1708 р. приступила теж до з'єдинення, підкоряючись безпосередньо Папі Римському, а братчики зложили ісповідання віри на руки єпископа Шумлянського.⁵⁸ Майже при всіх своїх переговорах про з'єдинення Шумлянський видвигав справу віднови галицької митрополії: випроцесував дотацію галицької єпархії — Перегінсько, до свято-юрської катедри спровадив з Теребовлі чудотворну ікону Богоматері і в завіщанні записав на катедру свої дорогоцінності. Помер 27 липня 1708 р.⁵⁹

Ізза воєнних обставин щойно в рік після смерті Шумлянського, 30 жовтня 1709 р., король Август II заіменував львівським єпископом довголітнього унівського архимандрита Варлаама Шептицького, а щойно потім 1710 р. відбувся його вибір, що був тільки чистою формальністю.⁶⁰ Шептицький найперше завів лад в управі монастирів: на соборі в Уневі 1711 р. перевів частинну реформу Василіян. До світського духовництва відносився прихильно, ставав в обороні священиків кривджених посесорами та постоями війська. Візитував парохії каменецької єпархії де після турецької займанщини залишилися тільки слабкі сліди з'єдинення, скликував священиків на єпархіяльні синоди і при їх допомозі старався завести лад і карність.⁶¹ Шептицький удержував добрі стосунки з чільними людьми, зо ставропігією, ставав в обороні міщан. Коли мійська управа кривдила їх, Шептицький написав в їх обороні дуже рішуче письмо до короля Августа II, а це письмо доручила королеві окрема депутація міщан.⁶² Дуже цінним здобутком Шептицького була т. зв. *Concordia* — тобто угода заключена з лат. львівським архієпископом Іваном Скарбеком 1714 р., яка нормувала стосунки католиків обрядів грецького й латинського. В ній признано бодай у принципі українському духов-

⁵⁸ І. Рудовичь, *твір цит.*, стор. 40—41 і М. Stasiw, *op. cit.*, 189-207.

⁵⁹ А. Петрушевичь, *Сводная Лѣтопись*, т. II, ч. I, стор. 42.

⁶⁰ Тамже, стор. 48—51.

⁶¹ М. Stasiw, *op. cit.*, p. 223—224.

⁶² І. Рудовичь, *твір цит.*, стор. 42.

ництву рівні права з латинським, звільнено його з деяких несправедливих данин і обмежено свободу переходу з одного обряду на другий.⁶³ Після смерти митрополита Юрія Винницького 1713 р. Шептицький старався про київську митрополію і, хоч мав сильне поперття, то одначе з огляду на пізний вік не добився її, бо номінацію дістав молодий і енергійний володимирський єпископ Лев Кішка. В своєму завіщанні записав усе своє майно на святоюрську катедру, на церкви й монастирі.

Наслідником Варлаама Шептицького став його братанич Атанасій Шептицький (1715—1746) — коад'ютор Варлаама. Хоч Митрополит Кішка зразу не хотів, то одначе пізніше під впливом різних осіб висвятив Атанасія 21 вересня 1715 р. в церкві Успення у Львові.⁶⁴ Найбільшою заслугою Атанасія було те, що він усім серцем занявся реформою й освітою світського духовництва. На власний кошт удержував талановитих юнаків в театинській колегії у Львові й заграничних папських колегіях, для парохіяльного духовництва видавав найконечніші підручники, напечатав в українській мові коротко зібрані постанови Замойського Синоду 1720 р., часто скликавав єпархіяльні собори, в листах до впливових осіб вставлявся за священниками покривдженими на славі, чи майні, при обсаді парохій вимагав звільнення парохів від панщизняних робіт і т. п.⁶⁵ На Замойський Синод Атанасій прибув з чисельною делегацією і на синоді брав таку активну участь, що звернув на себе увагу самого митрополита й митрополит хотів навіть Атанасія мати своїм коад'ютором з правом наслідства. Про свій замір митрополит Кішка повідомив короля Августа II і король згодився на це, але мабуть ніякого привілею не видав, бо Шептицький у своїх письмах аж до 1727 р. підписувався тільки, як єпископ львівський, без додатку коад'ютор.⁶⁶ Атанасій заснував 1732 р. друкарню в Уневі і в ній зачав друкувати церковні книги, справлені за вимогами Замойського Синоду. Це дало причину до довгого процесу із ставропігією, який закінчився щойно 1740 р.⁶⁷

Митрополит Кішка спочатку хотів мати своїм наслідником полоцького архієпископа Флоріяна Гребницького, але цей був зайнятий процесом з єзуїтами, що забрали маєток полоцького монастиря. В тій цілі Гребницький поїхав до Риму й довго не вертався. У міжчасі митрополит дуже підупав на силах і важко захворів епілепсією, тому скликав до Володимира Вол. єпископів:

⁶³ *Obrona Religiej Graeco-Ruskiej z Kosciolem S. Rzymskim zjednoczonej*, Lwów 1738, p. 65—68.

⁶⁴ Див. М. Stasiw, *op. cit.*, p. 232—235.

⁶⁵ І. Рудович, *твір цит.*, стор. 43.

⁶⁶ М. Stasiw, *op. cit.*, p. 238.

⁶⁷ S. Orgelbrand, *Encyklopedyja Powszechna*, Warszawa 1867, т. XXIV г. 621—622.

луцького, холмського й львівського та назначив Атанасія Шептицького своїм коад'ютором з правом наслідства. Хоч з боку недоволених були протести, то одначе рішальні чинники рахувалися з волею помершого митрополита і 1729 р. Атанасій вступив на митрополичий престіл. Не будемо ширше обговорювати його широкої митрополичої діяльності.⁶⁸ Згадаємо тільки, що за Шептицького дійшло до злуки двох провінцій Чина св. Василя В. в одну Конгрегацію на капітулі в Дубні 1743 р., що на прохання митрополита Шептицького Папа Венедикт XIV поновив заборону переходу на латинський обряд, що митрополит боронив прав з'єдиненої Церкви проти зазіхань Москви, що проявив себе як добрий організатор і адміністратор митрополії. Помер у Львові 1746 року.

Смерть Атанасія Шептицького осиротила київсько-галицьку митрополію і львівську єпархію. Після довгих невзгод на митрополичий престіл вступив 1748 р. полоцький архієпископ Флоріан Гребницький (1748—1762), а львівська єпархія дістала архипастиря в особі Лева Шептицького (1748—1779).

Як архимандрит у Мелечі Лев Шептицький дістав номінацію від короля 9 березня 1748 р., а був висвячений щойно 14 травня 1749 р. Він старався продовжувати діяльність свого світлого попередника і стрія Атанасія.⁶⁹ Тому ревно дбав про освіту і виховання світського духовництва, а Василян усував від гідностей і впливу в єпархії тим більше, що Василяни від 1743 р. тішилися привілеєм екземпції і не залежали від єпископів. У 1761 р. Лев докінчив будову нової катедри св. Юра у Львові, а десять літ пізніше іменував каноніків і прелатів, що мали творити капітулу, вибудував архієпископську палату й мешкання для каноніків, піклувався Папською Колегією Театинів у Львові, заряд ставропігійної церкви віддав у руки світських безженних священиків, а при відпустових церквах у Зарваниці й Буцневі настановив світських парохів і сотрудників.⁷⁰ Митрополит Феліціан Володкович іменував Шептицького 1762 р. своїм помічником з правом наслідства. Коли Митрополит у наслідок приналежності до барської конфедерації виїхав з краю, Шептицький одержав адміністрацію *in spiritualibus et temporalibus*. Через те між ними виник спір, що тривав аж до смерти Володковича 1778 р. Після смерти Володковича, Лев, як його помічник, не мав ніяких труднощів перейняти митрополичий престіл. Польща й Австрія негайно його потвердили.⁷¹ Священики й вірні в'язали великі надії з новим митрополитом, але він після одного року

⁶⁸ Про це ми ширше писали п. н. Митрополит Атанасій Шептицький, «Світло», січень 1956, Торонто.

⁶⁹ M. Harasiewicz, *Annales...*, p. 574.

⁷⁰ A. Ammann, *Ostslawische Kirchengeschichte*, Wien 1950, p. 636.

⁷¹ J. Pelesz, *op. cit.*, т. II, p. 569.

митрополитування нагло захворів підчас канонічної візитації і помер у Радомишлі на Україні, 25 травня 1779 р. Головною заслугою Лева Шептицького було те, що він поновив старання перед цісарем про віднову галицької митрополії, пропонуючи, щоб львівську єпархію піднести до гідності митрополії. Одначе до цього не дійшло з політичних причин.⁷²

Після наглої смерти митрополита Лева Шептицького, львівські крилошани висунули на львівського єпископа свого кандидата крилошанина Петра Білянського, що одержав номінацію цього ж року (1779), але митрополит Ясон Смогожевський затвердив його і висвятив щойно 1781 року,⁷³ бо Білянський був світський священик і не хотів робити новіціяту, як цього вимагав Замоїський Синод, тому потребував диспензи, що її одержав.⁷⁴ Білянський керував єпархією в часах т. зв. йосифінізму, тобто в часах реформ цісаря Йосифа II. Повіяло прихильнішим вітром для українців. Цісар приказав, щоб усі три католицькі обряди в Галичині користувалися рівними правами, зніс невольничє підданство хліборобів, будував школи, звільнив дяків від військової служби і т. д.⁷⁵ Одначе після смерти цісаря Йосифа II, 1790 р., польська шляхта і польський клир під проводом латинського єпископа-помічника зо Львова, Каєтана Кіцкого, робили заходи про привернення латинникам давніших прерогатив.⁷⁶ Тоді оба українсько-католицькі єпископи: львівський Білянський і перемиський Максиміліян Рило вислали своїх генеральних вікаріїв до цісаря Леопольда II, а він затвердив усі ті права, що ними від кількох літ користувалася українська Церква. Між проханнями генеральних вікаріїв до цісаря, на другому місці стояло прохання про відновлення галицької митрополії. Року 1783 цісар оснував у Львові духовну семінарію, що її після двох літ перетворено на генеральну семінарію, бо в ній мали вчитися не тільки питомці з Галичини, але й з Угорщини, Хорватії й Семигороду.⁷⁷ Цісарським дипломом з 21 жовтня 1784 р. засновано львівський університет і на просьбу єпископа Білянського на теологічному и філософічному факультетах для українців відбувалися виклади в українській мові, але українські катедри не розвивалися і тому їх скасовано 1808 р. Білянський дбав також про те, щоби в церквах

⁷² Див. M. Stasiw, *op. cit.*, p. 296—297.

⁷³ І. Рудовичь, *твір цит.*, стор. 48.

⁷⁴ „... Pius PP. VI. referente... Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Secretario attentis peculiaribus circumstantiis dispensavit eundem Dominum Petrum Bielanskyj ab obligatione suscipiendi Regulare Institutum juxta praedictum Canonem indulsitque, ut eo non obstante in Episcopum... Leopoliensem a R. P. D. Jasone Smogorzewski Metropolitae Russiae Administratore consecrari juxta Ritum possit et valeat“ (*Arch. Prop. Fide, Scritt. rif. n. Congressi*, vol. 14, f. 433v—454).

⁷⁵ F. Mass, *Der Josephinismus*, т. II, Wien 1953.

⁷⁶ M. Harasiewicz, *op. cit.*, p. 629—630.

⁷⁷ І. Рудовичь, *твір цит.*, стор. 49.

виголошувано проповіді в українській мові. Він теж старався, щоби зберегти з'єдинення в каменецькій єпархії, що майже в цілості належала до Росії. Відбував канонічні візитації і піддержував католицького духа між клиром, а це стало причиною, що намісник Поділля граф Шереметев заборонив йому управляти каменецькою єпархією. Відклик Білянського до Риму й до Відня остався без успіху й з'єдинення впало в каменецькій єпархії. Білянський помер в травні 1798 року.⁷⁸

Його наслідником став Николай Скородинський (1799—1805), питомець віденського «Барбареум». Митрополит Т. Ростоцький його потвердив, а холмський єпископ Порфір Важинський висвятив його 1 березня 1799 р. Скородинський ревно забирався до праці передовсім для добра духовництва, але не встиг розвинути ширшої діяльності, бо вже 1805 році помер.

5. Друге відновлення Галицької Митрополії

Як ми вже згадували, вже Лев Шептицький був видвигнув думку про відновлення галицької митрополії. Ця митрополія, крім галицьких єпархій, мала обіймати теж з'єдинені єпархії тодішньої Угорщини. Пізніше (1796 р.) цю думку поновно видвигнули владики: Білянський і Максиміліян Рило — тоді перемиський єпископ. Але угорська королівська канцелярія не згодилася на те, щоби угорські з'єдинені підлягали галицькому митрополитові і справа впала.⁷⁹

Коли ж у 1803 р. латинські єпископи поробили заходи, щоб австрійський уряд підкорив з'єдинених під їхню владу, тоді представники українського духовництва зібрані у Львові на єпархіяльному соборі під проводом львівського єпископа М. Скородинського, при участі перемиського єпископа А. Ангеловича і холмського П. Важинського, вислали до цісаря свого депутата, львівського генерального вікарія Михайла Гарасевича, з проханням відновити галицьку митрополію. Однак Гарасевич нічого не зискав, бо уряд і нунціятура у Відні не годилися на поділ митрополії, як довго жив київсько-галицький митрополит Ростоцький.⁸⁰ Тоді єпископи просили митрополита Ростоцького, щоб він відступив свої права на австрійській території холмському владиці Важинському. Але відповіді не одержали. Відтак єпископи ще раз просили митрополита Ростоцького, щоб він прибрав собі Важинського за коад'ютора. На це прохання прийшла від Ростоцького відповідь, але негативна,

⁷⁸ J. Pelesz, *op. cit.*, т. II, р. 682.

⁷⁹ І. Рудович, *твір цит.*, стор. 50.

⁸⁰ M. Harasiewicz, *op. cit.*, р. 760.

бо він поробив уже заходи про віднову київської митрополії перед Олександром I і ці пертрактації були на добрій дорозі.⁸¹ Одначе в міжчасі в 1804 р. помер Важинський, у 1805 помер митрополит Ростоцький і в цьому ж році помер і Скородинський. На три єпархії, що належали до Австрії, залишився тільки перемиський єпископ Ангелович. Він поновив просьбу про відновлення галицької митрополії від світського духовництва, а в Римі тієї справи пильнував Прокуратор Чина св. Василя В. Й. Міцкевич. Згодом заходами світського духовництва Василян виключено від промоції на становище львівського владичтва.⁸² Вкінці і придворна канцелярія 17 липня 1806 р. прихилилася до просьби про віднову галицької митрополії і предложила відповідний внесок до затвердження цісареві Францові I (1804—1835). Хоч дехто хотів бачити митрополитом перемиського генерального вікарія Й. Шпонрінга, то одначе придворна канцелярія запропонувала на це становище перемиського єпископа Антонія Ангеловича. Цісар дня 11 вересня 1806 р. затвердив у цілій повноті внесок про віднову галицької митрополії і предложив Папі Пієві VII Ангеловича до затвердження на львівське єпископство, що мало бути піднесене до гідности митрополії з усіми правами і привілеями, які згідно з буллею Климента VIII «Decet Romanum Pontificem» прислужували галицькому і київському митрополитові.⁸³ Папа Пій VII буллею з 17 квітня 1807 р. п. н. «In universalis Ecclesiae regimine»⁸⁴ відновив галицьку митрополію, затвердив номіната і признав йому всі права надані Папою Климентієм VIII.⁸⁵ Отже галицький митрополит дістав всі ті права, що ними покористувалися митрополити київські.

Цього року минає стоп'ятьдесять літ від другої віднови галицької митрополії. Продовж цих стоп'ятьдесять літ ця митрополія довершила великих чинів для піднесення рівня не тільки релігійного, але й культурного, а також і національного життя українського народу в Галицькій Області. А галицькі митрополити були не тільки князями Церкви, але й політичними провідниками Галицької України. Сьогодні ця митрополія не правно, але насильно «зліквідована», а її митрополит карається на заслання. Немов у винагороду за це в стоп'ятдесятьліття галицької митрополії Апостольська Столиця створила для українців католиків третю митрополію в Канаді, з осідком у Вінніпегу, в проводі з Впреосвщ. митрополитом Максимом Германюком.

⁸¹ M. Stasiw, *op. cit.*, p. 353—354.

⁸² M. Harasiewicz, *op. cit.*, p. 778—779.

⁸³ M. Harasiewicz, *op. cit.*, p. 781; J. Pelesz, *op. cit.*, т. II, p. 667.

⁸⁴ Див. A. Welykyy, *Documenta...*, vol. II, p. 312 sq.

⁸⁵ Хоч буллі були зготовлені 8 березня і 17 квітня 1807 року, то одначе їх оголошено щойно 25 березня 1808 р.

Іван Левкович

«УПОРСТВУЮЩІ» В ПІВДЕННІЙ ХОЛМЩИНІ

Після 1875 р. православне духовенство Холмщини й Підляшшя, а ще більше російська цивільна адміністрація цих земель, мали неабиякий клопіт із т. зв. «упорствуючими». Хоча російським чинникам, що керували долею цих земель, не йшлося вже більше про явний спротив поодиноких парафій, що — як напр. Пратулин, Дрелів — силою стали формально православними, але цим разом пасивний спротив одиниць, родин чи теж родинних груп, де-не-де навіть цілих парафій,¹ ставив ці чинники перед новою проблемою, що видвигала питання обтяжені психологічною складністю. Унію зліквідовано, але що було робити із цими православними, для яких, ще в початках 70-их рр. ХІХ ст., як для уніятів, відлатинщений обряд являвся чимось, що було незгідне з духом спадщини їхніх батьків? Як перервати релігійне почуття з римо-католиками поляками, плекане віками, хоча і не без втрати для уніятської Церкви? Які засоби предприняти, щоб бувших уніятів, що тяготіли до римо-католицьких костелів, задержати, для православ'я та стримати їх від переходу до польського табору? Ось ці та багато інших питань були причиною хвилювань, але непримиренність сформалізованого російського православ'я, зродженого на основах московського централізму та духового пов'язання із царським бюрократизмом, зустрілась віч-на-віч зі своєю безрадістю, не будучи в силі розв'язати ці питання з користю для православ'я. Бездушна адміністраційна машина, керована волею петербурзьких наказів, була здібна тільки слідкувати за виконанням власних розпоряджень, в рямці яких не вміла охоплювати складності життєвої проблеми «упорствуючих» в іншому дусі, як тільки підпорядкування, що мало бути спасенним шляхом для русифікації.

¹ І. И. Соневицкій, *Холмщина — очерки прошлого*, С. Петербург, 1912, стор. 49, говорить, що в часі візитації варшавського архієпископа Леонтія парафії Сопецькінь, августовського повіту «... на 1500 душ не було ні одного православного, але всі упорствуючі».

Щоб покласти край своєрідності обставин, що заіснували як нове льокальне явище в холмській єпархії після ліквідації унії, варшавський генерал-губернатор І. В. Гурко, при кінці 80-их рр. покликав до життя т. зв. повітові мішані комісії для розгляду віроісповідних справ бувших греко-уніятів.² Завданням цих комісій було вирішити на основі метричних актів та всяких інших документів, хто саме з «упорствующих» має право бути причисленим до римо-католицької Церкви, а кого слід уважати православним. По суті, непогана ідея в самому її заложенні, на практиці виявила цілковитий брак продумання способу праці комісій, а в парі з тим і практичних наслідків їх діяльності. Вже на самому початку стали виникати суперечності наслідком різниці релігійних поглядів серед членів комісій. Православна більшість не була схильна взагалі робити компроміси, а згори трактована нею римо-католицька меншість, відмовилася брати участь в працях комісій.³ Таким робом припинилася діяльність комісій, а спроба розв'язувати проблему «упорствующих» процедурально-формальним шляхом, понесла цілковиту поразку.

Користуючись «спискомъ упорствующихъ по Горно-Потоцкому православному приходу», мається можливість запізнатися ближче із характером праці мішаної комісії білгорайського повіту, що в основному не могла різнитися від праць комісій інших повітів, що їх було покликано до життя з тією ж самою ціллю.⁴ Зі списку виникає, що львину частину роботи мусіло виконувати саме духовенство. Православні парохі виготовляли свої списки, користаючи з готових формулярів, мабуть надсланих їм начальником повіту, що з уряду являвся головою повітової комісії. До цих формулярів вписувано такі дані, як: порядкове число «упорствующого», число дому в якому він живе, ім'я й прізвище, дату і місце хрещення та коли і де були хрещені його предки. До так заготовленого списку, римо-католицькі парохі вписували свої примітки, напр. «Возвращенія не имѣется», або: «Жена Тома Храпо Римско католическаго вѣроисповиданія», або «Кромѣ Крещенія Анны Буціоръ въ Потокскомъ Костелѣ, другихъ документовъ нѣтъ», або: «Екатерина Сніосекъ урожденная Павелицъ, крещена въ Потокскомъ Римско Католическомъ костелѣ 1816 года, передъ обнародовѣніемъ и объявленіемъ Закона о брачномъ союзѣ съ 1836 г. читается католичкой». Крім цього, до списку долучувано метрики осіб хрещених у костелі, чи теж інші документи, якщо такі знаходилися в римо-католицьких парафіяльних архівах. Документацію, що стверджувала б час і місце

² И. И. Соневизкій, тамже, стор. 47.

³ Тамже, стор. 47—48.

⁴ Цього «списку» знайдено в приватних руках в 1941 р. в Горішньому Потоці.

хрещення греко-уніятським, згідно вже православним духовенством, давали православні парохі. Повітова комісія розглядаючи цей матеріал, свої рішення вписувала до списку побіч прізвища кожного «упорствуючого», в окремій рубриці п. н. «Рѣшеніе Коммисіи». Не визначалися вони спеціальною складністю чи теж вдумчивістю, про що можуть засвідчити самі приклади, як: «Какъ происходящий отъ отца принадлежавшаго къ православію признается православнымъ»; «Какъ крещенная въ церкви признается православной»; «Какъ возсоединившіяся православіемъ признаются православными»; у випадку Катерини Сньосек було таке рішення: «Какъ происходящая отъ матери русской признается православной».⁵ Важність цих рішень стверджували всі члени комісії своїми підписами вже при самому кінці списку, а до нього долучувано ще й окремого протокола, що його зразок тут подається в буквальній копії:

«1887 г. Декабря 16 дня учрежденная въ Бѣлгородскомъ уѣздѣ для разсмотрѣнія списковъ упорствующихъ въ православіи быв. Греко-уніатовъ коммисія подъ председательствомъ Начальника Бѣлгородскаго уѣзда, Кобылецкаго, Благочиннаго Бѣлгородскаго Благочинія Протоіерея Хрущевича, Декана Бѣлгородскаго деканата Висоцкаго и настоятелей приходовъ: православнаго Горно-Потоцкаго священника Павловскаго и Римско-Католическаго Горно-Потоцкаго Ксендза Вѣнцовскаго признаетъ по основаніямъ изложеннымъ въ прилагаемомъ у сего списокѣ, надлежаще подписанномъ, принадлежащими къ православію упорствующихъ до настоящаго времени въ Горно-Потоцкомъ Православномъ Приходѣ, тридцать одно лицо поименованныхъ въ списокѣ подъ № № отъ 1-го до 31-го включительно. Председатель Коммисіи Начальникъ уѣзда Ц. Кобылецкій. Члены: (слѣдуетъ чотири підписи).

З наведеного протоколу видно, що крім начальника повіту ще два інші члени мали постійне місце в комісії, а саме: православний і римо-католицький декан, що їм підлягали парафії їхніх обрядів з терену білгородського повіту. Інші два члени, це парохі латинського й православного віровизнання, що з їх парафій походили особи, прізвища яких знайшлися на списку «упорствуючих». Коли взяти до уваги факт, що духовного звання члени комісії мали в ній тільки дорадчий голос,⁶ тоді стане ясним, що рішення білгородської комісії не могли суперечити волі начальника повіту, що являвся її головою.

Хто ж були ці 31 «упорствуючих» в горішньо-потіцькій парафії, що після ліквідації унії впродовж 12 літ не нуждалися

⁵ Зразки приміток подано за «Спискомъ упорствующихъ по Горно-Потоцкому Православному приходу».

⁶ Со не в и ц к і й, там же, стор. 47.

⁷ До холмської єпархії належала теж парафія у Кракові, яка, як положена поза межами б. Польського Королівства, в 1875 р. не поділила долі холмської єпархії. «Упорствующі», що удавалися в Галичину в справі шлюбів тощо, говорили, що їздили до Кракова. Звідти пішла назва «краківські шлюби».

в релігійній послужі православного духовенства, а вкінці — повітова комісія таки визнала їх православними? При перегляді «Списка упорствующих», без більшого труду знайдемо про них такі особисті подробиці:

Горішній Потік

1. **Липець Анна**, уродж. Красна, хрещена у церкві, батько римокатолик, мати Ева із Саганів, хрещена у церкві; чоловік римо-католик, донька Марія, хрещена в костелі, син Антоній, хрещений 1877 р. в православній церкві, а дві молодші доньки хрещені «за границею», тобто в Галичині.

2. **Обара Анастасія**, хрещена в церкві, мати також, батько римо-католик. Донька Юзефа хрещена в костелі, а повінчана з римо-католиком Йосифом Гловіком «за границею краковскимъ бракомъ»;⁷ їх донька Марія хрещена також «за границею».

3. **Поруцко Григорій**, хрещений в церкві. Його жінка Малгоржата, уродж. Горбач, хрещена в костелі, а виходячи заміж перенесла метрику до греко-уніятської церкви (була 17 літ старша від чоловіка).

4. **Псуй Михайло**, син Степана, хрещений в церкві, до 1884 р. сповідався в православній церкві.

5. **Ренькас Марія** та її сестра Катерина, обі хрещені в костелі, батько Андрій хрещений в церкві, мати римо-католичка. Після смерті матері батько переніс метрику доньок до православної церкви.

6. **Ричко Антоній**, хрещений в церкві.

7. **Храпко Тома**, син Дмитра, хрещений в церкві, жінка римо-католичка, син Андрій хрещений в костелі, донька Анна в церкві.

8. **Цьос Марія**, уродж. Лисий, хрещена в церкві, чоловік римо-католик, донька Софія хрещена в церкві.

9. **Йосиф Чекірда**, хрещений в костелі, батько Іван хрещений в церкві, мати римо-католичка, сестра Анастасія хрещена в церкві.

Загородки.

10. **Дуб Катерина**, донька Василя Волошина, хрещена в костелі, приписана до православної парафії в Липичах, чоловік римо-католик, донька Анна й син Онуфрій хрещені в церкві.

11. **Кнап Анна**, уродж. Буцьор, хрещена в костелі, мати її Марія з Лукашків хрещена в церкві, чоловік римо-католик, донька Софія хрещена в церкві 9 вересня 1875 р., а 1876 р. «перекрещена по словамъ отца за границею въ католицизмъ съ нареченіємъ имени Екатерина», син Адам і донька Марія охрещені також «за границею».

12. **Печонко Марія**, уродж. Лукашик, хрещена в церкві, двічі заміжня за римо-католиками, її донька Анна Кнап хрещена в костелі.

13. **Чекірда Пантелеймон**, син Івана хрещеного в церкві, сам також хрещений в церкві.

Сдлинки.

14. **Сньосекъ Катерина**, уродж. Павелець, хрещена в костелі, мати її Олена уродж. Крук, хрещена в церкві.

З наведеного виходить, що всі «упорствуючі» в горішньопотоцькій парафії являються членами родин, що в них одне з двох, чоловік або жінка, батько або мати були римо-католиками. Це явище, як правило, потягало за собою денационалізацію греко-уніятської сторони подружжя. В етнічно-мішаній полосі воно було зобумовлене різними загально-діючими причинами, що виростали з політичної та економічної основи. Польська мова в уря-

дах, школі, церкві, спільно відроблювана панщина, краще матеріальне вивінування римо-католицького духовенства, другорядне ставлення ординації замойських, як патрона, до потреб греко-уніятських парафій, польський побут в домах греко-уніятського духовенства, — це тільки ті важні чинники, що по волі чи неволі довгими роками наближали психічно українське селянство до польського, затираючи прив'язання й пошану для українських звичаїв та разом із цим рештки національної традиції, що їх зберігала ще селянська стріха.

Крешівська парафія положена ще більше на захід ніж горішньо-потіцька, бо таки на самій окраїні південно-західньої Холмщини, в долині Сяну й Тачви, мала ще більшу кількість мішаних подруж, а тим самим і «упорствующих». В «Списку упорствующихъ лицъ Крешовскаго прихода», що був зладжений свящ. Андрієм Троїцьким на основі списка повітової мішаної комісії, правдоподібно в 1894—5 рр., знаходимо такі прізвища:

Крешів: Катерина Лифанович, уродж. Локай, з донькою Марією; Катерина Громада з донькою Анною; Францішка Карголь уродж. Локай.

Дзяли: Антоніна Шендала, її брат Лаврентій; Ігнатій Жолопа син Дмитра з сестрою Вікторією; Йсиф Щур син Гаврила, з жінкою Марією; Катерина Щур, донька Луки Локай; Ігнатій Белжек, з жінкою Марією; сестри Катерини Щур, Розалія і Катерина Мура; Францішек Морський зі сестрою Тересою; Францішек Щур, син Луки; Марія Покора, уродж. Локай, з донькою Марією; Марія з Дзюжинських Шаленга; Мартин Белжек син Антона, з синами: Станіславом і Францішком; Францішек Белжек син Антона, і його син Іван; Михайло Федець син Олексія; Катерина Боярська з доньками: Катерина, Соломія, Вікторія, Анна; Йосифа Занько, донька Луки, Станіслав Сайкевич, син Олексія.

Бистре: Катерина Гетнерська, донька Симона Пацяня; Іван Тарас син Івана; Йосафат Лазорко син Ігнатія; Магдалина Гетнерська донька Івана; Анна Внук донька Івана Гетнерського.

Долішній Крешів: Агнеса Кулець, уродж. Локай; Антоніна Пацянь донька Вартоломія, її сестра Вікторія; Марія Кулець донька Вартоломія Пацяня; Марія Жолопа уродж. Карголь; Лука Лазорко син Миколи, з жінкою Марією, донькою Луки Морського; Францішек Щур син Францішка; Йосиф Пацянь син Вартоломія; Йосиф Тершена син Олександра.

Горішній Крешів: Францішка Дияк, донька Івана Гетнерського; Анна Стирць уродж. Свірць; Катерина Каспржик уродж. Дехник.

Куства: Михайло Дехник син Івана і його жінка Марія, донька Миколи Лазорка; брат Миколи Ігнатій.

Камінка: Марія Бинкевич уродж. Вігос; Марія Бинкевич уродж. Вуйцік; Севастіян Щур син Антона.

Підольшинка Ординацька: Францішек Тершена син Луки; Станіслав Тершена син Георгія; Йосиф Волошин син Георгія.

Підольшинка Плебанська: Анна Єднаць уродж. Кумис, її донька Марія і Катерина; Андрій Гадай син Олексія; Іван Дехник син Івана; Ева Кумис донька Івана Дехника.

Новий Ясіник: Антін Івонич син Михайла з братом Осипом; Марія і Анна Січкевич, доньки Францішка.

Старий Ясіник: Тереса Бржиська уродж. Дехник; Софія Бржиська уродж. Кулець.

Гутисько: Францішка Журек донька Петра Локая; Агафія Карголь донька Георгія Русина; Олена Карголь донька Луки Ричка, з донькою Агнесою.

Гезд Гутинський: Осип Курантий син Осипа, з братом Матвієм; Тома Курантий син Андрія.

Жук: Андрій Курантий син Андрія.

Куші: Павло Дияк син Івана; його сини Петро і Власій; його сестри Марія, Катерина і Анна; Агнеса Магольон донька Івана Дияка.

Всі ці особи являються членами 56 родин, що заіснували наслідком заключення мішаних подруж. Ці родини є носіями 38 родових прізвищ та через жінок є споріднені з родом Локаїв, Дзюжинських, Дехників, Бігосів, Вуйціків, Кульців, Русинів, Ричків та іншими, що їх прізвищ на списку «упорствующих» не знаходимо. Брак інших джерел не дозволяє определити польські прізвища щойно перечислених. Нічого також не допоможуть для висвітлення цього питання хресні імена, бо такі, як напр. Станіслав, Войтіх, Францішка, Розалія, Агнеса та ін., що їх залюбки вживали римо-католики, починаючи з 1850 р., о. Яків Крип'якевич надавав також і греко-уніятм.⁸

В згадуваних списках парохи, горішньо-потіцький Федір Павловський і крешівський Андрій Троїцький, робили замітки про «упорствующих», починаючи з 1888 р. Ті замітки говорять авторитетно, що зпосеред усіх осіб, що їх комісія визнала православними, до 1894 р. до православних приєдналося фактично тільки 34 особи. Доля решти була така: 5 осіб померло, 7 осіб з крешівської парафії виїхали у невідомому напрямі, а решта позосталася надалі «упорствуючими», що постарому ходили потайки до римо-католицьких костелів заспокоювати релігійну снагу. Чималу роль в їхньому житті відіграв монастир бернардинів в Лежайську, що находився в сумежній Галичині, та місцеве польське духовенство, що поширювало серед них брошури антиправославного змісту і старалося їх зв'язати ближче з римо-католицькими костелами.⁹ Ця духово-релігійна підтримка польського духовенства спричинила цей дійсний факт, що «упорствуючі» перетривали до часу проголошення свободи совісті Миколою II, в дні 17 квітня 1905 р. Після того вони вже явно перейшли на римо-католицизм, а з ними чимало інших, що почувалися тільки формально православними, порвали зв'язки з долею українського холмщака, стаючи в ряди польської окраїнної більшости.¹⁰

⁸ Г. Хрущевичъ, *Историко-статистическое описание церквей и приходовъ Билгорайскаго благочинія, Холмско-Варшавской Епархіи*, стор. 63.

⁹ Тамже, стор. 64.

¹⁰ А. В. Фрацевъ, *Карты русскаго и православнаго населенія Холмской Руси съ статистическими таблицами къ нимъ*. Варшава, 1909. Автор подає цифри осіб, що перейшли на римо-католицизм в'д 17. IV. 1905 р. до початку 1908 р. В тому часі в горішньо-потіцькій парафії перейшло 297 душ, а в крешівській 464.

Др Сократ Іваницький

ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР 1654 Р.

В січні 1654 р. в Переяславі, був укладений світові тільки мало і тільки з тенденційних джерел знаний договір, котрого предмет своєю вагою в тріє сторіччя досів до величини, якої досі ще не досягнув своєю вагою предмет будьякого відомого договору.

При опрeдiленнi Переяславським договором створеного правного вiдношення мiж договiрними сторонами, його iнтерпретатори переважно користувалися московськими джерелами. Москва в 1709 р. спалила тодiшню гетьманську столицю Батурич, а з ним i цiлий архiв Української Держави. Досi не вiдомо, чи по українському боцi залишився оригiнальний примiрник грамоти, або автентичний запис про змiст того договору. Ця обставина дала можливість Москвi сконструувати тзв. документи того договору i не тiльки користуватися, але й iнформувати ними свiт. Те, що Москва видає як документи Переяславського договору, писане самою Москвою i не має пiдпису української сторони. Є це:

1. тзв. «Статейний Список», то є записник, який мало писати посольство царя в Переяславі, в січні 1654 р.

2. тзв. «Статті Богдана Хмельницького», яких гетьман Богдан Хмельницький ані не писав, ані не підписував, а які самою царською стороною писані в березні 1654 р. в Москві, як проти-проект на проект української договірної сторони для додатіонального договору до вже укладеного Переяславського договору з 8 січня 1654 р.

3. тзв. «Царські Грамоти», вкінці

4. начеб то листи гетьмана Богдана Хмельницького до царя, яких оригіналів Москва не показує а подає їх у зроблених нею перекладах на російську мову з тзв. «Білоруских Списків».

Ці тзв. документи це брульйони з поправками, викресленнями, дописками робленими різними руками, хто його знає ким і коли. Крім того, що не має на них, як сказано, оригінальних підписів української договірної сторони, не має там з української сторони і будьякої легалізації всіх тих поправок.

На основі цих тзв. документів, дотеперішні дослідники Переяславського договору визначають закладене ним відношення між договірними сторонами як «інкорпорацію», «васалітет», «протекторат», «квазі-протекторат», «реальну унію» і «персональну унію». Липинський у своїй праці «Україна на Переломі» правно визначає цим договором закладене відношення: як мілітарний союз у комбінації з протекторатом Москви, однак подає як характеристичні позначки того військового союзу, які притаманні васалітетові. Впрочім Липинський опісля відступає від свого погляду про військовий союз і приключається до думки про «персональну унію».

Як видно, правне відношення, що було створене Переяславським договором між Україною і царем Алексеем Михайловичем, підтягується під майже всі можливі державно — і міжнародно-правні комбінації з'єднання двох держав, хоч кожне з тих правних відношень має свою окрему характеристику, основну позначку, або і більше таких позначок, якими воно не тільки ціхується як окреме, наукою права певно означене правне відношення і якими воно не тільки відрізняється від кожного іншого наукою права певно означеного правного відношення, але якими воно і виключає наявні з кожного правного відношення.

Можливість такого різного, часто противорічного визначення Переяславським договором закладеного правного відношення дана, як сказано, тією обставиною, що в українських руках не має оригінальних документів того договору і московська імперіалістична політика та московські вчені, що стояли і стоять на услугах тієї політики, могли і можуть спекулювати на вже згорі тенденційно зрадженому статейному списку, який промовчує суттєві моменти Переяславського договору, відвертаючи від них увагу несуттєвими і фантастичними моментами.

Використовуючи ці обставини, московські імперіалісти спекулюють такими шляхами:

1. Переносять самий момент укладення Переяславського договору із 8 січня 1654 р. з Переяслава на другу половину березня 1654 р. в Москву, тобто, промовчують властивий Переяславський договір і подають як Переяславський договір, проти-проект царя на проект української сторони для еventуального додаткового договору до укладеного договору з дня 8 січня 1654 р. в Переяславі. Той проект, чи пак проти-проект царя називають вони статті Богдана Хмельницького.

2. Закривають факт зложення присяги іменем царя його послами в Переяславі дня 8 січня 1654 р. на укладений там того ж дня договір, а переносять зложену присягу з українського боку з того ж дня на той договір, до царською стороною в Москві списаних і нею названих статей Богдана Хмельницького з другої половини березня місяця 1654 р., яких, як вже сказано, гетьман

Богдан Хмельницький не прийняв і які залишилися тільки проектом царя для додаткового договору, котрий не був укладений.

3. Переносять пізніші, вже після Переяславського договору Московю безправно створені обставини взад до моменту укладення Переяславського договору й представляють світові справу так, начебто ці нею створені обставини існували вже в момент укладення договору.

4. Зменшують правну позицію Української Держави і її голови, гетьмана Богдана Хмельницького, і підсувають йому як договірному партнеру на місце Алексея Михайловича царя-протектора православної віри, з яким гетьман уклав Переяславський договір, тільки Алексея Михайловича царя Московської Держави, а тим самим тільки Московську Державу.

5. Пробують заперечити існування Української Держави, чим заганяють себе в сліпу вулицю, бо відтак їм бракує договірний партнер для їх «договорних» чи «уговорних» пунктів.

6. Роблять з договору односторонній акт царя, вкінці

7. Подають фальшивий мотив укладення Переяславського договору.

Помимо того, що в наших руках немає грамоти Переяславського договору, не являється справа його вияснення неможливою. Маючи історією стверджені і Московю не тільки не опрокинені, але нею ненароком підтверджені відомості про правне положення Української Держави і її гетьмана, не тільки до Переяславського договору, але і після нього, можемо зреконструювати основні постанови того договору.

Зясовуючи правне положення Української Держави до Переяславського договору, доводиться одначе насамперед виправити помилку, яка — мабуть під впливом тенденційного польського і московського становища — закорінилася в науці нашої історії.

Помилка засадничої ваги! Іменно наука нашої історії вчить, наче б то Українська Держава постала в другій період свого існування аж у 1648 р. війною і всенароднім повстанням під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Докладна державно- і міжнародньо-правна аналіза історії вказує одначе на те, що Українська Держава в другому періоді заіснувала о більше чим ціле сторіччя скорше. Тому, що зараз ще не маєть докладних даних про рік постанови Української Козацької Держави, одначе маєть дані, що в момент укріплення Хортиці, котра стала як Запорізька Січ осередком Війська Запорізького, те Військо Запорізьке проявляло всі три елементи, з якими наука права зв'язує поняття держави, приймаємо момент укріплення Хортиці за момент постанови Української Держави. Історики наводять як рік укріплення Хортиці, рік 1553. В тому році вже існували визначена територія, на ній постійно осілий люд, який керувався ним вибраними органами, на основі ним виданих законів, отже існували всі елементи, з якими наука права зв'язує поняття держави.

Строгість собі даних законів з огляду на постійну небезпеку від кримських татар і поставлене собі завдання активно воювати з іслямом за віру Христову, надають державі Війська Запорізького виразний характер держави лицарського ордену. Шерер у своїй історії «про Козаків Запорізьких і Козаків України», що появилася 1788 р., а за ним і Hammerdörfer у 1789 р. прирівнюють закони Війська Запорізького з законами держави Лицарського Ордену Малтезів.

Юридично в 1648 р. Українська Держава, що існувала вже більше чим сторіччя, поширила свою територію майже на цілу українську територію, яка була до того часу під окупацією Польщі.

Помилка, яку зробив гетьман Богдан Хмельницький тим, що не використав своїх блискучих побід над Польщею, перервав свій воєнний похід і не пішов на Варшаву, відтак зрада татар, що примусили його укласти Зборівський договір, примусили гетьмана оглянутися за скорою і видатною мілітарною поміччю. Вибираючи союзником між султаном і царем Алексеем Михайловичем, котрий вважався за протектора православної віри, рішився гетьман, з огляду на територіальну близькість того протектора, за ним, а козацька генеральна рада дня 8 січня 1654 р. в Переяславі уповноважила його укласти з цим протектором договір поміччю проти Польщі. Цей договір гетьманом був укладений у той же день, то є дня 8 січня 1654 р., з представниками царя. Акт укладення договору був завершений обосторонньою присягою.

Історією стверджене положення Української Держави «Військо Запорізьке» після Переяславського договору таке: між Українською а Московською Державами залишаються кордони і митниці включно до 1764 р. а відносно Запорізької Січі до 1775 р. Україна не платить нікому будьякої данини аж до Катерини II. Гетьман Богдан Хмельницький являється не тільки найвищим виконним органом Української Держави і не тільки найвищим суддею з рішення котрого не має відклику, але до певної міри і законодавцем. Українську Державу назовні репрезентує гетьман. Він самостійно провадить заграничну політику, укладає міжнародні договори, які цареві Алексееві Михайловичеві не вигідні (прим. із Швецією).

З огляду на таке правне положення Української Держави після Переяславського договору не може бути мови про інкорпорацію, якої основною характеристичною ознакою є ліквідація попередньої державности на інкорпорованій території, і заведення на цій території державности інкорпоруючої держави. Інкорпорація, яку провела Москва опісля, не була проведена на основі якогось договору, зокрема не була вона проведена на основі Переяславського договору, а була вона завершенням систематично проведеного розбою.

Не може бути мови про заведення Переяславським договором васального відношення. Основними характеристичними позначками васалітету є: 1. підчинення васалю суверенові, 2. васальна присяга, васальна чолобитня, 3. плачення васальної данини, 4. репрезентація і заступництво васальної держави на зовні сувереном а не васалем, 5. неможливість укласти міжнародні договори.

Всього цього не було за гетьманування Богдана Хмельницького після Переяславського договору. Не наступило воно й тоді, коли «холоп його царського величентства» Брюховецький вдарив українськими городами чолом цареві. На цю чолобитню Україна спалахнула повстанням, а «холоп царського величентства» заплатив за свою чолобитню життям. Гетьман Богдан Хмельницький зовсім не був цікавий «бачити пресвітлі очи царського величентства» і так їх і не бачив. Значить ніякої чолобитні гетьман Богдан Хмельницький не складав цареві. Присяга, яку гетьман склав в Переяславі, не дається натягнути на васальну присягу. Присягав не тільки гетьман Богдан Хмельницький, але і його старшина та маса народу на додержання договору так, як з царського боку іменем царя присягали його послы. Тому, що українська держава «Військо Запорізьке» була народоправною республікою, прямою демократією, в якій сувереном був державний народ, був той народ теж єдино оправнений укласти міжнародні договори, а уклавши їх, звичайно посередництвом свого найвищого виконного органу, гетьмана, ратифікував той нарід Переяславський договір присягою.

Не може бути мови про заложення протекторату Переяславським договором. Основною ознакою протекторату, яку в нас часто змішують з поняттям «протекція, є ведення, а принайменше догляд над веденням заграничної політики протегованої держави протектором. Після Переяславського договору гетьман Богдан Хмельницький і його безпосередні наслідники вели абсолютну самостійну заграничну політику своєї держави, без огляду на те, чи вона цареві подобалася чи ні, і чи вона перехрещувала чи не перехрещувала інтереси Московської Держави. Це не діялося може поза плечима царя, потайно. Цар не то що знав про ведення власної заграничної політики Українською Державою, але навіть відкликався до неї, бо просив напр. гетьмана Івана Виговського, щоби він посередничив між царем і Швецією.

Аж гетьманові Скоропадському накинув Петро I свого резидента Андрея Ізмайлова, що мав між іншим доглядати за заграничною політикою гетьмана.

Не може бути мови й про квазі-протекторат. Основною ознакою квазі-протекторату є право протектора ділати на внутрішньо-державному секторі протегованої держави. Цар Алексей Михайлович висилаючи на основі Переяславського договору свого воеводу Куракіна з військом до Києва, дає йому дня 30 січня 1654 р. інструкцію, що завданням воеводи є охорона Києва «от

полякоф и всяких военных людей». Отже не для адміністрування території Української Держави приходив московський воевода до Києва, але для помочі проти Польщі, а то й тільки для перестороги Польщі, що за Українською Державою стоїть мілітарна сила її союзника.

Вкінці не може бути мови ані про реальну ані про персональну унію. Обоє форм унії є спільною характеристичною познакою спільна особа монарха двох чи більше держав, а наслідком того і ведення заграничної політики обох держав одним спільним органом. Звичайно бувають у держав з'єднаних унією чи реальною, чи персональною і спільні фінанси та спільне командування збройними силами обох держав.

Попри гетьмана, що мав такі прерогативи, як їх мав гетьман Богдан Хмельницький, і після Переяславського договору, цар Алексей Михайлович не мав місця в Українській Державі. В додатку гетьман Богдан Хмельницький самий готовився засісти на монаршому престолі Української Держави. На це він і мав акцент султана Туреччини від дня 12 квітня 1653 р. Від моменту, в якому гетьман Богдан Хмельницький прийшов до переконання, що він «єдинновладець і самодержець», скерована його політика в тому напрямі, щоби запевнити престіл Української Держави династії Хмельницьких. Начальним збройних сил Української Держави після Переяславського договору являється самий гетьман. Стараючись про фінансову вируку в царя Алексея Михайловича, гетьман ніяк не хоче зв'язуватися з Московською Державною спільною валютою. Він просить у царя позики «золотих польських», а не рублів московських. Як відомо, до 1648 р. на Україні офіційною валютою був золотий польський. З ліквідацією польської влади на Україні, не стало там золотих польських. Наслідком воєнного часу, гетьман не встиг завести власну валюту. Ото ж думав він виручитися позикою в царя. Позику думав гетьман сплачувати частиною державних приходів. З цього факту хотіли московські інтерпретатори Переяславського договору конструювати договірний обов'язок Української Держави платити цареві данину, хоч в дійсності переговори відносно позики розбилися, до позики не дійшло і Українська Держава не потребувала сплачувати її.

Як бачимо, не має найменших правних основ определити Переяславським договором заложенне відношення між Українською Державою і царем Алексеем Михайловичем як інкорпорацію, васалітет, квазі-протекторат, реальну, чи вкінці персональну унію.

Гетьман Богдан Хмельницький звернувся про поміч до царя Алексея Михайловича, який уважаючись протектором православної віри і розпоряджаючи мілітарною силою держави, яку він рівночасно очолював, повинен був і міг був дати поміч державі визнаєвців цієї віри, якої протектором той цар себе уважав.

Гетьман конкретизував своє жадання у царя так:

1. дати охорону Війську Запорозькому від Польщі,
2. дати охорону перед порушенням державного і соціального устрою Війська Запорізького.

Предметом Переяславського договору була отже охорона певно означених об'єктів. Наука права називає договором заложене правне відношення, якого предметом є охорона певно означеного об'єкту, чи певно означених об'єктів, гарантією.

Охорона таких об'єктів здійснюється мілітарною силою. Логічним є, що і держава якої об'єкт, чи об'єкти є предметом тієї охорони, вставляє і свою власну мілітарну силу для охорони своїх об'єктів, тобто, для охорони себе самої. Логічним далі є, що договірні держави при укладенні договору гарантії, домовляються і про співдію мілітарних сил. З огляду на те, договір гарантії містить у собі вже і військовий союз.

З огляду на те, що при міжнародному договорі гарантії, якщо не йдеться про взаємну гарантію, заложена тільки повинність однієї договірної сторони, тзв. гаранта, хоронити об'єкти другої договірної сторони, без такого взаємного обов'язку другої договірної сторони, говорить наука права про односторонній договір. Односторонній договір в такому значенні не є одначе одностороннім актом, який хотіли б добачувати московські імперіялісти в Переяславському договорі. Договір, це прояв однозгідної волі найменше двох договірних сторін; а односторонній акт — це акт на власну руку, без волі а то й проти волі того, проти кого він звернений, або кого він торкається.

Сторонами Переяславського договору були з однієї сторони Українська Держава «Військо Запорізьке», репрезентована гетьманом Богданом Хмельницьким, а з другої сторони цар Алексей Михайлович, протектор православної віри. Протектор православної віри міг дати мілітарну охорону Українській Державі мілітарною силою Московської Держави, яку він, як цар, очолював. Фактом, що Алексей Михайлович був монархом Московської Держави, тобто, на ті часи, був він втіленням Московської Держави, що зобов'язалася Переяславським договором дати мілітарну поміч Українській Державі, гарантію того обов'язку Московської Держави перебрав Переяславським договором Алексей Михайлович, протектор православної віри.

Правно визначаємо Переяславським договором заложене відношення між договірними сторонами як:

1. Гарантію інтегральности Української Держави і її політично-соціального устрою, дану Алексеєм Михайловичем, як протектором православної віри, одночасно
2. загарантований протектором православної віри військовий союз Української Держави з Московською Державою.

Переяславський договір був зламаний вже в 1656 р. Іменно протектор православної віри, цар Алексей Михайлович, котрий

пішов війною проти Польщі в обороні православної віри, перервав цю, з його становища виходячи, святу, хрестоносну війну, вже на саму обіцянку Польщі (до речі нещиро обіцянку), піднести йому польську корону. В дальшому цей оборонець православної Церкви віддав цю православну Церкву на поталу Польщі Андрусівським договором.

Вкінці цей православний орел, що «діток своїх любить і гніздо їх крилом своїм покриває», знищив їх гніздо та скував душу і тіло тих діток.

З міжнародного становища виходячи, мав Переяславський договір закріпити рівновагу Сходу Європи. Зламанням того договору, зламана, як оказується, не тільки рівновага на Сході Європи, але й рівновага на земській кулі. З цього становища належить і оцінювати Переяславський договір.

Sac. Giovanni Choma

**PADRE GIOVANNI GENOCCHI
VISITATORE APOSTOLICO DELL'UCRAINA**

1. Cenni biografici

Nato a Ravenna il 30 luglio 1860, compì nel locale Seminario il corso ginnasiale e, vinto un concorso, entrò nel Pontificio Seminario Pio in Roma per constinuarvi gli studi di liceo e teologia. Con l'amore per la scienza cresce in lui prepotente un'altra fiamma: la passione per le anime, il desiderio di portare la luce evangelica là dove le tenebre delle barbarie e del paganesimo erano ancora fitte. Compiuti brillantemente i suoi studi di liceo e di teologia, il 24 marzo 1883 veniva ordinato sacerdote e poi subito nominato professore di storia nel Seminario Arcivescovile di Ravenna. Rimaneva però la sua aspirazione: esser missionario.

Leone XIII, al cui vigile occhio non erano sfuggiti i meriti preclari e l'intelligenza vivacissima del Genocchi, avrebbe voluto tenerlo vicino a sè come un figlio predileto. Ma proprio in quel tempo il giovane Professore aveva inoltrato l'istanza al suo Arcivescovo, il Card. Giacomo Cattaneo, di entrare nella Congregazione dei Missionari del S. Cuore. Il permesso, lungamente atteso, infine venne; ma Leone XIII, che avrebbe visto a malincuore il Genocchi allontanarsi da Roma, decise di fargli fare il noviziato nella casa dei Missionari in via della Sapienza, perchè restasse a completa disposizione della Santa Sede. Il noviziato, per il Padre Genocchi, venne ridotto da un anno a tre mesi e l'8 dicembre 1886, cioè pochi mesi dopo il suo ingresso nella Congregazione dei Missionari del S. Cuore, egli emetteva senz'altro i voti perpetui; saltando quelli triennali.

A ravvivare il desiderio che aveva Leone XIII, di affidare un incarico speciale al giovane Genocchi non erano estranee le sollecitudini continue che giungevano alla Sacra Congregazione di Propaganda Fide da Mons. Piavi, allora Delegato Apostolico di Costantinopoli, il quale chiedeva, non si frapponesse indugio alla partenza del Genocchi, anche a costo di mandarlo in Siria senza aver emesso i voti religiosi. Dopo un primo viaggio in Palestina, di cui egli pubblicò le impressioni, Giovanni Genocchi andò dunque a Costantinopoli in qualità di Vicario patriarcale.

Quando il giovanissimo Padre compariva nella sua bella e maestosa figura, i grandi uomini politici di Turchia deponevano dinanzi a lui lo scettro e l'orgoglio dell'islamismo; i giovani nazionalisti e i vecchi fanatici, di fronte alla sua retta semplicità, cambiavano subito attitudine e stile. Il sultano d'allora, Habbul-Hamid, il sanguinario, aveva del giovane Padre Genocchi una stima così alta che avanti alla sua dignità deponeva ogni sentimento di brutalità.

Dopo i cinque o sei anni passati a Constantinopoli, ottenne di poter tornare in Congregazione. Nel 1893 salpa pei lidi lontani della Nuova Guinea. Il sogno diventava finalmente realtà con la morte di Mons. Verjus, il giovane compagno e confratello, che dopo otto anni passati fra i Papuani, essendo ritornato in Europa per chiedere rinforzi e rifrancare la minata salute, era morto nella sua Oleggio il 13 novembre 1892. Si offriva un campo nuovo, un campo sterminato da coltivare, irto di spine per l'anima e per il corpo. Dopo tre anni della sua opera compiuta tra asprezze e pátimenti inenarrabili in Papuasia, sfinito dalle febbri e dalle privazioni, il P. Genocchi tornò in Europa verso la fine del 1896 ed ebbe l'incarico d'insegnare nello studentato dei Missionari del S. Cuore a Chezal-Benoit in Francia.

Nel 1897 fu inviato a Roma come primo superiore italiano della casa in via della Sapienza; e intanto gli fu affidata la cattedra di Esegesi Biblica nell'Università del Pontificio Seminario in S. Apollinare. Nel 1900, costituitasi la Provincia Italiana della Congregazione dei Missionari del S. Cuore, ebbe la nomina del primo Provinciale.

Intanto cresce la sua attività e influenza, dentro e fuori dell'Istituto. Fatto membro della Commissione Biblica, nominato esaminatore del Clero, richiama intorno a sè per la sua amabile bonà, per la non comune erudizione classica e storica, per la prodigiosa conoscenza di tante lingue antiche e moderne (ne parlava una decina, ma ne conosceva molte di più), studiosi, letterati, statisti.

Il P. Genocchi, da tanti anni membro attivo e benemerito della Società antischiavista in Italia, fu nel 1911 incaricato dal Papa Pio X di compiere una missione importantissima e delicatissima nel cuore del Brasile: di studiare e riferire sulle barbare condizioni fatte dai padroni bianchi ai negri indiani, lavoratori di cautchu, trattati come schiavi. Il compito fu tutt'altro che agevole. Per scoprir meglio le angherie e le vessazioni di cui i poveri negri eran fatti segno, dovette trasformarsi lui pure in mercante di cautchu, avvicinare bianchi e negri, fingere di contrattare, investigare...

La Provvidenza lo volle salvo anche in mezzo a questi nuovi pericoli e potè tornare in Europa per riferire al S. Padre la vera situazione del Putumaio. Pio X ebbe modo di ammirare ancora una volta lo zelo, il coraggio e la rettitudine di P. Genocchi, e mentre stendeva la celebre enciclica piana per condannare fieramente queste superstiti forme di schiavitù, enciclica in cui a tutti parve vedere la fede e l'accento del Padre Genocchi, rinviava ques'ultimo a Londra perchè, d'accordo col governo inglese, organizzasse la spedizione d'un

primo nucleo di missionari francesi, destinati a cristianizzare il Putumaio e li accompagnasse egli stesso in quello straziato paese per impiantarvi la nuova Missione.¹

2. Visitatore Apostolico dell'Ucraina

Dopo il burrascoso periodo della guerra P. Genocchi ebbe dal Papa Benedetto XV un compito egualmente delicato e difficile, cioè, far la Visita Apostolica dell'Ucraina. Erano molte cose che hanno influito per la nomina del Visitatore Apostolico dell'Ucraina. Già nel novembre 1918, il Ministro dell'Ucraina accreditato presso la Porta, benchè non ancora ufficialmente riconosciuto, faceva visita all'Ecc.mo Mons. Dolci, Delegato Apostolico a Costantinopoli, per incaricarlo di ringraziare il Papa della sua sovrana benevolenza verso l'Ucraina, avendo appreso con grande soddisfazione degli ucraini residenti in quella città, che lo stesso Delegato Apostolico era intervenuto nel nome del Papa a favore degli ufficiali ucraini. Ciò che Mons. Dolci ebbe premura di comunicare al Cardinale Marini, Segretario della Sacra Congregazione Orientale.

Poco dopo, cioè 5 dicembre 1918, Mons. Bonzano, Delegato Apostolico negli Stati Uniti d'America, riferì che il Rev. Pietro Poniatyshyn, Amministratore degli Ucraini colà residenti, si era interessato più volte della questione ucraina in Europa e si era presentato più volte al Dipartimento di Stato per raccomandare le aspirazioni politiche di quella nazione. Gli Ucraini speravano di essere ammessi alla Conferenza della Pace e perciò i vari Comitati nazionali di Washington,² Parigi ed altre città di Europa stavano scegliendo i Delegati, ed avevano incaricato il Rev. Poniatyshyn perchè si recasse in Europa e s'incontrasse con i Vescovi Ucraini di Galizia, in vista degli interessi della Chiesa.

Questi interventi degli Ucraini a riguardo la loro causa nazionale attiravano sempre più l'attenzione della Santa Sede.

Nel febbraio 1919 venne costituita la Missione Diplomatica Ucraina presso la Santa Sede con il Conte Michele Tyszkewycz a capo. Verso il 15 maggio 1919 il Conte Tyszkewycz era arrivato a Roma e dieci giorni più tardi era stato ricevuto in udienza dal Papa Benedetto XV e dal Cardinale Gasparri, Segretario della Segreteria di Stato di Sua Santità. Al Cardinale Gasparri ha presentato le lettere credenziali e nello stesso tempo ha protestato contro l'invasione dell'armata polacca in Galizia sotto il comando del generale Haller e contro gli arresti dei sacerdoti cattolici ucraini.

¹ Cfr. Ceresi V., **Padre Genocchi**, Tipografia Poliglotta Vaticana 1934.

Ceresi V., **Padre Genocchi**, Roma 1945.

² Cfr. Poniatishin P., **The Ukrainian Church and the U.S.A.**, in Jubilee Book of the Ukrainian National Association. In commemoration of the Fortieth Anniversary of its existence 1936, pp. 295—297.

„... Qui — scriveva il Conte stesso al Dott. Demetrio Donzow nella lettera del 31 maggio 1919 — non ostante le grandi contrarietà... le cose vanno abbastanza bene. Il Papa mi ha accolto molto bene nell'udienza privata, la quale è durata per più di 20 minuti, mi ha accompagnato quasi fino alla porta, e quel che più conta, ha parlato con sincero entusiasmo della nostra indipendenza. Anche se ha incominciato parlare della confederazione..., ma io gli obbiettai che questo sarebbe una vera sepoltura per l'influenza cattolica... Anche il Card. Gasparri è molto interessato... Invece una maggiore simpatia ho trovato ancora nella Sacra Congregazione Orientale presso il Card. Marini, suo Segretario e presso i suoi aiutanti. E' importante che il Papa si attiene alla politica di Leone XIII in quelle questioni; ha rigettato Filioque e mi ha assicurato che non pensava neppure di introdurre il celibato. Io ho pregato:

- 1) perchè il Santo Padre sostenesse la nostra causa alla Conferenza per la Pace e Lui mi ha assicurato che avrebbe telegrafato subito;
- 2) perchè manifestasse pubblicamente la sua simpatia verso l'Ucraina concedendole la sua benedizione — ha promesso anche questo;
- 3) perchè indicasse il giorno per la raccolta dei fondi per la nostra gente, che ha sofferto a causa della guerra;
- 4) perchè inviasse subito un Delegato Apostolico in Ucraina;
- 5) perchè indirizzasse una Lettera Enciclica sull'unione (questi tre ultimi punti non sono stati ancora decisi, ma sono sulla buona strada)...“.³

Quale autorità e quale simpatia aveva il Conte Tyszkewycz nei circoli romani si vede dalla lettera del Card. Gasparri al Simon Petlura, Presidente del Direttorio della Repubblica Democratica Ucraina d. g. 16 giugno 1919, N. B. 91664. „Excellence, Le Saint Siège a bien reçu l'adresse par la quelle Votre Excellence l'a informé que le Directoire de la République Démocratique Ukrainienne avait nommé Monsieur le Comte Tychkevitch Chef de la Mission Extraordinaire Diplomatique auprès du Saint Siège.

En remerciant Votre Excellence de cette gracieuse communication, j'ai l'honneur et le plaisir de l'assurer que le Saint Siège appréciant, comme il convient, les nobles qualités de la généreuse population Ukrainienne, forme les meilleurs vœux pour sa prospérité et ne doute point que le Droit d'autodécision, déjà accordé à d'autres populations appartenant jadis à l'Empire Russe, sera de même reconnu à l'Ukraine.

³ Onatskyj E., *Missione Diplomatica Ucraina presso la Santa Sede*, in „Kalendar Almanach na 1954“, Buenos Aires, pp. 38—39. Cfr. Onatskyj E., *Missione Diplomatica Ucraina in Italia*, Praga 1941, pp. 11—12.

Il m'est aussi agréable d'assurer Votre Excellence que Monsieur le Comte Michel Tychkevitch s'est acquitté de la délicate Mission qui lui avait été confiée, avec le tact que tout le monde lui reconnaît...".⁴

La gentile accoglienza fatta dal Papa al Conte Tyszkewycz e in genere il modo favorevole di comportarsi per la liberazione e l'indipendenza del popolo ucraino, ebbe subito una favorevole ripercussione nella stampa cattolica italiana, che cominciò a pubblicare le informazioni favorevoli sull'Ucraina. Così nell'influente quotidiano romano „**Il Corriere d'Italia**“, organo del così detto Partito Popolare, che conduceva la lotta col partito socialista-filocomunista per il potere, il giorno 9 giugno uscì un lungo e profondo articolo dal titolo di grande significato: „Le nazioni che rinascono“ e col sottotitolo: „Il Rappresentante dell'Ucraina presso la S. Sede“.

Sfortunatamente il soggiorno del Conte Tyszkewycz a Roma fu molto breve, perchè fu chiamato quale capo-missione della Delegazione Ucraina alla Conferenza per la Pace a Parigi.⁵

Già il giorno 11 giugno 1919 il Conte Tyszkewycz si trovava a Parigi e con questo giorno è annotata la sua prima nota diretta alla Conferenza per la Pace, in cui egli esigeva il riconoscimento dell'indipendenza della Repubblica Ucraina.

Per sostituire il Conte Tyszkewycz a Roma, il 17 novembre è arrivato nella Città Eterna il Rev. Saverio Bonne con le lettere credenziali di nomina a Consigliere della Missione Ucraina presso il Vaticano.

Il P. Saverio Bonne (1882—1945), belga, uno dei primi sacerdoti della Congregazione dei PP. Redentoristi, che ha abbracciato in Galizia, nel 1911, il rito orientale.⁶

Egli imparò molto bene la lingua ucraina e si era completamente incluso nella vita organizzativa ucraina, essendo diventato uno zelante difensore degli ideali nazionali ucraini. Era una persona di grande cultura. Nel 1918 divenne cappellano militare nell'Armata Ucraina, nel 1919 membro della Delegazione Ucraina per negoziare con l'Intesa.⁷ Molto energico, abile, tattico, saggio; egli era secondo l'espressione di V. Lypynskyj: „Il più abile diplomatico ucraino“. Sin dal suo primo giorno d'arrivo a Roma egli cominciò le visite diplomatiche, contrarre le relazioni e dopo poco fu ricevuto dal

⁴ Onatskyj E., *Missione Diplomatica Ucraina in Italia*, p. 12; Onatskyj E., *Missione Diplomatica Ucraina presso la Santa Sede*, p. 38.

⁵ Cfr. Korolevskyj C., *Le Metropolitte André Szeptyckyj, son action pastorale scientifique et philhénétique*. Extrait de „Roma e l'Oriente“ an. 1919—1920, p. 73. Cfr. „*La Voce dell'Ucraina*“ (Settimanale del Comitato Centrale Ucraino in Italia), Roma, 6 agosto 1919, p. 2.

⁶ *Enciclopedia Ucraina*, II, p. 157. Cfr. Korolevskyj C., *Le Metropolitte André Szeptyckyj*..., pp. 105—106.

⁷ Szuchewycz S., *Memorie sull'Armata Ucraina di Galizia 1918—1920*, vol. I, pp. 131—132.

Cardinale Gasparri, il quale allora s'interessava molto della questione ucraina. Il compito principale del P. Saverio Bonne era quello di ottenere dala S. Sede l'assegnazione di un Visitatore Apostolico per l'Ucraina.⁸

Con simile domanda si rivolse il giorno 31 agosto 1919 al Delegato Apostolico Mons. Dolci il Principe Giovanni Tokarzewski-Karaszewicz,⁹ Consigliere della Legazione di Ucraina a Costantinopoli, pregandolo di interessarsi perchè fosse inviato in Ucraina un rappresentante della Santa Sede, dichiarando che una tale disposizione, dati i momenti in cui si trattava dell'esistenza stessa dell'Ucraina, sarebbe stata oltremodo gradita al suo Governo, che ne avrebbe conservato perenne riconoscenza.¹⁰ E ciò mentre il Governo stesso aveva autorizzato il suo Rappresentante a Costantinopoli di entrare in trattative col Patriarca Ecumenico del Fanar, affinchè la Chiesa nazionale ucraina venisse riconosciuta autocefala: le pratiche non erano riuscite perchè il Fanar aveva risposto evasivamente.

Il 7 dicembre 1919 il Ministro di Ucraina a Costantinopoli, Lotockyj, fece pervenire alla Santa Sede la copia di un appello di Isaac Mazepa, Presidente del Consiglio dei Ministri dell'Ucraina, alle Potenze dell'Intesa e del mondo e la copia di un altro appello indirizzato al popolo ucraino contro il generale Denikin, che aveva attentato all'indipendenza dello Stato Ucraino, chiedendo appoggio nella lotta di resistenza.

Intanto a Roma arrivavano sempre più le notizie sul largo movimento unionistico tra gli ucraini ortodossi. Però queste notizie erano molto vaghe e delle volte contraddittorie. La Santa Sede, per rendersi conto dello stato reale delle cose, credette necessario d'inviare sul posto un suo rappresentante.¹¹

Nel frattempo erano arrivate alla Santa Sede alcune relazioni sulle lotte dolorose e talvolta sanguinose tra i Polacchi ed Ucraini in Galizia ed altrove. Da ricordarsi la relazione del 1 agosto 1919 della Legazione Ucraina a Vienna, con l'elenco minuzioso dei fatti e lettere di alcuni sacerdoti ucraini. Lo stesso faceva il Nunzio Apostolico a Varsavia Mons. Achille Ratti, in data 14 settembre 1919. I Polacchi, dal canto loro, o negavano assolutamente i fatti addebitati a loro, oppure ne davano una versione contrastante. Affinchè la Santa Sede fosse bene informata sul vero stato delle

⁸ Onatskyj E., *Missione Diplomatica Ucraina presso la Santa Sede*, pp. 38—43.

⁹ Morto a Londra nel 1954.

¹⁰ Durante la sua permanenza a Costantinopoli (dal 2 agosto 1919 all' 11 dicembre 1921) egli si recava più volte al mese dal Delegato Apostolico Mons. Dolci per informarlo sullo stato di cose in Ucraina. All'Ecc.mo Delegato Apostolico si potrebbe ascrivere un grande influsso sul favorevole atteggiamento verso l'Ucraina da parte della Segreteria di Stato.

¹¹ Ceresi V., *Padre Genocchi*, p. 505.

cose, si venne nella determinazione di inviare sul posto una persona di fiducia per controllare i fatti e riferirne. E per coprire in qualche modo la missione di questo Visitatore, venne a proposito considerata la domanda degli Ucraini: essi, addolorati perchè la Santa Sede, che aveva avuto parole buone per tutti i popoli oppressi, non aveva ancora dato una manifesta prova di benevolenza verso di loro, avevano chiesto al Santo Padre medicinali ed aiuti contro la febbre tifoidea, che infieriva nelle loro regioni. Il visitatore scelto dalla Santa Sede avrebbe potuto così recarsi in Ucraina a distribuire i soccorsi necessari e nello stesso tempo studiare la situazione.

Il 28 gennaio 1920 il Papa Benedetto XV era messo al corrente di ogni cosa da Mons. Papadopoulos, Assessore della Sacra Congregazione Orientale e la scelta cadeva (dietro l'interessamento del grande amico degli Ucraini, Mons. Enrico Benedetti, Minutante della Sacra Congregazione Orientale) sulla persona del P. Giovanni Genocchi dei Missionari del S. Cuore,¹² cui veniva aggiunto un Segretario nella persona del P. Giuseppe Schrijvers, Redentorista, che stando in Galizia, ne conosceva bene i luoghi e la lingua.¹³ La nomina è avvenuta il 1 febbraio 1920.¹⁴

¹² Di ciò scriverà un anno dopo (21 febbraio 1921) lo stesso Sommo Pontefice Benedetto XV, nella lettera indirizzata al Metropolita Andrea Szeptyckyj, dicendo fra l'altro: „Che se dobbiamo riandare con la memoria le paterne premure di questa Sede Apostolica ed il Nostro personale interessamento per il diletto popolo Ruteno, Ci è caro ricordare che una tangibile prova fummo lieti di darne non appena da alcuni rappresentanti del popolo Ruteno venimmo a conoscere lo strazio di quelle misere popolazioni. Fu allora che Noi Ciaffrettammo non solo a spedire soccorsi, ma anche ad istituire e ad inviare sul posto un Nostro speciale Delegato che portasse a tutti da parte Nostra ed in Nostro Nome, parole di conforto ed aiuti di carità; e quantunque circostanze indipendenti dal voler Nostro e dallo zelo del Pontificio Visitatore abbiano impedito al diletto figlio, il P. Giovanni Genocchi dei Missionari del Sacro Cuore, di portarsi fino fra gli Ucraini, pure dalle relazioni che egli ci ha inviato, abbiano avuta, non disgiunta purtroppo dalla dolorosa conferma del martirio di quel popolo generoso, la bramata dolce consolazione di essere assicurati come nella guerra mossa alla sua fede e specialmente alle insidie tese al suo clero ben pochi siano stati quelli che miserevolmente defezionarono“. Welykyj A. G., *Documenta Romanorum Pontificum historiam Ucrainae illustrantia*, vol. II, pp. 529—530.

¹³ P. Giuseppe Schrijvers, C.Ss.R., era uno dei principali fondatori del ramo ucraino della Congregazione del Santissimo Redentore. Egli è diventato primo Vice-Provinciale della Vice-Provincia Ucraina dei Padri Redentoristi. Noto scrittore di ascetica e molto stimato dal Papa Pio XI. Nel 1936 fu nominato Provinciale della Provincia Belga. Morto a Roma 4 marzo 1945 come Consultore Generale della Congregazione del Santissimo Redentore. Cfr. RR.PP. Kurylas Bohdan et Bosscaert, C.Ss.R., *Lettres sur l'Ukraine*, tomè I, p. 65.

¹⁴ Il 22 febbraio il P. Bonne assieme alla delegazione ucraina fu ricevuto in udienza privata dal Papa Benedetto XV, a cui indirizzò un particolare ringraziamento a nome del governo e del popolo ucraino per la nomina del Visitatore Apostolico e per l'assegnazione di una cospicua somma di denaro e di altri aiuti materiali in favore degli ammalati e dei sofferenti dell'Ucraina, dove allora infuriava la epidemia del tifo. Onatskyj E., *Missione Diplomatica Ucraina presso la Santa Sede*, p. 45.

La notizia di questo fatto, maturato nel più assoluto silenzio e da nessuno previsto, costernò i confratelli e gli amici del P. Genocchi, ma non ebbe nell'animo di lui nessuna ponderabile reazione.

„Fu per me la cosa più inaspettata (la missione in Ucraina) — scriveva Padre Genocchi nella lettera d. g. 5 luglio 1920 — trattandosi di una parte del mondo che mi era ignota nelle sue lingue e ne' suoi costumi. Il mio lavoro di Roma mi dava ormai troppe soddisfazioni e mi manteneva in una vita facile e comoda. Questo brusco distacco, coi cambiamenti incomodi e coll'applicazione faticosa a nuovi studi e a nuovi affari, mi fa certamente bene allo spirito e mi dispone alla morte del corpo, che non può più esser lontana“.¹⁵

Quella nomina lo trovò, come l'altra del Putumaio sereno nella sua beata indifferenza alle cose del mondo, pronto come un giovane, a cui la vita offra prime avventure, disposto ed alacre di spirito, come un soldato volontario che venga per la prima volta al fuoco della trincea. Non lo toccavano i giudizi della gente, che commentava quella nomina secondo gli umori di ciascuno.

Intanto il Visitatore Apostolico dell'Ucraina si mise al lavoro preparatorio per la sua nuova missione: si rese conto della situazione, riguardò la geografia, riguardò la storia, fu alle prese con la lingua, nè più nè meno di quanto aveva fatto già dieci anni prima per il Putumaio. In questo lavoro preparatorio un cospicuo aiuto gli offriva la Missione Diplomatica dell'Ucraina presso la Santa Sede e presso il Quirinale. Sui primi di aprile era pronto per partire, munito delle facoltà di cui il Decreto della Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale d. g. 13 febbraio 1920 dice: „Res catholicorum tum latini tum orientalis ritus qui degunt in illa Russiae regione, quam Ukrainam dicunt, per immane bellum illic adhuc flagrans perturbatae, sollicitudinem Apostolicae Sedis moverunt; quapropter cum SS.mo Domino Nostro Benedetto div. prov. Papa XV suasum fuerit religionis causae quam maxime profuturum si vir probatus a Sede Apostolica in illas regiones mitteretur qui utriusque ritus fidelium illuc degentium necessitates cognosceret ac vota colligeret, aequae omnia SS.mo referret, quique dilligenti studio ea omnia quae ad bonum tum fidei catholicae tum etiam singulorum fidelium conduceret, nomine et auctoritate Sanctae Sedis foveret, institueret ac disponderet, Sanctitas Sua mandavit ut per Sacram hanc Congregationem pro Ecclesia Orientali praesens decretum ederetur, quo R.mus P. D. Joanes Genocchi, e Societate Missionariorum Ss. Cordis, Visitator Apostolicus ad nutum Sanctae Sedis nominatur ac instituitur regionis universae sic dictae Ucrainae. Eidem itaque preclaro viro haec Sacra Congregatio omnes tribuit facultates quae muneri suo exsequendo necessariae ac opportunae sunt, ac simul praecipit omnibus ac singulis illius regionis Christi fidelibus cuiusque ritus, ac in qualibet etiam ecclesiastica dignitate et

¹⁵ Ceresi V., **Padre Genocchi**, p. 507.

officio constitutis ut Reverendissimum Dominum Visitatorem quo par est obsequio prosequantur, ac omnia eidem sincere ac fideliter patefaciant et exhibeant quae ad munus sibi commissum rite explendum conferre in Domino ipse iudicaverit.

Hortatur proinde eadem S. Congregatio omnes et singulos ut sedula cura adlaborent pro felici Visitationis Apostolicae exitu; si quis autem — quod Deus avertat — Visitoris ministerium quovis modo impedire, retardare vel frustrari praesumat, in potestate eiusdem Reverendissimi Domini Visitoris erit ipsum ecclesiasticis penis ac censuris, servatis servandis in casu, plectere. Contrariis quibuscumque non obstantibus“.

Prima di partire per la sua missione in Ucraina, il Padre Genocchi ha dato l'intervista al redattore del giornale „**L'Idea Nazionale**“, dichiarando: „Bisogna tener presente che l'Ucraina, grande paese di circa quaranta milioni d'abitanti, ha proclamato la sua indipendenza contro le pretese dei bolscevichi russi, i quali per opporsi alla separazione dal resto dell'ex impero vi hanno mandato i loro emissari. Stragi feroci avvennero a Kiew e ad Odessa. Adesso la situazione è questa: a Kiew i bolscevichi russi hanno stabilito un loro governo, il quale però pare si trovi in cattive acque; a che un altro governo locale del generale Petlura, creato dagli ucraini antibolscevichi in seguito a rovesci militari, si è dovuto ritirare a Varsavia, aspettando un momento più favorevole per riaffermarsi; e che finalmente contro i bolscevichi russi e contro i conservatori nazionalisti di Petlura, è sorto un altro governo di ucraini bolscevichi ma indipendenti, i quali non vogliono l'unione con la Russia. Due governi sono dunque in Ucraina: tutt'e due bolscevichi, uno russo e uno indipendente“.

— E che rapporti hanno essi con la Santa Sede?“ —

— „Nessuno. La Santa Sede ha riconosciuto l'indipendenza dell'Ucraina, ma sotto il governo del generale Petlura; il quale ha tutt'ora presso di Lei, come presso i governi dell'Intesa, il proprio rappresentante. Ora io mi reco colà per andare a vedere quel che succede, fra tanto caos, alle istituzioni cattoliche, cui parve che l'indipendenza dell'Ucraina dovesse rendere la libertà.“

„Il Cattolicesimo fiorì in Ucraina fino a due secoli fa; fino cioè alla conversione di quella popolazione all'ortodossia, avvenuta per opera di Caterina II; allora restarono cattolici in massa solo gli ucraini della Galizia che oggi sono ben quattro milioni. Tuttavia anche nella Ucraina finora soggetta alla Russia il cattolicesimo non scomparve. Ed oggi vi sono colà due o tre diocesi di rito latino, che contano forse centomila fedeli; i quali pare che adesso avranno la libertà di avvicinarsi alla Santa Sede. Non è questa la prima volta che la Chiesa si avvantaggia di convulsioni storiche che sembrano dover distruggere ogni ordine sociale, e che invece ne creano uno nuovo... La Sua sollecitudine dev'essere sempre quella di aiutare come meglio può la cessazione dell'anarchia, e il crearsi dell'ordine

nuovo, facendo sì che esso giovi al rinascere e al propagarsi dell'idea cristiana e cattolica, indistruttibile ed eternamente giovane...“

— „Ma non si è invece detto che codesti sconvolgimenti hanno portato spirito di ribellione nell'interno della Chiesa con gravi danni spirituali per Essa?“ —

— „Questo è vero in piccola parte; e credo che i suoi danni saranno solo temporanei. I giornali hanno molto parlato del cosiddetto scisma avvenuto in Boemia. In realtà, di duemila preti boemi, soltanto centosessanta si sono dichiarati per lo scisma; e tra essi nessun vescovo... Tutti gli altri, col grosso della popolazione, restano fedeli a Roma. Non dico che il fenomeno sia bello, nè sia privo di pericoli; ma è certo molto meno grave di quel che i lettori di tanta stampa hanno potuto credere...“

— „E quali sono precisamente gli incarichi che Ella va ad assolvere in Ucraina?“ —

Qui il Padre Genocchi ha sorriso, ma non ha più voluto parlare. La sola domanda nostra, a cui si è affrettato a rispondere, è stata quella con cui gli chiedevamo s'Egli crede che la sua missione possa giovare anche all'Italia:

— „Sì certo — Egli ha risposto congedandoci — ogni conquista della Chiesa, oggi, è anche una conquista dello spirito italiano; e il riprendere contatti morali con l'Ucraina può recare giovamento a noi e a tutti, anche materiale“.¹⁶

3. Soggiorno a Varsavia

Il Padre Genocchi partì da Roma subito dopo la Pasqua. Durante il viaggio dovette fermarsi due giorni a Livorno per lo sciopero ferroviario. Verso la metà di aprile era già a Parigi, da dove, dopo il soggiorno di venti giorni, partì per Vienna. Nella capitale austriaca si fermò due giorni, che dedicò quasi interamente ai colloqui con le diverse Commissioni Ucraine. Dopo di ciò partì per Varsavia.

Per Padre Genocchi la via più breve per arrivare in Ucraina, era quella che passa da Vienna per Leopoli in Galizia. Purtroppo doveva lasciare questa via perchè il governo polacco, che controllava la situazione in Galizia, si oppose alla sua entrata in Galizia, temendo che gli Ucraini avrebbero dato a quella visita il valore di una vera e propria adesione della Santa Sede alle loro idee di indipendenza.

Per comprendere meglio le lettere di Padre Genocchi scritte da Varsavia, che verranno citate in seguito,¹⁷ occorre dare un piccolo sguardo sulla situazione politica dell'Ucraina. Quando è crollato

¹⁶ „L'Idea Nazionale“ — (7 aprile 1920), Roma, a. X, n. 34.

¹⁷ Abbiamo potuto consultare 100 lettere di Padre Genocchi, che ci sono state gentilmente date in visione dal Rev.mo P. Vincenzo Ceresi dei Missionari del Sacro Cuore.

l'impero austro-ungarico, gli Ucraini della Galizia hanno formato un Consiglio Nazionale, nel quale entrarono tutti i membri ucraini del parlamento di Vienna, della Dieta di Galizia e Bucovina e i rappresentanti dei partiti politici ucraini. Questo Consiglio proclamò il 1 novembre 1918 la Repubblica Ucraina Occidentale. Il Consiglio riconobbe i diritti delle minoranze polacca ed israelita. Ma già all'atto della sua costituzione, la Repubblica Ucraina Occidentale dovette opporre resistenza armata ai Polacchi, che sollevarono delle pretese sulla Galizia ed entrarono in guerra contro la Repubblica Ucraina appena formata.¹⁸

Intanto in Ucraina Orientale, con il crollo della Russia zarista nel 1917, fu creata a Kyjiw la Rada (Consiglio) Centrale, eletta nel mese d'aprile 1917, dal Congresso Nazionale dell'Ucraina, che divenne il parlamento ucraino. Il 22 gennaio 1918, la Rada Centrale proclamò l'indipendenza completa dell'Ucraina e un anno dopo, cioè il 22 gennaio 1919 è avvenuta l'unione delle due Repubbliche in una sola Repubblica Ucraina.

Lo Stato ucraino unificato fu invaso da un lato dalle truppe della Repubblica Sovietica Russa, dall'altro dai Polacchi e dalle truppe del generale zarista russo Denikin. La guerra difensiva sui due fronti più importanti: contro la Russia Sovietica e contro la Polonia, aveva stremate le forze dell'Ucraina. Inoltre, sfortunatamente, anche un'epidemia di tifo decimò le forze armate ucraine. Simon Petlura, capo dello Stato e comandante supremo delle forze armate, negoziò con i Polacchi un'alleanza contro la Russia, e, nella primavera del 1920, l'alleanza fu firmata.¹⁹

Tale fu la situazione politica dell'Ucraina quando il Padre Genocchi è arrivato a Varsavia.

„Dopo venti giorni a Parigi, eccone più di venti qui — scriveva P. Genocchi nella lettera del 28 maggio 1920, indirizzata alla Principessa di Venosa. — In Ucraina c'è una terribile guerra tra polacchi e bolscevichi. Pochi giorni fa le notizie erano buone e il governo polacco mi promise di lasciarmi andare. Ma già le cose sembrano cambiate e dovrò aspettare ancora. Studio molto le lingue slave, vedo le persone più informate e mi preparo sempre meglio al mio ufficio.

Non si ha idea da noi delle barbarie bolsceviche, delle devastazioni, delle crudeltà abominevoli in quelle regioni. Le orde di Tamerlano

¹⁸ Cfr. Singalevic V., *La questione della Galizia*, Roma 1922.

¹⁹ „Ma presto i Polacchi abbandonarono l'alleato ucraino e conclusero con la Russia sovietica il trattato di Riga (1921), in base al quale il territorio ucraino fu diviso. L'Ucraina Orientale, già occupata dai bolscevichi, fu costituita nelle Repubblica Sovietica Ucraina sotto il controllo effettivo del potere centrale di Mosca. La Polonia occupò l'Ucraina Occidentale che, però, giuridicamente le fu assegnata solo il 15 marzo 1923 dal così detto Consiglio degli Ambasciatori. La decisione di quest'ultimo impegnò la Polonia a dare alla Galizia una larga autonomia e una Università Ucraina. La Polonia non adempì mai a questo impegno“. Fedoronczuk W., *Il problema ucraino attraverso la storia*, Roma 1955, pp. 33—34.

erano meno diaboliche. Si aggiunge il tifo petecchiale ed altre malattie contagiose, che sempre trovano il terreno preparato. La nostra civiltà crolla e c'è pericolo per tutte le nazioni di tornare indietro di quindici secoli“.

Le più precise informazioni ci sono nella lettera scritta il 4 giugno 1920 al Padre Bonne, incaricato d'affari della Missione Ucraina presso la Santa Sede: „Dove è lei? E io, dove son dunque? Non ancora in Ucraina nè in Galizia. Non si entra in questi due paesi senza il „beneplacitum“ del Governo Polacco, che è ben disposto a lasciarmi andare in Ucraina, ma non in Galizia. I Ruteni,²⁰ si dice, crederebbero che la mia presenza in mezzo a loro significhi il favore della Santa Sede per le loro idee separatiste.

Quanto all'Ucraina già Russa, potrei entrarci presto, se i bolscevichi non ricominciassero la guerra al di qua del Dnieper. Crediamo che entro questo mese potrò essere a Jitomir. Mi viene confermato da diverse parti che gli Ucraini vogliono essere in buoni rapporti coi Polacchi, che li hanno salvati dal bolscevismo. Anche i Polacchi vogliono l'amicizia dell'Ucraina indipendente, e i loro eserciti si comportano bene laggiù: gli Ucraini che si trovano a Varsavia sono unanimi nel dirlo. I lamenti continuano a venire dalla Galizia. Il Governo di Varsavia ha delle buone intenzioni, che diventando sempre migliori, ma pare che non sia così di quelli che comandano in Galizia. Il Nunzio dà dei buoni consigli al Governo e riesce a ottenere qualche cosa, ma non tutto. Mrg. Szeptycki mi scrive sempre e ci intendiamo molto bene.

Padre Jean, basiliano canadese, viene ogni giorno a insegnarmi l'ucraino.²¹ Sono costretto a imparare anche un po' di polacco, che, a parte la pronuncia orribile, assomiglia molto. Attendo il momento della Provvidenza e spero di scriverle presto dall'Ucraina. La mia attesa forzata a Varsavia non sarà inutile. Tuttavia faccio del mio meglio per abbreviarla“.

Nello stesso giorno (4 giugno 1920) Padre Genocchi ha scritto una importante lettera anche a Mons. Enrico Benedetti (Minutante della Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale): „Unisco una lettera, che prego leggere, per il P. Bonne, di cui non ho più notizie. Ad ulteriori e c o n f i d e n z i a l i schiarimenti, dirò che Mgr. Ratti mostra degnamente non solo la sua vecchia amicizia per me, ma anche buona volontà di facilitare la mia missione in Ucraina. Durante la grande guerra polacca il comando militare non avrebbe permesso a nessuno di andarvi. E si capisce: ferveva la lotta. Ora Kiev è presa

²⁰ Padre Genocchi, nella sua corrispondenza, si serve dell'antico termine storico „ruteno“, „Ruteni“ per indicare gli Ucraini della Galizia.

²¹ Rev. P. Giosafat Jean OSBM, nato nel 1885 nel Canada orientale in famiglia francese. Nel 1910 fu ordinato sacerdote, nel 1911 ha abbracciato il rito orientale, nel 1913 entrò nell'Ordine Basiliano di S. Giosafat. Dal 1919 era interprete presso il governo ucraino. Attualmente vive a Mundare, Canada.

e di qua dal Dnieper dura la guerriglia bolscevica; ma ormai si può andare. Io faccio di tutto per andarvi entro giugno, e credo che riuscirò. Il Vescovo latino di Jitomir mi riceve volentieri e di lì potrò fare una corsa a Kiev. Poi si vedrà.

Mons. Ratti ha insistito presso il Governo di quì perchè adoperi una tattica amichevole coi tre Vescovi Ruteni e li onori alla pari dei latini. Pilsudski, Capo dello Stato e in realtà dittatore, procura di far così; ma (e questo non bisogna dirlo, ma bisogna saperlo), il Comando di Galizia non eseguisce gli ordini e fa orecchi da mercante. Il certo è che i Ruteni sono inaspriti, e non han tutti i torti. La storia di questi anni di guerra lascerà un lungo strascico di odii fra ruteni e polacchi, che si sono perseguitati a turno, taglieggiando e incrudelendo orribilmente, „hinc et inde“. Sto in continui rapporti epistolari col Metropolitano Szeptycki, col P. Schrijvers e altri, essendoci anche modo di evitare la censura. Per ora non mi si permetterà di andare in Galizia. Contro la forza la ragion non vale. E non si può agire a dispetto del Governo Polacco, che mi favorirà in Ucraina e non ametterà che io m'impicci degli affari galiziani. E così del resto la Segreteria di Stato promise al ministro Kowalski. Mgr. Ratti troverà modo di andare in Galizia prima che finisca questa breve estate. Per ora va in alta Slesia, di cui è Alto Commissario, con gioia dei polacchi e dispetto dei tedeschi, che sperano ancora un plebiscito sfavorevole alla Polonia.

Se la Polonia non si tiene amici i piccoli popoli vicini, sarà presto mangiata dai Russi e Tedeschi uniti insieme. Ecco perchè Pilsudski, che ha testa, tratta bene gli Ucraini e vorrebbe trattar bene i Ruteni. Varsavia è un buon osservatorio per tutto il cielo slavo“.

Intanto notizie scoraggianti venivano dai bollettini militari della guerra russo-polacca. I bolscevichi dopo le prime sconfitte avanzavano con rapidità impressionante. „I bolscevichi avanzano, e dopo aver ripreso Kiev, devastato Jitomir (dove io ero sul punto di andare) e ucciso molta gente, vengono avanti e minacciano la Polonia — scriveva P. Genocchi a Mons. Benedetti in un conciso biglietto del 23 giugno 1920.

Tra pochi giorni tornerà il Nunzio dall'Alta Slesia ed esamineremo insieme la situazione per far rapporto a Roma. Domani verrà quì Mons. Szeptycki, con cui il Governo vuol far la pace. Credo che sia troppo tardi. Addio Ucraina...“.

Le notizie sempre più tristi sull'avanzata dei bolscevichi e sulle loro atrocità giungevano al Padre Genocchi e lui le riferisce nella lettera a Mons. Enrico Benedetti, scritta da Varsavia il 7 luglio 1920: „Sono già quì i due vagoni di medicine. Non solo l'Ucraina ma parte del vero territorio polacco, è preda dei bolscevichi che vengono avanti, e vogliono finirla con la Polonia. E così le medicine...“.

Mons. Ratti ha parlato nuovamente della Galizia e di me al Capo dello Stato Pilsudski, e al Ministro degli Esteri Sapieha, per persuaderli a lasciarmi andare a far opera pacificatrice in Galizia.

Essi si sono persuasi, e Mons. Ratti scriverà tra pochi giorni in questo senso a Roma. Ora egli è un'altra volta in Alta Slesia. Tornerà sabato o lunedì, ma già vi potrebbe essere un cambiamento di scena, perchè i bolscevichi fan presto con la loro cavalleria cosacca, e la Galizia non tarderà ad essere invasa e vi troveranno un terreno adatto.

Vediamo qui testimoni oculari della crudeltà diabolica dei bolscevichi, che si divertono a scorticare e mutilare perfino i malati degli ospedali. E dove passano è la desolazione e la morte.

Ora coll'ucraino (lingua facile) e il polacco (lingua difficilissima) studio con un basiliano il paleoslavo, alquanto simile all'ucraino. Ma il dizionario paleoslavo è in russo. Ed ecco già una insalata di lingue slave. E' raro che non c'impieghi almeno sei o sette ore al giorno. Leggo ormai con sufficiente facilità i giornali polacchi e i libri più semplici ucraini, nonchè i Vangeli paleoslavi; ma è davvero fatica. Mi ci sono riabituato, ed erano già parecchi anni che non studiavo lingue nuove. E quì il mio spirito si purga del gusto troppo grande che provavo nella lettura delle nostre più belle opere occidentali. E prima di morire mi ci voleva questa purificazione da una delle mie più grandi e continue passioni.

La compagnia amichevolissima di Mons. Ratti e quella fraterna di Mons. Pellegrinetti (che parla correntemente polacco) e di Mons. Farolfi, giovanotto abilissimo, mi rendono dolce il soggiorno forzato a Varsavia, dove oltre le lingue imparo molte altre cose, che saranno pure inutili nella mia tarda età, ma non mai disprezzabili. E poi sono utili al cospetto di Dio. Tra poco Roma dovrà decidersi su quel che dovrò fare. Ma che ora non mi mandino a tudiare il cinese; che già non so come ho resistito alle prime fatiche del terribile slavo. Bos-suet imparò bene l'ebraico a sessant'anni; ma l'ebraico non richiede metà della fatica.

Ecco in poche parole lo stato delle cose riguardanti me e la mia Missione. Come ho detto, Mgr. Ratti scriverà presto. E allora la S. Sede deciderà. Intanto acquisto cognizioni preziose.

Dalla Galizia seguitano a venire notizie scoraggianti. E' proprio vero che i Polacchi si portano orribilmente male coi Ruteni. Già scrissi ultimamente che il Governo centrale si lamenta di quel Governo mezzo militare di laggiù, che tiranneggia oltre misura e rende un pessimo servizio alla Polonia. Ma neppure gli ordini savii di Pilsudski sono eseguiti. Ci sarà rimedio ora e gioverà la resipiscenza?

Mons. Ratti ha già scritto privatamente a Mons. Cerretti,²² al quale non sarebbe male dar p r i v a t a m e n t e le notizie di questa

²² Bonaventura Cerretti, 1872—1933. Nel 1895 fu ordinato sacerdote, entrò nel 1902 alla Segreteria di Stato, poi incaricato di missioni diplomatiche al Messico e a Washington, segretario per gli affari ecclesiastici straordinari (1917), fu inviato a Parigi durante la conferenza per la pace (1919) dopo la prima guerra mondiale ed indi nominato Nunzio in Francia (1921). Nel 1925 fu creato cardinale col titolo di S. Cecilia. Sono note le sue trattative con l'on. Orlando per la conciliazione tra l'Italia e la S. Sede.

lettera. Avendo dovuto scrivere due o tre volte a Mons. Tedeschini, non ho scritto mai nulla a Mons. Cerretti, sapendolo già al corrente di tutto...

P. S. Ore 10. — Bolettino di stamane cattivo. Równo è occupato dai bolscevichi, la cui cavalleria è vicina a Ludsk. Grandi attacchi su tutto il fronte, mischie sanguinose. I giornali pubblicano una pastorale collettiva dell'Episcopato alla Nazione, con la descrizione del grave pericolo di ulteriori invasioni bolsceviche e di rovine per il Cristianesimo e la Civiltà. Caldo appello ad iscriversi volontari. Si stabiliscono suppliche e funzioni pubbliche.

Naturalmente nessuno dei tre Vescovi ruteni ha firmato, ma c'è il Vescovo armeno Teodorowich, più polacco e più antiruteno di tutti“.

Tra queste notizie sconcertanti delle quali era piena Varsavia per l'avanzata dei bolscevichi, Padre Genocchi con serenità continuava la sua preparazione per la missione in Ucraina. Lo si può constatare dalla lettera scritta a Padre Soldatelli il 28 luglio 1920 da Varsavia: Mandami per posta raccomandata il libretto di P. De Meester (forse sbaglio l'ortografia) annunziato in copertina degli „Acta S. Sedis“, „La Liturgia di S. Giovanni Crisostomo“, testo greco, e versione italiana e francese (non m'importa della versione)...

Della liturgia greca ho bisogno, perchè tra le altre cose studio la liturgia slava, che è tradotta dal greco in maniera barbara che mi fa scervellare. Eppure leggo con tanta facilità la bibbia in paleoslavo. La liturgia che spesso è complicata nel testo greco è stiracchiatissima in slavo, anche più che in arabo. E si capisce che debba esser così, trattandosi di un testo già molto retorico e spesso gonfio, com'è la liturgia greca.

Bisognerebbe dire al Dr. Canezza che io credevo ci fossero nelle casse di medicinali anche dei termometri clinici, ma non ne troviamo. Furono messi, sì o no? O li hanno rubati, come il sapone? In sostanza però le medicine arrivate quì sono un vero tesoro. Le bottiglie di tintura di jodio per es. (non quelle piccole; ma mezzane da circa $\frac{1}{2}$ litro) si pagano quì un migliaio di marchi, e non si trova da comprarne. Vi sono pure siringhe e altri strumenti preziosi. Intanto le medicine servono per profughi ucraini, che son tanti; ma il grosso dovrebbe andare in Ucraina, quando e come, Dio solo lo sa. Anche stamane viene la notizia di preti cattolici uccisi crudelmente“.

Intanto gli avvenimenti precipitavano. „Quando Le giungerà questa mia — scriveva il 28 luglio 1920 alla Principessa di Venosa — saprà se i bolscevichi sono entrati a Varsavia o se si contentano di venire a patti senza occuparla. Dipende dalla loro volontà e ancora non la manifestano. Se Nunzio rimane, starò con lui, e se parte e vuol lasciare a me la custodia degli archivi, rimarrei volentieri; se no lo seguirò. Non c'è ragione che i bolscevichi infieriscano contro di me. E se ne trovassero qualcuna, potrei ben sacrificare al dovere il poco tempo di vita che secondo l'ordine naturale mi rimarrebbe. Lo sa-

premo ben presto. Gli studenti e non molti altri volontari dell'ultima ora, stanno preparando una linea di difesa non lontano da Varsavia. Cosa giusta e bella, ma non tanto efficace contro la cavalleria cosacca. L'Intesa non può far nulla per la Polonia, poco valendo l'aiuto diplomatico, e imperando sui Governi il bolscevismo occidentale.

E l'Ucraina? Me la saluta lei, direbbero a Roma. Ma io dovevo aspettar qui, finchè non mi richiama chi mi ha mandato. I polacchi dovevano farmi entrare in Ucraina e non hanno potuto. Chi sa che non lo facciano i bolscevichi, che in certe cose intendono a mostrarsi più civili degli altri. Le atrocità loro non devono attribuirsi unicamente a istinti felini, ma anche a calcolo politico. Il pericolo di cader nelle loro mani ed essere talvolta uccisi coi tormenti di Nerone o di Tamerlano, lascia a pochi eroi la forza di resistere da vicino; gli altri fuggono o si sottomettono...“

Davanti al sempre più imminente attacco dei bolscevichi su Varsavia veniva lo sgombero di tutte le Legazioni. Le casse della Nunziatura partivano con Mons. Farolfi per Poznan, dove il Corpo Diplomatico si trasferiva. „Io — scriveva Padre Genocchi — sarei restato a Varsavia pericolante, se la mia presenza fosse stata utile. Anche il Nunzio si era offerto a restare. Ma quando le casse di tutte le Legazioni estere partivano per Posen ed era pronto il treno per i diplomatici, la mia presenza cominciava ad imbarazzare per la ressa dell'ultimo momento; telegrafammo a Roma, e d'accordo col Nunzio me ne venni a Vienna coll'ultimo treno che potè fare il percorso“. Era il 7 agosto 1920.²³

Così il Padre Genocchi diede addio a Varsavia, dove trascorse quattro mesi nell'atmosfera molto difficile. Però si sentiva bene durante questi quattro mesi, specie perchè tra il personale della Nunziatura ha trovato dei veri amici,²⁴ inoltre era dotato di grande ottimismo cristiano, quindi con entusiasmo e sacrificio si preparava alla sua missione in Ucraina.

4. Da Vienna a Roma

Arrivato a Vienna, Padre Genocchi si fermò all'albergo „Kaiserin Elisabeth“, aspettando gli ordini da Roma. Intanto il 18 agosto 1920 scriveva a Mons. Benedetti: „Nella notte tra l'8 il 9 arrivai a Vienna. Fu l'ultimo treno da Varsavia diretto a Vienna. Scrissi subito al Card.

²³ Il 14 agosto 1920 la cavalleria cosacca era a dodici miglia da Varsavia, ma dopo tre giorni la situazione si è mutata. La controffensiva di Pilsudski costrinse le truppe bolsceviche alla precipitosa ritirata e fu la vittoria. Ceresi V., **Padre Genocchi**, p. 514.

²⁴ Mons. Ratti, Mons. Pellegrinetti e Mons. Farolfi.

Marini.²⁵ Non potei telegrafare perchè c'era sciopero dei telegrafisti. Alla Segreteria di Stato aveva telegrafato Mons. Ratti ch'io venivo a Vienna. Già partivano per Posen le casse della Nunziatura e quelle di tutte le legazioni estere. Mgr. Farolfi già aveva preceduto a Posen. Mgr. Ratti aveva chiesto a Roma di poter rimanere a Varsavia e mandar l'Uditore col Corpo Diplomatico a Posen. Non so la risposta; ma alcuni giorni fa i giornali di Vienna dicevano che tutti i diplomatici di Varsavia erano andati a Posen. Sarà, non sarà, ma quel che è certo è che io ero d'imbarazzo, tanto più che a Posen non vi sono stanze. Così d'accordo con Mons. Ratti son venuto qui, portando tutta la mia roba.

Oggi le notizie inaspettate della riscossa polacca sembrano cambiare la situazione e fanno sperare che Varsavia possa esser risparmiata. Siamo avezzi però a questi alti e bassi e per ora i pronostici sono fallaci.

Sempre agli ordini della S. Sede, pregai il Card. Marini di avvertire Mons. Ogno di quel che io dovevo fare, benchè io rimanga all'albergo („Kaiserin Elisabeth“, Weihburg-Gasse) finchè non ricevo disposizioni da Roma, tanto più che Mons. Ogno era fuori di Vienna. Finalmente lunedì potei rivederlo, ma nessuna notizia.“

Prevedendo che a Vienna dovesse fermarsi per un periodo piuttosto lungo, si è trasferito dall'albergo „Kaiserin Elisabeth“ al monastero dei Padri Salesiani, amici di vecchia data e fu quello il suo quartiere generale per oltre un anno, cioè fino al suo ritorno a Roma.

Lontano dal campo della sua missione, egli servì tuttavia la causa come le circostanze gli consentivano. Ebbe contatti e scambi di vedute con tutto il mondo ucraino a Vienna. Studiò diversi problemi, dei quali poi riferì a Roma in numerosi ed interessanti rapporti.

La presenza di Padre Genocchi a Vienna fu sopra tutto utile ai profughi dell'Ucraina, ai sacerdoti bisognosi, ai giovani—vittime della guerra e ai membri del governo ucraino, che continuava da Vienna ad assistere con tutti i mezzi il proprio paese. E questa preziosa attività del Padre Genocchi, quale Visitatore Apostolico dell'Ucraina fu una nuova prova dell'interesse della Santa Sede per la causa degli Ucraini. Tuttavia non poteva recarsi nè in Ucraina Orientale tenuta dai bolscevichi nè in Galizia che „va diventando — scriveva Padre Gneocchi — un'altra Alta Slesia e attraverserà crisi anche peggiori. Il petrolio galiziano non è meno prezioso del ferro slesiano. La Francia è per la Polonia; l'Italia, naturalmente no. L'Inghilterra per ora no; ma se vede che il suo commercio potrebbe andar bene lo stesso, si disinteresserà della Galizia. E così vincerebbe di nuovo la Francia.

²⁵ Nicolò Marini 1843—1923, cultore della storia ecclesiastica, svolse opera assidua per l'unione delle Chiese orientali. Fondò e diresse i periodici „Bessarione“ e „Crisostomo“. Creato Cardinale nel 1916 divenne Segretario della S. Congregazione pro Ecclesia Orientali: 1918—1922.

Si dice — scriveva sulla fine di aprile — che a maggio si decideranno (a Ginevra) le sorti della Galizia. Non ci credo. La Francia, che ora è il vero gallo del pollaio, ha troppo a cuore la gallina polacca“.

Qualche settimana dopo il suo arrivo a Vienna i giornali austriaci hanno pubblicato una interessante notizia di cui egli accenna nella lettera indirizzata alla Signora Eugenia Paci: „... stamane — cioè 2 settembre 1920, scriveva — i giornali di Vienna dicevano che il Papa aveva stabilito che il P. Genocchi, Nunzio (?) in Ucraina, risiedesse a Vienna finchè si cambiasse la situazione. Donde abbiano preso la notizia, per me nuova, non saprei. Staremo a vedere“.

Nel novembre 1920 è venuto a Vienna il Metropolita Andrea Szeptyckyj e ha fatto visita a Padre Genocchi. Egli fu in continui rapporti epistolari con Mons. Szeptyckyj sin dal suo soggiorno a Varsavia, e ne ha avuto per lui una grande stima e l'elogio. Infatti nella lettera scritta a Mons. Benedetti il 27 novembre 1920 dice: „In data 24 spedii un plico al Card. Marini per corriere diplomatico. Si tratta della domanda di alcuni preti ruteni di Leopoli perchè il P. Clemente Szeptycki, Studita, diventi Vicario Generale ed anche Vescovo Ausiliare. Il fratello Metropolita ha paura che la parantela gli tolga la rettitudine del giudizio o lo faccia credere nepotista, e non vuol mischiarsene. Il P. Clemente, umile monaco, scrive le sue ragioni in contrario. Io ho aggiunto altre informazioni, benchè l'affare non mi spetti, trattandosi della Galizia. Ieri Mons. Ogno (che non tarderà a venire a Roma, dopo l'installazione di Mons. Marchetti) mi ha detto che altra volta si è trattato di far Vescovo il P. Clemente.

Mons. Szeptycki, che dev'essere partito stamane, lo vidi anche ieri per la sesta o settima volta. Nell'intimità della conversazione ho potuto chiaramente vedere che anima santa egli sia e come non abbia altro motivo dirigente, fuor della carità di G. Cristo. Sono molto rari i suoi giudizi, nei quali si possa credere che c'entri un'eccessivo entusiasmo o un ottimismo fuor di luogo. Nelle cose importanti vede chiaro e bene, è sottomesso come un bambino, non attaccato al proprio giudizio, è paziente e forte come un martire. Bisogna trattenerlo in lunghe conversazioni e interrogarlo in tutto; c'è molto da imparare con lui“.

A riguardo della situazione in Ucraina così scriveva nella stessa lettera: „Come apparisce da tutte le notizie, la situazione dell'Ucraina peggiora molto e i bolscevichi ne sono ormai i soli padroni. C'è una deputazione ucraina a Ginevra in questi giorni; ma dei punti prestabiliti, l'Ucraina è il 28°. Chi sa se ci si arriva. E poi qualunque cosa concedano le Potenze, come si potrà attuare? Si cerca di unire in un solo Stato Galizia e Ucraina, ma i Polacchi tengono a Leopoli quasi più che a Varsavia. Si pensa a rivoluzioni e, in caso disperato a mettersi d'accordo coi bolscevichi! ...

Credevo che il freddo mi avrebbe fatto molto soffrire. Finora niente.

Il 20 corr. mandai per posta una lettera al Card. Marini e spero che sia già arrivata. Siccome però è abbastanza importante, vorrei saperlo con certezza“.

Il sincero interessamento di Parde Genocchi per la causa ucraina, la quale gli fu affidata dalla Santa Sede e di cui intendeva occuparsi con perfetta oggettività e con sentimento cristiano, non poteva naturalmente piacere a tutti; anzi, una vera campagna fu condotta contro di lui dalla stampa polacca. „Le mie faccende — scrive P. Genocchi nella lettera alla Principessa di Venosa con la data di 19 giugno 1921 — son più che duplicate e triplicate da Pasqua in poi. Ora la stampa polacca fa una campagna contro di me, dandomi un'importanza che non ho, e dipingendomi come uomo influente sul Papa e pericoloso per la Polonia in favore dei Ruteni e degli Ucraini... Quindi non è ancora il momento di un richiamo in Italia da parte della S. Sede. Almeno così mi pare“. Ma questa campagna non lo ha commosso, nè ha rallentato la sua attività.

Al suo intenso lavoro di Visitatore Apostolico d'Ucraina, la Segreteria di Stato gli ha aggiunto la ricerca di prigionieri o sperduti in Russia. E di ciò allude nelle lettere a tre studenti della Piccola Opera d. g. 21 marzo 1921 dicendo: „Dopo la vostra del 29 gennaio ho molto da fare e per contentare il Card. Segretario di Stato, sono anche andato a trattare una faccenda con la commissione bolscevica che dalla Russia è venuta a Vienna. E presto ci tornerò, benchè sia persuaso che con loro non si conclude niente. Vogliono rinnegare tutta la vecchia civiltà, materializzare la vita e distruggere ogni religione. Dicono che G. Cristo ha fallito il suo scopo; aveva sì delle buone idee, ma non seppe fondarle bene; dunque bisogna amazzare tutti i preti, e questo insegnano apertamente al popolo; così i bolscevichi creeranno il paradiso terrestre. Intanto la Russia è diventata un inferno. Non è nulla per i bolscevichi uccidere migliaia e milioni di persone, pur d'impiantare il loro regno comunista e disperdere la memoria del passato. Voi che siete giovani, vedrete che flagello sarà per tutta l'Europa il bolscevismo russo, come Attila „flagellum Dei“, se il Signore non ha pietà dei paesi cristiani e non converte l'empietà che domina“.

Un mese più tardi era già pronto con il suo lavoro di ricerche dei prigionieri e dei dispersi in Russia.

„Ho faticato — scriveva a Mons. Benedetti (?) il 27 aprile 1921 — a mettere in ordine e a riscontrare cinque o sei lettere del Card. Gasparri²⁶ per prigionieri o sperduti in Russia. Ho passato ieri le

²⁶ Pietro Gasparri 1852—1934, insegnò nel Collegio di Propaganda, nel Seminario di S. Apollinare e nell'*Institut Catholique* di Parigi. Frutto della sua attività scientifica sono alcuni trattati di diritto canonico assai stimati. Prese inoltre parte attivissima alla compilazione del *Codex Juris Canonici* e coadiuvò Pio X nella riforma della curia romana. Chiamato dall'America meridionale (1899), ove trovavasi in missione diplomatica, all'ufficio di Segretario della Congregazione per gli affari ecclesiastici straordinari (1901), fu poi creato cardinale (1907) e nominato Segretario di Stato (1914), carica che mantenne fino al 1931.

domande alla Commissione bolscevica, benchè non aspetti nessun risultato.

Iersera venne da me P. Bonne e parlammo alquanto. L'ho invitato oggi con me al ristorante e finiremo di parlare delle cose nostre. Voglio anche farmi spiegare come egli, rappresentante **ucraino** presso la S. Sede, possa nello stesso tempo esser segretario di Franceschini per la Galizia... Non credo poi che per ora la S. Sede voglia riconoscere alla Galizia l'opportunità di avere un suo diplomatico a Roma e gettare un terribile guanto di sfida al Governo Polacco.

Dunque ti rispondo subito, benchè un po' in fretta, che è già tardi. D'accordo quanto nella lettera pontificia a Mgr. Szeptycki²⁷.

La sua incerta posizione di attesa a Vienna non poteva durare senza una possibile soluzione in vista. E poichè finalmente apparve chiaro che questa possibilità svaniva, perchè tutto ormai faceva credere che le porte dell'Ucraina Orientale si erano ben chiuse per lui, nell'aprile del 1921 Padre Genocchi mandò direttamente al Papa un rapporto d'indole politica e sociale sull'Ucraina. Ripeté in base ai fatti concreti la sua opinione sulla attuale impossibilità del suo ingresso in Ucraina. In quanto al suo eventuale richiamo, lo subordinava a due condizioni: 1) che non si urtasse la suscettibilità degli Ucraini, i quali erano pur così grati alla Santa Sede di aver lasciato lì il Visitatore a sorreggerli moralmente con la sua presenza, 2) che non s'infliggesse a lui una sconfessione lesiva del suo buon nome e per riflesso lesiva dell'onore della Santa Sede.

Circa questo secondo punto scriveva: „Ma non è necessario di trovarmi un posto o un nuovo incarico; e potrebbero bastare il modo e il tempo abilmente scelti. Del resto, S. Francesco di Sales dice che bisogna aver cura del buon nome, perchè altrimenti non si può fare il bene, ma che anche in questo non bisogna poi esser troppo sensibili“.²⁸

E poichè sapeva della resistenza e del partito preso da alcuni suoi „utilissimi amici“ contro una sua eventuale promozione allo episcopato²⁹, pur riconoscendo con la sua tranquilla oggettività che esso era necesario per la maggior parte dei posti ai quali lo rendeva utile la sua preparazione, scriveva: „Non mi ho a male di nulla, purchè si salvi l'onore della Santa Sede e non mi si dia una sconfessione che nuoccia al mio ministero. Ma anche se questa venisse,

²⁷ Sembra trattarsi della lettera di Papa Benedetto XV d.g. 24 febbraio 1921 indirizzata al Metropolita Andrea Szeptyckyj. Cfr. Welykyj A., *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, vol. II, pp. 528—530.

²⁸ Ceresi V., *Padre Genocchi*, p. 520.

²⁹ „Vedo poi — scriveva P. Genocchi il 27 aprile 1921 — che il Papa non troverà conveniente di rompere la resistenza e il partito preso di Van Rossum e alcuni altri contro l'eventuale mio episcopato, che è pur necessario per la maggior parte dei posti, dove avrei già una preparazione e potrei forse esser utile...“

troverei il modo di consolarmi presto. *Melior est patiens viro forti*: divine parole che ho sempre tenuto a mente nelle vicende della mia vita; e ho poi fatto il callo, anzi l'osso, a innumerevoli cause di esercitar la pazienza... ecco tutto. E stiamo allegri, se non altro perchè appropinquat redemptio nostra, almeno la mia, che non può esser molto lontana".³⁰

Il 25 novembre 1921 scriveva a Padre Vincenzo Ceresi: „Il 5 corrente scrissi un rapporto al Card. Marini. Certamente, per la sua importanza, va nelle mani del Papa. Alla fine dico che ormai la mia presenza qui non porta più nessun giovamento alla causa. Anzi rincaro la dose con altra osservazione. Confesso però che della mia salute non parlo, anche perchè ora va proprio bene. Un po' di catarro comparso un mese fa, sparì poi completamente da sè e mi sento realmente più forte dello scorso anno e mi nutro assai meglio...

Dunque la mia congettura di tornar presto è fondata sulla situazione, diciamo così, politica e sull'ultimo mio rapporto. Mgr. Giobbe (non Mgr. Rossignani) si è reso conto di tutto „de visu“, è intelligente e in ottimi rapporti col Papa. Certo gli ha parlato anche di me. Egli però pensava di mandarmi anche più al Nord. A lui ho esposto i pericoli della mia salute“.

Un nuovo rapporto ha mandato Padre Genocchi al Papa Benedetto XV ai primi di dicembre del 1921, sperando il suo prossimo richiamo. E infatti questo rapporto tolse i dubbi e alla fine di dicembre fu comunicato al Visitatore Apostolico d'Ucraina di venire a Roma, però non gli fu possibile di arrivare a Roma prima dell'undici gennaio 1922. Chiese l'udienza di rito. Il Papa Benedetto XV, quantunque indisposto, fece eccezione per il Visitatore Apostolico dell'Ucraina e lo ricevette nel suo studio 17 gennaio 1922.³¹ La conversazione col Pontefice, che doveva esser lunga e di complicati argomenti, fu invece con un abile sotterfugio troncata in asso dal Visitatore stesso, perchè egli aveva trovato il Papa disfatto e accasciatissimo, e si affrettò alla conclusione. Il Papa non si accorse della mossa, benedì e si ritirò nelle sue stanze. Cinque giorni dopo, 22 gennaio 1922, il Papa Benedetto XV moriva, portando con sè nella tomba la promessa di elevare il Padre Genocchi alla porpora.³²

Intanto Padre Genocchi è rientrato nella sua cella in via della Sapienza, che ritrovò intatta col suo povero arredamento, fu come se non fosse mai uscito di lì, e continuava ad interessarsi degli affari ucraini.

(Continua)

³⁰ Ceresi V., *Padre Genocchi*, p. 520.

³¹ Vistalli F., *Benedetto XV*, Roma 1928, p. 424.

³² Ceresi V., *Padre Genocchi*, Roma 1945, p. 84.

A. Dombrowskyj

QUAEDAM AD HISTORIAM VITAE RELIGIOSAE IN UCRAINA

De conceptu *σεβόμενοι Θεὸν ὑψιστον* eiusque interpretatione

Una ex quaestionibus magis curiosis in historia evolutioneque religionis in antiqua Ucraina est idea: *σεβόμενοι Θεὸν ὑψιστον*, quae vetustissima dat monotheismi vestigia in dictis territoriis. Systhema Iahvismi monotheistici Veteris Testamenti, antiquae periodo culturae ac profundioris intellectualismi innxum, in dies suum exercere coepit influxum. Iudaei, qui captivitate Babylonica magna ex parte per totum mundum tunc cognitum dispersi erant, sine dubio conceptus monotheisticos vulgabant, qui conceptus postea a diversis communitatibus hebraicis, in diaspora viventibus, ad perfectionem evolvebantur. Uti effectus dictae evolutionis in antiquitate ortum habuit iudaeopaganismus ac deinde iudaeochristianismus. Attamen huiusmodi influxus Iudaeorum neque antiquam Ucrainam evitare potuit. Ex notitiis archeologicis generis epigraphici¹ noscimus in littore septentrionali provinciae Ponticae, et speciali modo in Panticapea, Gorgippia, Tanasia ac minori numero etiam aliis in civitatibus communitates iudaicas extitisse; secundum E. Schürer,² non post primum saeculum nostrae aetatis, sed potius antea, Iudaei in antiquam Ucrainam quoque venerunt. Alii vero affirmant, migrationem Iudaeorum in Crimeam iam saeculo sexto ante Christum, tempore nempe regis Persarum Kambyse³ coepisse. Iudaei in Tauride, non obstante eorum

¹ Latyšev V., *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini*.

² Schürer E., *Die Juden im bosporanischen Reiche und die Genossenschaften der σεβόμενοι Θεὸν ὑψιστον ebendasselbst*; Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1897, p. 200—225; Eiusdem, *A history of the jewish people in the time of Jesus Christ*, vol. II, Edinburg 1890, p. 58, 69, 226; von Stern E., *Die griechische Kolonisation am Nordgestade des Schwarzen Meeres im Lichte archäologischer Forschung*, Klio 9 (1909), p. 150; Eiusdem, *Nadpis religioznoho obščestva iz Feodoziji*; Zapiski Imperatorskaho Odeskaho Obščestva Istorii i Drevnostej, XXIV (1902), Protokoly: p. 29—35.

³ Firkowitsch A. — Harkavy A., *Altjüdische Denkmäler aus der Krim*; Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersburg, VII série, tome 9XIV (1876), No. 1.

separatione ab aliis communitatibus iudaicis, bene cognoscebant linguam hebraicam, bene sciebant textus biblicos Veteris Testamenti, quos, epitaphiorum instar, ut eulogia in tabulas lapideas transcribebant, atque ad designandum tempus seu annos, menses, diesque determinandos litteris alfabeti hebraici usi sunt. Communitates iudaeorum in hoc territorio, praeter alia, sat amplam habebant aethoniam, cum eorum membra iurisdictioni comitatum hebraicorum subessent. Simile systema organisationis vidimus in communitate iudaeorum Romae.⁴ Ex vita religioneque iudaeorum in Ucraina, ex activitate societatum religiosarum coloniarum graecarum, quae inde tendebat, ut vitam sociale cum populo terrarum ucrainarum eolveret et barbariem hellenofobiamque debellaret, enascitur conceptus monotheismi, quem s. d. *σεβόμενοι Θεὸν ὕψιστον* repraesentant. Iudaei probabiliter, uti S. M. Dubnov sublineat,⁵ cum societatibus religiosis Graecorum iam per motum helenisticum coniuncti erant, nam hic motus eo tempore magis magisque in Iudeos influebat. Ad plurimas communitates hebraicas fideles quoque *σεβόμενοι Θεὸν ὕψιστον* accedebant, qui non solum ipsa principia religionis monotheisticae, immo ex parte etiam „legem iudaicam“ observare ausi sunt. Extra veros et spiritualiter maturos fideles *σεβόμενοι Θεὸν ὕψιστον* fuerunt *εἰσποιητοὶ ἀδελφοὶ σεβόμενοι Θεὸν ὕψιστον*, qui ut neoconversi (*εἰσποιητοί*) considerari debent. Pro iis, ad tempus, instructio seniorum (*πρεσβύτεροι*) requirebatur. Divinitas adorata non iam Zeus, Mitra, Helios vocabatur, sed *Θεὸς ὕψιστος*, quod nomen sine dubio cum classico illo monotheistico populo, id est — cum Iudaeis —, coniunctum fuit. Inter eos, qui ad tales societates religiosas (monotheisticas) pertinebant, observari possunt nomina iudaeorum ac helenisatorum barbarorum.⁶ Inde non excludenda videtur sententia, secundum quam, hic de duarum idearum, nempe, monotheismi iudaici ac cultus Iovis synthesis agitur, etiamsi synthesis haec monolatriam certe superabat ac ipsum monotheismum redolebat. E. Stern affirmat cultum, superius nominatum, intermedium ac neutrum iudaismum inter et paganismum fuisse. In hac etiam forma, sine dubio, iam magnum significabat progressum. Magis ad nostrum argumentum characteristicum videtur inscriptio ex Anapa (Gorgippia), quae de liberatione cuiusdam puellae, nomine Chrisae, loquitur. Documentum hoc⁷ sequentibus initiatur verbis: *Θεῷ ὑψίστῳ, παντοκράτορι, ἐὺλογητῷ*. Liberatio servae in forma *ἀνατιθέναι ἐν τῇ προσευχῇ* sequuta est. Ubi *προσευχῇ*, uti ex ultimis huius documenti verbis patet, domum orationis Iudaeorum significare debuit.

⁴ Schürer E., *Die Gemeindeverfassung der Juden in Rom in der Kaiserzeit*, Leipzig 1879, p. 18, 20.

⁵ Dubnov S. M., *History of the Jews in Russia and Poland*, vol. I, Philadelphia 1916, p. 16—17.

⁶ Ziebarth E., *Das griechische Vereinswesen*, Leipzig 1896, p. 207—208, sublineat momentum missionis talium societatum religiosarum apud barbaros.

⁷ Stephani L., *Parerga archeologica*; Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg, I. (1860), a pag. 244, sq.

Puella vero, acquirens libertatem, ad servitium templi seu domus orationis semetipsam dedit quod servitium, cum omni probabilitate, demonstrat symbolicum ingressum in societatem fidelium *σεβόμενοι Θεὸν ὑψιστον*. Ad quaestionem: „quo saeculo haec epigrafe originem habuit“, responsio ab auctoribus hodiernis diverso modo profertur.⁸ Nihilominus, certum est, partem inscriptionum ex primis nostrae aetatis saeculis provenire, qua ratione, ad investigationes scientificas de antiquae Ucrainae spiritualitate eiusque historico progressu, principalem repraesentat fontem.

Idea *Θεὸς ὑψιστος* nobis in mentem revocat eventum enarratum in Actibus Apostolorum, quo S. Paulus apostolus aram deo ignoto dicatam Athenis⁹ inveniens, Athenienses, Jesum praedicando, allocutus est.

Vestigia transmutationis idearum religiosarum in monotheismum saepe in historia religionum invenimus. Ex. gr., vetus illa divinitas Thrako-Phrygiorum *κύριος Σαβάξιος*, cuius cultus fuit quasi identicus cultui Jovis graecorum, iam tempore helenistico cum divinitate „Septuagintae“ *κύριος Σαβαωθ* (Jahve—Savaot) identificata est. Cultus Sabadsii etiam in Ucraina aderat (Jekaterinoslav).¹⁰ Signum principale huius cultus repraesentatur statua bronzea cum manu iurante. M. Ebert¹¹ affirmat, talem gestum manus cum tribus digitis elongatis, significantem benedictionem (liturgiam), solummodo in Italia locoque nominato in Ucraina inveniri posse. Usus manuum iurantium fideles cultus Sabadsii cum omni probabilitate ex ratuali iudaico assumpserunt. Licet motus religiosus *σεβόμενοι Θεὸν ὑψιστον* in populo territorii diffusionem maiorem nunquam habuit, nihilominus fuit vetustissima monotheismi lampas in Ucraina, quae animum populi illuminabat tenebrasque disperdebat et viam doctrinae Domini Nostri Jesu Christi parabat. Verba Sauli Tarsiensis, primi theologi ac fervidi missionarii „fidei novae“ necnon apostoli in partibus infidelium, secundum sensum hebraeorum, testantur, Ucrainam iam ab ipsis principiis praedicationis „fidei novae“ obiectum fuisse adspirationum primorum christianismi missionariorum. Secundum E. Golubinskij¹² nomen „skit“ non solum incolam „Skitiae“, sed generatim barbarum significare potuit; attamen nostro in casu haec sententia nullo modo stare¹³

⁸ Chwolson D., *Achtzehn hebräische Grabschriften aus der Krim*; Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg, VII série, tome IX (1866), Ne. 7. Chronologiam Chwolson sine ullo comentario accepit Caspari C. P., *Ungedruckte, unbeachtete und wenig beachtete Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubenregel*, III; Christiania 1875, p. 269. Attamen Firkowitsch-Harkavy, crisi subiiciunt chronologiam horum eventum.

⁹ Cap. 17, 22—23.

¹⁰ Secundum H. Ebert.

¹¹ Ebert M., *Südrußland im Altertum*, Bonn und Leipzig 1921, p. 281—2.

¹² Ad Coloseos 3, 11: *οπου οὐκ ἔνι Ἑλλέν καὶ Ἰουδαῖος, περιτομή καὶ ἀκροβυστία, Βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσιν χριστός*.

¹³ Golubinskij E., *Istoria russkoj tserkvi*, vol I, Mosqua 1901, p. 9—11.

potest. Paulus Apostolus, uti ex contextu videtur, ambobus nominibus, differenti sensu, usus est: „βάραρος“ — „Σκύθης“.

Quoad interpretationem conceptus *σεβόμενοι Θεὸν ὑψιστον*, secundum auctores, in cultu jahvismi Veteris Testamenti, oportet nobis sublineare, expressionem *Θεὸς ὑψιστος*, saepe in textibus Veteris Testamenti inveniri. Quia dictus conceptus in Ucraina sub influxu graecarum religiosarum societatum iudaeorumque helenisatorum ortus est, nobis interest de examine textus graeci „septuagintae“. Uti iam superius innuimus, quidam auctores hunc conceptum magis monolatriam quam monotheismum repraesentare tenent. Admittimus quidem epigraphiam primarium decisivum argumentum ad indubiam affirmationem existentiae monotheismi hoc in conceptu nobis non sufficere; attamen factum, secundum quod haec verba ex ipsa S. Scriptura Veteris Testamenti sumpta sunt, iam multum in favorem monotheismi dicere valent. Eo magis affirmare hoc possumus investigando verba *Θεὸς ὑψιστος* in textibus, ubi amplius de attributis monotheismi agitur. Adsunt auctores, qui totum cultum jahvismi Veteris Testamenti solummodo uti expressionem monolatriae dicunt; eorum tamen argumenta non ex ipsa scientia oriuntur, sed magis excitata sunt sub influxu materialismi, qui a priori negat omnimodum progressum in spiritualitate populorum, secundum sic dictum „materialismum historicum“. Ideo textus maximi momenti ex Pentateucho, Psalmis librisque prophetae Danielis, ubi verba: *Θεὸς ὑψιστος*, cum conceptu monotheismi coniuncta sunt, affere hic intendimus:¹⁴

Genesis, 14.

18. καὶ Μελχισεδεκ βασιλεὺς Σαλήμ ἐξήνεγκεν ἄρτους καὶ οἶνον· ἦν δὲ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου.
19. καὶ ἠὐλόγησεν τὸν Ἀβραμ καὶ εἶπεν: „εὐλογημένος Ἀβραμ τῷ Θεῷ τῷ ὑψίστῳ, ὃς ἔκτισεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν,
20. καὶ εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ ὑψιστος, ὃς παρέδωκεν τοὺς ἐχθρούς σου ὑποχειρίους σοι.“ καὶ ἔδωκεν αὐτῷ δεκάτην ἀπὸ πάντων.
22. εἶπεν δὲ Ἀβραμ πρὸς βασιλέα Σοδομων: „ἐκτενῶ τὴν χεῖρά μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ὑψιστον, ὃς ἔκτισεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

Numeri, 24.

16. ἀκούων λόγια Θεοῦ, ἐπιστάμενος ἐπιστήμην ὑψίστου καὶ δρασιν Θεοῦ ἰδὼν· ἐν ἔκπνῳ ἀποκεκαλυμμένοι οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ.

¹⁴ Septuaginta..., edidit A. Rahlfs, I Genesis, in Stuttgart 1926.; Librorum Veteris Testamenti canonicorum, pars prior, in lingua graeca edita a Paulo de Lagarde, Göttingae 1883; Nova editio Septuagintae, iterum a Rahlfs A., in Göttingen 1931.

Psalmi.

- 82,19. *καὶ γνώτωσαν οἱ ὄνομά σοι κύριος,*
ὃν μόνος ὑψιστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν.
 91,9. *ὃν δὲ ὑψιστος εἰς τὸν αἰῶνα, κύριε.*

Locus primarius pro nostra investigatione sunt verba Genesis 14, 20 („Septuagintae“). Ibi legitur: *ὁ Θεὸς ὁ ὑψιστος*, id est, secundum traductionem textus hebraici: *לֵּיִלָּן אֵל*, in transcriptione latina: „L'El Elyon“, vel sicut ab A. Jeremias¹⁵ transcribitur: „El èljôn“. Citata in textu verba: *ὁ Θεὸς ὁ ὑψιστος*, aut solummodo: *ὑψιστος*, cum sequentibus monotheismi attributis coniunguntur: 1. Possessor coeli et terrae. A. Jeremias bene notat, terminum: *הַיָּד*, in transcriptione „koneh“ (Genesis 14, 22) „Besitzer Himmels und der Erde“, in lingua anglica „the possessor of heaven and earth“, significare posse, quod auctor „Septuagintae“¹⁶ nimis libere traduxit: *ὃς ἔκτισεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*; consequenter Luter (et post eum multi alii) eandem traductionem repetivit: „der Himmel und Erde geschaffen hat“; 2. Deus, cui debentur decimae ex omnibus *ἀπὸ πάντων*; 3. Dominus, unicus excelsus in terra; 4. Aeternus; 5. Qui habet potestatem super omnia regna terrae; 6. Dominus regni aeterni, in sensu exchatologico.

Uti ex textu videtur, verba: *ὁ Θεὸς ὁ ὑψιστος*, in Pentateucho cum conceptu Domini pancosmici sunt coniuncta, quae vero secundum traductionem „Septuagintae“ characterem cosmogonicum sibi adsumere valuerunt (*ὃς ἔκτισεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*). In Psalmis vero iam monotheismus aperte sublineatur (*ὃς ἔκτισεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*).¹⁷ Denique, apud notum ex suo aspectu exchatologico prophetam Daniele conceptus: *ὑψιστος*, loco quatuor monarchiarum universalium adest, ac caput regni divini potestatisque terrestris repraesentat. Licet liber Danielis, cum eius messianicis et christologicis notis, secundum opinionem iudaeorum, non habuit locum maioris momenti in canone

¹⁵ Jeremias A., *Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients*, 4 Aufl., Leipzig 1930, p. 309. „Eljôn ist Gegensatz von tachtôn — das Unterste—. 'El èljôn' ist also hebräische Bezeichnung für den summus deus.“ (Ps. 57, 3 'elohim èliôn). *Biblical Commentary on the Old Testament* by C. F. Keil and F. Delitzsch, vol. I, the Pentateuch, Edinburg 1875, p. 207. Auctor dicit conceptum: *ὁ Θεὸς ὁ ὑψιστος* seu 'El èliôn, in Genesi 14, esse stricte coniunctum cum significatione koneh, nam koneh ibi idem est ac Charisma, seu attributum supremum ad conceptum 'El èliôn. Hacc Charisma in quodam sensu pervenit a Deo ad Melchisedech, nam ipse vocatur sacerdos Domini coeli et terrae.

¹⁶ Ad maiorem intelligibilitatem nostrae interpretationis hic transcribimus textum ex Vulgata in editione P. M. Hetzenauer, Ratisbonae 1929: 18. At vero Melchisedech rex Salem, proferens panem et vinum, erat enim Sacerdos Dei altissimi, 19. benedixit ei, et ait: Benedictus Abram Deo excelsio, qui creavit coelum et terram: 20. et benedictus Deus excelsus, quo protegente, hostes in manibus tuis sunt. Et dedit ei decimas ex omnibus. 22. Qui respondit ei: Levo manum meam ad Dominum Deum excelsum possessorem coeli et terrae.

¹⁷ Ps. 82, 19; Textus maioris momenti, nam sublineat conceptum „supremi“ in sensu monotheistico (in textu „Septuagintae“: *ὃν μόνος ὑψιστος*).

Veteris Testamenti, tamen enuntiat ideas atque dispositiones spirituales, quae eo tempore in sinu Israelis movebantur. Ex superius enumeratis textibus narratio de Abraham et Melchisedech, id est, bellum inter reges et Abraham, sine dubio iudicatur antiquissima. Ii etiam auctores, qui dicunt Pentateuchum esse opus Iudaeorum, post exilium viventium, narrationem de bello inter reges et Abraham, secundum eius sensum ac formam, ad tempora antiquissima, praehistorica pertinere iudicant.¹⁸ Tale autem factum arguit et expressionem: *ὁ Θεὸς ὁ ὑψιστος*, ex Genesi 14, 20, antiquissimam fuisse. Adsunt auctores, qui in capitulo 14 libri Genesis et speciali modo quoad bellum inter reges et Abraham, posteriorem interpolationem suspiciunt;¹⁹ eorum tamen argumenta quasi ad nihilum reduci possunt. Analysis profundior textus confirmat potius eiusdem textus historicam veritatem. Ex dictis patet, monotheismum Veteris Testamenti praesferre vetustam traditionem, et omnimodam existentiam monolatriae in caetu orthodoxo excludit, etiamsi influxus paganismi in populum iudaicum nunquam defuisset. Praeterea sublineare oportet, quod in ordine hierarchico libri Pentateuchi, seu libri „legis iudaicae“, apud hebraeos in primo ponebantur loco saepeque legebantur in unaquaque synagoga. Itaque Iudaei in Ucraina quoque, qui, uti iam superius dictum est, bene cognoscebant textus Veteris Testamenti et, non obstante eorum separatione ab aliis communitatibus hebraicis, totam traditionem populi iudaici conservare valebant, cum omni certitudine et terminis: *ὁ Θεὸς ὁ ὑψιστος*, in sensu monotheistico non vero monolatriaco explicabant. In societatibus religiosis *σεβόμενοι Θεὸν ὑψιστον* ubi Graeci ac Iudaei simul ideologiam totius communitatis elaborarunt idea fundamentalis, ad quam omnes aliae tendebant, fuit monotheismus. Cultus jahvismi Veteris Testamenti ante omnia in fide monotheistica nisus fuit ita, ut nullo modo concedi potest, quemdam simplicem iudaeum, in traditione monotheistica educatum, iam primo vel secundo saeculo aetatis nostrae, ad monolatriam inclinasse. Huiusmodi regressus eo tempore esset omnino impossibilis. Ideo, sic stantibus rebus, Iudaei, membra dictarum societatum, conceptum monotheismi quodammodo propagare debebant. Et, dato non concesso, quod active conceptum hunc propagare neglexissent, attamen ipsa observantia eorum religionis in totam communitatem vicinam magis magisque influebat. Graeci vero, primi intellectualismi constitutores,

¹⁸ Hommel F., *Abriß der babylonisch-assyrischen und israelitischen Geschichte von den ältesten Zeiten bis zur Zerstörung Babel's in Tabellenform*, Leipzig 1880, p. 3. Secundum hunc auctorem bellum Abrahæ fuit anno circiter 1700 ante Christum natum. Nostra autem opinione, hoc bellum iam ante tempus a Hommel signatum evenit, fortasse tempore regis Hammurabi, qui, uti quidam auctores (Reinach, Orpheus) proferunt, vixit tempore Abrahæ (2150 a. Chr.)

¹⁹ Etiamsi, solummodo in theoria, in Genesi partes hae interpolatae essent, ut affirmat Winckler H. (*Altorientalische Forschungen*, I, Leipzig 1893, p. 101.), nihil noceret sententiae nostrae; nobis enim interest solummodo de primo vel secundo saeculo ante Christum natum ac de fidelibus *σεβόμενοι Θεὸν ὑψιστον*.

qui iam parum vel nihil ex mythologia Olympi credebant, conceptui monotheistico magis inclinabant, quam polytheismo eiusque forma monolatriaca. Ideo et in dictis societatibus Graeci ac Iudaei monotheismo iudaico appropinquare quabantur, Iudaei vero hellenisati scientia et philosophia graeca (hellenica) imbuebantur. Ita, salva utraque ambitione nationalistica, membra harum societatum in sincretismo religioso, fundato super cultura hellenistica, integraliter uniri poterant. Ad conclusionem huius articuli pervenientes affirmare audemus, interpretationem conceptus: *σεβόμενοι Θεὸν ὑψιστον*, **in luce** cultus jahvismi Veteris Testamenti, vestigia monotheismi in antiqua Ucraina innui, non excluso etiam influxu paganismi harum societatum, per modum reactionis, quae reactio cultum paganum, ut ex. gr. Jovis, fovere potuisset.

G. Harastej

GLI ULTIMI PIANI DI BOHDAN CHMELNYCKYJ

(nel III centenario della sua morte*)

L'anno 1657 trovò l'Europa Centrale ed Orientale in pieno fermento. Quasi tutti i popoli di questa zona erano ormai da molti anni in una continua guerra. Fra i belligeranti v'era anche Bohdan Chmelnyckyj, Generalissimo (ossia Hetmano) dei Cosacchi col suo paese: l'Ucraina, liberatasi dalla dominazione polacca ed alleata di Moscovia.

La sua posizione militare e politica diventò molto delicata, circondato com'era da molti nemici, che, per svariati motivi, debellavano la sua opera. La Polonia desiderava ad ogni costo il recupero dell'Ucraina, staccatasi da quasi dieci anni dal suo controllo. Quasi nello stesso modo si comportava la Moscovia, desiderosa di succedere alla Polonia come padrona delle terre ucraine. Quanto alla Porta Ottomana, questa, essendo occupata altrove, cercava d'eseguire i suoi secolari piani di conquista verso l'Ucraina tramite i Tartari della Crimea. Così, al Generalissimo Chmelnyckyj non rimaneva altro che accettare l'unione con la Transilvania, Moldavia e Vallachia, in pari modo minacciate dalle grandi potenze.¹ V'era anche la speranza d'accordarsi con i Tartari.² Le relazioni con la Svezia, ormai in guerra con la Polonia, erano buone e promettevano buoni risultati. Contemporaneamente incomincia anche l'interessamento dell'Imperatore Ferdinando III alle sorti d'Ucraina.

Verso la fine dell'anno 1656 incomincia l'accostamento della Corte di Vienna al Nunzio Apostolico di Vienna, per una mediazione su questa materia.³

Nel Gennaio 1657 l'Imperatore si decise di mandare i suoi inviati presso Rakoczy e Chmelnyckyj.⁴ In Ucraina fu spedito l'Arci-

* Politica estera, contatti diplomatici, piani militari, progetti ecclesiastici di Bohdan Chmelnyckyj alla luce dei documenti dell'Archivio Segreto Vaticano.

¹ ASV, Nunz. di Germania, vol. 158, fol. 224rv; vol. 159, fol. 12.

² ASV, Nunz. di Polonia, vol. 65, fol. 226.

³ ASV, Nunz. di Germania, vol. 159, fol. 12.

⁴ ASV, Nunz. di Germania, vol. 159, fol. 33.

vescovo bulgaro di Marcianopoli⁵, con l'incarico di „tentare di poter pure ridurre i Cosacchi a riunirsi col Regno di Polonia, e di scostarsi da ogni confederazione, che avessero fatta, o stessero per fare col medesimo Transilvano, con offerirgli all'incontro non solo l'interposizione di Sua Maestà Cesarea, perchè dal detto Regno gli siano mantenuti i patti, e pretensioni, che hanno seco, ma anche bisognando, ampliati, il che però stimano molti, che sarà per riuscire con poco frutto, mentre ciascheduno dei suddetti crede di potersi fare miglior condizione mediante la guerra, che con trattati di pace...“⁶

Infatti, la detta missione ebbe i suoi frutti, ma solo nei mesi successivi.

„La persona, che fu già inviata al Kmielnicki da Sua Maestà Cesarea, ha grandemente contribuito ad introdurre buona disposizione nel medesimo verso di questi affari...“⁷

Ma per adesso il Principe Rakoczy, unitosi con i Cosacchi e Svedesi, si mosse ai danni della Polonia. „Senza l'aiuto dei quali (N. B. Cosacchi) difficilmente si sarebbe esposto a far nel Regno alcun tentativo“⁸ Chmelnyckyj contribuì alla spedizione con quattro reggimenti di Cosacchi, sotto il comando del Comandante Antonio⁹, inviando poi altri soccorsi.

Personalmente B. Chmelnyckyj aspettava sotto il pretesto: „Ch'i Tartari dalla loro parte non invadano l'Ucraina“¹⁰ L'esercito unito transilvano-cosacco strinse d'assedio le città di Leopoli, Sambir, Zamostia, Premisia e Cracovia. Nello stesso tempo „i Cosacchi nel mar negro pigliassero tutti i vascelli, che se ne passavano con mercantie, o vettovaglie verso la medesima città di Constantinopoli“¹¹ La Polonia dall'altra parte fu costretta ai trattati di pace con la Svezia, la quale „prima di principiare i trattati di pace con la Polonia gli avesse proposto i seguenti articoli: . . ch'vi intervenghino i Deputati del Principe Ragozzi, e dei Cosacchi...“¹² e senza altri mediatori, ad eccezione di quelli della Francia e dell'Olanda.¹³ La nobiltà polacca rimase poco soddisfatta e sollecitò la mediazione dell'Imperatore; intanto i transilvani, i cosacchi, e gli svedesi avanzavano nel territorio del Regno di Polonia, costringendo la Regina di Polonia, e

⁵ ASV, Nunz. di Germania, vol. 159, fol. 39v; Nunz. di Polonia, vol. 66, fol. 40, e 68v. fol. 32v; Avvisi, vol. 27.

⁶ Lettera del Nunzio di Vienna alla Santa Sede, il dì 20/1/1657; ASV, Nunz. di Germania, vol. 159, fol. 49.

⁷ Avviso del Nunzio di Varsavia, il dì 29/V/1657; ASV, Nunz. di Polonia, vol. 66, fol. 335.

⁸ ASV, Nunz. di Germania, vol. 159, fol. 136rv.

⁹ ASV, Nunz. di Polonia, vol. 66, fol. 51 e 173.

¹⁰ ASV, Nunz. di Polonia, vol. 66, fol. 50.

¹¹ ASV, Avvisi, vol. 27, fol. 28.

¹² ASV, Avvisi, vol. 105, fol. 77v.

¹³ ASV, Avvisi, vol. 27, fol. 44.

la nobiltà polacca a fuggire, „stante che i Cosacchi, che sono del partito del Ragozi, procedono molto barbaramente contro gli ecclesiastici, e nobili, asserendo che, i Polacchi avessero fatto il simile anche di loro nell'Ucraina“.¹⁴

A questo punto incomincia la mossa dei Tartari, „animata con buona somma di denari, mandata loro dal detto Re di Polonia, avessero fatta una grande invasione nell'Ucraina, paese dei Cosacchi“.¹⁵ Tutto ciò non destò grandi preoccupazioni a B. Chmelnyckyj. Al contrario, lui stesso promuove nuove azioni di carattere militare e politico. Innanzitutto a lui preme una chiarificazione della sua lega coi Moscoviti, a base del trattato di Perejaslav dell'anno 1654.

Da parte moscovita le clausole furono già da tempo violate. Adesso anche Chmelnyckyj non ha bisogno di attenersi alle formalità e procede o fa procedere alle vie di fatto, come riferisce il Nunzio, „che essendosi ribellati i Cosacchi del Moscovito col supposto che non fosse loro osservato quanto gli fu promesso, avessero presa la città di Chiovia, e diversi altri luoghi forti nella Russia...“.¹⁶ Di più, l'azione di Chmelnyckyj si allarga; perchè „nella Lituania hanno i Cosacchi sorpreso la città di Minscovia...“¹⁷ con l'effetto „che parte della militia di Lituania si dichiara quasi di volere aderire al Kmielnischi“.¹⁸ Nel sud „il Smilenschi ha preso sotto la sua protezione la città di Leopoli“.¹⁹ Ancora di più, Chmelnyckyj contribuisce militarmente anche alle imprese svedesi in Polonia; „è ritornato a Cracovia il Deputato del Re di Svezia spedito a Chiovia, come dicono, molto contento del suo negoziato appresso il Smilinsky, avendo condotto seco un convoglio di 4 mila Cosacchi“.²⁰

Frattanto anche il fianco sinistro doveva essere protetto con le azioni di disturbo contro i Turchi, e le loro forze esecutrici contro l'Ucraina — i Tartari: „E vien soggiunto, come avessero i Cosacchi 3 mila barchette per portarsi a danni del Turco nel mar negro per vendicar l'ingiuria fattagli d'esser stato fatto morire il Patriarca di Constantinopoli per intelligenze, che nutriva col Kmielnischi“.²¹

Dai documenti contemporanei risulta dunque che i Cosacchi combattevano valorosamente su tutti i fronti in difesa della loro patria e libertà. Ma anche fuori del loro dominio, combattevano gli eserciti cosacchi, perfino nella Pomerania, dove era stato spedito un grosso contingente della cavalleria cosacca al Re di Svezia.²²

¹⁴ ASV, Avvisi, vol. 27, fol. 201v.

¹⁵ ASV, Avvisi, vol. 27, fol. 98.

¹⁶ ASV, Avvisi, vol. 27, fol. 166.

¹⁷ ASV, Avvisi, vol. 27, fol. 173.

¹⁸ ASV, Nunz. di Polonia, vol. 66, fol. 268.

¹⁹ ASV, Avvisi, vol. 27, fol. 232.

²⁰ ASV, Avvisi, vol. 27, fol. 219v.

²¹ ASV, Nunz. di Polonia, vol. vol. 66, fol. 321rv.

²² ASV, Avvisi, vol. 27, fol. 284v.

Nel mese di Aprile la salute di Chmelnyckyj si indebolì sensibilmente. Ma gli impegni presi con gli alleati lo costringevano alle continue fatiche della strategia militare di allora, nonchè alle preoccupazioni politiche. Da parte della Polonia si cercò ad ogni costo che lui acconsentisse all'aggiustamento ed armistizio. Questa missione fu affidata al Sign. Bieniowski. Dopo le lunghe trattative Bieniowski riferì al suo Re Giovanni Casimiro, che la disposizione di Chmelnyckyj all'aggiustamento era buona e favorevole.

Come una diretta conseguenza Chmelnyckyj richiamò i suoi reggimenti che operavano con Rakoczy. E così avvisano i Nunzi Apostolici: „s'intende ogni giorno più il pentimento del Ragozzi per aver aderito allo Sueco, massime trovandosi ora abbandonato dai Cosacchi, i quali aveva richiamato il Chmielnischi, per volersi aggiustare con la Polonia“.²³

Non essendo in istato di continuare la guerra da solo, il Rakoczy era costretto a fare la pace con la Polonia e promettere che in futuro non avrebbe aderito a nessuna lega con gli svedesi e cosacchi. Intanto il Sign. Gran Maresciallo del Regno di Polonia informava il Re Giovanni Casimiro di Polonia, colle sue lettere del Maggio 1657, del peggioramento della salute di Chmelnyckyj.²⁴ Ma nel frattempo pervenne a Varsavia la notizia della decisione di Chmelnyckyj di accettare la mediazione per l'aggiustamento tra lui e la Polonia, nella persona di Sua Maestà Cesarea.²⁵ E questo è da considerarsi come il frutto diretto della missione dell'Arcivescovo bulgaro di Marcanopoli.

I trattati dovevano svolgersi da pari a pari. E già si parlava alla Corte di Vienna e Varsavia dei soddisfacenti esiti: „i trattati dell'aggiustamento tra il Regno di Polonia e i Cosacchi camminano felicemente“,²⁶ scrive il Nunzio di Vienna. Intanto „il Kiminischi avesse proposto a Sua Maestà di aiutarlo a discacciare i suoi nemici dal Regno, purchè all'incontro si fosse voluta unir seco contro il Turco, del quale si supponeva disgustato per qualche insulto fatto ai suoi Ambasciatori inviati alla Porta“.²⁷

Nacque dunque un piano nuovo, desiderato dallo stesso Chmelnyckyj da tanto tempo: la lega cristiana contro il Turco.

Tramite i Nunzi Apostolici di Vienna e di Varsavia questo piano fu subito comunicato all'Ambasciatore Veneto di Vienna. Immediatamente la Repubblica Veneta si accinse ai preparativi per trovare i mezzi necessari per l'esecuzione di queste proposte. Anche Sua Santità Alessandro VII, Chigi, era informato di quest'affare. Alla

²³ ASV, Avvisi, vol. 27, fol. 288; Nunz. di Germania, vol. 159, fol. 441v.

²⁴ ASV, Nunz. di Polonia, vol. 66, fol. 340.

²⁵ ASV, Avvisi, vol. 27, fol. 293.

²⁶ ASV, Nunz. di Germania, vol. 159, fol. 456v.

²⁷ Lettera del Nunzio di Vienna, il dì 9/VI/1657; ASV, Nunz. di Germania, vol. 159, fol. 444v.

Regina di Polonia il Castellano di Sandomiria disse di nuovo, „che sia in quella nazione gran disposizione di portarsi contro il Turco“. ²⁹ Inoltre „il Chiminischi si lascia intendere, che vorrebbe un Patriarca mandato da Nostro Signore: forse deve persuadersi di poterlo avere scismatico“, ³⁰ e „non vorrebbe passarsene all'altra vita, senza prima aver accomodato il proprio figliolo, e messo in sicuro gli altri privati interessi della sua Casa“. ³¹ Quanto al futuro della sua patria egli vorrebbe „unire l'Ukraina alla Polonia, alla forma del Ducato di Lituania, avendo i suoi ufficiali, e Ministri separati“. ³²

Gli ultimi grandi desideri e piani della sua vita furono dunque: una grande ed efficiente invasione contro il Turco, un Patriarca mandato dal Papa e la federazione con la Polonia al pari del Gran Ducato di Lituania. I rappresentanti della Santa Sede accoglievano volentieri queste proposte ³³, ma la nobiltà polacca sperava sempre di indurre i Cosacchi alla vecchia incondizionata subordinazione. E fu precisamente questa la causa principale delle guerre passate e delle guerre che dovevano seguire.

Intanto fra questi piani, desideri, dissensi o consensi Bohdan Chmelnyckyj, Generalissimo dei Cosacchi, ed indiscusso Capo dello Stato Ucraino di quei tempi, esausto dalla lunga e dolorosa malattia spirò il dì 6 Agosto 1657.

I suoi successori però raccolsero i suoi piani e li fecero propri. Specialmente Giovanni Vyhovskyj, suo fido amico e cancelliere, ruppe le relazioni con la Moscovia, e preparò il trattato di Hadiacz, accettato e giurato dalla Polonia. I suoi delegati trattavano anche le cose ecclesiastiche ed il piano di Chmelnyckyj: di procurare la pace religiosa con Roma, sulla base di un Patriarca per la capitale di Kyiv, fu studiato ed approfondito. Anzi nell'anno 1659 si parlava a Varsavia di una missione ufficiale dei Cosacchi a Roma, per mettere questi piani e disegni ai piedi di Sua Santità Alessandro VII. Ci sembra che solo perchè avvenimenti politici precipitarono, dopo la caduta di Vyhovskyj, questo progetto ecclesiastico del morente Chmelnyckyj rimase insoluto.

Ci sembra però che anche alla luce dei documenti contemporanei da noi citati, il mito della fedeltà incondizionata di Chmelnyckyj al trattato di Perejaslav con la Moscovia, dell'anno 1654, ed il mito della sua implacabile avversione verso la Chiesa Cattolica, predicata dagli storici ortodossi russi ed ucraini, deve crollare e subire una nuova e rigorosa revisione.

²⁸ ASV, Nunz. di Germania, vol. 161, fol. 289rv.

²⁹ ASV, Nunz. di Germania, vol. 161, fol. 281.

³⁰ ASV, Nunz. di Germania, vol. 161, fol. 290rv.

³¹ ASV, Nunz. di Germania, vol. 159, fol. 456v.

³² ASV, Nunz. di Germania, vol. 161, fol. 290rv.

³³ ASV, Nunz. di Germania, vol. 161, fol. 290rv.

IV. BIBLIOGRAPHIA

О. Михайло Ваврик, ЧСВВ

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ ВАСИЛІАНСЬКОГО ЧИНА ЗА 1935—1950 рр.

Цим покажчиком публікацій до історії василіанського Чина за рр. 1935/50 хочемо нав'язати до останнього передвоєнного випуску «Записок Чина св. Вас. Вел.», що в першій половині об'ємистого 6-го тому принесли бібліографічну працю А. і В. Заїкина п. н.: «Матеріяли до бібліографії української історії за 1930—1931 р. (стор. 327—46). Не маючи змоги дати такий самий вичерпний бібліографічний огляд всієї української історії чи бодай історії нашої Церкви за наступні роки, коли ЗЧСВВ не виходили, постарасмося зробити принаймні перелік розвідок і статей, що в цілому або частинно відносяться до історії нашого Чина, щоб бодай у цьому заповнити велику прогалину між передвоєнними і теперішніми ЗЧСВВ. А й при цьому обмежений наш огляд роками Берестейської Унії і Добромильської Реформи (1882 р.), хіба що в дуже рідких виїмках слід було вийти поза ці часові рямки, як і поза зазначені в наголовку 1935/50 рр. Також у нашу бібліографію не влучені загальникові згадки василіанського Чина у зв'язку з історією нашої Церкви в нарисах історії східнохристиянських Церков (н. пр. R. Janiss, *Les Eglises orientales et les rites orientaux*, Paris 1935; C. de Clerg, *Les Eglises unies d'Orient*, Paris 1935; C. Gatti e C. Korolevskij, *I riti e le Chiese orientali*, vol. I: *Il rito bizantino e le chiese bizantine*, Genova 1942; L. Smit, *Roma e l'Oriente Cristiano*, Roma 1944 (гл. ЗЧСВВ, VII, 185—8); D. Attwater, *The Christian Churches of the East I* (1935, 1947); A. A. King, *The Rites of Eastern Christendom I*, Roma 1948 і інші) чи в енциклопедіях, як *Dict. de Theol. Cath.*, XIV (1939), 382—402; N. Anrusiak (Eglise) *Ruthène*¹, Чи *Енциклоп. Українознавства* (1949), стор. 382—402.

¹ Для повноти слід заважити, що свого часу Редакція 2-го видання *Lexicon f. Theologie u. Kirche* (M. Bhuchberger), Fr. i Br. (Herder) була зверну-

Розуміється саме собою, що навіть так обмежений виказ не охоплює всього того, що безпосередно чи посередно заторкує історію василянського Чина, бо не всі видання, головню періодичні, були нам доступні. З другої сторони тут часто наведені публікації, що тільки одним-другим натяком відносяться до василянської історії, з тієї головню причини, що наші найвищі наукові установи НТШ і УВАН не спромоглися досі на систематичне ведення української історичної бібліографії. Замикаємо цей наш огляд здебільша 1950-им роком, бо з того часу маємо вже вповні наладнаний бібліографічний відділ в ЗЧСВВ і в богословському кварталнику «Логосі» ОО. Редептористів в Йорктоні (Канада). І маємо надію, що навіть у такій недосконалій формі він сповнить своє скромне завдання — зібрати в одне й занотувати по змозі все, що з історії нашого Чина розкинене по різних виданнях головню воєнного й повоєнного часу, які саме через ці невідрадли обставини могли б уйти уваги навіть найпильнішого дослідника.

І. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ, БІБЛІОГРАФІЧНІ ТА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ПОСІБНИКИ

Meysztowicz Valerianus, **De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis**, quod nunc in Archivo Secreto Vaticano servatur, Vaticani, 1944, 103+2 tabulae.

Savio Petrus, **De Archivo Nuntiaturae Poloniae**, quae partem Archivi Secretariatus Status Constituunt, Vaticani, 1947, 156.

На оба ці огляди, гл. рец. о. А. Великого в ЗЧСВВ, VII, 189—91; 191—2.

Corolevskyj Cirilo, **Breve descrizione dell' Archivio di Propaganda**: Arch. Storico per la Calabria e la Lucania XVI (1947), 120—35.

Геппенер М., **Відділ рукописів Бібліотеки Академії Наук УРСР**: Вісті А. Н. ч. І. (Київ, 1937), 78—94.

Гл. Rev. Hist. 12 (1938), 114—5. — Започаткований в 1920 р. цей відділ мав у 1937 р. 50.000 чисел і понад 400 колекцій, м. і. з Печерської Лаври, Св. Софії, б. Духовної Семинарії (збірка проф. М. Петрова) в Києві та з б. Волинського Музею, з Камінця Под., з Уманя і ін., тобто в великій частині з колишніх василянських монастирів (Вильні, Почаєва, Тригурів, Уманя і ін.).

Оглоблин О., **До історії Архіву Київської Митрополії XVIII століття**: ЗЧСВВ, VII, 385—92.

лася до бл. п. о. Т. Галушинського, ЧСВВ, за нарисом історії нашої Церкви, але згодом замість його еляборату помістила другий, о. Е. Германа, Т. І., в т. IX (1937), 35—8, під гаслом: Ruthenen, хоч дещо передтим дала його гасло Rußland (стор. 23 і д.), де наша початкова церковна історія змішана з московською.

Turska Jadwiga, **Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu** (Opracowano zbiorowo pod redakcją Dr J. T-iej, bibliotekarki Zakładu). T. I (N. 1—7. 325), Wr. 1948, XII+576; T. II (N. 7. 326—11.930), Wr. 1949, 469+(1).

Це сухий перелік колишнього рукописного відділу львівської бібліотеки Оссолінських, евакуйованого до Вроцлава в 1946—47 р. Хоч у Львові мало з нього залишитися все, що відноситься до української історії, стрічаємо тут ще досить нашого матеріялу². До василіянської історії належить м. і. зареєстровані під чч. 2756—8 листи до о. Садока Баронча, знаного дослідника василіянської історії, від о. Модеста Гнатовича, ЧСВВ, історика Чина († 1865), від протоігуменів Мод. Мацієвського з рр. 1872—9 і Кл. Сарницького з 1878 р. та інших наших істориків: Мих. Коссака, о. А. Петрушевича і В. Площанського (т. I, стор. 119—21). Під ч. 6854—11 скаталоговані теки о. Валеріяна Калінки з деякими матеріялами до історії Унії та Чина, зокрема до життєпису св. Йосафата. Теж між паперами директора Людвика Бернацького (в томі XV-ім) є зазначений лист Романа Lutmana (о. Луканя, ЧСВВ?) з 1937 р. (т. I, стор. 517). Вкінці під ч. 9739 (т. II, стор. 181) зазначені привілеї й інші акти овруцької архимандрії.

Голубець Микола, **Міський архів Львова**, Львів, 1943. (з посмертної теки).

Korolevskij C., **Catalogus Archivi Procuratoris Generalis in Urbe**: An. OSBM, VII, 109 ss., 292 ss., 502 ss.

Тут коротенько описані останні томи (11—22) Прокураторського Архіву нашого Чина в Римі, що навіть в цій сумаричній формі є цінним джерелом до історії нашої Церкви і монашества. Стрічаються тут то там сумнівні читання, напр. на стор. 110 Precowicz, хіба: Prec(h)owicz (о. Інокентій, ЧСВВ), або на стор. 330 Sierzpułowski, а треба б: Sierzputowski (гл. ЗЧСВВ, I, 84—5). Приємно ствердити, що сюди ввійшов теж опис 12-го тому пера пок. о. Й. Скрутня, перевиданий із знищеного у 1939 р. большевиками 3/4-го випуску 4-го тому ЗЧСВВ (ст. 722—33).

Minisci P. Teodoro, **Il fondo „Basiliani“ dell'Archivio Segreto Vaticano**: Bolletino della Badia Greca di Grottaferrata, VI (1952), 65 ss.

Преп. Пріор гротафератського монастиря, о. Теодор Мініші, в коротенькому описі василіянського (італо-грецького) відділу Ватиканського Секретного Архіву, звертає увагу на 37-ий том,

² Це стрічаємо теж у каталозі рукописів б-ки Г. Павліковського, ревіндованих зі Львова до Вроцлава, в додатку до 2-го тому цього Інвентаря. В ньому пропущено залишений у Львові матеріял з I-го видання цього каталогу опрацьованого Меч. Гембаровичем в 1929 р.; а на стор. 106 фігурує інструкція сп. Йос. Шумлянському в переговорах з гетьманом П. Дорошенком, з 25. XII 1674...

цінний для історії нашого Чина, бо містить документи до минулого нашого римського монастиря св. Сергія і Вакха та ін.

Саварин Н., **Наші Книгозбірні в Канаді** (Пропамятна Книга з нагоди Золотого Ювілею поселення українського народу в Канаді, Йорктон, 1941, 85—6).

На стор. 86 є деякі дані про бібліотеку й архів мондерського монастиря ОО. Василіян в Альберті, м. і. про збірник проповідей о. К. Срочинського (гл. ЗЧСВВ, VIII, 265—6), повторені згодом в окремій статті д-ра Я. Рудницького: Українські бібліотеки в Канаді (УВАН, Серія: Літопис УВАН, ч. 12, Вінніпер, 1954).

Estreicher Karol, **Bibliografia Polska**, t. XXIX—XXXIV, Krakow 1933—1951.

В цій епохальній бібліографії К. Естрейхера втягнені теж василіянські публікації, писані не тільки польською, але й церковнослов'янською мовою. І так у 29-му томі наведені писання о. Ігнатія Стебельського і Кесарія Стебновського, якого Е. (стор. 267) зве мильно архимандритом св. Онуфрія у Львові (треба: коло Мстиславля на Білорусі). В т. 30 (1934) подані твори еп. Я. Суші (стор. 72—4 і в додатку стор. 3), о. Т. Щуровського (стор. 228—31) та митр. Анатасія і Льва Шептицьких (стор. 272) при чому Львові приписане видання актів замойського собору, скликаного іншим митр. Львом Кішкою в 1720 р. В т. 31 (1936) є неповна ліста Требників (чомусь під буквами: Тра!), що вже поперед згадувалися між Евхологіонами і Молитвенниками, і згадані деякі Трефолої (м. і. почаївський 1776, має бути: 1777 р.). Том 32-ий (1938) приносить діла протоархимандрита і еп. Порфира Важинського (стор. 267—70) і ін. В т. 33 (1939) є перелік писань протоархимандрита М. Вільчинського, еп. Ін. Винницького, Пахомія Войни-Оранського, названого чомусь православним (!) єпископом пинським (стор. 214, гл. ще стор. 387 під імям Оранського), митр. Ф. Володковича, римського прокуратора о. Володзка (без ймення — Ігнатія). Вкінці перший повоєнний випуск 34-го приносить загальну бібліографію про Василіян і Василіянок. Цією короткою заміткою не можна охопити всього, що у згаданих томах Естрейхерової бібліографії відноситься до нашого Чина, а тим більше не в силі вказати на часті помилки в цитатах і датах, бо це вимагає окремої статті чи радше — василіянської бібліографії 17—18 ст.

Пеленський д-р. Євген Ю., **Ucrainica в західно-європейських мовах** — Вибрана бібліографія (Записки Н. Т. III. т. 158), Мюнхен 1948, 8^о 112.

Саме тому, що це вибрана бібліографія, тяжко спорити, чому автор (1956) у розділі про Церкву і Релігію (стор. 85—8) пропустив загалом видання актів Замойського Собору (Рим 1724 і ін.), а наводить тільки рішення Львівського Синоду 1891 р., і для чого не подав джерельних праць о. Головецького, ЧСВВ, до історії нашого церковного права (Fontes Juris Canonici Ecclesiae Ruthenae,

Romae 1932; Jus Particulare Ruthenorum, R. 1933). Це хіба помилка, що римське видання славного Specimen Ecclesiae Ruthenicae о. Ігнатія Кульчинського, ЧСВВ, позначене роком 1773—4, бо воно вийшло 1733—4. Але жаль, що не зазначене ні почаївське його видання 1759 р., ні новіше паризьке 1859 р., бо це останннє ще тепер можна б набути. Також не зазначене друге обширніше видання знаного життєпису св. Йосафата А. Гепена (Париж 1897—8) і навіть не поданий повний його титул, хоч дотримане при інших навіть дрібних публікаціях. А вже зовсім невісна є позиція 1969-а: Horylowicz Max., B. Josaphat Kunciewicz, Archiepiscopo Polocensi... Vilnae 1759. Бо це ніякий причинок до біографії св. Йосафата, а присвячені йому тези прилюдної філософічної диспути, яку згаданий професор полоцьких василіянських шкіл улаштував зо своїми учнями, Сильвестром Пальчевським і Теодосієм Ростоцьким, пізнішим митрополитом, 27. VII. 1759 (гл. Estreicher, Bibl. polska, XVIII, 276). Отак, обмежуючись тільки до василіянських тем у цьому відділі, сміємо висказати свій жаль, що він випав незадовільно як на бібліографа такої міри, яким був пок. Є. Ю. Пеленський.

Лукань о. Роман, ЧСВВ, Рутськівська бібліографія за роки 1936—8: «Нова Зоря», Львів 1938, ч. 1—43.

Гл. ЗЧСВВ, VII, 464. — Цей покажчик обіймає аж 350 позицій, докладно занотованих і бодай кількома словами описаних. При деяких головніших працях пок. о. Лукань подає основну і джерельну критику, що не тільки заторкує особу митр. Рутського, але й інші проблеми василіянської історії (шкільництво, ривалізація із світським клиром і т. д.). Вкінці ця своєрідна праця, що свідчить про особистий авторовий піетизм до Атласа Унії, спасла від забуття неодну друковану річ, що безслідно пропала під руїнами другої світової війни...

Лукань о. Р., ЧСВВ, Список Видавництва ЧСВВ в Жовкві, Ж. 1936, 8^о 36.

Гл. ЗЧСВВ, VIII, 462. — Цей список прямо неоціненої вартости для історії видавничої діяльності нашого Чина після добромильської реформи, дарма що не зазначає навіть усіх жовківських видань василіянських авторів, а тільки ті, що були на складі в часі друку цього виказу. Крім того подає він теж докладний зміст усіх випусків довоєнних ЗЧСВВ та всі публікації «Бібліотеки ЗЧСВВ» (стор. 23—8). Для докладности, яка ціхувала бібліографічні писання о. Лукання, нехай буде вільно зазначити, що Християнський Календар «Місіонаря» на 1923 р. вийшов був у двох виданнях: одне — тут зазначене (стор. 30) — зладив о. Йосафат Скрутень, а друге, дещо інакше, оформив для заокеанських українців о. Епіфаній Теодорович, ЧСВВ, п. н. Християнський Календар на р. 1923 (стор. 160).

Лукань о. Р., ЧСВВ, *Elenchus Catalogorum O. S. B. M. 1773/4—1937/8* (Catalogus OSBM Sti Josaphat Provinciae SS. Salvatoris ineunte anno 1938, Żowkwa 1938, pp. 54—8).

Гл. ЗЧСВВ, VIII, 463. — Дуже цінний спис 55-ьох василіянських каталогів від 1773/4 р. збагатив о. Л. численними бібліографічними даними. Нажаль, під ч. 10 зазначений відомий «Шематизм» М. Коссака (Львів 1867) з невиправленим у наголовку (1865-им) роком провінційальної капітули у Львові, що вважала цей каталог видати, дарма що існує ряд примірників, де відразу ця мильна дата була справлена на 1866-ий рік. Слід теж додати, що і каталоги єзуїтської галицької провінції, друковані в Старій Весі-Кракові, почавши від 1883 р., подавали щорічно стан зреформованого василіянського Чина, головно за роки, коли наші каталоги не вийшли (1883—6, 1888—9, 1892—3). Вкінці, за свідченням пок. о. Йосифа Заячківського, ЧСВВ († 1952), що був у 1920-их роках секретарем галицької провінції, був уже готовий до друку каталог на 1919 р., тут не зазначений, але його склад був розкинений при вивозі жовківської друкарні польським окупаційним військом.

Polski Słownik Biograficzny, т. II—VII, Kraków 1936—1949.

Вичерпну рецензію на I-ий том цього цінного видання Академії Наук у Кракові, що вийшов у 1935 р., та поміщені в ньому василіянські життєписи, опрацьовані здебільша пок. о. Й. Скрутнем, подав о. Лукань у ЗЧСВВ, VI, 423—7. У 2-му томі (1936) поміщені далші василіянські біографії пера о. Скрутня: протоігумена Степана Білінкевича († 1831, стор. 95—6), протоархимандрита Іпатія Білінського († 1771, стор. 96), оо. Йосафата Бокія († 1652, стор. 244), Теодосія Боровика († 1652), письменника та ігумена брацлавського (не: збаражського, як стоїть на стор. 344), Якима Борисевича († 1744), іконописця (стор. 357), Онуфрія Братковського († 1790), протоігумена й унівського архимандрита (стор. 414—5) та Йосафата Бражица († 1683, стор. 421). Крім того В. Заїкин помістив тут життєпис полоцького архієпископа Маркіяна Бялозора († 1707, стор. 11—2) і В. Харкевич гарну біографію о. Віктора Босяцького, ісповідника св. Унії († ок. 1844 в Ніжині, стор. 344—5). В 3-му томі (1937) поміщені в обробітці о. Скрутня життєписи пинського еп. Юрія Булгака († 1769, стор. 129) та перемиського еп. Прокопа Хмілевського († 1664, стор. 326—7) і довша біографія останнього київського митр. Йосафата Булгака († 1838) пера о. Чеслава Фальковського (стор. 127—9). В 4-му томі (1938) дав о. Скрутень дві біографії: одного з останніх литовських василіянських могіканів, о. Самуїла Чарноруського († 1887 у Львові, стор. 234) та о. Партена Данейковича († по 1755), ідеолога церковного об'єднання українського й білоруського народу (стор. 401—2).

Попри це подав він ще надихану теплом сильетку перемиського еп. Константина Чеховича († 1915) з вдячності за його велику прихильність до василіянського Чина (стор. 311—2) та дідича Івана Дашкевича († 1898), фундатора новітніх монастирів ОО. Василіян у Михайлівці-Заваллі й СС. Василіанок у Кудринцях над Збручем (стор. 447). Сама ж Редакція ПСБ-го помістила тут іще біографію холмського еп. Фердинанда Ціхановського (стор. 32—3), першого протоігумена василіянської холмської провінції в 1809 р. У 5-му томі (1939—46) помістив о. Скрутень гарні василіянські біографії о. Лева Демковича († 1824), діяльного в Почаєві та Кракові (стор. 105—6), й о. Павлина Дембського († ок. 1656), знаного місіонаря у Сербії (стор. 150), та прекрасну сильетку відомого о. Юліяна Добриловського († 1825), предтечі М. Шашкевича (стор. 263—4), і дві коротші: оо. Глиkerія Дубицького († 1813, стор. 426—7) та Олексія Дубовича († 1652), архимандрита виленського і супрасльського (стор. 436). Поруч із ним проф. К. Ходницький подав життєпис його брата о. Івана Дубовича, ЧСВВ († 1646), знаного полемічного письменника (стор. 436—7). Вкінці в 6-му томі (1947—8) маємо написані о. Скрутнем василіянські життєписи о. Анастасія Дзедзіцького († 1818, стор. 128) та жовківського архимандрита Йосифа Дзюковського († 1794, стор. 182—3). Крім того В. Харкевич подав тут біографічний нарис о. Павлина Дзелінського, одного з останніх литовських василіян 19-го ст. (стор. 137), а Олена Вальтерова опрацювала життєпис о. Симпліціяна Держжановського († по 1832 р., стор. 159). Головно василіянські біографії в обрібці невіджалованого О. Редактора ЗЧСВВ написані зі стараним уточненням життєвих даних і з додатком при кожній з них обильних джерельних виказів, що робить сьогодні ці ескізи прямо неоціненими після пропажі цих архівних матеріалів, з яких пок. о. Скрутень черпав повною рукою. Вже це одне робить його співробітництво в СПБ-ім епохальним, коли не звертати увагу на інші його біографії світських духовників (Бродовича Теодосія, знаного автора *Widok'u Przemocy i ін.*), а то й православних, як Лев Бобольницький, київський літописець і кореспондент гетьмана Мазепи, Сильвестер Бобрикевич, мстиславський владика, і ін. Тим більше жаль, що вже в наступному і наразі останньому 7-му томі, що вийшов іще в 1948—9 рр. і урвався на 34-му зшиткові, не стрічаємо вже нічого василіянського з майстерною його руки. Та хочемо вірити, що в редакційних теках ПСБ-го є ще інші василіянські біографії його пера, які заслуговують на найскоршу появу з дальшими випусками цього епохального видання...

Bazilijanci: Hrvatska Enciklopedija, II (Zagreb 1941), 300.

Basiliani: Enciclopedia Cattolica Italiana (Vaticano 1949), 951.

Скрутень Йосафат і Р. Лукань ЧСВВ, **Памяті вченого історіографа Чина св. Вас. Вел.:** ЗЧВВ, IV, 3/4, 772—84.

Цей нарис, присвячений пок. проф. Янові М. Гіжицькому, що під криптонімом «Волиняка» запопадливо збирав і видавав чимало матеріалу до історії василіянського Чина на північно-українських і білоруських землях, по різних періодичних виданнях на переломі 19-го століття та окремими відбитками. Жаль, що цей шляхетний довг належної вдячності безповоротно пропав враз з іншими причинками до життя й діяльності незабутнього Волиняка, що ввійшли сюди з-під пера проф. Р. Меніцького, д-ра М. Бартиновського і о. В. Толочка, через знищення цього випуску ЗЧСВВ при совітській окупації жовківської друкарні в вересні 1939 р. (гл. ЗЧСВВ, VIII, 521).

II. ЗАГАЛЬНІ ТА МОНОГРАФІЧНІ ПРАЦІ З ІСТОРІЇ ЧСВВ

Winter Eduard, *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine* (955—1939), Leipzig 1942, 8° VIII + 227.¹

Ця праця, що вийшла теж в українському перекладі (Прага 1944), згадує тільки кількома словами чернечу реформу митр. Рутського в р. 1617 (не: 1619, як стоїть на стор. 95), об'єднання в один Чин литовських та українських василіян в 1743 р. (не: литовських і галицьких провінцій, як стоїть на стор. 101, бо галицька область Чина постала аж 1780 р.) та реформу Льва XIII 1882 р. (навіть без дати! — стор. 179).

Amman A. M., S. J., *Abriß der Ostslawischen Kirchengeschichte*, Wien 1950, 8° XVI, 748.

Цей об'ємистий нарис, якого італійське видання (Торіно 1948) обговорив проф. А. W. Ziegler в ЗЧСВВ, VII, 428—8, влітає історію нашого Чина в загальну історію Унії на українсько-білоруських землях (стор. 302—336, 356—60, 418—22, 436—7, 506—513, 526—30). Щойно на стор. 653 подає А. в окремому розділі історію нашого Чина в Галичині за 1772—1944 рр. Деякі помилки італійського тексту тут уже виправлені, н. пр. Антін Зубко, названий чомусь в італ. виданні василіянином (стор. 445), тут уже тільки апостат (стор. 424). За те в мові про Рутського (стор. 303) тільки наведена, але не виглядає використана найновіша розвідка о. А. Великого в ЗЧСВВ, VII, 9—38. Неясний висказ на стор. 304-ій, що Рутському у Львові противилися архієпископ (який? — може владика Єремія Тисаровський?) і... василіяни (?! — М. В.). Таких місць нажаль більше, включно до нав'язування реформованим василіянам „des religiösen Ukrainertums“ (стор. 655).

Charles de Clercq, *Conciles des Orientaux Catholiques* (Hefele—Leclercq, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, т. XI) Paris, 1—2 partie, 1949 et 1952, 8° XII, 1171, 1.

Без огляду на те, що тут акти й рішення поодиноких синодів східних католицьких Церков звичайно тільки переповідаються, а не наводяться в повному тексті, ця колекція дуже важна для

історії нашої Церкви, бо обіймає її синоди від берестейського з'їзду нашого єпископату 1590 р., на досвітках нашого з'єдинення з Апост. Столпцею, аж до найновішого львівського архієпархіяльного синоду згл. єпископської конференції під проводом митр. А. Шептицького в справі налагодження східно-католицької Церкви в СРСР у воєнних рр. 1940—3. Залишаємо спеціалістам уточнити виказ і характер цих синодів, бо м. і. паде в очі, що автор говорить про намічений на 1765 р. синод нашої Церкви в Бересті, немов би він дійсно відбувся (стор. 186), і пропускає н. пр. 2-ий дієцезальний синод у Станиславові 1908 р. (гл. «Н. Зоря», 1935, ч. 38). А згадаємо тільки василіянські справи на кобринському синоді 1626 р. (стор. 87 і д.), на єпархіяльному синоді в Перемишлі 1693 р. (стор. 94—9) і на Замойському Соборі (стор. 159 і д.). При тому автор налякує, що в централізації чернецтва перемиської дієцезії, поставлений на згаданім синоді 1693 р., видно якусь ближче неозначену l'influence russe (стор. 99) та перекручує до непізнання назви монастирів у Щеплотах (Chtzeplock), Смільниці (Smytnyck) і Яворові (Jawowicz). Також фальшиво твердить, що на основі рішення Замойського Собору були знесені в Галичині всі жіночі монастирі крім Словіти (стор. 177 зав. I), бо воно відносилось тільки до маленьких і незасібних монастирків. Для точности — фундатор наших СС. Службебниць звався о. Єремія (не: Єронім) Ломницький, ЧСВВ, і він уложив перші устава для цього Згомадження в 1892 р., які автор приписує о. Арсенові Лозинському, ЧСВВ (стор. 711). Вкінці на стор. 427—8 і 1088 висловлює автор деякі загальні свої думки про василіянський Чин, що як не самі є спірні, то напевно у формі, в якій вони аподиктично тут висказані...

Каровець о. Макарій, ЧСВВ, **Монастирі а культура** (Календар Місіонаря на 1935 р., Жовква, стор. 38—62).

Karovec P. Makarius OSBM., **Momenta aliqua ex historia Ordinis S. Basilii M.**: Františkanský Obzor, VI (Bratislava 1940) č. 2—3.

Войнар о. Мелетій, ЧСВВ, **Василіяни в українському народі**; Слово Доброго Пастиря, Нью Йорк 1950, ч. 7—8, стор. 80.

Blazejowskyj Dr. Dmytro, **De potestate Metropolitanum Kiovensium in Clerum Regularem**, Romae 1943, 8° 196, 8.

Wojnar P. Meletius M., OSBM., **De regimine Basilianorum Ruthenorum**, vol. I. Romae 1949, 8° XX, 218, 2.

На обі ці праці, що дуже гарно себе доповнюють, прихильні рецензії помістив о. Е. Герман в ОСР, IX (1943), 235 згл. XII (1950), 224—5. Деякі недоліки докторської дисертації Бл-го, спричинені м. і. воєнними обставинами в Римі під час її опрацювання, виправив уже о. Войнар у своїй основоположній розвідці про устрій василіянського Чина (гл. ст. 109 і 198 та ін.). Між справленими помилками при кінці книжки Бл-го нема нажаль виправленої дати знаного декрету Пропаганди в справі чернечої реформи Рутського: не 24. X, як стоїть на ст. 19 (зав. 3), а 4. X 1624 (гл. ЗЧСВВ,

VII, 292). Також незнать чому Бл-ий нараховує понад 200 василіянських монастирів при кінці 18-го ст. (стор. 26) в розріз із власними підрахунками у своїх цінних виказах стану Чина в 1748 і 1774 рр. на підставі автентичних зіставлень для Апост. Столиці (стор. 162—83). Проте Бл-ий мильно містить в Теревовельщині монастирі в Дерезичах (к. Дрогобича) і в Луці (б. Городенки). Вкінці проти вміщування о. Івана Гружецького на чолі римських прокураторів (ст. 189) видвигнув переконливі аргументи о. А. Великий в ЗЧСВВ, VII, 57—62.

На диво, оба дослідники не втягають у свою бібліографію джерельної праці о. Івана Олешевського, ЧСВВ († 1723) про василіянські капітули 1617—1703 рр. і про відношення Чина до митрополичої влади в 17-му ст. п. н. *Objaśnienia praw i konstytucyj zakonnych*, виданої в Археогр. Сборник-у Виленської Комісії т. XIII (1902) стор. 1—34 (гл. ще *Estreicher, Bibliogr. polska*, XXI, 371. На маргінесі цінної і муравлиної праці Войнара слід завважити, що текст Церковного Уставу св. Володимира Вел. і Ярослава Мудрого, який він подає по латині ніби вперше у виїмках з ватиканського церковнославянського Требника, *Mus. Borgia* III, 15 (стор. 32 і зав.), вже переклав І. Кульчинський в додатку до свого *Specimen Eccl. Ruth.*, Рим 1734, стор. 29, і д. Також ледви чи можна приписувати диплом вол. кн. Олександра з 1499 р. митр. Йосифові Солтанові та вважати його за з'єдиненого з Римом (стор. 34), бо це радше відноситься до митр. Йосифа Болгариновича (гл. *Al. Łapinski, Zygmunt St. a Kościół prawosławny*, Warsz. 1937, 11 і д.). І зараз на стор. 35 у виказі монастирів перемиського владичтва у знаній грамоті кор. Ягайла з р. 1407 (треба б радше: 1405) лаврівський монастир відділений помилково протинкою від м-ря св. Онуфрія, хоч це одна і та сама обитель. Інші річеві завваження й доповнення до цієї монографії подав о. Борис Балик, ЧСВВ, в обширній рецензії, написаній теж латинською мовою, в *Collectanea Theologica* XXVI (Warszawa 1955) 193—203.³

III. СВ. ЙОСАФАТ І МИТР. ЙОСИФ РУТСЬКИЙ

Фіголь о. др. Володимир, **Св. Йосафат у світлі заприсяжених свідків**: «Нива», Львів 1938, стор. 404—9.

Фіголь о. др. Володимир, **Довкола особи св. Йосафата**, «Нива», 1939, стор. 33—5.

Лукань о. Р., ЧСВВ, **Життєпис св. Йосафата в XVII в.**: «Львівські Вісті», 1943 ч. ? Гл. ЗЧСВВ, VIII, 465. — Мова тут про

³ Ще в 1934 р. вийшла праця львівської василіянки др. Саломії Цьорох, **Погляд на історію та виховну діяльність СС. Василіянок** (Праці Богосл. Н. Т-ва у Львові, т. VII—VIII, 80 254, 2). Гл. рецензію Валеріяна Харкевича в *Ateneum Wil.*, XI (1936), 684—6.

антикварну знахідку кастилійського перекладу званої біографії св. Йосафата пера Я. Суші п. н. Vida у martyrio del B. Josaphat, який 1648 р. видав протоігумен еспанських василіян о. М. Перец. З того видно, що Estreicher, Bibliogr. polska, XXX, 74, мильно приписав її учневі Переца, о. П. Меніттієві, ЧСВВ.

З аяць Федір, **Св. Йосафат в моїм житті**, Мюнхен-Міттенвальд 1946, стор. 8 (Б-ка Християнського Голосу ч. 5).

На початку цієї книжечки, надиханої сердечною любов'ю до Святого, відкривець його св. мощів († 1954 в Боффало, ЗДА) оповідає подрібно про цю подію і тим чином дає не один цікавий причинок до статті пок. еп. Й. Боцяна: **Віднайдення і розпізнання мощів св. Свщмч. Йосафата** («Богословія», I, 284, і д.), згл. до її доповнення в рецензії пок. о. Скрутня в ЗЧСВВ, I, 158—9. Гл. ще його, **Віднайдення мощів св. Йосафата**: Голос Спасителя», Йорк-тон 1951, жовтень, стор. 14—16.

Назарко о. Іриней, ЧСВВ, **Посів крови**, «Слово Д. Пастиря», Нью Йорк 1950, ч. 11, стор. 32.

Attwater Donald, **St. Josaphat Kuntsevich: The Golden Book of Eastern Saints**, Milwaukee 1938, 101—8.

Amman A., S. J., **S. Giosaphat, insigne promotore dell' Unità della Chiesa** (Incontro ai fratelli separati di Oriente, Roma 1945, 315—27.

Wilk Dr. Karl, **Der hl. Josaphat Kunciewicz** (Große Menschen — Eine Kirchengeschichte in Heiligenleben, Wien—Paderborn 1948, 356—63)⁴.

Митр. Андрій Шептицький, **Митрополит Йосиф Велямин Рутський**, Львів 1937, 8^о стор. 1—64...

Таку позицію подає о. Р. Лукань у своїй «Рутськівській бібліографії» під ч. 12 з заввагою, що це початок широкозакроеної біографії, який обіймає тільки молодість й покликання Рутського аж до його рукоположення та містить цінний екскурс про квестію московського походження його предків, хронологію його життя, портети і подорож до Москви. Невідомо ближче, як далеко ця цінна праця зайшла, бо в статті о. А. Михальського (Й. Рутський в світлі закидів і фактів: «Логос», III, 1952 стор. 11 зав. 9) є тільки згадка про намірене митр. Андреем видання листів Р-го. Однак слід було сподіватися не одного цінного з цієї праці, бо митр. Андрей рішуче протиставлявся поглядові А. Гепена, який

⁴ В «ЗЧСВВ» не була у свій час відзначена стаття К. Копержинського, **З історії публіцистики XVII в.**, поміщена в 99-му томі ЗНТШ (рік 1930?), що під таким досить неозначеним наголовком розглядає полемічні писання св. Йосафата, збережені в рукописах, які мали на приміті несумлінне надуживання творів св. Отців у писаннях православних письменників свого часу, з виказом їхніх противорічностей. — Повним нісенітниця є **Життя Йосафата Кунцевича** прот. В. Кудрика, написане ніби то «на підставі католицьких джерел» (Виннипеґ 1948, 160 190 (2).

у знаному життєписі св. Йосафата обнизив постать Рутського в порівнанні з Мучеником Унії (гл. Промова митр. Андрея на інавгурації Унійного З'їзду у Львові з приводу 300-ліття смерти митр. Й. Рутського, 23. XII. 1936, у збірнику «Унійний З'їзд у Львові», Львів 1938, стор. 15 і д.).

Ф у р и к е в и ч о. В о л., **До питання про національність митр. Рутського:** «Богословія», XV, Львів 1937, 264—76.

Проти З. Стебельського, що виводив рід Рутських з Московщини, Ф-ич на підставі своїх довголітніх студій над біографією Рутського по римських і львівських архівах, приймає його місцеве походження, яке вже П. Жукович допускав бодай до деякої міри (Жизнеописаніє митр. Рутского: «Христ. Чт.», 1909, стор. 1089).

Г а л у щ и н с ь к и й о. Т и т, Ч С В В, **Митр. Йосиф Рутський:** «Добрий Пастир», VII (Станиславів 1937), 253—71 і окремо.

Це поширений виклад на ювілейній академії в честь митр. Рутського в Укр. Папській Семінарії в Римі, 28. II. 1937 р.

С к р у т е н ь о. Й., Ч С В В, **Справжня причина Рутських торжеств:** «Вістник Мар. Товариств», III (Львів 1937), 14—28 і окремо.

Тут теж на стор. 3 поміщене факсиміле кириличного автографу митр. Рутського.

С к р у т е н ь о. Й., Ч С В В, **Йосиф В. Рутський** — ким він є, ким був і ким буде для українців («Альманах Нового Часу» на р. 1938, стор. 140—4 і окр.).

К а р о в е ц ь о. М., Ч С В В, **Йосиф Рутський, митрополит київський:** «Н. Зоря», 1936, ч. 80 і 1937, ч. I.

К а р о в е ц ь о. М., Ч С В В, **300-ліття річниця смерти митр. Рутського** («Календар Місіонаря» на 1937, стор. 64—6).

К а р о в е ц ь о. М., Ч С В В, **Józef W. Rutki:** „Oriens“, V (Warsz. 1937), 3—6.

К а р о в е ц ь о. М., Ч С В В, „Atlas Unionis“ — Zur Feier des 300-jährigen Gedächtnistages des Kiewer Metr. J. W. Rutskyj: „Der Christl. Orient“, II (München 1937), 66—72.

Тут на стор. 69 є знімка нагрудного хреста митр. Рутського. Назарко о. Ір., Ч С В В, **Митр. Рутський** (промова): «Д. Пастир», VIII (1938), 93—8 і окремо.

М а р и с ю к о. М а р к і я н, Ч С В В, **Митр. Йосиф В. Рутський** (Б-ка Релігійної Освіти, ч. 17—18) Жовква 1937, 58—2.

Ювілейна пам'ятка в 300-ліття смерти Йосифа В. Рутського, ЧСВВ, Києво-Галицького Митрополита 1637—1937, Прудентоліс 1937, В-во ЧСВВ, кн. 20, стор. 72.

С л і п и й о. д р. **Йосиф, Митр. Й. В. Рутський і його доба** (промова), Львів 1937 (Б-ка Укр. Кат. Союзу ч. 3), стор. 15 (1).

(Х о м и н о. П.) **Великий Ювілей — Тристаліття смерти митр. Рутського:** «Нива», 1937, 41—5.

Ч у б а т и й М и к о л а, **Митр. Йосиф В. Рутський:** «Мета», Львів 1937, ч. 1.

Гординський Ярослав, Йосиф В. Рутський: «Життя і Знання», Х (Львів 1937), стор. 97—9.

Гриник о. Василь, Атлант З'єднання — Митр. Й. В. Рутський: «Укр. Бескид», Перемишль 1937, чч. 4—16, 18—20, 22—38.

Обширну репліку на цей виклад о. Гриника, професора церк. історії в перемиській дух. семінарії, дав о. Лукань в своїй «Рутськівській бібліографії» під ч. 16.

Йосиф Белямин Рутський, Митрополит Київський й усієї Руси-України — Ювілейна збірка у тристалиття смерті 1637—1937, Перемишль 1937, 8^о 72.

Це видання «Научного Т-ва Богословів Українсько-Кат. Дух. Семінарії в Перемишлі» містить властиво тільки одну поважнішу статтю І. Тетерки: Митр. Й. В. Рутський, великий реформатор і оборонець українсько-кат. Церкви (стор. 8—58). Її рецензент О. Т. в «Д. Пастирі», VII (1937), 328—9, і о. Лукань у своїй «Рутськівській бібліографії», під ч. 5, однозгідно опрокидують випадки молоденького богослова проти василіян та перебільшені твердження про їхнє негативне ставлення до світського духовенства.

Унійний З'їзд у Львові — Матеріяли зібрав і упорядкував о. Володимир Кучабський (Праці Богосл. К. Т-ва у Львові, т. XI—XII), Л. 1938, 8^о 268.

З численних промов і рефератів на цьому з'їзді у днях 23—25. XII. 1936 замітна інавгураційна промова митр. А. Шептицького (гл. вище), виклад проф. М. Чубатого про 300-ліття Унії на Україні та ролю митр. Рутського, нажаль невидрукований реферат о. Й. Скутня: Митр. Рутський в життю сьгоднішніх Василіян, та обширна розвідка о. Ст. Рудя про Літургію св. Івана Золотоустого в першій половині 17-го ст. В ній, що правда, сумлінно зібраний великий текстовий матеріал, так рукописний як і друкований, але, як уміло зазначив у дискусії о. П. Табінський (стор. 252—5), це ще неповне висвітлення властивого питання, як виглядала сама відправа тодішньої літургії...

Rzepko-Laski ks. Stanisław, S. J., **Metr. Józef W. Rutski w świetle swego wieku, czynów i ideologii** (Pamiętnik VI Pińskiej konferencji w sprawie Unii kościelnej, Pińsk 1937, 95—107).

Rzepko-Laski ks. Stanisław, S. J., **Prace i boje metr. Rutkiego: „Oriens“**, V (1937), 17—9; 76—9; 110—3.

Rechowicz ks. mgr. Marian, **Jan Józef W. Rutski (1573—1637): „Przegląd Powszechny“**, t. 216 (Warsz. 1937), 368—9.

Przyczynek do życiorysu metr. Rutkiego: „Prz. Wileński“, 21 (1938), N. 3.

В цьому числі (стор. 6) поміщений лист кор. Зигмунта III до виленських міщан, з Кракова, у квітні 1609 р., в польському перекладі з оригіналу, що зберігається в Білоруському Музею ім. Івана Луцкевича у Вільні, в обороні Рутського як архимандрита святотроїцького м-ря.

Welykyj A. G., OSBM, **Joannes Velamin Rutskyj in „exitu viarium“ (1603—1608): „An. OSBM“, VII, 9—38.**

На маргінесі цієї прямо ревелюційної розвідки про наставлення молодого Рутського перед його вступом до святотроїцького м-ря у Вильні в 1603—8 рр. слід зауважити, що з мови о. В-го виходило б, немов би твір Рутського: *De corrigendo regimine in ritu Graeco* переховувався в руському оригіналі в святооунуфріївській бібліотеці львівських василіян (стор. 32 зав. 45). А в тім цитований автором А. Петрушевич виразно каже, що цей твір, первісно написаний Рутським по руськи, йому знаний з латинського перекладу між іншими письмами Р-го в справі реформи василіянського Чина (Сводная Лѣтопись 1600—1700, Львів 1874, стор. 785—6).

Мартинюк о. Платон, ЧСВВ, Неподільне серце священика у службі Бога і Церкви, В-во ЧСВВ у Жовкві, кн. 156, Ж. 1935, 8^о 395 (1).

Вже В. Заїкин у своїх Матеріалах до бібліографії укр. історії (ЗЧСВВ, VI, 340) наводить довгу низку рецензій і відзивів на цю інтересну працю, якої 4-ий розділ (стор. 154—234) присвячений історичному оглядові змагань за безженність духовенства в нашій Церкві. З ряду Т. Коструба зазначив, що історію слід зачинати вже від виступу митр. Іпатія Потія в «Антипрезисі» 1599 р., а не щойно від св. Йосафата і митр. Рутського, як у цитованій праці о. Мартинюка (гл. Перший голос у справі безженности: «Н. Зоря», 1935, ч. 54 і 67). Для історичної точности слід додати, що цей розділ то здебільша робота підписаного, тоді ще початкуючого богослова у кристинопільському василіянському м-рі (шк. р. 1929—30), що не мав у тамошній бібліотеці потрібних джерел до тієї непочатої ще ділянки... Також іще тоді не були вийшли цікаві «Матеріялы относящіеся к истории Львовскаго Синода в 1891 г.», видані у Ставропігійському «Временнику» на 1932 р. із записника дра І. Шараневича, що є добрим доповненням до використаного в книжці о. М-ка нотатника мітрата М. Подолинського (стор. 165 і д.) про kwestію celibату на цьому синоді. В деякій мірі використав цю частину праці о. М-ка о. др. І в а н Б о б а к у своїй дисертації: *De coelibatu ecclesiastico deque impedimento Ordinis Sacri apud Orientales et praesertim apud Ruthenos* (Urbaniana, Ser. II/5), Roma 1941, 79 ss., поминаючи нажалі мовчайкою св. Йосафата та перекируючи імена кн. Острожського (Ostrogoski), митр. Смогжевського (Smogrowskij) і ін.

Winter Ed., Der Kampf der Ecclesia Ruthenica gegen den Rituswechsel in Polen bis 1863 (Festschrift Ed. Eichmann, Paderborn 1940, 237—44.

Długosz Teofil, Niedoszły synod unicko-prawosławny we Lwowie 1629 r.: „Collectanea Theologica“, XIX (Lw. 1938), 429—506.

Zacharias ab Harlem, OMCap., *Unio Ruthenorum a morte Sigismundi III usque ad coronationem Ladislai IV* (1632–1633), Tartu 1936, VIII, 132.

Wojtyła A., *De conaminibus novae „Unionis Universalis“ in Polonia-Lithuania a. 1636 factis*: OCP, XVIII (1952), 158–197.

Tanczuk Demetrius, *Quaestio Patriarchatus Kiowiensis tempore conaminum Unionis Ruthenorum (1582–1632)*: „An. OSBM“, VII, 128–144.

Rechowicz ks. M., *Plany misyjne kongregacji de Prop. Fide na Balkanach a Unia w Polsce 1622–1635*: „Nasza Przyszłość“, 2 (1947), 135–45.

Petrowicz Sac. Gregorio, *L'Unione degli Armeni di Polonia con la S. Sede (1626–1686)*, „Orientalia Christ. Analecta“, Roma 1950, 8° XVI, 336.

Гл. рецензію о. А. Великого в ЗЧСБВ, VII, 664/6. — На стор. 74–5 зазначена цікава подробиця: нунцій Вісконті в 1635 р. відраджував у Римі давати новоз'єдиненому вірменському еп. Торосовичеві привілеї, які мають з'єдинені Русини, бо й так митр. Рутський має труднощі з уживанням хреста не сказано тільки, чи процесійного чи нагрудного — М. В.) з польсько-латинської сторони...

Welykyj A. G., OSBM, *Procuratores Negotiorum Ecclesiae Ruthenae in Urbe*: „An. OSBM“, VII, 57–78.

Цей загальниковий наголовок пояснюють підтитли, що 1. не єзуїт І. Гружевський, а 2. василіянин Микола Новак († 1633) повинен називатися першим прокуратором нашої Церкви в Римі за часів митр. Рутського.

IV. ВАСИЛІАНСЬКИЙ ЧИН У 17–19 СТОЛІТТІ

Welykyj A. G., OSBM, *Annus et dies mortis Metr. Raphaëlis Korsak*: „An. OSBM“, VII, 145–60

Тут зібрані й проаналізовані численні архівні документи, що відносяться до смерті митр. Корсака в Римі та вказують, що він найправдоподібніше впокоївся 28 серпня 1640 р. Авторової уваги уйшла ще одна досі не узгляднювана вістка про Корсакову смерть з початкової хроніки василіянського осідку св. Сергія і Вахха в Римі, переписана сто літ пізніше в третьому томі Архіву Прокуратора ЧСБВ, яку в своєму описі о. К. Каралевський так передає: quae (mors) advenit, ut dicitur f. 24: „iunii igitur die circiter 29 anni 1640 (ЗЧСБВ, II, 369). Сьогодні важко що будь казати, чому тут поставлений місяць червень, хоча і день місяця і рік відповідав би заключенням о. В-го. Зате дату 18. VIII, занотовану при імені Корсака у книзі померлих парохіяльної церкви св. Франциска Паолійського, на нашу думку слід радше рахувати за юліянським календарем, тобто з різницею 10-ьох днів у 17-му ст., бо він тоді загально вживався в наших церковних кругах.

Прицак Омелян, **Методій Терлецький** — Його місійна діяльність в Карп. Україні і Югославії в рр. 1628—9: «Н. Зоря» 1939, ч. 53.

Прицак Омелян, **Яків Суша** — холмський єпископ і укр. історик: «Н. Зоря» 1939, ч. 59.

Крип'якевич др. Іван, **Перший історик Холмщини**: «Наша Батьківщина», Львів 1939, ч. 2.

Kossowski A., **Blaski i cienie Unii kościelnej w Polsce w XVII—XVIII w. w świetle źródeł archiwalnych** (Odbitka z Księgi Pamiątkowej ku czci J. E. ks. Bpa M. Fuldana, Lublin 1939, 75).

Мова тут м. і. про М. Терлецького, Я. Сушу і василіян у Білій та Замості й про василіянську місійну працю в 18-му ст. (стор. 46—60).

Радонић др. Іован, **Римска Курија и јужнословенске земље од XVI до XIX в.** (Србски Ак. Н. Посебни изд., кн. 155 Отделенье дружественних наука, Н. Сер., кн. 3), Београд 1950, 8^о 746.

Ця обемиста монографія заторкує теж наші справи, наскільки вони зв'язані з наміченою в автора темою, так що заслуговувала б й на обширнішу рецензію. І так, у злуці з посольством Комуловича від Климента VIII до козаків (стор. 33) він спиняється над Берестейською Унією (чомусь каже з польська: Бжесц Літевській!) Згодом говорить Р. про південнославянські взаємини митр. Рутського, єп. М. Терлецького (стор. 60—71) і посвячує стор. 303—326 сербській місії о. Павлина Дембського, ЧСВВ. Усюди тут видно його залежність від праць Пірлінга і пок. єп. Івана Шімрака, хоч на початку старається вмовити в читача, що він буде користуватися безпосередньо відповідним матеріалом ватиканських архівів. Побіжно згадує Р. теж досліди католицько-православних відносин на Балкані у 17—18 ст. о. монс. Круна Драгановіча, на зиваючи при тому його єзуїтом(!), але не знає найновішої монографії С. Nežića, *De pravoslavlis Jugoslaviae saec. XVII ad cath. fidem reversis*, Vaticani 1940. Назагал слід признати йому об'єктивне наставлення до описуваних подій та спокійний тон викладу, дарма що він не вільний від численних помилок та неправильної номенклатури в стилі «Малороси» тощо. М. і. Р. вважає собор у Мараці 1653 р. за видумку о. Дембського, йдучи в тому єдино за колишнім твердженням Н. Мілаша проти найновішої його ревіндикації в статті Шімрака в *Nova Revija*, X (1931), 182—3. На стор. 60 каже, що Рутський мав у 1628 р. радити Пропаганді дати «ускокам» римського(!) єпископа, хоч з тексту його листа виходить, що тут мова про владику в єдності з Римом. Зате латинський єп. Парчевський у Смоленську для нього уніят (стор. 134). Питомці грецької Колегії в Римі для нього всі поголовно монахи (стор. 185), а імена василіян о. Никифора, кандидата на марчанського єпископа-помічника, та о. Филипа, якого о. Дембський вживав за посередника до Пропаганди, в нього не розшифровані (стор. 71 і 305),

хоча йде тут про знаних оо. Лосовського і Боровика. Також у дальшому викладі натрапляємо на стор. 417 (і далі) на противорічні твердження, що мукачівський владика Йосиф Декамеліс († 1706) раз був єпископом В. Варадину, то знову в мухацькій(?) єпархії в Барані... Вкінці перекручене теж ім'я його наступника Й. Годермарського (Хедермаруцьки!). Від тоді вже не стрічаємо в Р-ця будь яких натяків на василіянські справи, хоча і в 18-му ст. не бракувало зв'язків нашого Чина з крижевацькою єпархією.

Scolardi P. Gérard, **Au service de Rome et de Moscou au XVIIe s.: Krijanich-Messenger de l'Unité des chretiens et père du panslavism**, Paris 1947, 8° 261 (3).

В цій книжці, написаній досить наївним стилем, натякує автор на взаємини Крижанича з холмським єп. М. Терлецьким і смоленським архиеп. Андрієм Злотим Кваснінським (стор 69—99). При тсму стрічаються в нього не тільки перекручені назви, як Koulisha (П. Куліш), Cerca-Cercia (Черея) і ін., але й помилкові твердження. На стор. 48 зве він василіянську церку св. Сергія і Вакха в Римі в 1640-их рр. каплицею «руської колегії», що заіснувала тут щойно в 1897 р. Далі в заввазі на стор. 70 натякує на висунений Терлецьким проект закупна кириличної друкарні для Пропаганди, коли противно саме вона Терлецькому фондувала такі черенки. При тому Терлецький раз названий єпископом, другий раз архиепископом, а то й митрополитом (стор. 71, 75, 79). Вкінці незнать, що має означати мова про навернення(!) уніятів на католицизм (стор. 38)... Про дальші книжки гл. рецензію проф. С. Сакача в ОСР, XIV (1948), 436—8.

Praszko Joannes, **De ecclesia Ruthena Catholica Sede Metropolitana vacante 1655—1665**, Roma 1944, 8° XVI, 320.

Ця світла докторська дисертація виказує на кожній сторінці всестороннє ознайомлення автора з ватиканськими архівними матеріалами та відносною бібліографією, головнo в партіях, присвячених історії василіянського Чина. Цінний є в тім згляді 2-ий розділ першої вступної глави, що дає перегляд василіянської історії в I-ій половині 17-го ст. (стор. 24—31), і головнo дві останні (4—5) глави про взаємини митр. Гавріїла Коленди та єп. Якова Сушці з Василіянами (стор. 154—214). Точніший перегляд 2—3 глави про переслідування Унії в рр. 1654—67 і про гадацький договір у відношенні до унійної справи дав о. І. Б. в «Логосі», I (1950), 132—8. Є ще тут додаткова розправа про зміни нашого літургійного обряду впродовж усього 17-го століття, що тут названий візантійсько-слов'янським, хоч на ділі вся Прашкова увага зводиться до київської вітки цього обряду. Органічно вона не зв'язана з накресленим пляном монографії та вже з того одного згляду виглядає досить проблематично. М. і. о. Прашко уживає вичерпно виданого В. Щуратом памфлету під ім'ям Петра Камінського, п. н. В обороні Потієвої Унії, а проте ні словечком не згадує, що

проти такого авторства видвигнув ще досі не опрокинені заміти М. Андрусак в «Поступі», 1929, стор. 242, і знову в основній своїй монографії: Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski 1667—1708, Lw. 1934, 18 (гл. ЗЧСВВ, VI, 469).

Лакота еп. Григорій, Три синоди перемиські і єпархіяльні постанови валявські в 17—19 ст., Перемишль 1939, 8^о 178 і 6 світлин.

Тут видані по-українськи тексти синодальних рішень з р. 1693 1740 і 1818 (ці два теж по польськи в додатку) та з'ясовані з'їзди духовенства перемиської дієцезії у Валяві 1756, 1764, 1780 і 1783 р. Ця цінна збірка майже в цілості ввійшла у вищезгадану колекцію східно-католицьких соборів de Clerqu'a. Гл. ще рецензії о. дра А. Іщака в «Ниві», 1939, стор. 288—91, і о. А. Амманна в ОСР, V (1939), 543—4. До василіянської історії відноситься першусього перемиський синод 1693 р. своїми постановами про реформу чернечого життя⁵ і частинно теж наступний з 1740 р., на якому проводив добромильський ігумен Г. Паславський з оо. М. Сематковським і Й. Висоцьким, ЧСВВ, в заступстві еп. Єроніма Устрицького. Вкінці вагу цієї джерельної праці для історії церковно-культурної діяльності перемиського духовенства за владичтва еп. М. Рила на переломі 18—19 ст. виказав др. Євген Грицак в «Укр. Бескиді», 1939, ч. 20—21.

De r u g a A l e x y, Piotr W. a unici i Unja kościelna 1700—1711 (Instytut naukowo-badawczy Europy wschodniej, Sekcja historyczna, N. 1), Wilno 1936, 8^о XX, 296.

Вичерпну рецензію про цю монографію помістив д-р М. Андрусак у Kw. Hist. 50 (1936), 334—7. — Зробивши своєю розвідкою про еп. Й. Шумлянського вдалий деб'ют до обслідування нашої церковної історії в Collectanea Theologica, XVI (1935, 313—389, приступає Деруга в цій інтригуючій праці до основної перевірки дуже наболілого питання — відношення царя Петра I до унійної справи. І ось, Петрова огидна різня положень василіян у 1705 р. постійно стояла на перешкоді повіркам в його філокатоліцтво, висловленим у знаній єзуїтській реляції до Климента XI ще в 1707 р. (вид. Тайнером 1859 р.), «написаній під надхінням творчого оптимізму» (ст. XVII) і згодом у творах самого Тайнера, що однак залишив аж дві теки неопублікованих документів, опрокидучих вдавану Петром прихильність до католицької Церкви (тепер в Б-ці Красінських чч. 4557—8)... Тому Д., після двох вступних розділів про стан нашої Церкви під кінець 17-го ст. й про наставлення Петра I до Унії перед 1705 р. (стор. 1—88), подрібно з'ясовує полоцьку різню (стор. 89—120) та ув'язнення луцького еп. Д. Жабокрицького (стор. 121—74) і наступні московські насиль-

⁵ До цього часу належить вістка «Діярія» гетьмана П. Орлика (вид. Яна К. Токаржевського, т. I, Варшава 1936, стор. 78).

ства над з'єдиненою Церквою і василіянським Чином (до 1711 р.). Центральна партія цієї розвідки про полоцьку різню була вже видрукована в *Księga pam. koła hist-go słuchaczy Un. S. B. w Wilne* (1935) 95—120, а тут збагачена критичною перевіркою обох основних реляцій про цю горезвісну подію: *Abrys nieszczęśliwości*, вид. в Кракові 1899, і *Historya o rozabianiu*, вид. в Парижі 1863 р. Д-а стверджує, що перша з них належить о. Ів. Олешевському, ЧСВВ, а друга це твір о. Антона Завадзького, ЧСВВ (ст. VII). Вкінці *Historya*, видана Ліковським (*Dzieje kościoła Unickiego*, II, 268, і д.) це перебірка попередньої «Історії» (стор. VII—XII), а *Diarium excidii* є ділом митр. Льва Кишки (стор. XII—XV). При мові про Олешевського Д-а неправильно твердить, що пок. о. Скрутень — якому дякує за далекойдучу поміч (стор. XX), — кладе його смерть на 1720 р., бо він виразно пише, що помер по 1720 р. (ЗЧСВВ, I, 119). На стор. 104 о. Я. Кізіковський, ЧСВВ, загальниково названий вихованком Папської Колерії в Римі, а треба: грецької (гл. *Acta S. Congr. Prop. F. ed. Welykuj*, II, 178). На стор. 132 (зав. 29) Д-а признається, що не міг знайти листа Климента XI до Августа II в справі полоцької різни. А втім о. Великий думає, що папська інтервенція насправді була зроблена через Секретаріат Стану (гл. *Documenta Rom. Pontificum*, II, 8, зав. 7). Далі, Д-а неправильно називає василіянську капітулу в Білій 1709 р. з'їздом уніятського духовенства (стор. 196) і невдатно поясняє титул прототронія володимирських владик «еспектативою на митрополію» (стор. 196 зав. 61). Та без огляду на цього рода недоліки праця Д-и є дуже цінним вкладом в нашу церковну, зокрема василіянську, історіографію.

Коструба Теофіль, **Напі мученики за Унію, Станіславів 1937, 31 (1).** — Б-ка Т-ва «Скали», ч. 11.

Мова тут м. і. про полоцьку різню 1705 р. і поданий список помордованих василіян за св. віру в різні часи мартирології св. Унії. Про це писав К. ряд статей в «Н. Зорі», 1936 р. в ч. 54, 56, про полоцьку різню, ч. 58 про еп. Жабокрицького, ч. 64 про уманську різню, та ч. 66 і 68. Гл. ще «Н. З.», 1938, ч. 1, теж про уманську різню і ч. 38: Унія і Росія. Хоч ці статті писані популярно, проте в них багато виїмків з джерельних документів та добре обґрунтовані твердження й заключення.

Deruga A., **Regesta listów metr. unickiego Leona Kiszki do ks. Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza W. Lit. i jego żony (1705—1728): „Ateneum Wileńskie“, X. (1935), 225—35.**

Тут поданий перелік 50 листів, досі незаних, митр. Кишки до кн. К. Радивиля і його жінки з рукописної збірки Несвіжської Ординації в Варшаві (тека 149 ч. 6. 762) м. і. в справі мощів св. Йосафата в Білій, про чернецтво перемиської дієцезії (на ст. 232 помилково згадується перем. еп. Iskrzycki, має бути: Ustrzycki)

та про намічену Кішкою коронацію Чодотворного Образу М. Б. в Жирівцях, що через встрявання Радивилової відтягнулася аж до 1729 р.

(Коструба Теофіль?) **Йосиф Виговський, єпископ луцький (1713—1730):** «Н. Зоря», 1935, ч. 84.

Зміст статті зазначений в піднаголовку: Перший гр. кат. єпископ з гетьманського роду і мабуть перший, що в своїй єпархії завів обов'язковий celibat духовенства.

Шпитковський д-р Іван, **Рід і герб Шептицьких**, Львів 1936, 8^о 128 і 9 таблиць (Вид. «Богословії», ч. 23).

Це перша частина обширної праці, що друкувалася у львівській «Богословії» в рр. 1933—6, містить чимало даних до життєписів чотирьох владик Шептицьких: Варлаама, двох Атанасіїв та Лева і о. Никифора III-го, ЧСВВ (†1798).

Генсіорскій А. И., **Сатыра на Атанасія Шептицкого отъ 1740 р.**, Львів 1936.

Юбилейный Сборникъ въ память 350-лѣтія Львовскаго Ставропігіона, Ч. I. (Львів 1936), XX, 284; Ч. II (Л. 1937).

Гл. рец. в Kw. Hist., 50 (1936), 556—7 (В. Заїкина) і 53 (1939—45); 125. В першій частині проф. Адріян Копистянський містить 114 документів зі ставропійського архіву і 18 з Б-ки Оссолінських (в тому тільки 6 кириличних) до історії львівського Братства за рр. 1700—67 — всі майже ще не друковані. Друга частина містить список членів Ставропігії за 1586—1936 рр. й акти з рр. 1735—54 під редакцією того самого проф. К-го. Вони м. і. приносять багато цікавого для вияснення справи, задуманої саме в тому часі архимандрії для знаного Петра Коса в м-рі св. Онуфрія і тим самим ставлять під знаком запиту колишнє твердження А. Петрушевича, немов би Кос був кандидатом на архимандрита в Лаврові (Св. Лѣтопись 1700—72 ст. 319), а не у Львові (гл. ще ЗЧСВВ, VIII, 92 зав. 13).

Бабій Юліян Яр., **Калуський деканат тому двісті літ назад: «Нива»**, 34 (1939), 102 і д.; 132 і д.

Тут згадується м. і. о. Єронім Озімкевич, ЧСВВ, як візитатор 8-ох парохій цього деканату в листопаді 1746 р. гл. Visitatio-nes Generales т. XIV, 560—9, в Нац. Музею у Львові).

Catalogus Monasteriorum et Personarum Provinciae Protectionis B. V. Mariae Ordinis S. Basilii Magni Anni 1754 (Catalogus Ordinis Basiliani S. Josaphat 1951—2, Romae 1952, appendix pp. 69—90.

Дуже цінний спис василіянських осідків святопокровської провінції з ркп. Vat. lat. 8684, ff. 642—52, з повним виказом монахів та їхніх занять і з докладними економічними даними з нагоди зарядженої Венедиктом XIV концентрації поменших монастирків. Гл. ще Archivum Procuratoris Generalis OSBM in Urbe, т. VI, f. 241—8 (ЗЧСВВ, III, 154).

Czernecki Jan. **Mały Król na Rusi i jego stolica Krystynopol** — Z pamiętnika klasztornego 1766—1787, Kraków 1939, вел. 8° 501+(I).

Ця книжка, опрацьована джерельно та артистично оформлена, у великій частині виповнена виїмками з василіянської хроніки кристинопільського монастиря про відому трагедію Гертруди Коморовської та про останні хвилини життя й похорони Анни і Франциска Салезія Потоцьких, фундаторів цієї надбужанської обителі (ст. 149—52, 162—87, 199—219, 223—51). Вже в ЗЧСВВ, VIII, 464, була відзначена дбайлива співпраця в цій монографії пок. о. Р. Луканя, що постарався ввести в розповідь Чернецького ще інші, поетичні й проповідничі, твори самого кристинопільського літописця о. Корнила Срочинського, о. К. Драчакевича і о. Л. Повшинського, ЧСВВ (гл. головно ст. 236—45 і 434—46). Йому теж завдячуємо, щодо першорядного бібліографічного показчика джерел та друкованих позицій (аж 174 назви — в тому 30 василіянських) при кінці книжки ввійшов дуже докладний перелік інших 8-ох рукописів згаданого о. Срочинського, які відносяться до цього предмету. Він вийшов окремою відбиткою: *Bibliografia Krystynopola i Potockich* — zebrali J. Czernecki i o. R. Łukań, ZSBW, Kr. 1938, 8°. 15+(I). О. Лукань достарчив вкінці Чернецькому коротенькі біографічні силуетки світлих василіян 2-ої половини 18-го ст., протоархимандрита Іп. Білинського (з цінним портретом на ст. 61), протоігуменів Он. Братковського й Ан. Пйотровського (ст. 249 і 250) та вищезгаданих оо. Драчакевича і Повшинського (ст. 208 і 236). Крім того по всій монографії розсипані дані до історії василіянських фундацій Франц. Потоцького у Кристинополі (ст. 20 і д., 29—31, 371—2), в Умані (гл. ще ст. 398—402) і Струсові, а навіть на ст. 451—4 подані 4 відбитки цікавого листування П-го в справі кристинопільського м-ря. Слід тільки поправити на ст. 7 твердження Чернецького, що о. Срочинський був вибраний провінціальним секретарем в серпні 1776 р. на капітулі в Умані, треба: в Уневі (гл. ЗЧСВВ, VIII, 77, і головно ст. 418). Також на ст. 8 його наступник на ігуменстві в Кристинополі зався не Аплікат, а Ампліят Крижановський і він жодним чином не був вибраний на протоігумена галицької провінції в 1788 р., як тут мильно твердиться. Вкінці, в заввазі на ст. 364, має стояти о. Антін Стопкевич, ЧСВВ, не: Столчкевич... Без огляду на ці дрібні помилки монографія Чернецького завдяки далекойдучій співпраці о. Луканя є дійсно цінним вкладом в історію золоті доби нашого Чина, хоч тема її далеко відбігає від суто-чернечих заінтересувань...

Галу щинський о. Теодосій, ЧСВВ, **Василіянські документи в Архіві Віденської Нунціятури від 1764 до 1783 рр.:** ЗЧСВВ, VI, вип. 3—4 (1936—9), 698—752.

Це надзвичайно цікаві документи, виписані запопадливим архівістом о.Т. Г-им з 65-го тому згаданого архіву (Ord. Reg., t. II.

А—Сар.). кк. 103 і д., до історії нашого Чина в роках першого поділу Польщі, зокрема до змагання ратувати від австрійської касати галицькі м-рі та зберегти їхню лучність з протоархимандритом Курією. Ось чому треба б їх наново перевидати після знищення згаданого випуску ЗЧСВВ на початку світової війни 1939 р. (гл. ЗЧСВВ, VIII, 521).

Winter E., *Nationale und religiöse Kämpfe in Galizien in der zweiten Hälfte des XVIII Jhdts*: „Hist. Jbuch“, 59 (1939), 27—34.

Дорошенко Володимир, **Примітки Вол. Антоновича до Шевченкового Кобзаря»** (Праці Укр. Філол.-Іст. Т-ва у Празі, т. II 1939 стор. 99 і д.).

Тут повністю передруковані цікаві завваги Антоновича м. і. про уманську різню 1768 р., що частинно використав проф. О. Огоновський у львівському виданні Кобзаря 1893 р.

Deruga A., **Kościół prawosławny a sprawa „buntu“ w 1789 r. we wschodnich województwach Rpltej**: „At. Wil.“, XIII (1938) 175—269.

Вже це одне, що Д-а бере слово бунт у знаки наведення вказує, що він хоче поставити польську пацифікацію на Волині в 1789 р. у властивому світлі. Після його попередньої праці: *Walka z rusyfikacją kościoła prawosławnego w Polsce w epoce Sejmu wielkiego 1788/92*: і б., X (1936), 530—66, у відповідь на розвідку Є. Саковича: *Kościół prawosł. w Polsce 1788—92*, Warsz. 1935, тут виходить наяв його докладне обзнайомлення з тодішнім станом нашої Церкви (гл. головно стор. 201 і д. та 321 і д.), але про василіян згадує він тільки мимоходом.

Rouët de Journel M. J., S. J., **Nonciature de Litta 1797—1799**, Città del Vaticano 1943, 8° LXVIII, 453.

Гл. рец. о. А. Великого з ЗЧСВВ, VII, 184—5, з відсилачем до численних актів, які відносяться до василіянського Чина, зокрема в обширній реляції Літти про стан кат. Церкви в Росії за Павла I.

Solowij M. M. OSBM., **De restitutione Metropolitae Kioviensis in Imperio Rossiano sub Imp. Alexandro I (a 1806)**: „An. OSBM“, VII, 228—48.

На маргінесі цієї реваліаційної статті слід завважити, що Д. Оляничин в 1933 р. знайшов в архівах м. Ляйпцігу листи архієп. Іраклія Лісовського (гл. Н. Культура, Варшава 1935 стор. 124).

Bohowski Jerzy, **Ostatni metr. unicki na Białej Rusi — Jozafat Bulhak**: „Oriens“, VI (1938), N. 1, str. 8 nn.

Уссас свящ. Бронислав, **Інвентаризація матеріалів до історії ЧСВВ**: ЗЧСВВ, IV, вип. 3—4 (1933—39) 738—42.

Після знищення цього випуску ЗЧСВВ наново передрукований цей цінний інвентар василіянських й інших актів з рр. 1794—1912 колишнього виленського генералгубернаторства (з державного виленського архіву) та гродненського губернаторства (з гродненського архіву) в ЗЧСВВ, VIII, 479—83.

Kładoczny ks. Józef, **Dzieje prowincji bazylijskiej w Królestwie polskim 1810—64**: „Sprawozdania T-wa Nauk. we Lwowie“, — Rocznik XVI (1936), 301—8.

Цей короткий нарис історії холмської провінції ЧСВВ, створеної в т. зв. Конгресівці в 1810 р., говорить здебільша про її капітули та поодиноких протоігуменів до 1855 р., а наступні 1855—64 рр. збуває кількома словами. Тоді після касати Чина декретом 28. XI (10. XII н. ст.) остався тільки варшавський м-р, що його історію вже перед тим переповів Кл. в ЗЧСВВ, III, 582 і д. (з доповненнями о. Скрутня). Гл. ще його: *Ostatnie chwile prowincji bazylijskiej w królestwie P.*: „Collectanea Theologica“, XV (1934), 93—103.

Kossowski Alexander, **Z dziejów Unji kościelnej na terenie diecezji chełmskiej w ll. 1851—56**, Lublin 1938, str. 27 (Odbitka z „Prądu“).

Цегельський о. Т., **Перед століттям**: «Нива», 1937, 223—6.

На підставі першого львівського «Шематизму» з 1832 р. поданий сумаричний перелік василіянських м-рів львівської архієпархії та число монахів — всіх 55, втому 13 богословів і 8 (власливо: сім — М. В.) філософів, під протоігуменом о. О. Хомчинським (не: Хомчишином!).

Каровець о. М., ЧСВВ, **Велика реформа Чина св. Василя Вел.**, Жовква, В-во ЧСВВ, Ч. III (1936), 516; Ч. IV (1938) 499 (I).

Після двох перших частин, виданих в 1933 р. (гл. рец. Е. Германа в ОСР, I, 1935, 553—4), що докладно переповідають генезу й перебіг добромилської реформи Чина з наведенням численних архівних актів, автор обговорює в обох дальших томиках різні фази реакції громадянства на цей крок Апостольської Столиці, головню в публіцистиці. Гл. рец. того ж проф. Германа в ОСР, III, 706—7, згл. IV, 629.

Kieniewicz Stefan, **Adam Sapieha (1828—1903)**, Lwów 1939.

В цій поважній бібліографії кн. А. Сапіги не бракує цікавих уступів про т. зв. азбучну війну в 1859 р. та про галицьке московіфільство і зокрема про випадки 1882 р., що попередили добромилську реформу: гнилицький процес, уступлення митр. Йосифа Сембратовича і спробу польсько-українського порозуміння П. Куліша. І саме тут на стор. 378/9 заторкнена мимоходом сама реформа, що на думку К-ча спричинила розбиття Кулішевої спроби. Однак не знаючи праці о. Карівця, К-ч не вносить в нашу справу вже більше нічого нового. Та вже це одне ствердження К-ча на тлі біографії одної з найчільніших постатей польського політичного і — можна сказати — церковного руху в Галичині в добі добромилської реформи, доказує, що вона зовсім не була «на знищенє Русі»...

V. КУЛЬТУРНА ПРАЦЯ ВАСИЛІАНСЬКОГО ЧИНА В 17—19 СТ.

Rechowicz ks. Marian, *Sprawa wielkiego seminarium misyjnego dla unitów na ziemiach dawnej Polski (1595—1819)*: „Rozprawy Wydziału Teologicznego Un-tu Jagiellonskiego“, t. 1, zeszyt II, str. 61 (1), Kr. 1948.

Тема потрактована досить поверховно і без докладної перевірки джерельних даних. Це вказав о. Б. Вачинський, Т. І., у своєму коротенькому резюме цього нарису в *Roczniki Teologiczno-kanoniczne*, I, (Люблин 1949) 297—9, доповнюючи неясний виклад Реховича про початки першої уніятської семінарії в святотроїцькому м-рі у Вільні річевими даними, які спростовують несправедливий для митр. Потія погляд Реховича, немов би він її занедбав. Те саме слід сказати про дальше його твердження, що зібраний Рутським фонд на другу семінарію в Мінську був визичений на процент, який побирали його наступники (стор. 56—7). Бо Р. тут вповні завірив пізнішим некритичним поговіркам, що їх зовсім опрокидують звіти митр. Р. Корсака і А. Селяви до Апостольського Престола (гл. *Epistolae Metr. Kiev. Cath. R. Korsak, A. Sielawa, G. Kolenda*, ed. Welyukyj, Romae 1956, 87, 165, 195), ставляючи існування мінської семінарії поза всякий сумнів (гл. о. А. Великий: До 300-ліття проектованої ген семінарії укр. білоруської Церкви ім. Неп. Зачаття Пресв. Богородиці: „Alma Mater“, Журнал питомців Укр. Папської Колегії св. Йосафата в Римі, 1954, ч. 3.

Haluscyskyj T., *OSBM, II Pont. Collegio di S. Giosafat*: „An. OSBM“, VII, 166 ss.

До цього коротенького викладу про Укр. Папську Колегію в Римі доданий список наших єрархів і василіанських протоархимандритів, що студіювали в вічному місті (стор. 117), нажаль неповний і з неточними даними, як порівняти його з виказом владик і протоархимандритів в додатку до *Catalogus Ordinis Basiliani S. Josaphat* 1950 a., Romae, 89—92.

Oljanczyn D., *Aus dem Kultur- und Geistesleben der Ukraine*, II, Schule und Bildung (Anhang): „Kyrios“, II (1937), 265—7.

Тут м. і. подані списки василіан-вихованків Папських Колегій у Римі та Брунсберзі від початку 17-го віку.

Poplatek ks. Jan, T. J., *Wykaz alumnów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1582—1773*: „Ateneum Wileńskie“, XI (1936) 218—82.

У списку питомців Виленської Академії вже від 1610 р. згадуються василіани: о. Ігнатій (Шопович? — М. В.), Генадій Хмельницький (1611 р.) і ін. Однак помилково Гедеон Война Оранський на ст. 258 названий львівським єпископом (треба: холмським 1693—1709). Гл. ще статтю Поплятека: Студенти-Василіани у виленській Академії (ЗЧСВВ, IV, 311—8).

Florowský Antonín V. *Česti Jezuité na Rusi*, Praha 1941, 4° 472.

Гл. рец. С. Kyselý-го в *Acta Academiae Velehradensis*, 18 (Оломус, 1947), 182 ss. Тут заслугує на нашу увагу подрібний виказ василіян, що студіювали в папських алюмнатах в Оломунці та Празі (митр. Рутський, еп. Суша і ін.) Гл. ще статтю Фл-го про Палладія Роговськоо (і студентів василіян) в Оломунці в *Zschrift f. osteurop. Geschichte*, VIII (1934), та статтю F. Cineka в *Apošt. Sv. Cyr. a Met.*, 33 (1946), 131—4.

Iljaszewicz Teodor, **Drukarnia domu Mamoniczów w Wilnie 1575—1623**, W. 1938, 155 (2).

Іляшевич Теодор, **Канец існування друкарні дому Мамонічау**: Записы Беларускага Н. Т-ва, I (Вільня 1936), 1—16.

Після розвідки І. Лаппа в «Сборник-у Русскаго Института в Праге», 1929 р., Іл. на підставі численних джерельних даних²⁵ й обширної бібліографії (88 позицій) наново обробляє історію славної Мамонічівської друкарні в Вильні, зв'язуючи її постання з друкарською діяльністю Фр. Скорини та підкреслюючи її тісні зв'язки з митр. Потієм і Рутським та святотроїцьким м-рем. Він відкидає опінію Крашевського (Wilno 1563) та Огієнка (Іст. укр. друкарства, стор. 20), буцім то вона перейшла згодом до православного Братства Св. Духа, а за Багінським (Hist. m. Wilna, II, 122) перекожливо доказує, що вона сталася власністю святотроїцьких василіян р. 1623 (не — 1622, як помилково видруковано в титулі розправи!). М. ін. він розв'язує трудність, яка насувалася з того, що Бодянський свого часу ставив «Повседневні молитви» Мамоничевого видання аж на 1630 р. на підставі вроцлавського примірника. Бо після докладнішого обсліду показалося, що на ньому стоїть дата видання: аха (= 1601), а не: ахл (1630), як читав Бодянський. Що читання Іляшевича одиноко правильне, ствердив незалежно від нього на підставі копії оксфордської Bodleian Library (8° A. 22, Th. B.S.) J. D. A. Barnicot and J. S. Simons, *Some unrecorded early — printed Slavonic books in English Libraries: Oxford Slavonic Papers*, II (1951), 107 (n. 8, fascimile 4). Пор. ще статтю Barnicot'а, *Неизвестныя русскія старопечатныя книги найденныя в Англии* (Временник О-а Друзей Русской Книги У, Париж 1938, 61 і д.).

Raes A., S. J. **Le Rituel ruthène depuis l'Union de Brest**: ОСР, I, (1935), 361—92.

Найцінніше в цій статті це хронологічна таблиця видань нашого Требника, в якій львину частину займають василіянські позиції (ст. 367). Либонь це помилка, що перемиський та жовківський Требник мав би повторяти супрасльське видання, як стоїть на ст. 368-ій, бо зараз таки на ст. 382 стоїть правильно, що це перевидання унівського Требника з 1739 р. Про рівнорядну розвідку Раса про наш Служебник (*Le Liturgicon ruthène depuis l'Union de Brest*: „ОСР“, VIII (1942), 97—135) гл. згадку о. Великого в ЗЧСВВ, VII, 397, де й приобіцяна ширша рецензія на цю працю.

Радонић др Іован, **Стампарііе и школе Римске Курије у Италији и јужнословенским земљама у XVII веку** (Србска Ак. Н. Посебни изд., кн. 149), Београд 1947, 147+(І).

Без огляду на хибну термінологію (Малоруси, Руси і т. п.), ця праця, що є доповненням до вищезгаданої монографії Р-ча, інформує м. і. про співпрацю василіян, Йосафата Ісаковича і Филипа Боровика (не: Боровицького!) та єп. М. Терлецького у виданні глаголицьких богослужбових книг Конгрегації Пропаганди в 1630—40 рр. (ст. 53—67 і 70—2) та про працю й школу о. Павлина Дембського, ЧСВВ, в Сербії (ст. 117—9).

Зленко Петро, **Українські приватні бібліотеки: «Укр. Книга», І** (Львів 1937).

В цій серії, що зайняла довший ряд чисел «Укр. Книги», найцікавіший розділ про б-ки церковних письменників, м. і. про книгозбірню М. Смотрицького в дерманському м-рі (ст. 54). Частинно вона по касаті василіянського Чина в Росії перейшла була до Волинського Древнєхранилища і звідси була вивезена в часі першої війни до Харкова. Тут її описав П. Жолтовський в «Бібліогр. Вістях» 1930 р. (кн. І, 102—6), а Зл. його передруковує, на жаль, з усіма неграмотними перекладами латинських титулів поодиноких книжок, н. пр. Збірка постанов всіх з'їздів, загальних і регіональних, які від часів апостольських могли бути прийняті за закони. Треба б хіба казати: Колекція постанов усіх соборів, вселенських і помістних від апостольських часів...

W a c z y ŋ s k i B., S. J., **Codex authographicus Maximi Smotrycki: „ОСР“, III** (1937), 665—9. — **Czy Antygrafe jest dziełem Maxyma (Melecjusza) Smotryckiego?: „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne“, I** (Lublin, 1949), 183—210.

В першій статті В-ий описує з автопсії збірник См-го з 1609 р., що з Ленінградської Публ. Б-ки перейшов по першій війні до Нац. Б-ки в Варшаві та був уже давніше виданий проф. К. Студинським в «Пам. укр.-руської мови й літератури», V (1906), 250—302. У другій обширній розвідці автор дає собі гарне свідоцтво доброго обізнання з полемічним письменством з років Берестейської Унії, переводячи основну ревізію поглядів на авторство «Антиграфе», анонімового протиунійного твору 1608 р., яке звикли приписувати См-му. Проте докладна перевірка власних заяв См-го, зокрема в його Апології 1628 р., яка мала б доказувати Мелетієве авторство згаданого твору, та інші свідчення (головно Діпліца) говорять проти такого погляду. Також В. ствержує, що нема теж підстав приписувати См-му «Відповідь Іп. Потієві Клирика Острожського» з 1598 р., та послідовно зачинає хронологію його творів від Треносу 1610 р.

S a b o l S e b a s t i a n u s, O S B M, **Doctrina Meletii Smotryckij de Spiritu Sancto: „An. OSBM“, VII, 249—66.**

De Meletio Smotryckij — Polemista Anticatholico, Roma 1951, XV+38.

Друга публікація це поширення першої через обширний вступ про літературну боротьбу См-го з унією. При тому автор цитує попередню розвідку Вачинського про Антіграфе, але над його висновками переходить до порядку денного. З бібліографічного обов'язку слід додати, що в його списку використаних творів нема натяку на «Збірник для пам'яті М. Смотрицького з нагоди 300-их роковин смерті (Архів семінаря церковної історії в греко-кат. Богосл. Академії у Львові, т. I, вип. I, Львів 1934).

Дурбак мгр Роман, Митр. Лев Кишка як церковний письменник: «Нива», 1938, 311—8.

Митрополича діяльність Льва Кишки: «Нива», 1939, 164—71, 204—12, 251—6.

Перша стаття, написана «з нагоди 210-ліття смерті» Л. Кишки, дає тільки сухий перелік його друкованих і рукописних творів і тому не згадує слівцем, що його книжка про Чудотв. Образ Борунської М. Божої містить партії, писані живою білорусиною, ані не спиняється над квестією його авторства Василянських Житій, яке поставив під знаком запиту пок. о. Скрутень в ЗЧСВВ, I, 115—119. З другої розвідки вспів Д. видрукувати через вибух війни тільки три перші розділи: про вибір Кишки на митрополита, його спір з василянським Чином і дбайливість за супрасльську архимандрію, що до нього належала. На жаль, найслабше виглядає другий розділ, хоч до нього не бракувало авторові матеріалу, головню у зв'язку з сумною аферою протоархимандрита М. Вітринського, протегованого Кишкою, що краще всього ставить у від'ємному світлі справу митрополичої переваги над Чином.

Deruga A., Jeszcze jeden rękopis bazylianina Jana Oleśzewskiego (†1723): „Ateneum Wileńskie“, XI (1936), 291—7.

До сімох досі знаних праць Олешевського, одного з найплідніших письменників василянського Чина, тут поданий та по-дрібно описаний збірник різних документів до історії борунського м-ря за 1706—15 рр. і потрохи інших м-рів у Казутах, Пустинках, Гродні та Кобрині (до 1719 р.). Крім того вміщений тут опис візитації м-ря СС. Василянок Св. Духа в Мінську 1716 р. та переписані всякі літописні матеріали, м. ін. знана бернардинська реляція про переяславську угоду та київські події 1654 р. Це показує, яке широке було поле історичних зацікавлень Олешевського, якого Д-а (за Стебельським) зве генеральним прокуратором Чина (тобто — в Римі?), хоч він був тільки прокуратором василянських справ у Вильні.

Гриник о. Василь, Укр. Кат. Духовна Семінарія в Перемишлі (Альманах укр. богословів, Перемишль 1937, 96—108).

На вступі є теж деякі дані до василянського шкільництва для світського духовенства і до спроби митр. Юрія Винницького (†1713) заложити в Перемишлі дух. семінарію під василянським проводом. Вона, до речі, не вдалася не через відмову Чина, як виходить із сказаного на ст. 99-ій, але через інтриги львівських

Театинів, що за натиском з Риму дістали цю фундацію для та-мошньої русько-вірменської («театинської») колерії.

Korolevskij С., *Le Pontifical dans le rite byzantin: „ОСР“*, X (1944), 202—15.

Без огляду на часті несуттєві дигресії К-ий стверджує високу вартість унівського видання нашого Архиєратікону 1740 р. та з найбільшою похвалою висловлюється про рукописний Архиєратікон перемиського еп. Єроніма Устрицького (†1746), що за свою повноту, поправний текст та артистичне оформлення заслуговував би на окрему розвідку (ст. 208).

Січинський др. Вол., *Історія українського граверства XVII—XVIII століття* — Скорочений нарис, Львів 1937, 8^о 120 і 73 ілюстр.

Це відбитка зі знищених більшовиками ЗЧСВВ, т. VI, вип. 3—4 (стор. 481—537 і XLIV), збережена в кількох примірниках, де багато уваги присвячено граверам-ченцам і таким, що працювали для василіянських видань Унева, Почаєва і ін.⁶

Менітті архим. Петро, ЧСВВ, *Василіянська школа* — Духовні науки для новиків і монахів — З італійської мови переклав і доповнив о. Ісидор Луб, ЧСВВ, (В-во ЧСВВ в Жовкві, кн. 183), №. 1935, 8^о 441 (3).

Це перебірка славного аскетичного підручника Didatterio Basiliano з 1710 р., що уже перероблений на польську мову литовськими василіянами і виданий у Вільні 1764 р.

Луб о. Іс., ЧСВВ, *Унійні проповіді*, Станіславів 1938, 8^о 31 (1).

Ці проповіді про Церкву, що вийшли як додаток до станіславівського квартальника «Добрий Пастир», написані на основі «Слова» про з'єднання східної та західної Церкви мукачівського владики Мануїла Ольшавського, ЧСВВ (†1767), виданого по латині у Відні 1767 р. і в Почаєві 1769 р. з церковнославянським перекладом.

Пачовський др. Теоктист, *До джерел «Народовѣщання»: «Слово»*, журнал славянської фільмології Богосл. Академії у Львові, I (1937) кн. 2-а і окремо: Львів 1937, 2 (8).

Кудрик др. Борис, *Огляд історії української церковної музики* (Праці Гр.-Кат. Богосл. Ак. у Львові, т. XIX), Львів 1937, 8^о 139 (5).

⁶ За звітом Е. Wiegand'a Byz. Zs. 41 (1941), 552—3, в атенському збірнику на честь К. Амантоса (Ат. 1940) появилася стаття М. Хацідакіса (стор. 357—64) з описом і знімками (5) барокового образу св. мч. Катерини та подібного деревориту з синайським мотивом з датою: Львів 1688 (тепер у збірці афонського скиту св. Андрія к. Кареї). Підписаний — каже Х. — кирилицею «незнаний еродіакон Никодим Року...» Найправдоподібніше це знаний правер Никодим Зубрицький, а «Року» це жадне прізвище, тільки: Року 1683! Як так, то це було б відкриття творів Зубрицького ще з-перед 1691 р., з якого відомі його львівські дереворити (М. Голубець, Василіяне-малари: ЗЧСВВ, III, 460—1).

П'ятий розділ цього дуже повчального нарису присвячений церковно-народньому співові в золоту добу нашої церковної музики, а радше почаївському «Богогласникові» (стор. 93—102), по-трактованому виключно під музикальним оглядом, без уваги для праць В. Щурата, В. Переця і М. Возняка.

Г а й в о р о н с ь к и й М и х а й л о, **Канти з Почаївського Богогласника**, Жовква 1939, В-во ЧСВВ, вел. 8^о (8), 37 (3).

Тут є 19 обробок 16-ти мелодій на міщаний або однородний хор, в тому концерт «Божія Матер сіяєт». Прихильну оцінку дав Ст. Людкевич у «Ділі», 21. V. 1939, і др. П. Маценко в нюджержський «Свободі», 2. X. 1939. Обрібку почаївської мелодії про Страдецьку М. Божу на чоловічий і мішаний хор помістив Г-ий теж у знищених большевиками ЗЧСВВ, т. VI, вип. 3—4, 546—9.

Б а р в і н с ь к и й В а с и л ь, **Пісні з Богогласника**, Львів—Краків 1943.

К р и п'я к е в и ч д р. І в а н, **Український Екслібрис: «Укр. Книга»**, I (1937) ч. 4—5.

На стор. 110 відзначений екслібрис б-ки холмських василіян 18-го ст.

Л у к а н ь о. Р., ЧСВВ, **Помяники василіянські: «Н. Зоря»**, 1935, ч. 20.

Л у к а н ь о. Р., ЧСВВ, **Василіяни-малярі перемиської землі: «Н. Зоря»**, 1937, ч. 43.

Л у к а н ь о. Р., ЧСВВ, **Василіяни-книголюби: «Укр. Книга»**, I (1937), ч. I, ст. 9—10.

Л у к а н ь о. Р., ЧСВВ, **Марійські дружини на укр. землях у 17—19 ст.: «Вістник Мар. Товариств»**, II (Львів 1936), 9—20.

Л у к а н ь о. Р., ЧСВВ, **Перші укр. Мар. Дружини: тутже**, III (1937), 19—23.

Л у к а н ь о. Р., ЧСВВ, **З наших Марійських традицій: тутже**, IV (1938), 12—16.

Л у к а н ь о. Р., ЧСВВ, **Причинки до історії буцацьких шкіл: ЗЧСВВ, IV, 3/4, 755—72 (знищене!)**.

Гл. ЗЧСВВ, VIII, 463. — Спис малярів-ченців перемиської землі можна ще помножити ім'ям Степана Дзенгаловича з м-ря (?) в Улучі (над Сяном), творця славного іконостасу з 1684 р. (Гл. заввага Євгена Іваноюка в *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza: „Historia“*, Nr. 1 (Poznań 1956), str. 130.

L u k a Ń R o m a n, Z Ś B W, **Autor Dziejopisu Monasteru Krystynopolskiego o. Kornelius Sroczyński, ZŚBW (Krotki życiorys)**, Kraków 1939, 8^о 15 (1).

Після короткого нарису життя цього славного василіянина 18-го ст. о. Лукань з'ясовує його письменницьку працю, зокрема займається відомим підручником василіянських місій його укладу (Методус ад міссіонес, Почаїв 1772) і місійним катехізмом, виданим у Львові 1768 р., та дає перелік його посмертних паперів (м. і. кристинопільський літопис і хроніка василіянських місій).

Це все прикрашують численні знімки м-рів, де о. Срочинський проживав (Замостя, Кристинополя і ін.), та зразки релігійних пісень у народній мові його укладу. Таким чином ця коротенька студійка є щасливим доповненням усього, що про о. Срочинського сказано у вищезгаданій монографії Чернецького про Кристинопіль за часів Потоцьких, на основі його писань, які сьогодні ледви чи збереглися...

Филипчак Іван-Лукань Роман, ЧСВВ, Ц. К. Окружна Головна Школа в Лаврові 1788/89—1910/11, Львів 1936, 8° 4, 192 (Б-ка ЗЧСВВ, ч. 15).

Про цю першорядну монографію з поля василіянського шкільництва, що становила львину частину знищеного большевиками 5-го тому ЗЧСВВ (стор. 1—192) подав коротенький звіт В. М. З(аїкин) в *Kw. Hist.*, 50 (1936), 560—1. А вже в ЗЧСВВ, VIII, 460—1 з'ясована генеза цієї прикладної співпраці двох істориків для всестороннього висвітлення понад-столітньої історії тієї похвальної установи з окремою увагою для вкладу самого о. Луканя в цей сизифовий труд. До того слід ще додати два заміти — один на адресу пок. директора Филипчака, другий в сторону пок. о. Луканя. Филипчакова розповідь написана за найпростішим планом, тобто за літами праці поодиноких отців-директорів лаврівської школи, і через те виходить досить трафаретно, так немов би не було в її довгому житті інших моментів, що могли б послужити за точки поділу її столітньої історії на замітніші періоди (н. пр. реформа народнього шкільництва з постановам Шкільної Ради Краєвої в 1860 рр.). Що до о. Луканя, то слід на цьому місці ствердити, що він неправильно називає Лаврівську Хроніку 1740—84 рр. її другою книгою й створює вражіння, буцім то існувала ще й перша її книга для попередніх часів. А втім це мильне означування, яке не зустрічається ні в А. Петрушевича, ні в В. Площанського, ні в М. Голубця, ні в о. Скрутня, скільки разів вони цитують цю хроніку, пішло в Луканя з того, що ще перед її започаткуванням у 1771 р. в Лаврові вже списувалася (бодай від р. 1770) т. зв. Історія м-ря, де мали занотовуватися тільки важніші події та документи (гл. про це ЗЧСВВ, VIII, 66—7). Таким чином властива друга книга лаврівської хроніки обіймає аж наст. період 1785—1846 (згл. 1850) рр. Це треба мати на увазі в усіх випадках, коли Лукань у своїх пізніших писаннях покликається на Лаврівську Хроніку... Якже ж мова про дальші сторінки Лаврівської Школи, то деякі професори мають тут перекохані назви. І так у Луканевій вступній статті про василіянські школи взагалі та про лаврівські студії зокрема до 1780 рр. о. Слюзикович названий двічі Слізиковичем (стор. 4). Зате у своїй пізнішій праці «Василіянські м-рі в станисл. єпархії» (про неї нижче) Лукань пише правильно: Слюзикович (стор. 6 і 12). Так само не: о. М. Дотавський, а Доланський, не: Дзіковський, а Дзьоковський, і — головню — не: о. Інокентій Болга, а о. Маркел Бота, як стоїть під цитованим

1774—5 роком Лаврівської Хроніки (гл. ЗЧСВВ, VIII, 75—6). А вже в самій історії лаврівської школи на стор. 44 смерть директора о. Сидоровича чомусь датується 1837-им р. (треба: 1822). Стор. 61 і 81 противорічать собі, як йде про те, чи відомий Ст. Дубравський був чи не був учнем о. М. Максимовича. Таксамо на стор. 78 кажеться, що о. І. Тарчановський помер у Лаврові, а на стор. 117 стоїть правильно: у Львові. Вкінці на стор. 129 згадується о. Мудрій, треба: Мурій. Не втягнені теж у реєстр професорів деякі отці, що згадуються тут то там у 3-ій книзі Лаврівської Хроніки (1846—1882), але втому ми відсилаємо до самого її тексту в ЗЧСВВ, VIII, 418—8. Бо ці й інші побіжні недотягнення жадним чином не принижують обох покійних адораторів славного минулого лаврівської обителі, а зроблені поправки це радше кілька зерняток, які нам приємно докинути до їхнього запашного кадила на вічну славу княжого Лаврова...

Греко-Кат. Духовна Семинарія у Львові — Матеріяли і розвідки зібрав о. проф. др. Йосиф Сліпий, Ч. І: Загальний погляд і попереджаючі установи, Львів 1935, 8^о 243 (1); Ч. II: Історія Гр.-Кат. Дух Семинарії від 1783 до 1810 р., Львів 1936—9, 8^о 512.

Перша частина зачинається коротким нарисом о. Сліпого про священниче виховання на укр. землях в давніх часах і про перші дух. семінарії по наших дієцезіях до 1780-их рр., з поминенням василіянських студій для світського клиру (н. пр. в Бучачі). Відтак Амвр. Андрохович, що вже давніше дав добру студію про львівське Studium Ruthenum в ЗНТШ, тт. 131—2, 136—7, 146 і 150, містить обширний нарис історії віденського Барбареум 1775—84 (стор. 41—21) та подає досить обширні згадки василіян, що були в проводі цієї установи (м. і. про о. Єроніма Стрілецького) чи там виховувалися (оо. Ю. Пажинського, Т. Голдаєвича, пізнішого протоігумена, І. Тарчаневського і ін.). Однак подібно, як уже це було в ЗНТШ, при мові про закарпатського василіянина Йоаникія Прокопа Базиловича, вихованка Барбареум, Анд. на стор. 86 і знову 199-ій зміщує його із старшим Йоаникієм Базиловичем, знаним церковним істориком і протоігуменом (1742—1821). Бо крім дати уродження Прокопа (1754) і його віденських студій (1780—4) все решта молодшому Базиловичеві приписане з життя старшого, подібно як це бачимо в В. Бірчака, Літературні стремління Підкарп. Руси, 2. вид., Ужгород 1937, 67—8. А втім старший Йоаникій уже професорував у 1770-их рр. (гл. його: Brevis Notitia, II, 43) і в 1782 р., як молодший Б-ч студіював у Відні, він відвідував в характері малоберезнянського ігумена лаврівський м-р (гл. Лаврівська Хроніка під 5. VI. т. р. в ЗЧСВВ, VIII, 8) ... Друга частина здебільша виповнена дальшою працею Андроховича про львівську ген. семінарію до 1810 р. (стор. 61—505), з якої на нашу увагу заслуговують сторінки (383—8), присвячені василіянським професорам оо. М. Гриневецькому і А. Радкевичеві та принагідні згадки інших василіян: Ін. Крижанів-

ського, А. Славинецького і т. д. А в цілому ця монументальна історія львівської дух. семінарії, обірвана на першій частині через вибух війни, належить до найповажніших появ нашої історіографії останніх часів.

Каровець о. М., ЧСВВ, **Українці-Ректори львівського університету**: «Д. Пастир», VI (1936), 161—73, і окремо: Жовква 1936, 15.

Автор дає м. ін. короткі силуетки оо. Гриневецького, Радкевича і з новіших часів о. Кл. Сарницького, ЧСВВ, як ректорів і деканів богословського факультету.

Яримович о. Олекса, **Наше духовенство на початку 19 ст.**: «Нива», 32 (1937) 436—41.

Тут і там подані похвальні згадки оо. Голдаєвича, Гриневецького і Радкевича.

(Полішко о. Конон, ЧСВВ) **Перед сто роками** — Війми з дрогобицького деканального протоколу 1817—27 рр. (Календар Місіонара на 1939 р., Жовква 1938, стор. 49—62).

Крім згадки про віднову м-рів СС. Василянок у Словіті та Яворові є відзначена ухвала василіянської капітули 1822 р., щоб закладати при кожному м-рі школи, в першій мірі для навчання рідної мови і таким чином приготувати дяковчителів для парохіальних шкілок (стор. 59).

Возняк Михайло, **В обороні Дрогобицьких ченців у 1851 р.**: «ЗЧСВВ», VI, вип. 3—4, 650—6 (знищене!).

Solovij M. M., OSBM, **De reformatione liturgica H. Lisowskyj, archiepiscopi Polocensis (1784—1809)**: An. OSBM, Sectio I, t. II, Roma 1950, 8° XII, 128.

Про цю ревеляційну прямо монографію написав похвальну оцінку о. Р. Хомяк, ЧНІ, в «Логосі», I (1950), 314—7.

Worotyński Wiktor, **Seminarjum Główne u Wilnie**, — I: Powstanie i pierwszy okres dziejów (1803—1816; II: Drugi okres dziejów i zniesienie (1816—1833), Wilna 1935 і 1938. (Studja Teologiczne, VII i X), XVI, 232; XVII, 307 (1).

Про I-шу частину цієї докторської дисертації гл. рец. В. Харкевича в Ateneum Wileńskie, XI (1936), 592—5. В ній В-ий дещо натякує на василіянські школи на Литві й Білорусі (стор. 8—11), на провід у виленському Папському Алумнаті по 1773 р. (стор. 11) і проект використання василіянських маєтків для уфундування уніятської дух. семінарії в 1798 р. (стор. 16—9). У 2-ій частині на стор. 92 зазначене негативне наставлення василіян до виленської семінарії.

Коровицький Іван, **Конкуренти почаївської друкарні**: «Наша Культура», III (Варш. 1937), кн. 8—9, 343 і д.

Тут поданий витяг з судових актів процесу почаївських василіян проти інших друкарів на початку 1830 рр.

Уссас свящ. Бронислав, **З історії нищення уніятської спадщини через митр. Йосифа Семашка**: ЗЧСВВ, VI, вип. 3—4, 538—41 (знищене!).

Památka Trnavskej University 1635—1779, Trnava 1935, 4° 306.

Гл. про це видання і — головно — розправу д-ра Белоня Русинського про Тирнавський університет на службі уніоністичної ідеї, ширший звіт о. Т. Спачіля в «ОСР», III (1937), 275—8. Тут м. і. подані знімки перших закарпатських (до речі — тирнавських) кириличних друків: Катехизму і Букваря 1698—9 р. та опрокинене колишне твердження о. А. Кралицького, ЧСВВ, і А. Петрова (Матеріали для історії угорської Руси, V, 101 і д.), що ці видання вийшли в Мармароцині ще в 1640-их рр.

Годинка Антоній, **Нашѣ клирики въ Тирнавѣ отъ 1722 1760 г.** (Літературно-Наукова Б-ка Подкарпатського Общества Наук 1943), Гл. «Краківські Вісті», 1943, ч. 19 з 29. I.

Кинах о. Гліб та Й. Скрутень, ЧСВВ, **Краткое лѣтословіе** о. М. Паппа, ЧСВВ: ЗЧСВВ, IV, вип. 3—4, 612—33 (знищене!).

Кинах о. Гліб, ЧСВВ, **Переписка А. Духновича з Василіянами**: ЗЧСВВ, IV, вип. 3—4, 643—70 (знищене!) і відбитка: Львів 1937, 30.

Tichý František, **Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi**, Praha 1938, 8° XII, 215 (7).

Свій виклад починає Т. від Граматики о. Арсена Коцака, ЧСВВ, написаної на підставі Граматики М. Смотрицького в рр. 1768—88 (стор. - і 16—18) та хвалить поправну церковнословянщину Йоанікія Базиловича (стор. 26) і називає народню мову творів о. Анатолія Кралицького, ЧСВВ († 1894), найкращого закарпатського прозаїка (стор. 102—5) реакцією на обмосковщення тамошньої літератури 2-ої половини 19-го ст. В доданій хрестоматії маємо на стор. 154—6 два зразки писання Базиловича (з промови до молодого ченця — ркп. мукачівського м-ря ч. 993 і про Катехизм П. Могили — з його недрукованого «Толкованія священніа літургії» 1815 р. у владичій б-ці в Ужгороді, XI, 2667), тим цінніші, що тепер недоступні, а може й пропащі... Є ще виімок з оповідань Кралицького на стор. стор. 197—9 і дві поезії Зореслава (о. С. Саболя, ЧСВВ) замикають прямування карпатоукраїнської літератури до найчистіших зразків нашого письменства.

Tichý Fr., **Anatolij Kralickij**, Praha 1936 (otisk s „Carpatia“, I).

При огляді письменницької діяльності К-го Т. більше ніж науково-історичну обговорює літературну його працю та застановляється над його псевдонімами, вказуючи, що йому мильно приписується псевдонім «Аскольд».

VI. ІСТОРІЯ ВАСИЛІАНСЬКИХ МОНАСТИРІВ⁷

А. Загальні опрацювання

Лукань о. Р., ЧСВВ, **Василіанські м-рі в станиславівській єпархії**: «Н. Зоря», 1935, чч. 31, 35, 37 і окремо: Львів 1935, 8, 16 (Б-ка Центрального Василіанського Архіву, Ч. I).

Лукань о. Р., ЧСВВ, **Василіанські м-рі в Тереховельщині**: «Н. Зоря», 1937, ч. I, і окремо.

Лукань о. Р., ЧСВВ, **Василіанські м-рі львівської архієпархії**: «Н. Зоря», 1937, чч. 32—3, 35.

Лукань о. Р., ЧСВВ, **Василіанські м-рі в перемиському повіті**: «Н. Зоря» 1938, ч. 30.

Лукань о. Р., ЧСВВ, **Василіанські м-рі на Покутті**: «Н. Зоря», 1938, ч. 53.

Лукань о. Р., ЧСВВ, **Василіанські м-рі в Карпатській Україні**: «Н. З.», 1939, ч. I.

Про першу з цих праць о. Луканя гл. рец. о. М. Карівця, ЧСВВ, в «Добрий Пастир», V (1935), 289—90, а про їхню цілість гл. ЗЧСВВ, VIII, 462—3. Автор використовує сумлінно опубліковані досі викази м-рів Коссака, Никоровича, Крипакевича, Голубця і ін., але додає щораз нові власні помічення й дані. Зрозуміло й Луканеві викази потребують нових причинків та уточнень. Н. пр. в першому з ряду борщівському повіті можна внести ще згадку монастирка у Волківцях (гл. о. Микола Сіменович: Мої спомини, «Америка», Філядельфія 1934, ч. 15, та допис у львівській «Правді» 1939, ч. 24, про тамошню Чудотв. Ікону М. Б). Не згадується в Луканя ще один «Монастирок» у Грабівці, пов. Надвірна, що приходить у статті П. Сас.: Церкви в Грабівці («Правда», 1939, ч. 3, стор. 5). А вже напевно замість: Монастир к. Більча слід писати: Монастирок за Коссаком (Шематизм, стор. 137) і В. Кубійовичем (геогр. мапа Галичини).

Kuczeza Alexander, **Samborszczyzna — Ilustrowana monografia m. Sambora**, I, S. 1935.

Важливіше від побіжної згадки наших чернечих осідків у Самбірщині (стор. 492) є доповнення о. Луканя в «Н. Зорі», ч. 38. Гл. ще його: Василіани в Самборі — Літопис Бойківщини, IV (1934), 31—4, і д-ра Вол. Кобільника, Історія самбірської церкви, тамже, IX (1937), і відбитка: Самбір 1937, 62 (2).

Lowmiański Henryk, **Rys historyczny województwa nowogródzkiego w jego dzisiejszych granicach**, Wilno 1935, 127.

На стор. 98—9 є побіжна згадка про м-рі в Новгородку, Битені та Жировицах.

⁷ В цьому відділі не ставимо собі хронологічних рамок (17—19 ст.), що були намічені в попередніх відділах — М. В.

Миццюк О. л., **Нариси з соціально-господарської історії б. Угорської, нині Підкарпатської Русі**, т. I (до 2-ої четвертини 16 стор.), Ужгород 1936.

На стор. 50—9 про закарпатські м-рі (м. і. про Красноброд).

Карпатська Україна — Географія, історія, культура. — Львів 1939, 8, 160.

По статтях В. Кубійовича, Я. Пастернака йде історичний нарис Карп. України, М. Андруска та В. Ю. Пеленського про письменство і шкільництво — з увагою для василіянського вкладу в розвій цієї вітки українського народу.

Bobak Dr. Alexander, **De jure patronatus supremi quoad Ecclesiam Ruthenicam in Hungaria**, v. I, Roma 1943, 103.

На стор. 27—9 поданий список закарпатських м-рів, а на стор. 64 зокрема згадується Чернеча Гора в Мукачеві.

Панкевич д-р. Іван, **Покрайні записи на закарпатських церковних книгах**, Прага 1947, 67.

Для нас цінний тут додаток 4-ох монастирських грамот (гл. «Благовістник», Пряшів, грудень 1947).

Драган д-р. Михайло, **Українські дерев'яні церкви**, I—II, Львів 1937 (Збірки Нац. Музею у Львові).

Без ближчих даних з історії самих церковних будівель Д. переводить аналізу їхніх архітектурних форм та застановляється над їхньою еволюцією. Так потрактовані м. і. і церкви, що були чи сьогодні рахуються монастирськими, Св. Юра в Дрогобичі, що згадується аж 16 разів у тексті та має 5 зарисовань у 2-му томі, Св. Трійці у Жовкві та в Топільниці, пов. Ст. Самбір.

Sitschynskyj V., **Monumenta Architecturae Ucrainae**, Leipzig—Prag 1940, 4°, 8 сторін тексту і 64 таблиць та 300 рисунків.

Antonovytsh Dmitro, **Deutsche Einflüsse auf die ukrainische Kunst**, Leipzig 1942, 8°, IV, 180 (2) і 40 табл.

Після згадки св. Пантелеймона в Галичі та середньовічного св. Юра у Львові заслуговує на увагу опис і зверхній вид почаївської василіянської церкви, збудованої за плянами Готфрида Гофмана в 2-ій половині 18-го ст. (стор. 110—2 і рис. 41). Нажаль А. не дав знимки нутра цієї церкви, хоч сам каже, що воно перевищує середину катедри св. Юра у Львові (стор. 112). Також не згадується бучацька василіянська церква з того самого часу і того самого архітекта, а проте аж двічі згадується провізорична дерев'яна каплиця для коронаційних відправ у Почаєві в 1773 р. архітекта І. де Вітте (стор. 94 і 111). На стор. 18 згадується холмський владики, що обновили свою катедру 1735 р., тільки з перекинутим прізвиськом: Володковський (треба: Филип Володкович). Вкінці на стор. 145—6 кажеться, що Лука Долинський змалював іконостас у василіянській церкві св. Онуфрія у Львові. До речі тут мав він виконати стінопис Христових Страстей у монастирській каплиці, а іконостас — у св. Юрі (гл. М. Голубець, Галицьке малярство, Львів 1926, стор. 3 і 47).

Назарук др. Осип, **По наших монастирях**: «Н. Зоря», 1932—39.

Ці живі описи відвідин поодиноких м-рів не позбавлені й історичних подробиць та йдуть у такому порядку: Добромиль (Н. З., 1932, ч. 2), Жовква (1934, ч. 1), Крехів (ч. 25—6), Краснопуца (1935, ч. 1—3), Кристинопіль (ч. 31 — недокінчене!), Гошів (1937, ч. 32) і Дрогобич (ч. 26).

Поклін Марії — Зредагував Теодор Курпіта, Мюнхен 1947, 8^о 160.

Цей збірний поклін Пресв. Богоматері від укр. еміграції зрецензував о. Великий з ЗЧСВВ, VII, 197—8. Про чудотворні ікони по василіянських м-рах та інші форми марійського культу (Марійські Дружини, пісні тощо) в нашому Чині, про які говорить вступна стаття о. Н. Вояковського (стор. 5—22) і нарис о. Д. Богуна, ЧСВВ (стор. 23—50), передрукований тут з Календаря Місіонаря на 1937 р., ще ширше заговорив василіянський «Календар Доброго Пастиря» на 1949 р. (Нью Йорк 1948), зредагований пок. о. Порфиром Сиваком, ЧСВВ (стор. 61—89 і 100—2).

Б. Поодинокі монастирі

Белз:

Чачковський Лев, **Княжий Белз**: ЗНТШ, т. 154 (1937).

На ст. 26—28 згадуються оба м-рі в самому місті (гл. ще плян міста на ст. 31) та інші чернечі станиці в околиці: Гільче, Волсвин, Ст. Село і Василів (ст. 30). Згадується протогумен А. Томилович (треба: протоархимандрит Томилович).

Коструба Теофіль, **Василіянські м-рі в Белзі**: ЗЧСВВ, VI, вип. 3—4, 677—98 (знищене!) і відбитка: Жовква 1938, 23.

Березвеч:

Лукань о. Р., ЧСВВ, **Василіянський м-р в Березвечі** (Календар Місіонаря на 1936, ст. 71 і д.).

Бучач:

Каровець о. М., ЧСВВ, **Серце Поділля — Бучач**: «Н. Зоря», 1939, ч. I, 8—10, 12, 15.

Bazyłjanie w Buczaczu: „Oriens“, V (1937), №5.

Володимир Волинський:

Княжий город Володимир — Популярно-науковий нарис, Львів 1935, 112.

Цинкаловський Володимир, **Матеріали до археології володимирського повіту**: ЗНТШ, т. 154 (1937).

На ст. 208 згадані «василіянські школи», що погоріли 1864 р. враз із численними стародруками, і архів у б-ці собору, вивезений до Житомира. Теж споминається м-р в сусідньому Зимні, «на замку» (ст. 228).

Галич:

Чачковський Лев — Хмілевський д-р Ярослав, **Княжий Галич**, Станиславів 1938, 78+(2), з мапами і планами.

Пастернак д-р Ярослав, **Старий Галич**, археологічно-іст. дослід. у 1950—1943 рр., Краків—Львів 1944, вел. 8^о, 238, і 16 таблиць.

Крилосько-Галицьким м-рям присвячений головн. 1—3 розділ (ст. 7—48) і розділ 8-ий про розкопи автора на монастирищі «Юрівське» (ст. 155 і д.).

Діярій Гетьмана Пилипа Орлика 1721 р. — видав Ян Карашевич-Токаржевський, т. I, Варшава 1936 (Праці Укр. Наук. Інституту).

На ст. 80 є згадка святоїллінського і катедрального м-ря (з 5 монахами) у Крилосі та монастирка в Угринові (? w Hrynowie) коло Станиславова.

Городно:

Jodkowski Józef, **Świątynia warowna na Koloży w Grodnie**, w świetle badań archiwalnych i archeologicznych, dokonanych w 1935 r., Grodno 1936, 70.

Зміст і результати цієї розвідки переповіла С. Лихарева (Stare Grodno: „Oriens“, V, 1937, 145—8). Для василіянської історіографії Йодковський прислужився головн. тим, що перевірів основне джерело своєї праці «Хроніку ігуменів, архимандритів, фундаторів і протекторів гродненського м-ря», написану по-польськи відомим істориком нашої Церкви о. Ігнатієм Кульчинським, ЧСВВ, тамошнім архимандритом, у додатку до монастирського «Інвентаря» з 1738 р. Її видання в Археогр. Сборнику, т. IX (Вільно 1870) з тенденційними пропусками багатьох місць Й. справляє і доповняє на підставі оригіналу, що перед першою світовою війною знаходився в гродненській православної консисторії та був згодом вивезений до Росії, мабуть до Москви. При тому він поправляє багато мильних тверджень і дат Кульчинського та усталоє його смерть на 1747-ий рік (проти Волиняка—Гіжицького і ін.). Саме видання, прямо люксове з численними ілюстраціями і планами, належить до найкращих передвоєнних публікацій з історії нашого Чина.

Гошів.

Марисюк о. М., ЧСВВ, **Ясна Гора в Гошеві** — В 200-літню річницю перенесення Чудотв. Ікони Богоматери на Я. Гору, Жовква 1937, 30+(2).

Федорів Михайло, **Ясногірська Богомати в Гошеві**, Стрий 1937, 16.

Trzałkowska—Zawadzka Irena, **Matka Boska Hozowska**: „Oriens“, V (1937), № 2.

Добромиль:

Лукань Р., ЧСВВ, **Початки добромильських Василян** (Альманах василянських богословів, I, Жовква 1933—6).

Крім цієї впровідної статті, що посуває початки добромильської обителі в глиб XVI. ст., поміщені тут цінні спомини оо. Мелетія Лончини та Ю(ліана) Д(ація), наочних свідків започаткованої в 1882 р. добромильської реформи, якій цей Альманах був присвячений у 50-літній її ювілей.

Гец Микола, **Столиця Гербургів** — Нарис минулого і сучасного Добромиля, Перемишль 1937, 68, з ілюстраціями.

Дрогобич:

Свенціцький д-р Іларіон, **Тематичний уклад стінопису церкви св. Юра в Дрогобичі: Літопис Бойківщини, X (1938)...**

Замостя:

Kossowski Alexander, **Z dziejów Zakonu Bazyłjanów w Zamościu: „Teka Zamojska“, I (1938), 212—20.**

Крехів згл. Верхрата:

Лукань о. Роман, ЧСВВ, **Крехів: «Н. Зоря», 1935, ч. 41.**

Коструба Т., **Іван Мазепа у Крехові 1672 р.: «Н. Зоря», 1937, ч. 85.**

Січинський Вол., **Слідами Мазеви в Галичині** — Новознайдене свідоцтво — надпис про дар Мазеви для верхратського м-ря в б-ці крехівського м-ря (Мазепа, Збірник, II, Варшава 1937, 93—6, з ілюстр.).

При відвідинах крехівського м-ря в 1935 р. С. відкрив надпис гетьмана на розкішному «Апостолі» 1696 р., подарованому для сусіднього верхратського м-ря в часі його побуту в Галичині 1705 р. Гл. ще статтю С-го про Крехів в «Життя і Знання», Львів 1934, ч. 3, і в філядельфійському «Шлях»-у, 1953, ч. 27 (5. VII).

Лев д-р Василь, **Лексичні новотвори «Крехівської Палей»** (Науковий Збірник УВУ-ту, т. V, Мюнхен 1948, 71—6).

Кристинопіль:

Січинський В., **Кристинопіль: «Життя і Знання» VIII (1935), ч. 5.**

Крушельниця:

Мосора О., **Пом'яник духовенства скільського деканату: «Богословія», XVI (1938), 44.**

Цього манастирка св. Трійці не знають ні Коссак, ні Крипкевич, ні Голубець (гл. ЗЧСВВ, II, 102, згл. III, 168).

Лавришів:

Курінний П., Цінні пам'ятки минулого: «Крак. Вісті», 1943, ч. 29 (13. IV).

Мова тут про Лавришівську Євангелію 14-го ст. в Музею Чарториських у Кракові (ч. 2097) з мініатурою св. Михайла і дедикацією на монастирську власність. При тому слід згадати, що ця пам'ятка входить під помилену назвою Лаврівської Євангелії у знану студію Владислава Курашкевича (*Gramoty halicko-wołyńskie XIV—XV w.*, Kraków 1934, st. 173), як це добре виказав Т. Е. Модельський в *Kw. Hist.*, 49 (1935), 614—5.

Лаврів:

Каровець о. М., ЧСВВ, **Важніші річниці лаврівського монастиря** (Календар Місіонаря на 1935 р., ст. 118—23).

Лукань о. Р., ЧСВВ, **Василіянський монастир у Лаврові:** «Правда», 1939, ч. 1.

Січинський В., **Архітектура Лаврова:** ЗЧСВВ, V, 193—224 (знищене!) і відбитка: Львів 1936, 8^о 32, з 21 ілюстр.

Гл. його ж статтю: **Лаврів** — «Шлях», 1953, чч. 13—16 (1. і 19. IV).

Січинський В., Й. Скрутень, Р. Лукань, **Література про Лаврів:** ЗЧСВВ, V, 223 (знищене!).

Львів:

Степанів д-р Олена, **Сучасний Львів**, Львів—Краків 1943, Укр. В-во, 8^о 168.

На ст. 9—13 вичисляються середньовічні церкви й м-рі, м. і. св. Онуфрія.

Мукачів:

Прицак Омелян, **Мукачів** — «гніздо ребеліантів» і культурний центр: «Н. Зоря», 1939, чч. 23 і 25.

Hodinka A., *Documenta Koriatovicsiana et fundatio monasterii Munkacsiensis*: „An. OSBM“, VII, 339—59; 525—50; VIII, 165—189.

Перемишль:

Лакота сп. Григорій, **Дві престольні церкви в Перемишлі**, П. 1937, 8^о 79+(3).

Повно тут порозкиданих вісток про перемиські м-рі: Успенський, катедральний св. Івана й святотроїцький (гл. головно ст. 25—32) і про фундацію дух. семінарії (під проводом нашого Чина) за митр. Ю. Винницького (ст. 16).

Почаїв:

Dutkiewicz J. E., *Fabryka cerkwi Wniebowzięcia N. M. P. w Poczajowie*: „Dawna Sztuka“, 1939, zesz. 2.

Струсів:

Цегельський Теодор, **Хроніка Струсова:** «Нива», 1939, 256—7.

Унів:

Генсьорський А., **Праця А. Петрушевича про давню архимандрію ЧСВВ в Уневі: ЗЧСВВ, IV, вип. 3—4, 671—718** (знищене!).

Замикаючи отак цей побіжний бібліографічний огляд історії василіянського Чина за 1935—1950 рр., почуваємося до милого обов'язку подякувати ПП. Проф. В. Січинському і Д-р. Д. Горняткевичеві та О. Борисові Баликові, ЧСВВ за ласкаві інформації про публікації, які нам не були доступні. При тому нехай буде щира подяка Редакції «Записок Чина Св. Вас. Вел.», що служила прихильною заохотою до цієї праці та прийняла її без огляду на недостачі до друку на сторінках цього високоцінного журналу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ОГЛЯДИ

Irmgard M. de Vries Obl. OSB, **The Epistles, Gospels and Tones of the Byzantine Liturgical Year**, Antwerp—London 1954, 8° 37 + (5). Reprint № 3 Eastern Churches Quarterly.

Sac. Georgius Mylanyk, **De officio liturgico Divinae Eucharistiae apud Ucrainos Catholicos***. Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata, VII (1953), 127—34, 179—88; VIII (1954), 22—36, 137—40.

О. Мирон Федорів, д-р музики, **Василіянський Гла-сопісець**, Вінніпег 1955, Накл. ОО. Василіян, 4° VIII + 139 + (1).

1. Перша книжечка це точний список апостолоєвангельських чтеній так рядового (недільного) як святочного (мінейного) циклю в нашому церковному році, з найпотрібнішими вступними поясненнями. Тут і там заторкнені теж слав'янські, тобто московські, а то й українські відміни від грецького протитипу, що й притягають нашу окрему увагу в цій маленькій рецензії. І так на стор. 4 читаємо, що ряд недільних євангелій св. єв. Луки ніколи в слав'янському чині не починається перед Ч. Хрестом. Якщо мова тут про московський спосіб читання, то поготів, але в нас такий припис уже давно перевівся в євангеліях і типиках. Що більше, Устав о. Дольницького приписує виразно на Неділю перед Ч. Хрестом брати теж рядове євангеліє (стор. 129) і послідовно не робить виїмку навіть у випадку, коли вона припадає на 18-у Неділю по Зел. Святах, тобто першу в циклі єв. Луки (гл. Устав церковного пінія, Почаїв 1780 к. 21 об., під ключем граничним А). Зате на стор. 15 так загальною мовою говориться про перенос євангелія св. Матея з 17-ої неділі перед 40-цю, немов би в тому не було виразної різниці між грецьким і слав'янським обрядом.

Та нас більше цікавить цикл святочних євангелій, бо щойно в ньому властиво взятий до уваги, як тут кажеться, *Ukrainian usage*. Проте вже на вступі поминена мовчанкою українська кля-

сифікація великих свят, наглядно відмінна від московської, що зараховує до них м. і. Главосіки (29. VIII. стор. стор.) А вже з таблиці січня виходило б, що в нас св. Антоній та Євтимій Вел. (17. і 20. I) мають литію (стор. 32), хоч вони тільки поліелейні. З другої сторони св. Йосафат зазначений в слав'янським (московським!) календарі як поліелейний (стор. 30), а св. Атанасій Атонський (5. VII) чомусь зазначений тільки в слав'янським календарі, немов би у грецьким не існував (стор. 33). Ці недогляди не пересуджують річевої вартости самого виказу апостолоєвангельських лекцій, що вимагав таки венединської праці.

2. Влід за розвідкам еромонаха Петра Раї та о. К. Каралевського про латинський переклад мельхитської служби на празник Пресв. Євхаристії в гротафератському кварталініку за 1952 р., о. д-р Юрій Миліаник поспішився познайомити науковий світ з нашою відправою на це свято, даючи ї собі докладний переклад у латинській мові всіх її складових частин. Шкода, що не зміг він заразом щось більше сказати про її постання, бо в архівах Вічного Міста, мабуть, найскорше до цього можуть існувати рішальні дані. Навіть його обережний натяк, що ця свято-євхаристійна богослужба правдоподібно вживалася вже до Замойського Собору, можна було насвітлити заввагою о. д-ра Прашка в його огляді нашого літургичного обряду впродовж 17-го століття про служебник о. Самуїла Піліховського, ЧСВВ, з-перед 1693 р. з цією відправою (*De Ecclesia Ruthena Cath.* 1655–65, appendix, p. 281 n.). Хоч під нею розуміється тільки в крайній мірі лише тропар і кондак, тощо, на літургійні свята, то все таки обрядові заінтересовання згаданого василіянина та його римські студії наводили б на думку, чи не з його ім'ям злучений бодай переклад деяких партій італюгрецької служби на цей празник, з Антологіона Петра Аркудія 1598 р., що ввійшли в нашу відправу? Та як воно не було б, ми вдячні о. Миліанкові та Редакції «Боллеттіна», що скрупульотно відзначили вставки з тієї грецької служби в наш чин, бо це одне вже дає нам пізнати ступінь його оригінальності.

3. З найбільшою приємністю витаємо перший фаховий запис василіянських напівів, так як вони поточно вживалися в нічно-дневних богослужбах наших галицьких монастирів, бо досі тільки мелодії закарпатських василіян були зафіксовані в «Простоїнію» протоігумена Якіма Хоми, ЧСВВ, й частинно згармонізовані О. Кошицем та М. Гайворонським. В першій мірі слід відзначити впровідну статтю про наш церковний спів загалом, де м. ін. поданий погляд автора на його генезу (з грецького гексахорду) і по-дрібний виклад його основних засад. Жаль тільки, що численні друкарські помилки в дечому прямо змінюють його думку. Н. пр. про динаміку нашого церковного співу тут стоїть: «Засадничо, церковнобогослужебний спів повинен (хіба — не повинен!) бути проваджений в великій натузі голосу»... Якже ж іде про запис василіянських мелодій, то ми воліли б почути про це голоси фахової критики, а самі обмежуємося тільки до питання наголошу-

вання церковних слів, яке автор, на нашу думку, мильно насвітлює...

Він каже, щоб головно в речитативах не наголошувати помилково слів, н. пр. чѣстное (треба: честнѣе), божественною (треба: божѣственнойю), ділателью (треба: ділателью) і т. п. Ці неправильності — твердить далі автор — стрічається дуже часто в церковно-напівнім співі ізза браку належного знання старослав'янської мови, стараннішого підготування й уваги». Хоч це сказано на загальну адресу, то посередню кидало б темне світло на василіян, їхні напиви та їх виконання, якщоб такі наголоси дійсно були помилкові... Але автор чомусь не потрудився критично застановитися, чому саме такі наголоси дуже часто трапляються, бо був би ствердив, що в нашому традиційному церковному співанні збереглося ще давнє суто-українське наголошування, яке з київських видань зникло силою указів Петра I на початку 18-го віку, а згодом і з почаївських та львівських видань. Отже: чѣстное, божественною, ділателью тощо, це саме давні свійські наголоси і нічого не мають спільного з незнанням церковнослав'янської мови... Не входимо в питання, чи слушно чи неслушно старається автор усунути ці залишки для однозгідності з теперішнім нашим наголошуванням. Стверджуємо тільки, що це йому не всюди вдалося перевести. М. і. він змінює: «Небесних чинов радіваніє» на «радованіє» (стор. 14), а залишив: сітованіє» в «Званий свиче бив» (стор. 18), як і досі наголошуться в василіянському співанні суфіксієне «а» у словах на «аніє». Далі — він переіначує дотеперішнє наголошування припіву до 8-ої пісні катавасії: Хвалім, поєм» ітд. на «Хвалім» і через те навіть міняє тут давнішу інтонацію 2-го гласа: ля-соль на соль-ля (стор. 69). В інших гласах вона, здається, залишена без зміни, та й осталося незмінене «Хвалім (мі-ре), поєм» у Вел. Славослов'ї (стор. 77). На нашу думку ліпше виходить дотеперішній спів «Слава Отцу» на 8-ий болгарський глас: О-о-тцу-у-у-у (пор. Гласопіснець, I, Рим 1951 стор. 90), ніж авторовий: О-о-о-о-о-тцу (стор. 32 і 126). Також авторове «огне-ем», соль-соль-ля (стор. 60), в степенній 4-го гласа (2-ий стих), вважалося по наших монастирях гріхом проти ірмологічного: фа-соль-ля. З ряду автор поручає заступати в болгарських величаннях слово «леге» ім'ям святого (стор. 56). Але ж він щойно був названий, а «леге» це слід давніх «попівок»... Шкода що до цих величань не додано напіву «недільного» величання: «Слава ти, Тройце свята і: «Пречистая Богородительнице Маріє» (Вечірня і Утренья, Жовква-Мондер 1945 стор. 529), бо вони тільки подекуди співалися (н. пр. у Бучачі) і готові зовсім призабутися. Вкінці — досить часті в цім виданні помилки в транскрипції церковних слів і навіть неузгіднені читання (раз: на землі, то знову: на землі). Але це вже не вина добронаміреного автора, а... загально слаба сторінка подібних видань.

М. В. Левченко, **Очерки по истории русско-византийских отношений**; Издательство Академии Наук СССР, Москва 1956, с. 553 (1 мапа).

Інститут історії при Академії Наук СССР видав вище наведену працю М. Левченка під редакцією академіка М. Тихомирова, вважаючи її цінним причинком до вивчення історії зверхньої політики Руси, що являється «важною проблемою советської історичної науки». Ця книжка своєю метою, пляном і завданням заслуговує на нашу особливу увагу.

Її мета — як каже автор у введенні: «способствовать изучение истории русско-византийских отношений экономических, политических и культурных отношений в рамках определенных периодов в истории Руси» (с. 3), цебто з'ясувати, яке місце в історії Руси і яке значення для Руси мали взаємини з Візантією в означених історичних періодах. Ціла праця складається з обширного вступу, одинадцятьох розділів і заключення.

У введенні (с. 3—33) автор влучно переводить критичну аналізу джерел і бібліографії, що заторкують питання взаємин Руси з Візантією. Він стверджує, що до нас дійшли дуже скупі руські джерельні відомості про згадані взаємовідносини в передмонгольській добі, а навіть ті відомості, що збереглися, носять на собі сліди пізніших наверстувань. Для XIV—XV століть літописи подають більше відомостей, але вони торкаються впершу чергу церковних стосунків. Не багаті у відомості теж і джерела византийські, а крім цього матеріал у них розділений дуже неспівмірно. Недостачею джерел обумовлена й недостача літератури посвяченої цим питанням. Заінтересування русько-византийськими взаєминами зачалось щойно в XVIII столітті, а започаткував його В. Татищев (1686—1750), що дав синтезу літописного матеріалу в цих питаннях. За ним пішли: М. Ломоносов, М. Щербатов, Н. Карамзин, а з німців: Баер, Шлецер, Круг, Куник і ін. Одначе справжнє наукове вивчення русько-византийських стосунків зачалось щойно в 70-их роках XIX століття. За словами автора «російські історики ліберального напрямку при всій буржуазній обмеженості розробляли успішно проблеми історії не тільки Росії, але й Західньої Європи (П. Виноградов, Н. Кареев, І. Лучицький, М. Ковалевський). У той час появляються великі історики й в ділянці византинознавства (В. Васильєвський, Ф. Успенский, Н. Кондаков, стор. 9). Один з перших і замітних дослідників соціально-економічної історії Візантії і русько-византийських стосунків був Васильєвський. Хоч Левченко признає, що Васильєвський володів совершенно технікою історичного досліду — то одначе твердить, що він перейнявся «традиціями буржуазної позитивістичної історіографії». Вслід за цим Левченко не може погодитися з багатьма поглядами Васильєвського, а передовсім з його характеристикою феодалізму і його норманською теорією походження Руси, бо Левченко мусить бути антинорманіст. Та все-ж-таки Левченко признає, що Васильєвський був основником і організатором росій-

ської наукової школи византинознавства. З істориків, що займалися русько-византійськими взаєминами в XIII—XV століттях, Левченко згадує тільки Т. Барсова й Є. Голубинського. Хоч цьому останньому признає його критицизм у ділянці джерелознавства, то однак каже, що історичний світогляд Голубинського був у неладі з елементами «ступні елементарний» (стор. 19). За словами Левченка: «типичним представником російської історіографії в епоху імперіалізму був А. Шахматов, якого праці посвячені руському літописанню». Досліди Шахматова над порівнянням текстів літопису Левченко називає схемами глибоко формальними, а деколи антиісторичними (стор. 21). Наслідувачем Шахматова був М. Приселков, якому Левченко не може простити, що Приселков «до кінця своїх днів не освободився від тієї ідеалістичної концепції, приписуючи і в пізніших своїх працях рішальну роль в судбі Русі церковно-політичним взаєминам Русі й Византії». За це Левченко хвалить своїх однодумців, істориків-марксистів, «яким октябрська соціалістическая революция открыла новые перспективы». До них належить: Б. Рыбаков, П. Третьяков, М. Тихомиров, А. Насонов, С. Юшков, Д. Лихачев і ін. Хоч у питаннях джерелознавства автор вносить багато нового й влучного, то однак його гіперкритична аналіза творів таких учених світової слави, як Васильєвський, Голубинський, Шахматов, ще й до цього обумовлення «применением марксистско-ленинского метода исследования», являється зовсім необ'єктивна. Вистане переглянути тільки пропагандні збірники на честь таких учених, як Шахматов, щоби переконатися, що критика Левченка не всілі їх досягнути.

У першому розділі своєї праці, що його автор затитулював «раннефеодальний період руської історії IX століття», автор дження автора, що першими київськими християнами не були рід переходовий до раннефеодальної держави і твердить, що в IX столітті цей процес завершується організацією раннефеодальної держави. Тут автор покликається у першу чергу на праці советських істориків, як: А. Насонова: «Русская земля» и образование территории древнерусского государства», Москва 1951, А. Рыбакова: «Ремесло древней Руси», Москва 1848, Б. Грекова: «Киевская Русь», Москва 1949 і ін. Однак не може автор обійти мовчанкою скритикованих «буржуазних істориків»: Васильєвського, Голубинського, Шахматова, а навіть М. Грушевського (стор. 78, 86). Влучні видаються висновки автора, що письменність на Русі появилася вже в другій половині IX століття (договори Олега з греками були перекладені і записані по руськи). Однак друге твердження автора, що першими київськими християнами не були варяги, але що слов'янська Русь познайомилася з християнством значно раніше, в'яжеться мабуть з антинорманською теорією в ширшому закресленні.

У другому розділі, про русько-византійські договори 907 і 911 років, до дослідів давних істориків властиво не додає нічого,

крім кількох уточнень Обнорського, на базі лінгвістичної аналізи тексту договорів (стор. 105—108).

У третьому розділі про напад Руси на Царгород в 941 р. автор згадує про маловідомий похід русичів на побережжя Каспія і про заняття города Бердаа 944 р. Тоді русичі мали проникнути аж до Асербейджану (Див. Б. Дорн, КАСПИЙ, Спб. 1875, с. 515). Вкінці найновішим добутком совітської археології, себто написом на т. зв. гнездовським глиняним горшку, автор підтверджує, що руська письменність від початків була слов'янська і, що вслід за цим християнські богослуження за Ігоря відправлялися на слов'янській мові (стор. 170—171).

В четвертому й п'ятому розділах автор не вносить нічого нового істотного, тільки деякі дрібні уточнення, н. пр. дату поїздки Ольги до Царгороду (957), і ширше використовує деякі византійські джерела про византійську стратегію (н. пр. Трактат „De velitatione bellica“).

Натомість багатьома новими, цікавими, а то й зовсім оригінальними твердженнями й навітненнями відзначається шостий розділ про широко дискутовану т. зв. «записку грецького топарха». Левченко основно передумав і вивчив це питання та написав про нього окрему розвідку ще 1951 р., в IV-му томі «Византійського временника», а тепер влучив цю розвідку в свою книжку, як один з її тісно зв'язаних розділів (стор. 291—340). За доказами Левченка, автором «записки» є византійський чиновник, а не кримський князик, як досі думали. «Записка» кидає ярке світло на історію грецько-болгарської боротьби за Василя II і Самуїла та виявляє розпучливі зусилля византійської влади вдержатися в Придунайській області. Одночасно вона виказує тісні взаємини давньої Руси з придунайськими сторонами та ілюструє ті широкі впливи, що їх тоді мав руський князь в східній Європі. Недостача місця не дозволяє нам довше занятися над цими питаннями, бо їх забагато.

На окрему увагу історика Церкви заслуговує сьомий розділ, п. н. «Хрищення Руси за Володимира». Тому спинимось ще дещо на ньому. Автор стверджує, що християнізація Руси уявляла собою віковий і складний процес. Навернення на християнство частини дружинників і купців ще в IX столітті, поява християнської церкви в самому Києві і хрищення Ольги — все це підготувало хрищення Руси за Володимира. Є поважні дані допускати, що при кінці IX століття богослуження в Києві відбувалися у слов'янській мові і за слов'янськими книгами, одержаними з Богларії. Взагалі — каже Левченко — «болгарське християнство проявляло на Русі більш активні дії, ніж християнство византійське» (стор. 341). В деяких давніх рукописах «Повісти временних літ» установляється зв'язок між хрищенням болгар, перекладом церковних книг на слов'янську мову й хрищенням Руси. Для яркішого навітнення питання про хрищення Руси, автор вміло використовує маловідомий звіт майже одночасного вірменського історика Степана із Тарона та нововідкритий текст книги середназійського лікаря з

XI-XII ст. Техира-Марвази, що зрештою потверджують відомості нашого літопису. Нові й цікаві думки висказує автор про те, що Володимир подружившись з Анною дістав мабуть якийсь високий титул византійський, (може й титул царя). Свое припущення автор доказує тим, що угорський князь Беля оженившись з дочкою імператора Мануїла, дістав титул «кесаря». Крім цього згадана вище «Записка грецького топарха» називає Володимира «Базілеуон», а також старі руські джерела як: літопис і, «житіє Володимира» постійно називають Анну царицею. Цей титул відноситься до Ганни тільки як до дружини Володимира, бо коли ці джерела хотіли б назвати Ганну византійською принцесою, то вживали б мабуть слова «царівна». Зрештою на монетах Володимир зображений з усіма інсигніями імператорської власти (в царській короні, з жезлом у руці і в царській одежі — льорос). Вкінці, автор відкидає зовсім теорію Бавмгартена про залежність руської Церкви від латинської. Натомість, хоч офіційна лінія йому мабуть не дозволяє, він каже, що спроба Приселкова вяснити залежність і організацію руської Церкви від Болгарії — це «більше обоснованна попитка» (стор. 373).

У чергових розділах, а передусім в останньому, п. н. «Русь і Византия в VIII—XIV ст. після нападу монголів» автор вносить багато нового матеріалу (напр., про Галицьке князівство, або про чернецтво на Русі). У «Заклученні» автор впорядковує свої висновки, що у значній частині є логічні й цінні. Одначе з багатьома висновками ми ніяк не можемо погодитися, напр., що слов'янська колонізація Балканського півострова була зв'язана з революційними рухами рабів (стор. 534), що Флорентійська Унія переповнила чашу терпіння руських феодалних верхів (стор. 552), що по упадку Царгороду Москва — це третій Рим (стор. 553), і т. п.

Крім деяких висновків, що мусять іти по офіційній лінії марксистської історії, в цілому праця Левченка є цінна, бо вихисновує деякі досі невідомі чужі джерела, подає нове насвітлення багатьох фактів і оточення деяких подій, а тим самим багато проблемів, особливо княжої доби, посуває вперед. Шкода тільки, що така праця не має в одне зібраної бібліографії і бодай списка імен.

І. Назарко ЧСВВ

Проф. д-р В. Бригідер, **Василіянський печерний монастирець у Розгірчі**; Логос, II (Йорктон 1951), кн. I, стор. 40—2, зі зниклою.

Митро Пасічник, **Наша слава** — Етнографічний збірник, опис сіл й містечок полудневої Рогатинщини, Винніпег 1954, 8^о 70 + (2).

В. Січинський, **Друкарня св. Юра у Львові**; Логос, V (1954), кн. 2 стор. 119—23.

1. Коротенька статейка В. Бригідера обмежується до опису збережених двох печерних келій в розгорецькому лісі, що, на його думку, були колись замешкалі черницями. На це наводить його згадка жіночого монастирка в Розгірчі, в справозданні про стан перемиської дієцезії за еп. Онуфрія Шумлянського з 1761 р., коли її границі ще сюди сягали. Однак, це виглядає мало правдоподібно, бо згаданий монастирок був знесений аж в 1784—9 рр. (гл. Др. Саломія Цьорох, ЧСВВ, Погляд на історію та виховну діяльність СС. Висілянск, Львів 1934, стор. 67), а розгорецька скеля в наведеному в Бригідера списку церков і каплиць в Розгірчі з 1772 р. згадується як „capella in uno lapide erecta“. Отже це був радше чоловічий монастирок, як припускає Коссака (стор. 164).

2. Інтересний збірничок Дм. Пасічника, здебільша присвячений описові с. Вишнева, і тільки на стор. 53—4 подає опис руїн монастирка в поблизьких лісах «на Грабові». На жаль, авторові невідомо, що цей монастирок приходить у монастирських списках М. Коссака, А. Шнайдера, І. Крип'якевича під назвою бакоцинського від гори «Бакоцин», на якій це село колись існувало. Тому він несвідомо зміщує цей монастирок з монастирем у Грабові к. Долини й голословно твердить, що він дав початок гошівському монастиреві. Бо властиво грабівський монастир був підчинений гошівському, а бакоцинський добрянському (в 1744 р.). Крім цього П-к згадує, що по цьому монастиркові залишилися старинне євангеліє в парафіяльній церкві, в якому мали б бути записки про оснування с. Вишнева (колись: Вишнева) в 1260 р. Запитаний про це листовно о. Андрій Мельник, парох Вишнева й дослідник його минулого (тепер у Філядельфії, ЗДА), твердить, що жадних того рода записок на цьому євангелію не було, з виїмком того, що воно було куплене 1699 р., «kiedy tę katedrę zbudowano». Він теж додає, що ще на початку 19-го ст. жили в цьому монастирку монахи (останній з них помер у 1839 р.).

3. Стаття проф. В. Січинського про святоюрську монастирську друкарню 1686—1708 рр. цінна докладним описом з автопсії кожного друку, що з неї вийшов. Головно заслуговує на увагу поданий тут опис відомого Ірмологіона 1700 р. («Ірмолій», не: Ирмолой, як стоїть у статті І. Музички в ЗЧСВВ, VIII, 261) та ствердження двох рівночасних його видань, головню на підставі відмінних дереворитів. Їхній перелік та опис у Січинського теж дещо інший як у Музички, але це не належить до нашої рецензії (чи не мож-

на б цих відмінностей пояснити тим, що оба автори бачили саме два різні видання. І. Музичка бачив рівнож свого «Ирмолая» з автопсії. — Прим. Ред.

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Иван Вишенский: **Сочинения** — Подготовка текста, статья и комментарии И. П. Еремина, Изд. Академии Наук СССР, Москва—Ленинград 1955, 8^о 372.

В цьому академічному виданні І. Єреміна, доброго знатока нашої полемічної літератури з доби Берестейської Унії, маємо повний корпус писань І. Вишенського, після поєдинчих видань М. Костомарова, І. Франка, П. Житецького, В. Щурата і С. Голубева. Між використаними рукописними збірками його творів перше місце займає в Єреміна знаний збірник василіянського підгорецького монастиря 17-го ст., що переховувався до останньої війни у львівській святоонуфрійській бібліотечі (гл. Я. Гординський, Рукописи б-ки м-ря св. Онуфрія ЧСВВ у Львові, вип. 1 стор. 239—43). З того насамперед довідуємося, що цей пам'ятник сьогодні є одним з найцінніших рукописів Львівської Б-ки Укр. Академії Наук в новосформованій колекції поманастирських рукописів (ч. 3). Відтак бачимо, що він дає найкращу версію тексту писань Вишенського, сильно зміненого в пізніших відписах на московському терені. Зокрема заслуговує на увагу перше видання «Писанія к утекшим от православное вѣры епископом» (стор. 55—95), а з додаткових розділів — життєпис Вишенського і цінні коментарі до поодиноких його писань (стор. 223—71, згл. 292—355). Проте можна мати застереження до гражданської транскрипції первісного тексту, чи пак до впровадженної видавцем заміни: і, ї, -їє теперішнім московським: и, -ие (Исус замість: Ісус, и невѣрие замість: і невѣріє). Це видно з порівняння виданого тексту з фотознімками трьох сторінок із львівського рукопису, а то й можна замітити навіть помилкові читання Єреміна в порівнанні з оригіналом: различньми (стор. 46), а треба: розличньми (гл. 2-а знімка, стор. 24—5). Може тому й нарікав київський академік О. Білецький на тамошній нараді критиків, літературо- і мистецтвознавців (10—12. IV. 1957), що українці не спромоглися на цього рода видання писань Вишенського, якого доконала московська Академія Наук... Для нас цікаве даліше обосновання думки Єреміна про запропашений уніятський твір «Оборона згоды з лат. костелом» 1596 р. (митр. Потія) на підставі деяких місць Вишенського «Писанія к утекшим от правосл. віри епископом», яку він видвигнув уже в 1934 р. (стор. 304—5).

Проф. Е. Н. Медынский, **Братские школы Украины и Белорусии в XVI—XVII вв. и их роль в воссоединении Украины с Россией**, Москва 1954, 8^о, 172 + (2).

Під таким заголовком, достроєним до світського обходу 300-річчя переяславської угоди, видав автор першу главу своєї

обширної праці про школи і учбово-педагогічну літературу в Московщині, Україні та Білорусі 17-го ст. Розвідка його поділена на шість розділів, що менше або більше достосовуються до основної теми праці. У вступному розгляді різних думок про постанову церковних братств М-ий висуває гіпотезу, що вони виникли на нашому терені за взором Об'єднання «Чеських Братів» 15-го ст. Дальші два розділи про братські школи та їхню научну систему переповідають знану працю К. Харламповича, з незначними поправками що до луцької школи. Зряду автор старається доказати вже давніше висловлену думку, що педагогіка Яна Коменського була під поважним впливом нашого братського шкільництва (стор. 76—86). За те К-ий відмовляє митр. Могили загальноно признаних йому заслуг у творенні київської академії (гл. 5). Після останнього розділу про зв'язки братських шкіл з Московою в 16—17 вв. автор поміщує обширну бібліографію, де однак ні словечком не згадані відповідні праці М. Грушевського, та перевидає устава львівської, луцької й київських шкіл. Отже уніятські школи тут поминені повною мовчанкою, мовби не існували, мабуть тому, що їх ніяк не можна притягнути до казённой теми — «воззеднання» України з Московою...

о. М-о

Історія Русів — Редакція і вступна стаття Олександра Оглоблина, переклад Вяч. Давиденка, Нью Йорк, В-во «Вісника ООЧСУ», 1956, 8^о, XXXI+346.

З огляду на те, що «Історія Русів» останніми часами належить до найбільш оброблюваних тем нашої історіографії, у працях передових українських учених (І. Борщака, О. Оглоблина, Б. Крупицького, Н. Полонської і ін.), вітаємо її український переклад з повною вдячністю для всіх, хто тільки причинився до такого чепурного видання: для редактора, перекладника і видавництва. Не можемо однак поминути деяких дошкульних браків, що при лектурі цього перекладу відчуюються. Це в першій мірі повний брак коментарів до самого тексту, в якому що крок то здумана подія, особа чи дата. Бо читач, остережений про це у вступному слові кількома наведеними прикладами (стор. XXI—III), чується спантеличений, що тут приймати за історичну правду, а що за легенду. Напр., на стор. 316—7 приписується відомому Арсенієві Суханову, з середини 17-го ст., донос до петербурзького Синоду в 1730 р. (!) про златинщені обряди київської митрополії, що його в дійсності подав у 1726 р. наш землячок ієродіякон Макарій (Гл. О. Оглоблин, До питання про джерела «Історії Русов» у справах церковних; Віра і Знання, Праці Н. Богосл. Інст. УПЦ в ЗДА I, Нью-Йорк, 1954, стор. 47—51). Неменша шкода, що в самий текст не введені розділи й підрозділи, щоб можна було зорієнтуватися у змісті цього обширного твору. Вкінці, на нашу думку застосовано тут спосіб українізування російського тексту з залишенням

різних архаїзованих форм (в роді «живіт»-життя) та незміненої конструкції речень, що видається радше шкідливий для їхнього зрозуміння. Тому тим більше виринає потреба, щоб добронамірене видавництво «Історії Русів» подбало випустити окремою книжкою ще й коментар, який проф. Оглоблин уже здавна приготував, де б усі недоліки були заспокоєні так, як цього наш пам'ятник вимагає.

о. М-о

The Cathedral of St. Sophia in Kiev, by Olexa Povstenko. The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the USA, New York, 1954, p. 446.

Катедра св. Софії в Києві. Олекса Повстенко. *Аннали Української Вільної Академії Наук у США*. 1954, стор. 446.

Це технічно справді зразкове видання приносить основну студію про нашу визначну архітектурну пам'ятку двома мовами — англійською й українською, — та, зокрема велику кількість ілюстрацій (136—200), що незвичайно збільшають інтерес до цієї книжки. Не буде пересадом сказати, що це найкращий ілюстративний матеріал про св. Софію, що колинебудь появився. Все, що було до того часу, було або нефахово сфотографоване, або невідповідно відбите в друку, та найчастіше — і одне, і друге. Щоб знайти подібні добрі ілюстрації, треба повернутися до мистецького журналу «Українське мистецтво», Мюнхен 1947, ч. 1 де є, так би сказати, предвісник монографії — стаття й репродукції про св. Софію, — але вони належать також Повстенкові. Проф. Конант з Гарвардського університету, якому належить один з планів — реконструкцій первісної конструкції Катедри св. Софії, у своїй рецензії висловив навіть зачудування, як це автор книжки зміг дістати з СРСР такий багатий фото-матеріал, очевидно, думаючи, що большевики взяли та й прислали еміграційному вченому все, що мали найкраще з фотоматеріалів. Тимчасом, большевики хоч подібні матеріали певно й мають, їм напевно не спішно публікувати їх, бо ж торкаються вони релігійної та ще й української історичної пам'ятки. Те, що Повстенко опублікував, це плід дослідів багатьох українських учених, як теж і його самого, що до війни займав пост директора Софійського музею (Катедра, як відомо, була в 1934 р. закрита і перемінена на музейний склад).

Досі було розмірно багато праць про Катедру св. Софії, але майже виключно в формі статей, що розглядали поодинокі проблеми архітектури, мозаїки, фресок, орнаментів, тощо. Одним з найосновніших старих видань монографного характеру про св. Софію були 4 томи «Древностей Россійскаго Государства, Киево-Софійській Собор», СПб, 1871—1887. Це видання дуже вартісне для кожного мистця-візантиніста своїми перерисованими і виданими літографною технікою ілюстраціями, але вони, розуміється, ніяк не заступають безпосередньої автентичности фото-техніки. Для

цього вистане порівняти хочби апостолів на колірній літографії цього видання, незграбних і отяжілих, з ритмічною легкістю тих самих фігур на репродукції фотографічній. Повстенко міг використати у своїй монографії всі досліді попередників, він і дає в своїй книжці перегляд усіх важливіших проблем щодо первісного вигляду Катедри, ось як стилеві впливи Візантії, Кавказу та, зокрема, можливість автохтонних впливів місцевої архітектури, яка існувала до часів офіційного прийняття християнства 988 р. В кожному разі, як зазначає Повстенко, серед трьох найвизначніших храмів XI ст., Катедра в Пізі і церква св. Марка в Венеції, Катедра св. Софії найраніша і не наслідувала ніяких архітектурних зразків, а навпаки, сама була зразком для храмів у Новгороді, Полоцьку і ін. Взагалі, Повстенко в своїй монографії робить великий натиск на мистецьку самотність не тільки архітектури, але й мозаїк та фресок нашої Катедри. Все це є проблемами спірні і дискусія над ними могла б бути матеріалом для окремої об'ємистої студії. Проте немає сумніву в тому, що і в архітектурі, і в малярстві св. Софії відбилися якоюсь мірою українські елементи і що особливо фрески обох софійських веж це твори, дуже можливо, місцевих мистців. Справа того, чи софійські мозаїки це твори греків чи київців — ледве чи коли буде достатньо вияснена. Факт, що — так чи сяк — вони залишаються творами українського мистецтва, так як мозаїки в Палермо і Монреале, твори грецьких майстрів, є невідлучною частиною мистецтва італійського. Нам здається, що особлива вартість Повстенкової монографії в тому, що вона висуває стільки всяких проблем, які в свою чергу стають спонукую для перемислення і перевірки цих чи тих позицій.

Написана фахівцем-архітектором, ця книга й спиняється передусім над проблемами архітектурними і, вже менше, образowymi, хоч велика частина ілюстрацій стосується саме мозаїк і фресок. Проблеми характеру суто релігійного заторкнуті автором тільки в міру потреби. Але, власне, на основі поданого Повстенком матеріялу легше буде майбутнім українським дослідникам зайнятися справами характеру галіографічного чи образowego. На стінах св. Софії зображено велику кількість святих (в «Древн. Росс. Государства», вичислено поіменно до 220 святих!), а крім цього в Катедрі св. Софії знаходяться твори, що займають ключеву позицію в усьому візантійському, а то й узагалі світовому релігійному мистецтві. Тут розкривається вдячне поле для майбутніх українських дослідників. Звернемо увагу тільки на сцену св. Евхаристії, зображеної мозаїчно в апсиді св. Софії. Це найраніше відоме зображення цієї сцени в мозаїчній формі в усьому світовому мистецтві і про це вже існує немала література. До того часу сцени евхаристійної жертви були передавані здебільшого в формі алегоричній: жертва Авраама, помноження хлібів, чудо в Кані, жертва Мелхіседека тощо. Ці елементи знаходимо вже в Катакомбах, починаючи з II ст. Сцена така, як на зображенні в св.

Софії, де апостоли підходять до Ісуса Христа з двох боків ритмічно, з пошаною і з страхом Божим, розвинулася щойно десь у VI ст. Fogg Art Museum, Cambridge, Mass., має металеву тацу сирийського походження з подібною сценою, існують теж дві мініятури з VI ст. в Codex Rossanensis і в одній сирийській біблійі, але Ed. Dobbert у своїх студіях про Тайну Вечерю („Die Darstellung des Abendmahls durch die byzantinische Kunst“ „Jahrbücher für Kunstwissenschaft“, IV і в „Repertorium für Kunstwissenschaft“, XIII–XV, XVIII), даремно намагається доказати, що сцена св. Евхаристії, така як у св. Софії, була введена ще давніше в церквах. На це не має ніяких даних і це рішучо заперечують такі пізніші дослідники, як Dr. Karl Künstle в „Ikonographie der Christlichen Kunst“, Freiburg in Br., 1928. Кюнстле стверджує, що київське зображення св. Евхаристії є найстарше (підкреслення його власне) зображення цієї сцени в мозаїці. Це вповні підтверджує й один з найновіших дослідників цієї проблеми, Maurice Vloberg, у „L'eucharistie dans l'art“, Grenoble–Paris, 1946. Він спиняється, зокрема, над досконалістю теологічного зображення цієї сцени, згідно з доктринальним визначенням (койнонія), що означає «цілковиту і неподільну співучасть» у містерії св. Евхаристії. Фактично, подібне сучасне св. Софії (але точно неозначене часово) зображення знаходиться тільки в фресці в церкві в Неврезі, на Кавказі.

Як-не-як, а київська мозаїка св. Евхаристії є певним ключевим етапом у візантійському мистецтві і вона стала прототипом для пізніших фрескових зображень цієї сцени в церквах Молдавії, Буковини й Семигороду, а навіть, можливо, й Афону. Це стверджує румунський дослідник J. D. Stefanescu, в „Iconographie de la Bible“, Paris, 1938.

Розглядаючи цю сцену із св. Евхаристією, приходять на думку так: крім катедри св. Софії, подібне зображення було в апсиді Золотоверхного Михайлівського монастиря, знищеного більшовиками в 1934 р. Таку сцену мала і церква Успення в Лаврі, за свідченнями очевидців з 17 ст. В Кирилівській церкві в Києві доси збереглася фрескова розпись подібної сцени, можливо, ще з часів її будови в 12 ст. Насувається думка, що ця сцена св. Евхаристії була притаманна всім важнішим храмам Києва, і звідси можна б зробити логічний висновок, що, збудована св. Володимиром, Десятинна церква мала також це зображення. Це — тільки припущення, але воно здається нам дуже ймовірним. Традиційно, в консі апсиди була завжди Оранта і площа під цією фігурою аж напрошувалася для зображення багатьох постатей, не статичних, а поєднаних ритмом, як, власне, в композиції св. Евхаристії.

Ці наші завваги, зроблені в доповненні до дослідів Повстенка, можна б поширити і на інші сцени чи типи святих. Для цього ця книга дає багатий і з першої руки науковий матеріал, за який будуть авторові вдячні всі майбутні дослідники візантійського ми-

стецтва в Україні та, зокрема, дослідники теологічного формування деяких образних понять і їх розвитку в укр. богослов'ї. Хоч у нас є вже розмірно досить багато праць з іконографії, особливо галицької, І. Свенціцького, виданих за почином митр. А. Шептицького, українське мистецтвознавство ще чекає на видання таких студій, як ось: „Der Sinn der Ikonen“, von Leonid Ouspensky und Wladimir Lossky, Bern 1952, де подано історію розвитку і теологічне визначення типів ікон, переважно російських. Для такої майбутньої праці про українську іконографію і її оригінальні риси праця Повстенка стане дуже в пригоді, бо її автентичний матеріал заторкає самі джерела української іконографії.

С. Гординський, Нью Йорк

О. В. Маланчук, **Обряд української Церкви**: Логос III (1952), кн. 2, квітень—червень, стор. 94—102.

С. Korolevskij, *La codification de l'office byzantin*; Or. Christ. Per., XIX (1953), 25—58.

A. Raes, *La Communion du Calice dans l'office byzantin des Présanctifies*; OCP, XX (1954), 166—74.

1. В статті о. Маланчука маємо коротенький виклад генези нашого богослужбового обряду аж до останньої його стадії в виданнях римської літургічної комісії. Подана на початку його дефініція як середнього типу грецьким (полудневим) і московсько-синодальним (північним) вже віддавна просувається крізь численні статті о. К. Каралевського, почавши від його короткого огляду: *Le Pontifical dans rite byzantin* (OCP, X (1944), 203—5). А в дальшому мова про перипетії нашого богослужбового розвою йде в такому самому напрямі як стаття Митрополита Йосифа Сліпого: «Обрядова однообразність», у львівській «Богослов'ї», т. 17—20, кн. 2—4 (1942), стор. 100—10. Та тут і там стрічаються в автора досить помітні недогляди в з'ясовуванні розвоєвих процесів нашого обряду, на які слід бодай одним другим словом звернути увагу.

І так хіба годі згодитися, що вже при кінці 3-го віку існував культурний візантійський центр із власним обрядом (стор. 94), коли ще самої Візантії не було... Також не можна приписувати св. Василієві кристалізації та кодифікації візантійських літургічних звичаїв, бо його акція в тому напрямі відноситься до кападокійської богослужби, що аж згодом була присвоєна візантійською Церквою. Далі: знана Діятакса патр. Філотей, це не Требник, як кажеться двічі на 96 стор., ані навіть не Типікон, тільки Чин (Порядок, Устав), який митр. Кипріян переклав не на староукраїнську, а на церковнославянську мову. Тут теж кажеться, що патр. Нікон справив московські книги за грецькими венецькими виданнями, але полишив ненарушені церемонії та літургічні звичаї російської Церкви. Чому ж тоді проти того виступили так

завзято ревнителі «старообрядства», двоперстя, подвійної алилуї, єдиногласія тощо, що їх зараз же автор згадує як наслідок ніконських реформ? Також незнати, якого то єпископа Хойнацького має він на думці, натакуючи на його скарги й картання в злуці з заведеною Петром I цензурою на київські видання 1720-их років. Чи не помішав він тут його з відомим А. Хойнацьким, що з холмського перекінчика став неперебірчивим критиком уніятських літургічних видань, у 2-ій половині минулого століття?

Знову на стор. 97 читаємо: «Видання літургічних книг на правобічній Україні не завше виказують механічне пристосування обрядів української Церкви до грецького типікона, гл. слов'янські видання Венеція з 1554, Львів з 1604, Вільно з 1617, Київ і Львів з 1620». І не розуміємо, чому сюди зараховані Венеція та Вільно і які літургічні видання вийшли у Львові 1604 та 1620 р. Мабуть мова тут про Стрятинський Служебник 1604 р., бо його найранше львівське видання знане аж з 1637 р. Далі при мові про Віленський Служебник митр. К. Жоховського 1692 р. кажеться, що в ньому по-перше в історії византійського обряду зібрано в одній книзі все те, що священник потребував знати (може: мати? — М. В.), щоб могли відправляти св. Літургію без діакона й без співу (стор. 98). А втім о. др Іван Прашко джерельно виказав, що перше цього рода видання маємо в гріфатератському грецькому Служебнику 1683 р., який послужив взірцем для віленського (*De Ecclesia Ruthena Cath.* 1655—65, Roma 1944, р. 277—80). На стор. 99 стоїть: «Зворотів до чистіших форм літургічних (в Почаївському Служебнику 1778 р.) пособляли зреформований папою Бенедиктом XIV євхологійон з 1743 р. та прилучення Волині до Росії 1772 р.» Не входимо в дискусію, наскільки Євхологійон з 1754 р. (не: 1743!) може зватися зреформований, але годі назване почаївське видання узалежнювати від московської окупації Волині... в 1792—5 рр. Вслід за цим читаємо: «В Галичині протягом цілого 19 ст. не завважається жадних познач подібного звороту до чистіших форм в дусі Замоїського Собору. В Австрії подібне наближення українсько-католицького з українсько-православним обрядом не було побажане, бо побоювалися попирання в той спосіб досить сильного москвофільського, а тим самим також православного руху в Галичині». А втім перше твердження зовсім виглядає голословне, бо галицькі єпархії і в 18-му і 19-му столітті придержувались літургічних рішень саме цього Собору. В другому, незнати, що розуміти під українсько-православним обрядом: чи моголянську традицію з-перед Замоїського Собору, чи синодальний обряд, накинений православній Україні по 1720 р.? І якраз цю казённу синодальщину насильно впроваджував по уніятських церквах в російській займанщині Йосиф Семашко, якого чомусь тут зачислено між «з початку щиронамірених священників», як Гіполит Терлецький та Іван Наумович... Вкінці годі називати львівське видання Служебника 1929 р. результатом праці міжєпархіальної літургічної комісії (стор. 100), бо вона щойно

1930 р. зачала свою діяльність. Віримо, що ці побіжні завваги тільки підкреслять питому вагу тієї статті, яка заторкує одне з найважливіших питань нашого церковного минулого і сучасного.

2. Наголовок статті о. Каралевського властиво за широкий для її змісту — хронологічного огляду літургічних збірників нашої церковної богослужби з Октоїха, Мінеї і Тріоди, що появилися в різних комбінаціях і під різними іменами у грецькій, церковнослов'янській і румунській мовах, від 16-го століття до наших часів. Про саму ж квестію, як найдоцільніше було б уложити такий збірник, К-ий говорить тільки натяками, повторюючи й тут знані свої фрази про уніятські гібридизми, тощо, у того рода спробах католиків візантійського обряду. Йдучи за прикладом відомого византологічного квартальника гротафератських василіян (*Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata*, VII, 1953, 92), що дав належну репліку на ці місця статті К-го, які заторкують італіо-грецький обряд, хочемо і ми на цім місці перевірити її мову про наш літургічний дорібок на вказаному полі (стор. 50—2).

Відповідно до вжитку — загальноцерковного, народного чи священничого, — К-ий розрізняє в ньому три роди таких видань: 1) Антологіони-Трефологіони, 2) Ізборники і 3) Єрейські Часослови. В першому випадку наводить він видання тільки до 1800 р., а зате ширше опрокидає саму назву Трефологіона, немовби щойно в наших виданнях виринув цей перекручений термін з грецького Тропологіона. А втім вистарчить згадати, що уже «Рѣчь тонкословія греческаго» (Русско-греч. разговоры XV—XVI в.), вид. Н. Никольским, в Пам. древн. письм., CXIV, Спб. 1896, знає термін: трефолой, передаючи його словом: нравообразіе — на знак, що вже давно на східнослов'янському терені він стратив свою властиву фонему трологіона. З другої сторони не без рації дехто волів би виводити його з гр. «трифос», відривок, в розумінні тре(и)фолой — збір уривків (церковних богослужб). Гл. S. Salaville, *Studia Orientalia Liturgico-Theologica*, Roma 1940, p. 138. З ряду — найстарше знане для К-го видання «Ізборника» це львівське з 1873 р., хоч уже сто літ скорше вийшов він у віденській друкарні Й. Курцбека в 1770 р. для вжитку мукачівської дієцезії (гл. Амвр. Андрохович, Друкарня Й. Курцбека: ЗНТШ, т. 150, 113) і знову в Відні появилася «Великий Ізборник» 1866 р. (гл. Ю. Пелеш, Паст. богословіє, стор. 442), щоб не згадувати інших пропущених у К-го закарпатських видань цього улюбленого збірника. Так само недокладна його мова про перше видання жовківської «Вечірні й Утрени» 1908 р.: воно було не в одній, а двох окремих книжках п. т. «Вечірня» згл. «Утрени на неділі і свята цілого року». Вкінці його перелік видань Єрейського Молитвослова (Часослова) після 1902 р. можна помножити ще ставропігійським (не: жовківським!) 1906 р. і жовківським 1910 р., що було перевидане в р. 1933 (не: 1932). Та більше як уточнювати лісту згаданих літургічних видань, нам залежить перевірити са-

мий погляд К-го на структуру й функцію нашого Єрейського Часослова.

І так К-ий без застереження твердить, що наш Часослов був поширений вставкою стихир та канонів на відповідних місцях полуночниць (недільної), утрєні, вечірні та повечеря щойно рішенням Львівського Синоду 1891 р. у ставропігійському виданні 1902 р. Яке зовсім мильне це твердження, можна переконатися з якого-будь давнішого видання нашого Єрейського Часослова, бо вже пок. еп. Йосиф Боцян свого часу доказав, що він є київською відміною т. зв. Великого Часослова, ще з могилянської доби. А вставка згаданих стихир і канонів має свій прототип уже в «Подорожній Книжиці» Франциска Скорини з 1525 р., чи радше у другій її частині, що містить «Часословець» із вставними покайними стихирами 4-го гласа на вечірні та богородичним канонем на повечер'ї, тощо. Тим самим відпадає другий закид К-го на адресу згаданого Синоду, що таке уложення Часослова не свідчить про високу літургічну ерудицію синодальної комісії. Бо вона тільки обмежилася до упорядкування для священничого відчитування того, що віками жило в нашій Церкві та мало свої відміни в поодиноких виданнях Єрейського Часослова (гл. Пелеш, Паст. богословіє, стор. 433—4).

Та на думку К-го це синодальне рішення *á contribué á détruire l'esprit liturgique, comme tantés les innovations de l'hybridisme ritual des uniates* (р. 58). Таке твердження тільки може викликувати в стороннього читача мильне уявлення, що в нашій літургічній практиці по Львівському Синоді приватне відмолювання Часослова виперло церковні відправи. А втім прилюдні богослуження так само залишилися обов'язкові, як були до Синоду від довгих століть, коли приватно в нас відмовлялося т. зв. келійне правило (Фикари) тощо. І на доказ того ось одне-друге свідцтво з православних джерел, щоб не сполгатися на уніятській традиції, яка для К-го заносить обрядовим гібридизмом. І так київський «Краткий Катехизисъ» 1645 р. укладу митр. П. Могили викладає першу церковну заповідь: «На кождий день ведлугъ повинностейъ хрістіянскихъ набоженство albo вислухати в церквѣ, albo самому отправити приватне: яко то Утрню, Часи, Вечерню і Павечерню . . .» (гл. С. Голубевъ, П. Могила II, прил. ст. 403). Це повторено без змін у львівському видані цього Катехізму 1647 і в московському 1649 р.: — наглядний доказ, що такий погляд на приватне відмолення часослова відповідав загальноправославному наставленню. Це потверджує теж наука, поміщена в стараних Слідованих Псалтирях про священиче правило, напр., в Ркп. Моск. Синод. Б-ки, 410 (855) XVI стор., л. 3: От правил св. отецъ . . . слово правильно о домашномъ пѣнїи попомъ и дїякономъ и всѣмъ хрістіаномъ оученымъ словеси божїю, боле же священникомъ дома пѣти по всѣ дни оутренняя, часы, вечерняя, нефимонъ иже естъ павечерница, первосонния молитвы и полунощница

по вся дни; Невоструевъ-Горскій, Описаніє слав. ркп. МСБ-ки III ч. I ст. 439).

Проте було б кривдою для нашої обрядової думки припускати, що в нашій літургічній практиці не було загальною тенденцією вийти поза рамки цього синодального рішення. Бо зараз таки, здається в 1907 р., вийшов був друком вироблений подрібно проєкт нічноднєвної богослужби з узглядненням всього літургічного надбання нашої Церкви з-під руки знаного літургіста о. Євгена Гузара, що мав високе одобрення Митр. Андрея Шептицького. На жаль, його сьогодні не можна загрою роздобути, щоб поставити гідно побіч вичислених у статті К-го вікових спроб кодифікації нашої богослужби. В цілому — цей перегляд цікавих комбінацій Октоїха, Мінеї та Тріоди у згаданих виданнях вказує на повсякчасне стремління в нашому обряді до літургічного розвитку та практичного використання безмежних багатств нашої богослужби.

3. У своїй статейці о. Рас, знаний дослідник східної літургії й нашого літургічного обряду, дає ядерний виклад дуже цікавої обрядової квестії, як мається справа з ужитком вина на Преждеосвяченій Службі Божій? З обширних розвідок І. Карабінова, V. Andrieu і J. M. Hannsens'a він наводить тільки головні факти про первісне причастя на цій літургії під обома освяченими видами, про пізніше обмеження його тільки до причастя освяченого хліба (вже перед 11-им ст.), про думку деяких візантійських богословів, що вино освячується через вложення освяченої частинки хліба до чаші, та про пізнішу практику напувати освячений хліб для Преждеосвященої Служби Б. освяченим вином. Зате ширше з'ясовує Рас реформу митр. П. Могили, що в своєму Требнику (I, 223) приказує священникові опускати звичайну формулку при питті з чаші на Преждеосв. Літургії, а зате поширює формулку причастя освяченого хліба словом: «и крове, хоч і в його і в пізніших Службениках все тут залишилося незмінене. Це перейшло теж у московську практику за патр. Якіма, як можна вносити з відповідного «Изъявленія о нѣкїихъ исправленїяхъ» Преждеосв. Служби Б., введеного в московські видання київськими вченими. На думку Рас митр. К. Жоховський перший у своєму Службенику (Вільно 1692) обмежив священниче причастя на Преждеосв. Літургії до самого св. хліба з незміненою формулкою (без: и крове), а споживання вина переніс після причастя вірних.

Це хіба так треба розуміти, що Жоховський вніс таку норму в друкований Службеник, бо вона вже здавна була прийнялася в уніятській літургічній практиці. Свідчить про це той самий Касіян Сакович, що в своїй Перспективі 1642 р. виступив гостро проти причастя неосвяченим вином на Преждеосв. Літургії. Раз наводить вправді відповідне місце Літосу П. Могили з видання С. Голубева (Арх. ЮЗР., Часть I, т. 9, Київ 1893), де він признає рацію Саковичеві. Але переочив там-таки додану Голубевим завагу Саковича до цього місця Літосу, що «унїята вже знесли чашу

і тільки під одним видом (тобто- хліба) причащаються на Прежде-осв. Літургії з покликом на свідчення еп. Пахомія Войни Оранського (стор. 88). Далі Рас каже, що цей припис Віленського Служебника повторений у Служебнику почаївському 1740 р. (треба: в унівському). Та без огляду на те, симпатична статейка о. Раса заслугоує на нашу увагу, бо недвозначно стверджує вклад нашої літургічної думки в розв'язку одної з найцікавіших квестій нашої богослужби.

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Папа Пія XII. Нариси з життя і творчості. Видання Українського Вільного Університету, Мюнхен 1956, стор. 183.

В минулому році увесь християнський світ святкував вісімдесятиліття народин Папи Пія XII. З цього приводу Український Вільний Університет у Мюнхені, що «від 35-ти років свого існування на чужині служить ідеалам християнської релігії й принципам свободи та гуманності», видав цінну книгу про життя і діяльність Пія XII. Ціллю книжки є: приєднатися до цієї величної маніфестації..., закріпити в свідомості українського суспільства пам'ять про цей історичний рік, а рівночасно поширити знання про основні думки та напрямні апостольської діяльності Святішого Отця, якому український нарід вдячний за особливу увагу до його трагічної долі». Крім ядерного переднього слова проф. І. Мірчука, збірник складається з шістьох окремих розвідок пера переважно професорів і співробітників УВУ.

У першому розділі поворотець із Сибіру д-р А. Княжинський дає майстерний і чіткий портретний ескіз Пія XII — як людини, зв'язуючи з цим поняттям поняття гуманності, благородності, ніжності й відзивчивості. Влучно відмічує автор, що велич Пія XII так в Його природних даруваннях, як передовсім в Його благородному і святому житті. «Його велич — це велич духа й гідність Христового Намісника». О. д-р І. Гриньох у другому розділі п. н. «Вселенський Учитель» — старається зглибити учительську працю Папи Пія XII присвячуючи при цьому увагу найважливішим питанням суто богословського характеру. Зовсім справедливо найбільше місця і вдумливої аналізи автор присвячує епохальній енцикліці Пія XII, з 29 червня 1943 р., п. н. „*Mystici Corporis Christi*“. В глибшій інтерпретації тієї енцикліки Церква являється «справді потрясаючою містерією». Зо справжнім знанням кваліфікованого богослова автор аналізує важніші вчительні енуціяції Пія XII в ділянці Христології, ширше обговорює енцикліку з 15 травня 1956 р. про Серце Христове, а все завершує коротким, але основним з'ясуванням науки Пія XII в ділянці Маріології.

Третій розділ збірника п. н. «Віра і наука в навчанні Св. Отця» вийшов з-під вправного пера фахового філософа проф. д-ра І. Мірчука, що в абстрактних поняттях метафізики, в космології, етиці і т. п. почувається, як в своєму живлі. Автор доказує пере-

конливо, що природознання зо всіми здобутками останніх років є скріпленням релігійних правд і дає дальші аргументи для доказів існування Бога, що принцип змінливости матерії і закон ентропії домагається незмінного найвищого Єства, а немов реасумує все в уступі про відношення філософії до релігії.

Мабуть найцікавішу проблематику вибрав і найкраще її опрацював проф. д-р В. Янів в дуже актуальній розвідці, п. н. «Соціальна проблематика в творчості Папи Пія XII». Попросту подивляємо те, як зумів автор в розмірно короткій праці інформативного огляду обговорити ядерно й основно так багато проблем і скондензувати стільки розв'язок. Аж напрошується під перо дружня порада авторові присвятитися тим студіям, бо в нас комплетна недостача католицьких соціологів.

Рівнож актуальну справу опрацював сл. п. проф. д-р Л. Ребет в розділі: «Папа Пій XII — як державний муж». Автор подав багато незнаного матеріалу, а ще більше заактуалізував свою статтю об'єктивним, але сердешнім насвітленням відношення Папи до українського народу.

Вкінці відомий наш психолог проф. д-р О. Кульчицький успішно обробив уже зовсім спеціальну проблему в стисло научній статті п. н. «Психологія в поглядах Папи», Автор виказав, що Папа не тільки признає психології право на досліди і ствердження в ділянці релігійного переживання, але й ставить програму вияснити існування, структуру і способи дії релігійного життя душі.

Ось так у загальному представляється зміст цього цінного збірника. Як усе людське є недосконале, так і в цьому збірнику є незначні недоліки. І так можна замітити, що один автор входить в тематику другого, що другий не відмежовує чітко своїх поглядів від поглядів Папи, що в третього задалекий і дігресивний підхід до теми й т. п. Одначе, в загальному, книжка цінна, великої наукової вартости і ми погоджуємося з тим рецензентом, який назвав її «історичним документом» (Д. Кульчицький «Християнський Голос», Мюнхен 1957, ч. 32, 447). Шкода тільки, що в такому виданні немає бодай коротких резюме в одній з європейських мов і, що збірника не прикрасила бодай одна світлина Папи — Ювілята.

І. Назарко, ЧСВВ

La Chiesa del silenzio guarda a Roma. Libreria editrice Ferrari Roma 1957. p. 489.

Перед нами поважна (майже на 500 сторінок), гарно оформлена книга в італійській мові п. н. «Переслідувана Церква звертає свої очі до Риму». Значення і ціль тієї книги пояснює проф. І. Джордані в короткій, але знаменитій передмові. Він дуже влучно порівнює цю книгу з «Актами Мучеників», що їх набожно читали перші християни, гартуючи прикладом мучеників свого ду-

ха на тогочасні переслідування. Дальших дванадцять обширних розділів опрацювали основно й солідно представники поодиноких переслідуваних народів (кожний за свій нарід), а це зложилося в сумі на історію мартирології Католицької Церкви в світі, спричиненої комуністичними режимами поодиноких країн. З приводу ювілеїв Папи Пія XII (80-річчя життя і 40-річчя єпископства) «Комітет Оборони Переслідуваної Церкви» зложив цю книжку в дарі Христовому Намісникові з висловами найглибшої вдячності за цю оборону, нераз одну, що її дізнавали й завжди дізнають переслідувані народи з боку Вселенського Архієрея, бо з воюючим комунізмом дивною грою історичних умов спрягся західний світ, опанований духовою течією модного лібералізму та індивідуалізму, і в висліді цього досі не здобувся взяти в оборону переслідуваних. Тільки єдина Апостольська Столиця нераз піднімала могутній голос протесту проти кривавих переслідувань Церкви. І сповнилися слова Христового Намісника сказані в епохальній енцикліці «Про містичне тіло»: «Подібно, як ми обіймаємо всі народи всіх держав батьківською любов'ю, так також католики з усіх усюдів звертають свої очі до Христового Намісника, як до Батька, що всіх любить, що керований безсторонньою і невідступною оцінкою, стоїть понад розбуканими хвилями людської завірюхи».

У книзі подано дані фактичні, статистичні й історичні про переслідування Церкви в поодиноких країнах за поазбучним порядком, себто: в Чехах, Китаю, Хорватії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії, Словаччині, Словенії, Україні і Мадярьщині.

Найбільший інтерес для нас являє собою цінний розділ писаний немов сльозами й кров'ю наших братів про переслідування Церкви в Україні. Український розділ «Комітету Оборони Переслідуваної Церкви», озброєний науковою методою і поважним документальним матеріалом, немало потрудився, щоб вірно познайомити чужинців з історією нашої переслідуваної, але нездоланої Церкви. Згаданий розділ розпадається на дві майже рівні частини. В першій частині п. н. «Папа Пії XII і українці на рідних землях» немов кривавими кольорами змальовано справжній «хресний похід нашої Церкви на Голгофу». Скільки глибоко драматичних, а навіть трагічних моментів, що зворушують до глибини! Але водночас скільки мужньо-героїчних моментів, що сповняють душу святою гордістю, н. пр. опис героїської пошти єпископа Коциловського, мученичої смерті єпископа Ромжі, звернення українських в'язнів до Свят. Отця і т. п. У другій частині, п. н. «Папа й українці поза межами батьківщини», з'ясовано батьківську опіку Пія XII над українською католицькою Церквою на еміграції в вільному світі і її постійний ріст. Ця частина зовсім оправдано пронизана погідним оптимізмом.

В загальному книжка цінна й може виконати велику пропагандивну роботу серед чужинців, а для українців було б побажання видати дотичний розділ про переслідування нашої Церкви в

українському перекладі. Шкода тільки, що в книжці недостає бодай короткої інформації про переслідування Церкви в Білорусі. А також для нас незрозумілі непропорціональні розміри статті про Литву (від 93—197).

І. Назарко, ЧСВВ

Sac. Basilius Pekar, *De erectione canonica Eparchiae Mukačoviensis (an. 1771)*, Analecta OSBM, Romae 1956, pp. 136.

Цей новий твір про історію мукачівської єпархії є безперечно великим здобутком для історіографії нашої церкви. Слід заважити, що помимо деяких попередніх, загальникових праць (Дулишковича і Годинки) питання юридичного оновлення єпископства в Карпатській Україні р. 1771 до цього часу було дуже слабо опрацьоване. Щобільше, джерела, що відносяться до цього періоду, лежали масово незаторкнені в архівах римських церковних інституцій. Тому для наукового дослідника потрібно було великої відваги та багато терпеливості, щоб належно зібрати, проаналізувати та розробити весь архівний матеріал. Одначе, автор із знаменитим методологічним підготуванням та своєю муравлинною працею вповні виконав своє завдання. Сміло можемо сказати, що ніхто ще не обробив до тепер церковної історії Закарпаття з XVIII-го століття так об'єктивно, глибоко і ясно, як саме о. д-р Пекар у своїй праці про ерекцію Мукачівської єпархії.

Сам твір ділиться на три частини. В першій частині, що є одночасно продовженням введення, автор описує постання та юридичний стан цієї єпархії в перед і післяунійних часах. В окремих розділах говорить про редукцію єпископства до апостольського вікаріату та про труднощі, роблені політичними й церковними властями в керуванні цього ж вікаріату.

Друга частина, це боротьба закарпатських єпископів за усамоствійнення від мадярсько-латинської єпархії Ягру й змагання до нової ерекції мукачівської єпархії. Вкінці в останній частині о. Пекар обговорює процес і сам акт ерекції мукачівської єпархії, та, розглядаючи їх в історично-юридичному аспекті, розкриває перед нами живу картину церковного, політичного й культурного життя карпатських українців XVIII-го століття, як також і ставлення церковних й політичних властей до релігійно-національного питання цілого Закарпаття.

Як уже ми вище згадували, твір о. Пекаря заслуговує на найвищі наукові похвали. Однак мимо вже наведених похвал маємо кілька завваг щодо деяких подрібних тверджень автора. В інтродукції, на ст. 15, автор повторює помилку Легоцького, який неправильно переписав тексти деяких документів. За його переписом „Comes Gregorius“ вживав титулу „Officialis Dux Ruthenorum“. Це не правильно. Точний текст документу є: «Nos Gregorius, comes de Berég, officialis Lew, ducis Ruthenorum, . . . damus pro memoria». (Гляди Петров А., Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторус-

ской церкви и ієрархії, Прага 1930, ст. 50). Як з тексту виходить, «*Dux Ruthenorum*» був Лев князь Галицький, що в цих часах прилучив Закарпаття до своєї держави, а згаданий Григорій був тільки його урядовцем. Дальше, Теодор Корятович ніколи не носив титулу „*Dux arcis Muncács*“, він же ж підписувався і в Малярщині як „*Teodorus, Dei gratia Dux Podoliae*“ (Hodinka A., *Documenta Koriatovicsiana et fundatio Monasterii Munkacsensis, Analecta OSBM*, vol. II, fasc. 1—2 (1954), p. 178—9). Зрештою, «Мукачівського Дукату» в тому часі ще певно не було (там же).

На стор. 18 автор твердить, що єпископ Йоан був висланий до Мукачівського монастиря як ігумен, а єпископом номінував його лише Володислав II, малярський король. Нам це твердження здається неправильним, бо в декреті Володислава говориться про Йоана, вже як єпископа (Петров А., цит. твір, стор. 164). Вкінці, за найновішими дослідями, єпископ Партеній ніколи не називався Ростошинським (стор. 26). Це була тільки видумка Базиловича. Як знаємо, Партеній походив із сербської родини Петровичів, що по приході турків поселилася на Західній Словаччині в селі Секуле (Lacko M., *Unio Užhorodensis*, Roma 1955, p. 115).

Ці завваги однак відносяться тільки до введення праці о. Пекаря і ніяк не зменшують вартости властивого твору, що його тепло поручаємо всім дослідникам церковної історії України.

О. Баран

о. д-р. І. Нагаєвський, **Рим і Візантія** (Вселенська Церква і Патріярх Фотій), Торонто, 1956 р., стор. 241.

Українська церковно-історична література, повоєнного часу, нещодавно збагатилася ще на одну працю, що займається відносинами Східної до Західної Церкви, а нею є праця о. І. Нагаєвського.

Ціла праця ділиться на шість розділів, які дальше поділяються на підрозділи. В першому розділі обговорює автор початок константинопільського єпископства та вміщування імператорів в управу тієї церкви. Дальше переходить автор до Халкедонського собору. Тут, без сумніву, обговорює ересі, що слідували одна за одною. Над ними дещо критично застановляється та дає свій осуд. Розглядаючи Халкедонський Собор найбільше присвячує місця 28 правил цього ж собору. В дальшому тягу праці дещо довше зупиняється автор над особою патр. Акакія. У тому ж бо часі вже дуже яскраво слідні впливи конст. патріярха на всі інші патріярхальні престולי. Самозрозуміло, все це діялося при сильній співпраці державних мужів та самого імператора. Все це, побіч усіх ересей, дало досить великий вклад до незгоди між Східною та Західною Церквами.

Слідуючі чотири розділи згаданої праці, це ніщо інше як опис боротьби за патріярший престіл, Фотія з Ігнатієм. У цій боротьбі не малу, щоб не сказати найбільшу, роль грали дві, собі

ворожі, струї. Питання згаданої боротьби в автора дуже широко розвивається, на що вже може вказати число сторінок, а їх 134, тоді як ціла праця начисляє 241 стор.

Шостий розділ праці обговорює стан византійської Церкви після Фотія, а на ділі це питання патр. Керулярія.

Цілу працю закінчує так зване «Післяслово».

По загальному наведенні тематики праці о. І. Нагаєвського слід перейти до деяких завваг, що густо-часто можемо стрінути на сторінках згаданої праці. Щоб дати загальне наświetлення цілої праці то, на жаль, треба сказати що вона більше схожа на висвітлення всіх від'ємних сторінок, що мали місце в Східній Церкві, як на розглянення взаємовідносин Византійської до Римської Церкви. Це наставлення автора дається відчутти впродовж цілої праці і то так, що коли хоч-не-хоч зобов'язаний він говорити про додатні сторінки, робить це, як то кажуть, на скору руку, а вже натиск кладе на від'ємні сторінки византійско-римських відносин. У такий спосіб в автора одна сторона оправдана, а друга в усьому винувата.

Слід перейти до подрібніших завваг, в чому думаємо придержуватися сторінкового порядку праці. Ми далекі, щоб вичислювати всі недотягнення праці, тому заторкнемо тільки деякі. І так на 15 стор. вислів імпер. Константина: «Алл' гімеіс мен тон еіс тес Екклесіяс, его де тон ектос гіпо Теу катістаменос епіскопос ан еіен», що його передав нам Євсевій *De vita Constantini*, I. IV, с. XXIV, P. G. t. XX, col. 1172), автор пояснює: «Ти єпископ для внутрішніх справ Церкви, а я Богом наставлений єпископ для її зовнішніх справ». Однаке контекст протиставить такому перекладові. Константин, що ще не був членом Церкви — він охристівся щойно на смертному ложі — говорив про своїх підданих ще поган, а не християн, на що вказує дальший текст Євсевія.

На 20 стор. читаємо: «... на перші Собори, які відбулися на Сході, не могло прийти численніше представництво Західної Церкви... то й великим числом своїх голосів (партія православна проти-католицька) виносила такі ухвали, що виходили лише на добро Візантійській Церкві». Чи справді воно так? Цікавить нас рівнож де автор знайшов ці найважливіші урядові документи Вселенської Церкви, в яких переховується реєстри всіх єпископів? Чейже Акта Апост. Столиці (AAS) про які згадує автор на 21 стор. почали виходити щойно 1909 р., і таких списків не мають.

Друга цікава справа це те: де автор вичитав, що патр. Нектарій **наказав** відбувати лише усну сповідь?

Автор уживає багато чужомовних слів, а що гірше, невдало ними користується. І так на 32 стор. говорить: «... змодифікували 28 кансн». Виринає питання, з чого? Чейже вперше його ставлять. Рівнож у висвітлюванні іконоборчої ересі, за імпер. Лева III, доцільним було б, хоч коротенько, розглянути рації якими руководився імпер. в поборюванні почитання ікон.

У питанні боротьби за патріярший престіл Фотія з Ігнатієм аж надто яскраво додачується однобічність автора. Він бо залюбки відкликується до прихильників ультра-ігнатіївської течії. Такий підхід до справи вказує, що авторові не йде про об'єктивність, але щоб доказати свої тези. Що більше, в поясненні листа, ультра-ігнатіївця, Митрофана (стор. 74) до Мануеля Логотета, державного урядовця, допускається автор невірних міркувань, напр.: «... Ігнатій не зрікся престолу» та «згодився прийняти Фотія на свого суфрагана-помічника». Дивно нам, звідкіля автор взяв ці дивні заключення? Чейже ж згаданий лист немає нічого подібного, навпаки говорить про щось противне (гл. M. Jugie, *Le schisme Byzantin*, Paris 1941, p. 105 sq.).

Про повищу справу ми вже згадували в рецензії на працю о. С. Саболя, ЧСВВ, «Католицтво і Православ'є», в «ЗЧСВВ» за 1956 р. Тудюю також відсилаємо читача в питанні про походження Св. Духа.

Автор, стверджуючи, що Фотій по примиренні з Ап. Столицею, цебто підчас другого патріярхату, вже більше не відлучився від Всел. Церкви, повинен був оперти свою думку на таких авторах як: **A. Lapôte**, *Le pape Jean VIII (872–882)* in „*Etudes*“ 53 (1891) p. 252 sq; *L'Europe et le Saint-Siège à l'époque carolingienne*, I: *Le pape Jean VIII*, Paris 1895, p. 64–65; **V. Grumel**, *Y eut-il un second schisme de Photius*, in „*Revue de Sciences Philosophiques et Théologiques*“ XXII (1933), p. 432–457; *La liquidation de la querelle photienne*, in „*Echos d'Orient*“, XXXIII (1934), p. 257–288; **V. Laurent**, *Le cas de Photius dans l'apologétique du patriarche Jean XI Beccos*, in „*Echos d'Orient*“, XXIX (1930), p. 480 sq.; **G. Hofmann**, *Patriarch Johann Beccos und die lateinische Kultur*, in „*Orientalia Christiana Periodica*“ XI (1945), p. 141–164, та Жюжі.

На 133 стор. автор пише: «Історики твердять, що кінець Михайла, це була кара Божя...» Чи не видається несерйозним ставити на підтвердження своєї думки людські поговірки? Ми сподіваємося, що авторові добре знана доктрина про чуда, тому нам навіть на думку не може прийти, щоб автор вірив у забобони. Тому, ці і цим подібні місця, без сумніву, треба усунути, або представити їх як голий факт, а не виводити з цього висновки: «Якщо ж Бог покарав цісаря, то чи варт було Василеві в'язатися... з людиною, що була ставлеником цісаря...» Такі заключення ніяк не підходять до книжки, що хоче мати наукову оцінку.

Коли приглянемося останньому розділові, зауважимо, що автор мало, щоб не сказати замало, обзнайомлений з питанням патр. Керулярія. Щоправда, питання Керулярія по сьогоднішній день ще не є добре насвітлене. Все ж таки з цього, що вже всім доступне, можна б дещо краще представити питання Керулярія, як це зробив автор. Багато краще представлявся б цей розділ в автора, коли були б порушені ним такі справи як небезпека Норман та постать і характер Кард. Гумберта. Тоді напевно всі заключен-

ня набрали б багато більшої об'єктивності від тієї, що знаходиться на сторінках згаданої праці.

Недоказаним видається твердження, що легати в своїй поворотній дорозі поступили до Києва (стор. 209). Та коли автор знайшов такий цікавий документ повинен був подати джерело.

Коли читаємо кінець 227 стор. і початок 228 стор., то нам видається, що автор не числиться з дійсністю. Він говорить: «грецькі єретики не повинувалися... рішенням своєї єрархії», а на Заході «...єресі притихли скоро». Чи воно так? Та ще по сьогоднішній день, ба що більше, сам автор, може і щоденно, зустрічається з західними єретиками.

Думаємо, що автор замало спирається на джерелах, що підтверджували б його спостереження, як рівнож не використав новіших праць, присвячених цій тематиці: Lapôtr, Grumel, Laurent, Hofmann, Jugie.

Не зважаючи на ці недоліки, праця має свою вартість. Наші завваження тільки підтверджують, що праця, за яку підпринявся автор сама собою не є легка. Та наші замітки можуть тільки послужити вказівками для другого видання.

М. Стасів

Alexander Soloviev, **Der Begriff „Russland“ im Mittelalter**: in „Studien zur Geschichte älteren Geschichte Osteuropas“, I Teil, Graz—Köln 1956, pag. 143—168.

Стаття Соловйова носить виразні апологетично-полемічні ціхи. Її можна б і очеркнути як новітній «плач над погибіллю землі руської», коли цю «землю руську» брати в значінні: Росія та ціла її імперіялістична політика. Автор поважно затривожений протверезінням західньо-європейської історіографії від московської схеми історії східної Європи. Автора затривожує нова схема східньо-європейської історії, яка мала б «надмірно наголошувати розсадні сили в цій історії та заступити історію Росії історією поодиноких „східньо-європейських народів“» (стор. 143). Автор уважає, що сформування трьох східньо-європейських націй: української, білоруської та московської — це лише наслідок анальфабетизму та тому, що «в 19-му столітті царському урядові бракувало засобу всенародньої просвіти, що могла одинока відновити одність загальноруського народу» (стор. 168). «В Росії бо, де на початку 20-го століття більшість населення складалася з неграмотних, місцеві мови показалися сильнішими та скоро стали на висоті літературних мов. Тому тепер ми бачимо замість колишньої Русі 10—13 століть східньо-європейські народи, хоч і тісно мовно споріднені, та державний союз, що вже не називається Русь, але совітський союз» (стор. 168).

Ось і загальне духове тло статті Соловйова, яке не впливає ніяк із наукового історичного інтересу, але з потреб сьогоднішньої дійсности, несприятливої «єдинонеділимським» біло-московським плянам. Вже це саме ствердження кидає світло на наукову методу автора та його науковий апарат джерел і бібліографії.

Стаття автора — це легке і поверхове переповідання східно-європейської історії та оперування літописними поняттями «руська земля» та тому подібне. Як збірка висказів про «руську землю», Русь тощо, стаття може мати свою заслугу. Однак і в тому уважний дослідник міг би дати далеко повніший список таких висказів, а ще більше певну синтезу їх змісту, на основі солідної аналізи поодиноких висказів та контекстів. Що більше, думаємо, що треба, щоб хтось вже взявся за це діло та дав стисло наукову роботу. Це була б дуже хосенна праця, поскільки була б переведена строго об'єктивно, а не під поштовхом пропалих імперіялістичних мрій. Щодо самої статті автора, обмежимося тут тільки до деяких стверджень.

Найперше, автор в своїй статті невизнає історичної дійсности: існування Київської Держави. Він немов виходить із сучасного заложення: існування московської імперії та переносить цей історично посталый факт у самі початки, в 10—12 століття, витискаючи з цих століть правного історичного суб'єкта: київську княжу державу. Ніхто не хоче зачерекувати, що сьогоднішній московський нарід може зв'язувати ранній період своєї історії з Києвом та київською державою, як це діється з багато західно-європейськими державами, що сягають до спільної державної традиції: західно-європейської держави каролінгів. Ні Франція, ні Німеччина не мають труднощів оперувати іменами імператорів «святої римської імперії» з перед 10-го століття. Однак там виразно розмежовується між об'єктом та суб'єктом історичної дії чи процесу, і цих двох справ не змішується разом, щоб тільки вдоволити сучасні імперіяльні апетити, чи попестити національну гордість. Російська ж історіографія кінця 18-го століття та 19-го століття дістала була від своєї імперіялістичної влади політичне завдання: випрацювати відповідну до сучасного значення схему історії давньої східної Європи. І вона це завдання виконала та поширила всім доступними засобами, що їй дала царська влада.

В цій же схемі, в 10—13 століттях російському народові замість ролі історичного об'єкта, призначено грати ролю історичного суб'єкта. Звідси роля Києва набрала зовсім іншого змісту, як її він фактично мав. Звідси і зміст «руська земля» став зовсім інший. Щоб обминути деякі факти, треба було навіть розробити теорію про мандрівку столиці держави по лінії: Київ—Москва—Петроград чи Петербург.

Соловйов у своїй статті виходить саме із цих штучних історіографічних, але не історичних залогень та інтерпретує поняття «руська земля» в середніх віках. Правда, перед наявністю

ясних історичних доказів про київське значення висказу «руська земля», автор поступається і признає, що в «цьому розробленні ми констатуємо одне дивне явище: ім'я «руська земля», що від двох століть (911—1132) означає цілу широку країну, а згодом цілу митрополію, тепер щораз частіше зв'язується з околицею Києва» (стор. 148). І тому автор іде за поясненням Д. С. Лихачева (Повість временних літ, Москва 1950, т. II, стор. 239—242) та не погоджується з новішою й специфічною працею А. Насонова «Русская земля — образование территории древнерусского государства» (Москва 1951), в якій Насонов мав би перенести документи з 12-го століття на раніші часи. Однак головна причина розходження між обома авторами — це два відмінні ідеологічні заложення двох авторів та два відмінні політичні замовлення. Соловійову йдеться про єдину «неділиму Росію», а Насонов мусить придержуватися сьогоднішньої совітської дійсності, яка, як стверджує Соловійов, «на місце давньої єдиної Русі 10—13 століть, виказує три східно-європейські народи, з різними, хоча й тісно зв'язаними мовами, та державний союз, що зветься вже не Русь, але совітський союз» (стор. 168). Тут прямо йдеться про зудар двох схем східно-європейської історії, випрацьованих з політичних, а не історичних рацій. І тому вони не сходяться формально, хоча на ділі йдеться про один і цей самий політичний інтерес. Для нас вистачить тут відзначити цю боротьбу двох штучних систем і схем та приглядатися їх повільному самознищенню. Щойно на очищеному ґрунті можна буде приступити до остаточного випрацювання схеми не політичної, але справді історіографічної.

Друге, що треба відмітити в статті Соловійова, це переміщення аспекту політичного і церковного в уживанні виразу «руська земля», Русь тощо. Автор уживає обох груп висказів нерозбірливо та всуміш. Одними доказує інші, і навпаки. Що для греків з Константинополя ціла Київська Держава — це одне поняття, «ціла Русь» (паза Россія) — це недивно. В Константинополі оперували поняттями імперіального, екуменічного масштабу, та не входили, бо і не могли входити, в подробиці, головно коли ходило про так звані «варварські країни». Але на Русі обставини були далеко більше ясні та zarazом і зложені. Тому політичний висказ літописців «руська земля» — не можна ставити всуміж з церковним подібним висказом, викуваним у Константинополі. Тут треба добре розмежувати між поняттям політичним і церковним, між вжитком внутрішньодержавним та закордонним.

Дальшою негативною ціхою праці Солойова — це його перенесення церковного, закордонного поняття «вся Русь» на поняття політичне «руська земля», злучуючи їх в одне політичне ціле. Таке оперування недопускаєме. Не можна допустити, щоб в ім'я такого штучного твору, фікції, автор пояснював всі явища східноєвропейської історії, аж до кінця династії Рюриковичів. Московські князі, запозичивши собі церковного терміну «всієї

Русі», почали «собирання» руських земель. Історичний політичний факт існування Київської Русі, Київської Держави, стає згодом для Москви політичною програмою імперіялізму. Існування однієї великої Київської Держави зміщується з утопічним існуванням одного «руського народу». Звідси змагання Москви до відновлення давньої держави, але з новим історичним суб'єктом та новим її змістом, йде впарі зо змаганням за створення якогось одного «всеруського народу». Звідси існування трьох східно-європейських націй пояснює Соловйов і товариші анальфабетизмом та браком освіти. Автор забуває, що царська Росія свого часу, саме в цьому 19-му столітті, старалася заціпити грамотність та просвіту поліційною нагайкою, яка мала держати в одному цілмі три гасла Миколи I: «самодержавіє, православіє та народність», і то заборонаю саме національних мов та культури. Церква в Росії завжди піддержувала політичні мрії-плани московських володарів. Тому не дивно, що зберігаючи запопадливо термін «митрополит... всієї Русі», вона свідомо й несвідомо піддержувала у володарів Москви бажання «собирання руських земель», помімо того, що змінились змісти давніх понять. Соловйов ще сьогодні недалеко від того, щоб бажати собі якогось нового «собирателя». Для нього не є несприятливим існування червоного совітського союзу, хоча він бажав би, щоб ця нова дійсність носила таки традиційну назву «паза Росія», вся Русь, всеруський нарід, замість совітський, що його прийняли нові «собирателі руських земель». Навіть патріархальна московська Церква приймає залюбки титул «Руська Православна Церква».

Третя заввага, що її треба зробити на маргінесі статті Соловйова, це змішання інтересів династичних з інтересами народів східної Європи. Династія Рюриковичів мала увесь час свого роду моральну одність, помімо удільної системи володіння. Та звідси ще далеко до національної одності держави, головню в середніх віках. Монархія, держава та нація в монархічну добу історії — це дві зовсім різні речі. А за друге, навіть ця монархічна держава Рюриковичів була командована з Києва, то знову згодом з Москви. У цьому можна признати свого роду історичну тяглість, але тільки монархії та держави, а не народів. Це ще ніяк не вказує на тяглість національного процесу, як цього бажав би собі автор, говорячи про якийсь утопічний «всеруський нарід».

Вже занепад південної вітки Рюриковичів увільнив українсько-білоруські землі від державної приналежності до держави Рюриковичів, а тим більше від залежності від їх північної вітки. Що ця вітка змагала за дідичення і південних частин Київської Держави, самозрозуміло, з їхнього монархічного та династичного штандпункту. Звідси «собирательство» руських земель за Рюриковичів — це ще зрозумілий історичний процес. Але вже годі пояснити інакше як імперіялістичними зазіханнями «собирательство» цих земель династією Романових, а тим більше сучасними «народними демократами». Покликування Романових на «всю

Русь» не мало жодних ні національних, ні державних, ні династичних підстав, а тільки імперіялістичні мрії, виплекані на давніх історичних обставинах та термінологічних висказах літописів, піддержуваних передовсім Церквою. А вже найбільше «собирання» цих земель червоною Москвою не має і цих номінальних сповідів, знищивши і Церкву і династію Романових.

Все це однак бажали б воскресити до нового життя різні останні московські могікани. В такому світлі можна пояснити і зрозуміти і статтю Сольовйова, що її, здається, тільки як курйоз помістив «Віденський Архів по історії слов'янства та східньої Європи». Думаємо, що тільки як такий курйоз читатимуть її передплатники згаданого видавництва. Історії бо не завернути, головню коли вона ґрунтується на таких хитких фундаментах, як східньо-європейська дійсність та на мітах і сантиментах, як їх висказує в своїй статті Сольовйов.

A Survey of Ukrainian Historiography by Dmytro Doroshenko. Ukrainian Historiography 1917–1956 by Olexander Ohloblyn. In „Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. A.“, New York 1957, pp. 456

Видання такої книги — це безперечно великий осяг УВАН в Америці. Українські та чужинецькі вчені, передовсім, знайдуть тут невичерпне джерело вказівок та підмогу до своїх праць, головню на еміграції. Правда, в головній своїй частині, це видання тільки переклад Дорошенкової праці з 1923-го року (Прага). Друга частина книги, професора Оглоблина, — це робота нова.

Рецензувати свого роду бібліографічний показник, яким є згадане видання, тяжко. Це не звичайна книга, де при звичайній лектурі можна завважити браки чи нелогічність висновків і залогень, браки аргументації. Тут можна спостерегти браки тільки по уважній студії та на основі більшого позитивного знання, як їх мали автори. Тільки на основі глибокої студії та досвіду міг би рецензент вдатися до поповнень, що вимагає такого роду видання. Очевидно, і одне і друге у відношенні до таких авторів як Дорошенко та Оглоблин — не легка справа. Тому ми не вдаватимемося в таку рецензію. Ані розцінюватимемо книгу по тому, чи вона на часі та хосенна, та чи принесє багато користей. Адже ж перед здачею до друку цю працю мусіла розглянути якась Наукова Рада УВАН, схвалити її до друку та зажадати від проводу відповідних коштів. І це для звичайного робітника пера є гарантією серйозности та вартости праці. Хочемо радше на марґінесі цієї праці відмітити дві побічні справи, частинно редакційного, а частинно друкарського порядку.

Перша, це чисто друкарська, технічна справа. Це проблема проглядности та друкарського унагляднення тексту. Будь що будь, це таки дослідна праця, яку ледви чи читатиметься одним душком, та тягло. Радше до неї будуть заглядати від часу до часу,

шукаючи за цим чи тим, шукатимуть за авторами та книгами. І тут треба завважити, що вжита в книзі курсива ледви чи увидатнє авторів та книги. Треба добре приглядатися до сторінок, щоб їх віднайти. А тимчасом тут такі треба було послужитися цілою ґамою друкарських засобів та використати можливості модерного друку. Імена авторів, напр. та книг, згідно журналів, чи збірників друковані такою самою курсивою, що очевидно не робить справи проглядною, головню для чужинців, що не знають словянської мови та не знають де кінчитися ім'я автора, а де починається заголовок твору. Самі заголовки статей чи праць, коли вони поміщені в журналах чи збірниках, подано звичайним шрифтом у знаках наведення, а це вже взагалі не увидатнє заголовку праці від коментаря, що його дають автори. Очевидно, не будемо тут піддавати видавництву, як можна б справу розрішити. Добрий технічний редактор знатиме своє діло. Нам однак незрозуміла, напр., здержливість видавництва від товстого шрифту, чи дещо більшого корпусу того самого шрифту, частішого вживання петіту тощо. Це саме відноситься і до бібліографії, що її поміщено при кінці кожної групи; тут ще навіть більше відчувається брак проглядности та типографічної легкості консультатії. Думаємо, що при евентуальнім другім виданні на цей бік справи видавці звернуть більше уваги. На цьому книга може тільки зискати, а видавництво, головню коли йдеться про латинський шрифт, не матиме ні більше праці, ні більших видатків.

Друга справа, на яку треба з цієї нагоди звернути увагу, це справа транскрипції слов'янських імен та слів. Сьогодні це прямо трагічна справа, головню за нашої діяспори, що працює науково і не науково в різних країнах. Поодинокі автори та видавництва пристосовують транскрипцію до вимог даної країни, а це в сумі української книжкової продукції творить жакхливі наслідки. Приходимо до того, що сьогодні немає імення укр. вченого, головню коли він вже померлий, що його писалось би однаково принайменше в двох-трьох країнах. Це загальна тенденція. Ми не маємо однієї загально визнаної системи транскрипції, яка виходила б вжето з наукових вимог, вжето із інтересу української нації та науки. Ми прибираємо безрозбірливо засоби фонетичної транскрипції даної країни та застосовуємо їх до українських імен та слів, без журби, що рівночасно п'ять інших авторів пишуть ці самі слова на п'ять різних систем. Коли англієць, німець чи італієць, а вже головню француз не журиться тим, як вимовлятимуть інші народи їх імена та слова, то українці мають просте панічний страх, щоб, борони Боже, якийсь чужинець не вимовив їх не так, як ми їх вимовляємо. Для цієї цілі ми жертвуємо самою зовнішньою формою слова, його виглядом тощо. Це страх перебільшений та неоправданий. Ми ніколи не осягнемо наміченого. Англійську книгу читатиме не тільки англієць чи американець, але і інші люди. Чи вони вимовлять якраз наші імена так, як правдиві англійці, це питання. Ми хотіли б, щоб, коли ми вимовляємо наше імення,

чужинці могли його зараз прямо правильно записати. Цього не можуть досягнути і народи з латинською азбукою, а не то ми. Тому вони послуговуються так званою транслітерацією, як кажуть американці: «спелують» слова, без страху, що з того вийде та як вимовить це слово чи назву чужинець. Вони дбають, щоб в імені їхньому залишилися всі букви, що там і є. Це має свої вимоги паспортів, банків тощо. Це рівнож вимагається для наукової докладності. Тому ніхто напр. німецьких специфічних букв не переписує своїм способом, але віддає їх так, як вони стоять написані в даній мові. Для цього і друкарні поповняють свої шкатули відповідними черенками тощо. Тільки українці в тому огляді пустилися на широкі води індивідуальної винахідливості. А однак вже тепер треба б з рацій паспортних, банкових, контрактних тощо, і рівнож наукових прийти до якоїсь однієї загально прийнятої системи транскрипції та нею покористуватися. Вже і дотепер існувала в науковому світі прийнята транскрипція слов'янських імен, писаних кирилицею. Виглядає однак, що новіша генерація або тієї системи не знає, або її свідомо нехтує. Має свою транскрипцію і сьогоднішня наша батьківщина. Існує і потреба еміграційного середовища, і ці три справи треба б розумно між собою погодити. Це лежить передовсім на плечах наших наукових інституцій. І тому нас дивує, що УВАН замість іти до якоїсь уніфікації, своєю системою ще далі ускладнює справу. А прецінь у науковому виданні можна б було поставити до тієї справи дещо твердіші вимоги, як їх ставимо до щоденного ярмаркового, бюрового чи банкоового життя.

Що наші завваги не схоплені з повітря, дає десятки чи сотні прикладів сама книга УВАН, головню там, де подає списки бібліографії. Там щойно виходить у цілій наготі пекучість проблеми.

Візьмим напр. тільки ім'я Михайла Грушевського, що до нього подають автори бібліографію на стороні 285. Тут його ім'я при різних книгах подано різними способами, а це тільки вибір важніших та поважніших праць про Грушевського, наукового характеру. Ось вони: Mykhaylo Hrushevsky, Michael Hruschewskyj, M. Hruschewskij, Mychajlo Hruševskyj, M. Hruševskýj, Michal Hruševskyj, M. Hrushevskij, Mykhailo Hrushevsky, Michael Hruševskyj, M. Hrushevsky. А це тільки так переписується ім'я найбільшого українського історика, і то ще ім'я не з найтрудніших. А щож говорити про ці трудніші, де багато різних «ш, щ, ж» тощо, та ще до того про людей, що не мають слави Грушевського? Напр. др-а Павла Хруща? Попробуйте на дозвіллі вичерпати всі можливості таких імен, а прийдете до застрашаючих висновків.

Цю справу треба б вже якось вирішити. Українська мова та наука вже вирости з пелен, та можуть взятися до тієї справи, і думаємо, що укр. спільнота вже настільки дозріла, що прийме спокійно вирішення компетентних чинників. Це можливо, що для чужинців вигідно приймати їх національну транскрипцію, але щоб ми самі ставали якимись перекотиполем, відповідно до географічного

положення, це вже інша справа. Ми вже дуже скоро призабули, скільки перетерпіли наші люди під Польщею за спосіб писання: «-ський, чи -скі». Вистарчило однак виїхати кілька сотень кілометрів поза межі батьківщини, на захід, і ми поступилися не то що перед польськими бюрократичними шиканами, але просто перед зніяковінням чи недостаточним формуванням якогось імміграційного урядника і дали собі накинати чужі нам імена. Коли це зробили прості люди та індивідуально, кожний про себе — вибачайте. Але це не може робити наукова інституція, і то оперуючи чужими іменами, що переростають своєю величиною навіть рями даної інституції.

Щоб ще виразніше насвітлити цю справу, нехай буде нам вільно тут згадати і книгу-каталог, що появився в Мадриді з нагоди виставки укр. друкованого слова за 1945—1955 роки. Ми подамо, щоб поминути всі інші справи, декілька зразків транскрипції еспанської, та англійської. Ось декілька прикладів. Транскрипція еспанська: Jmelynyskyj (Хмельницький), Jolmshchyny (Холмщини), pojid (похід), Pryjodko (Приходко) duj (дух) Yevhen Yraplyvuj (Євген Храпливий) chort (чорт), Myjaylo Ostroverja (Михайло Островерха), shljaju (шляху), Sjidnij (Східний), jrystyuanyn (християнин), і т. д. А ось декілька взірців транскрипції в англійській мові: Livoberezhzhya (Лівобережжя), Ukrayina (Україна), Pavlo Khrushch (Павло Хрущ), halyts'kykh (галицьких), V. Chyhryntsiv (В. Чигринців), Khmelnytsky Bohdan (Хмельницький Богдан), Kynakh (Кінах), і т. д.

Як бачимо з поданих випадкових взірців, транскрипція змінює навіть поазбучний порядок авторів, і тому в бібліотеках вони одні і ті самі стоятимуть на різних місцях. І так напр. автор П. Хрущ стоятиме принайменше на трьох місцях в каталозі: Ch, Kh, J.A коли б ми ще до того додали мови індійську, китайську чи когось із арабських, то можливо що було б ще більше можливостей. В поодиноких випадках, ці справи не впадають так в око, але в різних бібліографічних книгах, це справа яку сейчас спостерігається. Тому було б справді великою заслугою для укр. науки та укр. справи в світі, якщоб наші наукові інституції поставили цю справу на порядок денний своїх наукових нарад та вирішили її. Це наше побажання на маргінесі цінної появи УВАН, за яку гратуємо і авторам і видавництву.

А. Г. Великий

БІБЛОГРАФІЧНІ НОТАТКИ

Б.(орис) К р у п н и ц ь к и й , **Українська історична наука під советами** (1920—1950). В-во Інституту для вивчення СССР. Мюнхен 1957. Цикльостилеве видання, мала фолія. Сторін XLVI+120+2 неп. З портретом автора. Вступ до праці, про життя і творчість, передчасно згаслого історика, пера проф. д-ра Наталії Василенко-Полонської.

У своїй цінній праці покійний дослідник розглянув трагічну долю нашої історичної науки, на протязі 30-ти років, коли вона не тільки писалася й пишеться у Москві, а не в Києві, а запряжена до старого московського імперіялістичного воза. Праця ґрунтовна, цінна й цікава тим більше, що автор використав величезну масу різномірних документів, зачитував з них багато цінних цитатів, доказуючи, що наша історична наука під советами дійсно не існує. Праця проф. Крупницького не скоро постаріється. Треба тільки жаліти, що така цінність появилася лиш цикльостилевим виданням, що самої праці не змінює, але все таки, при сьогоднішній друкарській техніці, цикльостиль викликає нехить і неповагу до книжки.

Д. Б.

Б. К р у п н и ц ь к и й , **Гетьман Пилип Орлик (1672—1742), його життя і доля**. В-во «Дніпрова Хвиля», Мюнхен 1956, з друкарні «Біблос», Мюнхен. Сторін 78+2 неп. вісімки. З портретом автора, ілюстрована.

Автор в популярно-науковій розвідці розгорнув перед читачем сторінки життя гетьмана-емігранта, насвітлив його жертвенну працю для України, в якій він не шукав «кодексу подвійної душі», як це, так часто, робимо сьогодні ми, а для справи Батьківщини пожертвував навіть добром своєї сім'ї. На наших очах справджуються віщі слова гетьмана Пилипа Орлика: по окупації (Московщиною) України прийде черга на інші європейські країни; Україна для Європи потрібна як бастион для існування правопорядку.

Д. Б.

Natalie Ann Czuba, M. A., **History of the Ukrainian Catholic Parochial Schools in the United States**, Chicago 1956, Basilian Press in Toronto, 8° XI+71+(1).

Довголітня учителька української парохіяльної школи св. Миколая в Шікаго дає в першій главі своєї магістерської праці добре опрацьований огляд постанов й розвою приватного шкіль-

ництва при наших парохіях в Америці. А в другій переходить вона подрібніше історію святомиколаївської школи та виказує фактори її росту аж до теперішнього стану, що ставить її між найпершими нашими установами на американському суходолі. Всі сторінки цієї похвальної праці надихані дитинною любов'ю до свого рідного обряду та української культури. Цьому дає авторка окремий шляхетний вислів на вступі, присвячуючи свою книжку своїм батькам та духовним Отцям-Василіянам, що навчили її, уроженку американської землі, дорожити своєю рідною традицією.

о. М-о

о. Василь Ваврик, ЧСВВ, Єпископ Сотер Ортинський, ЧСВВ; Слово Доброго Пастиря, В-во ОО. Василіян у ЗДА, Ньюйорк 1956, ч. 9—10, 16^о, стор. 93+(3).

З нагоди 40-річчя передчасної смерті цього першого укр. кат. єпископа в Америці (†1916) появилася ряд статей по часописах і календарях про непересічну особистість покійного владики Сотера Ортинського. З них слід відзначити на цьому місці ширшу розповідь о. Миколи Баранецького в календарі філадельфійського «Провидіння» на 1956 р. п. н.: Життєвий шлях Єп. Кир. С. Ортинського (стор. 59—70), яку в дечому справив о. В. Гавліч, ЧСВВ, у своєму гарно обробленому рефераті на шікагівському поминальному святі, 25. ІІІ. ц. р., друкованому в «Америці» чч. 57—61. Також у календарі василіянського «Світла» на 1957 р. в Торонті появилася доклад о. М. Ваврика, ЧСВВ, з такого самого свята в Філадельфії (стор. 151—8). Але найкраще розкрив велике життя й світлу душу владики о. Василь Ваврик, директор «Слова Д. Пастиря», у своїй на перший погляд безпретенсійній брошурі. Він наповнив її віцерть цінними даними головно із владичого життя і бою Преосв. Сотера за наше церковне самоздійснення на американському ґрунті, які виловив з сучасної преси та першоджерельних інформацій живих свідків. Тому дослідник нашого церковного життя в новім світі не зможе перейти рівнодушно попри цей маленький та гарно виконаний пам'ятник на гробі єпископа-піоніра в 40-річчя його смерті.

о. М-о

Ivan Vitezić, *La prima visita apostolica posttridentina in Dalmazia* (nell'anno 1579). Estratto dalla tesi da laurea presso la Facoltà di Storia Ecclesiastica della Pontificia Università Gregoriana, Roma 1957, p. XV+51. 8^о.

Це довший екстракт з обширної дисертації про першу після тридентійську візитацію в Далматії, що її перевів пізніший Кардинал Август Valier, у 1579 році. Свій ексцерпт автор поділив на три частини. В першій частині обговорив тридентійську реформу

в Далматії. У другій частині з'ясував стан Церкви в Далматії, на основі актів тієї візитації, подаючи статистичні дані, умовини соціальні, економічні клиру і т. п. У третій частині обговорив значення і корисні наслідки тієї візитації (загальний синод у Зарі 1579 р., декрети, постанови). Праця солідна, оперта переважно на архівальних джерелах ще не виданих друком, під методологічним оглядом зразкова. Щиро бажаємо авторові — сьогодні доцентіві віденського університету — цю зразкову дисертацію видати якнайскорше в цілості.

I. H.

Наукове Т-во ім. Шевченка, **Proceedings**, Історично-філософська Секція, vol. II, Paris—New York—Toronto, стор. 63.

Появився другий випуск очікуваних **Proceedings** історично-філософської секції НТШ за редакцією проф. В. Янева. На зміст цього випуску зложилися: коротке введення, 16 статей і біографічні замітки про авторів. Відомий дослідник І. Борщак подає фрагменти «інтимного журналу» Пилипа Орлика, що його Борщак віднайшов у міністерстві закордонних справ у Парижі в 1920 р. У фрагментах з'ясовано «західню орієнтацію» Орлика, його відношення до грецької Церкви, а передовсім життя на Січі. Стаття подає багато мало відомих деталей. У другій статті О. Шульгин, на базі соціологічних студій Durkheim-a і Tardo-a, обговорює сьогодні модну проблему про колективну волю і розвиток соціально-національних рухів. — Проф. М. Чубатий з глибоким знанням проблеми ядроно з'ясовує концепцію української національності в її історичному розвитку. — А проф. В. Державин подає зміст своєї давнішої (з 1950) і ширшої праці про екзистенціалізм Сартра і джерела його етики. — Дуже цінний є екстракт з ширшої праці проф. Янева про життєвий досвід в'язнів. Тому, що в ділянці в'язничої психології в нас ще нічого не зроблено, а автор має в цій ділянці оригінальні дослідження з цікавими висновками, дуже побажаним було б, щоб ця праця вийшла друком у цілості. — Не менше цінна є психо-соціальна студія нашого другого психолога проф. О. Кульчицького про українську еміграцію у Франції. — З історичних статей на окрему увагу заслуговує праця проф. О. Оглоблина про його дослідження над «Історією Русов». — Цінні є теж статті таких відомих учених, як проф. В. Січинський, проф. Василенко-Полонська, проф. Я. Пастернак, проф. Г. Ващенко й ін. — Заслугою редактора є те, що він притягнув до співпраці в цьому випуску членів НТШ майже з усіх країн нашого поселення. Українська наука привітає цей випуск із вдякою, а українські вчені знайдуть у ньому багато повчального й цікавого матеріалу.

I. H.

Michael Lacko S. J., **Atlas hierarchicus Ecclesiae catholicae Orientalis**. Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1956, p. 22 (циклостилем).

Молодий професор Орієнтального Інституту в Римі видав для вжитку своїх студентів малий практичний ієрархічний атлас східньої Церкви. Етнографічні границі України на стороні 14-й подані вірно. Визнавців нашого обряду в Україні автор нараховує 4.025.220, в ЗДА 625.086, а в Канаді тільки 206.535. Це рішуче замало! Дуже придалося б цей атлас у збільшеному об'ємі видати друком.

Перша Українська Католицька Митрополія в Канаді. The first Ukrainian Catholic Metropolitan See of Canada. Зібрав о. С. Їжик. Вінніпег 1957, стор. 183.

Це збірник урядових документів, важніших промов, привітів, телеграм і інших матеріалів, що мають відношення до канонічної ерекції винніпезької Митрополії та інтронізації першого українського Митрополита, ВПреоства Кир Максима Германюка. Це буде необхідний збірник для майбутнього історика, що задумає насвітлити цю важливу подію.

ARGUMENTA ARTICULORUM in lingua ucraina exaratorum

I. — ARTICULI

V. Ščerbakivskyj

ECCLESIAE UCRAINICAE IN DISTRICTU KIOVENSI

Articulus autobiographicus defuncti auctoris, qui narrat suas iuveniles investigationes de ecclesiis ligneis in districtu Kioviensi, anno circiter 1901 peractas, sub influxu historiographi ucraini Volodymyri Antonovyč. De suo hoc labore eiusque conclusionibus auctor referabat an. 1905 in congressu archeologico in Katerynoslav ibique maximam excitavit attentionem. In secunda quasi parte agit de iconostasi ucrainorum, eius methodo construendi deque iis, qui eas construebant et de influxu in hanc artem ucrainorum aliorum populorum.

V. Ščerbakivskyj

DE ARCHITECTURA ECCLESIASTICA

Hic articulus, eiusdem auctoris, est quasi continuatio praecedentis. Agit de ecclesiastica architectura externa (aedes) et interna (iconostasis). Optimam dat analysim aedium ecclesiasticarum ucrainarum ex ligno confectarum, explicatque earundem ecclesiarum artificialem impressionem altitudinis. In seunda parte eiusdem articuli explicat suas ideas de ecclesiastica sculptura et pictura, de eiusdem thematibus, methodo, influxibus etc.

Sub finem horum articulorum ponitur elenchus ecclesiarum in provincia Kioviensi, in eiusdem provinciae 12 districtibus. Est quidem simplex elenchus villarum et oppidorum, cum adnotatione quando et qualis inibi exstructa fuit ecclesia. Elenchus hic habet suum valorem, praesertim hodie, cum plurimae harum ecclesiarum destructae iam sunt ab impiis. Ex apposita tabella patet, in quo anno et in quo districtu quantae exstructae fuerunt ecclesiae. Notandum, agi de periodo catholica huius provinciae saec. XVIII.

P. Michael Wawryk, OSBM

QUEDAM AD HISTORIAM CAPITULORUM BASILIANORUM IN GALICIA, SAEC. XVIII—XI

Ex suis investigationibus, quas olim fecit auctor in monasteriis Galiciae, praesertim Lauroviae, suppeditat nobis notitias de tempore et loco, nec non obiecto Capitulorum provincialium Galiciae, ab ann. 1776 ad ann. 1878. Adnotationes hae, in defectu fon-

tium in Occidente, multum conferunt ad complendum opus M. M. Wojnar, OSBM, De Capitulis Basilianorum, Romae 1953 (Analecta OSBM“, sec. I: Opera, vol. III) suntque pretiosae ad texendam historiam Ordinis Basiliani saec. XVIII—XIX. Hisce in rebus auctor particularitatibus, etiam minimis abundat aliosque auctores saepe corrigit.

P. Borys Balyk, OSBM

MONASTERIA EPARCHIAE PEREMYSLIENSIS TEMPORIBUS INNOCENTII VYNNYKYJ (1679—1700)

Articulus constituit partem operis biographici de Innocentio Vynnykyj, ab eodem scripto auctore. Auctor duabus partibus tractat: a) de ipsis monasteriis, quorum dat elenchum plenum, cum notiis contemporaneis de unoquoque monasterio tum virorum tum mulierum; b) de ipsa vita monastica, seu potius regimine monachorum, modo speciali post unionem Eparchiae Peremysliensis ann. 1691—92. Auctor fusius immoratur in Synodo eparchiali Peremysliensi ann. 1693, eiusque dispositionibus, quae spectant monachos et monasteria eorumque regimen quasi provinciale. Modo speciali agit de s. d. „superintendente“ monachorum Peremysliensium, P. Martiniano Vynnykyj, cuius figuram delineare studet. Quaestio monachatus Peremysliensis, quia hic tantummodo fragmentarie tractatur, meretur attentionem studiosorum.

II. — DOCUMENTA COLLECTANEA

L. Wynar

OLEXANDER OHLOBLYN

Agitur de brevi biographia historiographi ucraini deque pleno elencho operum, exarato occasione anni XXXV eius laboris scientifici. Maxima pars operum scripta fuit in lingua ucraina, tum in patria, tum apud externos. Articulus hic considerari debet ut homagium „Analectorum OSBM“ suo collaboratori exhibitum, separato etiam extracto typis edito.

III. — MISCELLANEA

I. Nazarko, OSBM

METROPOLIA HALICIENSIS

Articulus hic occasione CL anni exeuntis ex quo Metropolia haec restaurata fuit (1807) scriptus, dat brevem historiam tum Metropoliae Haliciensis saec. XIV, oum etiam Eparchiae Haliciensis et Leopoliensis usque ad annum 1807. Demum tractat de ipsa restauratione Metropoliae ann. 1807.

I. Lewkowycz

DE s. d. „RESISTENTIBUS“ in TERRA CHOLMENSI saec. XIX

Post suppressionem Ecclesiae Catholicae Ritus Orientalis in Eparchia Cholmensi ann. 1875, a Gubernio rossiano perpetrata, plurimi fideles per longa decennia renuebant nomen suum Ecclesiae dare schismaticaе conducebantque vitam catholicam propriam, participando in Sacramentis Latinorum vel in Galiciam catholicam proficiscendo, ad matrimonia praesertim ineunda. Ex parte Gubernii rossiani conamina fuerunt instituta, ut tandem aliquando saltem formaliter populus hic ad „orthodoxiam“ traducatur. Auctor illustrat sane haec conamina, innixus documentis officialibus monstratque situationem innaturalem et violentam in haec terra.

IV. — BIBLIOGRAPHIA

P. M. Wawryk, OSBM

CONSPECTUS BIBLIOGRAPHICUS ORDINIS BASILIANI
ANN. 1935—1950

Etiamsi bibliographia nostra lectori destinatur ucraino, attamen opus M. Wawryk promeruit, ut cognoscatur etiam ab historiographis linguae ucrainicae ignaris. Est opus patientiae. In sex sectionibus auctor collegit omnia, quae hac periodo de Ordine Basiliano scripta fuerunt. I. In prima sectione agit de Fontibus, Bibliographia et Encyclopediis; II. Opera generalia et monographiae de Ordine Basiliano; III. S. Josaphat et Metrop. Josephus Velamin Rutskyj; IV. Ordo Basilianorum saec. XVII—XIX; V. Opus culturale Ordinis Basiliani saec. XVIII—XIX; VI. Historia monasteriorum Basilianorum Labor hic valde pretiosus considerari debet, et summae utilitatis pro historia Ordinis Basiliani, hodie praesertim, cum non omnia prae manibus habentur.

Recensiones et adnotationes bibliographicae huius sectionis lectorem respiciunt ucrainum, et proinde non indigent argumentorum in lingua latina.

Imprimi potest: Romae, e Curia Gen. Ordinis Basiliani St-i Josaphat, die 28. VII. 1958.

P. Paulus P. Myskiw, OSBM
Protoarchimandrita

Imprimatur: Romae, e Vicariatu Urbis, die 31. VII. 1958.

† Aloysius Traglia
Archiep. pus Caesarien. Vicesgerens

Redactor responsabilis voluminis:

P. Irenaeus Nazarko, OSBM .

„ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI“

In nostra editione hucusque apperuerunt sequentia volumina:

Ex sectione prima „OPERA“

- Vol. I.** M. M. Wojnar, OSBM, De regimine Basilianorum Ruthenorum a Metropolitae Iosepho Velamin Rutskyj instauratorum, Romae 1949.
- Vol. II.** M. M. Solowij, OSBM, De reformatione liturgica Heraclii Lisowskyj, Archiepiscopi Polocensis (1784—1809), Romae 1950.
- Vol. III.** M. M. Wojnar, OSBM, De Capitulis Basilianorum, Romae 1953.
- Vol. IV.** I. Nazarko, OSBM, S. Volódimirus Magnus (960—1015), Romae 1954 (in lingua ucraina).
- Vol. V.** I. Nahajevskyj, De doctrina christiana a SS. Cyrillo et Methodio in Rusj-Ucrainam inuenta, Romae 1954 (in lingua ucraina).
- Vol. VI.** L. Sonevyckyj, Episcopatus ucrainus Eparchiae Peremysliensis et Cholmensis saec. XV—XVI, Romae 1955 (in lingua ucraina).
- Vol. VII.** B. Pekar, OSBM, De erectione canonica Eparchiae Mukačoviensis (an. 1771), Romae 1956.
- Vol. VIII.** R. R. Holcwackyj, OSBM, Seminarium Vilnense SS. Trinitatis (1601—1621), Romae 1958.
- Vol. IX.** M. M. Wojnar, OSBM, De Protoarchimandrita Basilianorum (1617—1804), Romae 1958.

Ex sectione secunda „ANALECTA“

- Vol. I.** Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Romae 1949—1953.
fasc. 1, Romae 1949;
fasc. 2—3, Romae 1950;
fasc. 4, Romae 1953.

Vol. II. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Romae 1954—1956.*
fasc. 1—2, Romae 1954;
fasc. 3—4, Romae 1956.

Vol. III. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Romae 1958—.*
fasc. 1—2, Romae 1958;
fasc. 3—4, Romae

Ex sectione tertia „DOCUMENTA“

Monumenta Bio-Hagiographica

S. Josaphat-Hieromartyr. *Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis,*

vol. I: 1623—1628, Romae 1952;

vol. II: 1629—1637, Romae 1955.

Documenta Pontificum Romanorum

Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia,

vol. I: 1075—1700, Romae 1953 (vol. duplex);

vol. II: 1700—1953, Romae 1954 (vol. duplex).

Acta S. Congregationum

Acta S. Congr. de Prop. Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia,

vol. I: 1622—1667, Romae 1953;

vol. II: 1667—1710, Romae 1954;

vol. III: 1710—1740, Romae 1954;

vol. IV: 1740—1769, Romae 1955;

vol. V: 1769—1862, Romae 1955.

Litterae S. C. de Prop. Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes,

vol. I: 1622—1670, Romae 1954;

vol. II: 1670—1710, Romae 1955;

vol. III: 1710—1730, Romae 1956;

vol. IV: 1730—1758, Romae 1957;

vol. V: 1758—1777, Romae 1957;

vol. VI: 1778—1790, Romae 1957;

vol. VII: 1790—1862, Romae 1957.

Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes,

vol. I: 1622—1728, Romae 1956;

vol. II: 1729—1862, Romae 1957.

Epistolae Metropolitaram et Episcoporum

vol. I: Epistolae Josephi Velamin Rutskyj (1613—1637), Romae 1956.

vol. II: Epistolae R. Korsak, A. Sielava, G. Kolenda (1637—1674), Romae 1956.

vol. III: Epistolae C. Zochovskyj, L. Zalenskyj, G. Vynnyckyj (1674—1713), Romae 1958.

vol. IV: Epistolae L. Kiszka, A. Szeptyckyj, F. Hrebnyckyj (1714—1762), Romae 1958 (sub prelo).

Litterae Nuntiorum Apostolicorum

vol. I: 1550—1595, Romae 1958 (sub prelo).

Diplomata Imperatorum, Regum, Principum (parantur).

INDEX — ЗМІСТ

I. — ARTICULI:

Стор.

В. Щербаківський, Українські церкви Київщини	9
В. Щербаківський, Церковна архітектура	23
М. Ваврик, ЧСВВ, До історії василянських капітул у Галичині в XVIII—XIX столітті	46
Б. Балик, ЧСВВ, Монастирі перемиської єпархії за владцтва Іннокентія Винницького (1679—1700)	69

II. — DOCUMENTA COLLECTANEA:

Vitae Basilianorum recentiorum	98
М. Wawryk, OSBM, P. Lazarus Leo Berezowskyj	98
І. Nazarko, OSBM, P. Pancratius Michael Kandiuk	100
І. Nazarko, OSBM, P. Josephus Joannes Zajačkovskyj	103
Archbishop Andrew Szeptyckyj in Canada (1922) — A. G. W.	103
A. G. Welykyj, Ein Bild der nationalen Verhältnisse in Galizien im Jahre 1867	111
A. G. Welykyj, OSBM, „Ukrainisches Religionskomitee“. Zur Geschichte der „Catholica Unio“	125
Л. Винар, Олександр Оглоблин. Біо-бібліографічні матеріали	148

III. — MISCELLANEA:

І. Назарко, ЧСВВ, Галицька Митрополія	173
І. Левкович, «Упорствуючі» в південній Холмщині	190
С. Іваницький, Переяславський договір 1654 р.	196
G. Choma, Padre Giovanni Genocchi, Visitatore Apostolico dell'Ucraina	204
A. Dombrowskyj, Quaedam ad historiam vitae religiosae in Ucraina	225
G. Harastej, Gli ultimi piani di B. Chmelnyckyj	232

IV. — BIBLIOGRAPHIA:

М. Ваврик, ЧСВВ, Бібліографічний огляд історії Василянського Чина за 1935—1950 рр.	237
Бібліографічні огляди	276
Бібліографічні нотатки	309
Argumenta in lingua latina	313

